

**Les ideologies lingüístiques dels
valencians de la segona meitat del
vuit-cents i principis del nou-cents
(1854-1906)**

TESI DOCTORAL

Presentada per Adrià Martí-Badia

Dirigida pel Dr. Antoni Ferrando Francés

Doctorat en llengües, literatures, cultures i
les seues aplicacions

València, novembre 2018

ÍNDIX

I. INTRODUCCIÓ	9
1. OBJECTIUS I DELIMITACIÓ CRONOLÒGICA (1854-1906)	9
2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ	10
3. METODOLOGIA I ESTRUCTURA	11
4. FONTS I BIBLIOGRAFIA	12
5. AGRAÏMENTS	15
II. EL CONTEXT HISTÒRIC	17
1. LA SITUACIÓ POLÍTICA, ECONÒMICA I SOCIAL	17
1.1. <i>La situació política</i>	17
1.2. <i>La situació econòmica i social</i>	21
2. LA SITUACIÓ SOCIOLINGÜÍSTICA I CULTURAL	23
2.1. <i>La situació sociolingüística</i>	23
2.2. <i>La situació cultural: del Romanticisme al Modernisme</i>	26
III. LLENGUA I IDENTITAT	35
1. EL SENTIMENT IDENTITARI	35
2. LES ACTITUDS POLÍTQUES	38
3. EL PAPER DE LA RENAIXENÇA	49
3.1. <i>L'estatus social de la llengua</i>	49
3.2. <i>El model de llengua</i>	55
IV. EL CATALÀ EN LA FILOLOGIA ROMÀNICA	61
1. ELS POSTULATS DE LA FILOLOGIA ROMÀNICA INTERNACIONAL SOBRE L'ORIGEN, LA IDENTITAT I EL NOM DE LA LLENGUA CATALANA	61
2. LA RECEPCIÓ AUTÒCTONA DELS POSTULATS DE LA FILOLOGIA ROMÀNICA	83
2.1. <i>Catalunya</i>	85
2.2. <i>País Valencià</i>	94
2.3. <i>Illes Balears</i>	99
2.4. <i>Catalunya del Nord, la Franja i l'Alguer</i>	104
3. LA COMPLEXITAT DE LA QÜESTIÓ ONOMÀSTICA A LES TERRES DE LLENGUA CATALANA	109
V. QÜESTIÓ ONOMÀSTICA I CONSCIÈNCIA LINGÜÍSTICA AL PAÍS VALENCIÀ	131
1. ELS DEBATS AL VOLTANT DEL NOM DE LA LLENGUA	131

2. LES POSICIONS IDEOLÒGIQUES: UNITARISME, PARTICULARISME, SECESSIONISME	148
3. LA QÜESTIÓ LINGÜÍSTICA EN LES PUBLICACIONS PERIÒDIQUES	150
3.1. <i>Diaris</i>	150
3.2. <i>Revistes satíriques i polítiques</i>	155
3.3. <i>Revistes culturals</i>	161
3.4. <i>Recapitulació</i>	167
4. LA QÜESTIÓ LINGÜÍSTICA ENTRE ELS ERUDITS I LLETRAFERITS	168
4.1. <i>Els unitaristes</i>	168
4.1.1. Josep d'Orga i Pinyana	168
4.1.2. Vicent Boix i Ricarte	170
4.1.3. Jacint Labaila i González	175
4.1.4. Vicent Vignau Ballester	178
4.1.5. Teodor Llorente i Olivares	179
4.1.6. Benvingut Oliver i Estellés	187
4.1.7. Vicent Venceslau Querol i Campos	190
4.1.8. Fèlix Pizcueta Gallel	195
4.1.9. Joan Baptista Perales i Boluda	196
4.1.10. Josep Bodria i Roig	197
4.1.11. Roc Chabàs i Llorens	202
4.1.12. Constantí Llombart	208
4.1.13. Josep Sanmartín i Aguirre	218
4.1.14. Faustí Barberà i Martí	222
4.1.15. Josep Ruiz de Lihory	224
4.1.16. Josep Maria Puig i Torralva	225
4.1.17. Josep Martínez Aloy	229
4.1.18. Francesc Barber i Bas	230
4.1.19. Salvador Guinot Vilar	233
4.1.20. Joaquim Garcia Girona	236
4.1.21. Lluís Fullana i Mira	239
4.1.22. <i>Recapitulació</i>	242
4.2. <i>Els particularistes</i>	245
4.2.1. Josep Maria Bonilla i Martínez	245
4.2.2. Jaume Peiró Dauder	247

4.2.3. Rafael Ferrer i Bigné	249
4.2.4. Blai Bellver i Tomàs	257
4.2.5. Bernardo Mundina Milallave	258
4.2.6. Gaetà Huguet i Breva	259
4.2.7. Josep Vives i Ciscar	263
4.2.8. Lluís Tramoyeres Blasco	265
4.2.9. Recapitulació	266
4.3. <i>Els secessionistes</i>	268
4.3.1. Joaquim Martí i Gadea	268
4.3.2. Josep Nebot i Pérez	270
4.3.3. Francesc Vilanova i Pizcueta	276
4.3.4. Manuel González Martí	281
4.3.5. Recapitulació	281
VI. EL MISSATGE UNITARISTA DEL PRIMER CONGRÉS INTERNACIONAL DE LA LLENGUA CATALANA (1906)	283
VII. CONCLUSIONS	289
VIII. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	295
1. FONTS PRIMÀRIES	295
2. BIBLIOGRAFIA	309
IX. ANNEXOS	323

El nom fa la cosa, en bona part.

Joan Fuster

FUSTER PORTÀTIL

*Les persones experimenten una
llengua com a pròpia en la
mesura en què participen d'una
comunitat.*

Karl Marx

FONAMENTS DE LA CRÍTICA

DE L'ECONOMIA POLÍTICA

I. INTRODUCCIÓ

1. OBJECTIUS I DELIMITACIÓ CRONOLÒGICA (1854-1906)

L'objectiu bàsic d'aquesta investigació és analitzar les diferents ideologies lingüístiques dels valencians de la segona meitat del segle XIX i principis del XX, amb especial atenció a la identitat de la llengua catalana. Per a definir les diferents ideologies lingüístiques examinem els aspectes següents, que podem considerar objectius secundaris. En primer lloc, quina consideració tenen els valencians d'aquesta època sobre la identitat de la llengua catalana: consideren el català com una llengua independent de les altres llengües romàniques? Creuen que el català és un dialecte de l'occità? Consideren el valencià com una llengua diferent del català? En segon lloc, i com a conseqüència de l'element anterior, quin és el nom amb què es refereixen al conjunt de la llengua catalana i —més concretament— a la llengua catalana del País Valencià. En tercer lloc, quin és l'origen de la llengua catalana: constaten l'origen independent del català i de l'occità? O pensen que el català es va emancipar de la llengua occitana? En quart lloc, quina és la dimensió identitària de cadascuna de les afirmacions sobre el nom i l'origen de la llengua. I, en cinqué i últim lloc, quin és el sentiment identitari, l'origen geogràfic, la classe social i la formació intel·lectual de cadascun dels erudits valencians que hi analitzem. Aquest treball no és, per tant, una història de la situació sociolingüística d'aquesta època ni de la consideració social que els valencians tenien de la seua llengua pròpia, sinó més bé una història de les ideologies lingüístiques, en la qual té un paper fonamental la qüestió identitària.

El tema d'aquest estudi mancava d'una visió de conjunt, d'una visió global que és necessària per a entendre la incidència de les ideologies lingüístiques i dels postulats de la filologia romànica en relació amb la identitat del català al País Valencià a la segona meitat del vuit-cents i principis del nou-cents. A més, el període comprés entre els anys 1854 i 1906 és clau en la conformació de les ideologies lingüístiques contemporànies al País Valencià i en la configuració dels principis de la romanística internacional referits a la llengua catalana.

La delimitació del període ve determinada per dos fets cabdals en la història lingüística del català i, en concret, en la del català del País Valencià. D'una banda, la primera data (1854) ve determinada per la publicació d'un article d'Antoni de Bofarull en què reivindica la idoneïtat de designar com a llengua catalana l'idioma propi de Catalunya,

País València i Illes Balears, i no solament la llengua del Principat. Aquesta mateixa posició serà reiterada uns anys després per Manuel Milà i Fontanals, i marcarà un abans i un després en la consciència lingüística dels erudits i escriptors del conjunt dels territoris de llengua catalana, els quals seguiran, matisaran o rebutjaran les seues tesis.

D'altra banda, la segona data correspon a la celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana a Barcelona (1906), data també de la fundació de Solidaritat Catalana a Catalunya i del butlletí de l'associació València Nova a València, que comportà l'assumpció de la unitat de la llengua catalana per representants de tota la catalanofonia. En definitiva, aquesta data significarà el final de la Renaixença valenciana i la superació del «llemosinisme onomàstic».

Encara que l'estudi es circumscriu al País Valencià, en examinar les ideologies lingüístiques dels valencians sobre la llengua pròpia, també tenim en compte el conjunt de l'àmbit lingüístic català dins del període comprés entre 1854 i 1906. No cal insistir en el fet que reduïm l'anàlisi als testimonis que han arribat a l'actualitat mitjançant publicacions escrites: llibres, discursos, articles, periòdics, revistes, fullets, cartes i dietaris; entre els quals destaquen els principals lletraferits i erudits valencians d'aquest període. En tot cas, la qüestió del nom, la identitat i l'origen de la llengua catalana fou un tema alié a la major part de la població valenciana d'aleshores, com també ho era per als habitants de la resta dels territoris de llengua catalana.

2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Fins ara no hi ha cap monografia que haja analitzat globalment les diferents ideologies lingüístiques dels valencians de la segona meitat del XIX i principis del XX en relació amb a la identitat de la llengua catalana. Ara bé, hi ha investigadors que —amb més o menys detall i profunditat— han examinat aspectes concrets com la consideració que els valencians han tingut sobre la identitat de la llengua catalana, amb quin nom s'hi han referit al conjunt de la llengua catalana —i particularment a la del País Valencià—, així com quin era el sentiment identitari dels valencians de l'època contemporània.

Pel que fa a la qüestió del nom de la llengua, l'ha abordada sobretot August Rafanell (1991a, 1991b, 2006) que, d'una banda, reuneix en un volum quaranta textos d'autors dels territoris de llengua catalana en els quals s'empra el mot «llemosí» o el derivat

«llengua llemosina», des de *Las rasós de trobar* de Ramon Vidal de Besalú del segle XIII fins a un text del valencià Josep Ruiz de Lihory de principis del segle XX, realitzant una panoràmica del «llemosinisme» (1991*a*). D'altra banda, Rafanell (1991*b*) analitza el «llemosinisme valencià» de finals del vuit-cents i, finalment, estudia els projectes d'una comunitat catalano-occitana en llengua, història i identitat entre finals del segle XIX i la meitat del XX, sense oblidar-se dels antecedents medievals i moderns (2006). Són, així mateix, de gran interès els estudis de Jordi Ginebra (1989, 2003, 2010) sobre la Renaixença a Catalunya. També s'hi ha ocupat Antoni Ferrando que realitza, d'una banda, un panorama històric (de 1238 a 1976) de la percepció i institucionalització de la norma lingüística entre els valencians, i constata que «la fixació d'un sol model de llengua literària anava indestriablement unit al nom de la llengua i al de la constitució d'una autoritat acadèmica àmpliament acceptada» (2006*c*); i, d'altra banda, una visió panoràmica de l'occitanisme al País Valencià (2009).

Pel que fa a les visions de conjunt sobre la identitat i el nom de la llengua catalana al llarg de la història, anteriorment s'hi han ocupat filòlegs com Manuel Sanchis Guarner (2006: 21-63), Joan Coromines (1995: 64-67), Joseph Gulsoy (2001: 62-63) i Germà Colón (1978: 39-71, 1987). També s'han referit a aquesta qüestió historiadors de la literatura com Joan Fuster (1994: 15-18), Vicent Simbor (1988*a*) i Ricard Blasco (1988) en els seus estudis literaris. A més, des del camp de la sociolingüística s'hi han aproximat Rafael L. Ninyoles (1985: 97-120), a l'hora d'analitzar els diferents expressions amb què hom s'ha referit a la llengua, i Lluís V. Aracil (1983: 155-170) a partir de l'expressió «la llengua dels avis».

Per últim, el sentiment identitari dels valencians d'aquest període ha estat estudiat pels historiadors Alfons Cucó (1999), Ferran Archilés (2001 i 2004 amb Manuel Martí, 2005 amb Josep Ramon Segarra, i 2007 en solitari) i Joan Francesc Mira (2008).

3. METODOLOGIA I ESTRUCTURA

Aquest estudi combina el maneig de la filologia, la història social i la història de les ideologies. Es tracta d'un treball diacrònic, en el qual analitzem les ideologies lingüístiques dels valencians i la projecció identitària d'aquest fenomen en la segona meitat del segle XIX i els primers anys del XX. El treball s'emmarca, per tant, en la

història social de la llengua, i més concretament en la història de les ideologies, sempre dins l'òptica del positivisme històric.

El treball s'estructura en nou capítols. En el primer capítol justifiquem l'elecció del tema d'investigació, delimitem el marc temporal, exposem els objectius i l'estructura, expliquem la metodologia emprada i detallem les fonts que hem fet servir. En el segon presentem el context històric —polític, econòmic, social, sociolingüístic i cultural— en què s'emmarca l'estudi. Tot seguit, en el tercer capítol analitzem el sentiment identitari i les actituds polítiques dels protagonistes, i examinem el paper de la Renaixença. En el quart capítol estudiem els arguments de la filologia romànica internacional, la seua recepció als diferents territoris de llengua catalana, així com la qüestió onomàstica en cadascun d'aquests. Després, en el cinqué capítol —que esdevé el cos central d'aquest treball— desenvolupem l'estudi del tema proposat. Dins d'aquest, primer exposem els debats entre valencians i catalans al voltant del nom de la llengua, a continuació definim les tres ideologies lingüístiques —unitarisme, particularisme i secessionisme—, després escrutem la qüestió lingüística en les publicacions periòdiques valencianes i, tot seguit, agrupem els erudits i escriptors valencians en les tres ideologies esmentades, els quals apareixen ordenats per data de naixement. En el sisé capítol fem un balanç del que va suposar el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. En el seté capítol presentem les conclusions a què hem arribat, reprenent els objectius inicials i comprovant-los. Finalment, en el vuité capítol indiquem les referències bibliogràfiques, i en el nové transcrivim els annexos emprats —disposats cronològicament per data de publicació.

4. FONTS I BIBLIOGRAFIA

Les fonts d'aquest estudi són, en primer lloc, la *Història de la lingüística catalana 1775-1900* de Pere Marçet i Joan Solà (1998), repertori crític on hem trobat moltes de les referències que basteixen aquest treball, així com els volums IV i V de la *Bibliografia de la lengua valenciana* de José Ribelles Comín (1978 i 1984, respectivament). Ambdues obres són d'una gran importància perquè, a més de realitzar un buidatge exhaustiu, no es limiten a la simple referència bibliogràfica sinó que aporten informació d'interés sobre el seu contingut que serveix d'ajuda a l'investigador en la seua recerca. En segon lloc, hem emprat referències bibliogràfiques exhumades per llibres d'història

literària i lingüística com *Renaixença al País Valencià* (1982) i *El sector progressista de la renaixença valenciana* (1985) de Manuel Sanchis Guarner, *Un nom per a la llengua* (1991a) i *La il·lusió occitana* (2006) d'August Rafanell,¹ *Els orígens de la Renaixença Valenciana* (1980) de Vicent Simbor, *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana* (2007a) i *El valencianisme de la Renaixença* (2011b) de Rafael Roca, *El valencianisme polític 1874-1939* d'Alfons Cucó (1999), *La qüestió lingüística en la premsa de Castelló de la Plana (1834-1938)* de Joan Rafael Ramos (1989), *Defensa de l'idioma* de Vicent Pitarch (1972) i el *Dictamen sobre els principis i criteris per a la defensa de la denominació i l'entitat del valencià* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (2005). Així com articles d'investigació d'història literària i lingüística que també han tret a la llum diferents referències bibliogràfiques, com en el cas dels treballs de Ricard Blasco (1979, 1980, 1988), Antoni Ferrando (2006a, 2006b, 2006c, 2008, 2012), August Rafanell (1991b), Rafael Roca (2006, 2008, 2010, 2012), Vicent Simbor (1987, 1988a, 1988b), Joan Solà (1980), Francesc Pérez i Moragon (2008), Joaquim Martí Mestre (2003) i Miquel Nicolás (1994).

Sempre que ens ha estat possible, hem consultat les obres originals en les edicions indicades en § 1. Fonts primàries, i hem fet prevaldre la informació dels textos originals consultats en els casos en què hem observat diferències. En els pocs casos que no ens ha estat possible consultar l'obra original, hem indicat amb una nota a peu de pàgina on hem consultat i d'on hem extret la referència en qüestió.

D'altra banda, la recerca de les fonts primàries l'hem realitzada en la Biblioteca Valenciana —sobretot en l'Hemeroteca i en el Fons Modern—, en el Servei de Biblioteques i Documentació de la Universitat de València —sobretot en les biblioteques Històrica, Humanitats i Ciències Socials— i en el Dipòsit General de la Biblioteca de Catalunya. D'altra banda, també hem fet servir els fons digitalitzats en línia de la Biblioteca Valenciana (<http://bivaldi.gva.es/>), de l'Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA) de la Biblioteca de Catalunya (<https://www.bnc.cat/digital/arca/>), de la Biblioteca Nacional de España (<http://www.bne.es/>), de la *Bibliothèque Nationale de France* (<https://gallica.bnf.fr/>), *Open-Access-Publikationsserver der Humboldt-Universität zu Berlin* (<https://edoc.hu->

¹ *La il·lusió occitana* de Rafanell (2006) és una obra de gran importància documental, que explica la història del llemosinisme als territoris de parla catalana, centrada en el període comprès entre 1893 i 1954 —però que no omet els antecedents des de l'època medieval. Vegeu l'excel·lent ressenya de Colón (2011).

berlin.de/), *Persée* (<https://www.persee.fr/>), Google Llibres (<https://books.google.es/>), *Internet Archive* (<https://archive.org/>) i *HathiTrust* (<https://www.hathitrust.org/>).

Hem fet una transcripció paleogràfica a l'hora de reproduir fragments de llibres i articles —així com els títols d'aquests—,² respectuosa amb els originals, incloent la puntuació, l'accentuació i l'ús dels tipus de lletra (sobretot cursiva i versaleta). Hem eliminat els espais innecessaris entre lletres i paraules i, a més, hem indicat entre claudàtors la paraula correctament només en els casos on l'escriptura original pot afectar la comprensió lectora. L'objectiu és reflectir com escrivien els protagonistes d'aquest estudi, tant quan ho fan en català com quan ho fan en castellà, fet que no dificulta la lectura ni la comprensió dels textos. A més, hem transcrit els textos de les obres que hem consultat en català i castellà, mentre que hem proporcionat la traducció al català dels textos en francès, italià, alemany i anglès, i tot seguit hem copiat la versió original en § IX. Annexos. Endenmés, en tots els textos originals d'aquest treball, siga quina siga la llengua en què han estat escrits, hem seguit el criteri de la transcripció paleogràfica esmentat adés.

Altrament, els símbols que hem emprat per a indicar l'inici i el final de les cites són les cometes angulars « » i, en els casos que és necessari fer distincions internes, hem fet servir les cometes d'acord amb la gradació « ‘ ’ » ». A més, en les transcripcions dels poemes hem utilitzat la barra inclinada / per a indicar canvi de vers.

Pel que fa a § VIII. Referències bibliogràfiques, d'una banda, hem agrupat les fonts primàries —d'on hem extret els textos— i, d'altra banda, hem reunit la bibliografia que hem emprat per a elaborar l'estudi. Per últim, en § IX. Annexos hem transcrit diferents textos d'acord amb els tres criteris següents: la importància per a l'objecte d'estudi, la dificultat actual d'accés al text original, i la llargària, la qual —en algunes ocasions— entrebancaria la lectura del treball en cas que aquest estiguera copiat dins del mateix.

² En § VIII.1. Fonts primàries i en § IX. Annexos hem adaptat els topònims dels llocs de publicació a la normativa vigent, mentre que hem mantingut la transcripció paleogràfica en els títols de les obres i en els noms dels editors i impressors d'aquestes.

5. AGRAÏMENTS

Vull aprofitar aquest espai per a donar les gràcies als professors Josep Enric Rubio Albarracín, Jordi Ginebra Serrabou, Antoni Mas i Miralles i Brauli Montoya Abat, que han atés les meues consultes diligentment. I, especialment, al meu tutor i director — Antoni Ferrando Francés— per la paciència i atenció que m’ha proporcionat des de l’inici d’aquesta investigació, així com els seus consells, suggeriments i propostes de millora —probablement no sempre atesos amb el detall que mereixien. En tot cas, les mancances i errades que puguen restar-hi, són de la meua exclusiva responsabilitat.

A més, vull agrair l’estima i el suport a les persones que m’han acompanyat aquests anys, a les quals dedique aquest treball. Elles saben qui són.

II. EL CONTEXT HISTÒRIC

1. LA SITUACIÓ POLÍTICA, ECONÒMICA I SOCIAL³

1.1. *La situació política*

El segle XIX a l'Estat espanyol és el del triomf i la consolidació de la revolució burgesa-liberal. El període revolucionari, amb guerres, cops d'estat i pronunciaments militars, acaba amb una última revolució —la Gloriosa (1868)— i amb l'efímera experiència de la I República. En les últimes dècades del vuit-cents es consolida definitivament la societat burgesa, que ara es veu amenaçada pel protagonisme polític i social de les classes populars. Aquestes pretenien prosseguir la lluita per la democràcia més enllà del que la burgesia estava disposada a permetre, combatre les dures circumstàncies que imposava el creixement capitalista i, fins i tot, capgirar l'ordre social i polític burgès. Així naix la Restauració, un parlamentarisme tutelat que deixava la política en mans dels dos partits, el Liberal i el Conservador, que s'alternaven en el poder. Aquest sistema també es sostenia gràcies a les prolongacions locals i provincials d'ambdós partits i al caciquisme, xarxa clientelar que les vertebrava i que esdevenia alhora l'element fonamental del frau electoral i una forma nova i efectiva de dominació social. A fora del sistema quedaven el republicanisme i —més tard— la dreta catòlica, creada per a frenar l'ascens del moviment obrer i del republicanisme. Ambdós fenòmens polítics reflectien els canvis socials succeïts en el país pel creixement econòmic i el desenvolupament capitalista, recuperaven el protagonisme de les masses i acabarien arraconant el sistema oligàrquic de partits dinàstics.

La revolució burgesa representa la construcció de l'estat liberal. Aquest nou model d'estat es basava en uns principis polítics nous, com la sobirania nacional, el sistema parlamentari i la divisió de poders; però també en uns d'antics, com l'estat unitari —«nacional»— i centralista. Un nou model d'estat en què les elits burgeses valencianes s'integraren perfectament. De fet, tal com explica Antoni Furió (2001: 435-436), en qui ens basem, la burgesia valenciana va participar en la revolució fusionada amb la de la resta d'un estat ja sense cap mena de dubte espanyol, que el procés revolucionari no faria més que enfortir. Així, si bé la història de la revolució burgesa al País Valencià va

³ Per al context polític, econòmic i social ens basem en Furió (2001: 433-575). D'altra banda, vegeu Martí i Archilés (2001) per a aprofundir en la situació política i social —concretament entre 1875 i 1914—, Blasco (1986) per a la composició de la societat valenciana —de 1874 a 1902— i Calatayud (2001) per a la conjuntura econòmica —entre 1800 i 1950.

exhibir unes singularitats pròpies, va ser percebuda i construïda pels seus protagonistes en clau d'història nacional espanyola. Entre aquestes singularitats destaquen un major nivell d'activisme i de mobilització que es va manifestar en un escenari polític més complex, en el qual van tindre lloc des de les posicions liberals més radicals a les absolutistes més reaccionàries, fet que donaria un caràcter d'extrema conflictivitat i violència al procés revolucionari.

El primer embat revolucionari, que acaba amb la regència d'Espartero (1840-1843), assoleix l'enderrocament de l'edifici polític i institucional de l'antic règim. Davant d'aquesta situació, gran part de la nova classe dominant dona per finalitzada la revolució i considera ha arribat el moment de recollir els beneficis. Tanmateix, la part restant entén que el procés revolucionari continua obert, almenys fins a assolir l'objectiu de la plena participació política. Aquest segon període revolucionari, comprés entre la dècada moderada (1844-1854) i la breu experiència de la I República (1873-1874), està marcat per la definició del nou model polític i les lluites partidistes que va comportar. Un període conformat per dues grans etapes clarament identificables: en la primera (1844-1868) es confonen el poder polític i l'econòmic, fins al punt que la política es mostra dominada pels negocis i les crisis econòmiques produeixen crisis polítiques; en la segona (1868-1874), la política recobra el seu protagonisme gràcies als qui n'havien estat exclosos i que ara tornen a intervenir en la direcció del procés històric.

L'ampli consens antifeudal que havia presidit l'enderrocament de l'antic règim va desaparèixer en el moment de concretar el nou estat liberal. D'una banda, uns sectors socials donaven per acabada la revolució perquè estaven satisfets, mentre que altres anhelaven aprofundir en el camí de la democràcia. L'enfrontament entre les diferents opcions polítiques (moderades, exaltades, progressistes, unionistes, demòcrates, republicanes, federals) va produir una gran inestabilitat política i grans discrepàncies entre els diferents sectors de la mateixa classe dominant. També va afavorir la irrupció dels sectors populars i obrers en l'escena política, mitjançant el republicanisme federal i l'internacionalisme, que aconseguiren un gran protagonisme durant el Sexenni Democràtic (1868-1874), amenaçant l'hegemonia de la burgesia.

En aquest sentit, la Restauració (1874-1923) representa la consolidació del domini burgès, enfortit per un nou i més ampli consens entre els grups predominants de la

societat burgesa, que evitava l'exclusivisme de l'oligarquia del període isabelí i el radicalisme dels cicles revolucionaris.

Altrament, el País Valencià —com a concepte polític i territorial— era ja una realitat boirosa a finals del vuit-cents. El nou estat espanyol creat per la revolució liberal havia pres una forma unitària i centralitzada que negava la seua existència —com havia fet amb la resta de territoris històrics integrats en la nova i homogeneïtzadora nació espanyola— i, a més, el privava d'existència administrativa. L'antic regne de València, que fou reduït a província hispànica durant l'època borbònica, a partir de la divisió provincial de 1833 va quedar finalment trossejat en tres fraccions inconnexes. Totes tres es disgregaven en el conjunt de les cinquanta-quatre províncies que formaven el nou estat i ja no hi havia cap institució ni estructura administrativa que abastara la totalitat del País, exceptuant el districte universitari i el judicial. Subsistia una llengua compartida amb catalans i balears, un gentilici comú i una imprecisa consciència d'identitat col·lectiva, que la nova realitat provincial anava reduint acceleradament. A aquesta desvertebració política s'afegia, d'altra banda, la limitada integració econòmica del país. L'escassa relació de les comarques centrals amb la resta del territori valencià i les dificultats de la ciutat de València per a exercir una veritable funció vertebradora del país eren la causa i també la conseqüència. Efectivament, València no estenia la seua influència més enllà de la seua pròpia comarca o, com a molt, dels límits de la seua província. Així, sense cap element polític ni econòmic que aglutinara tots els valencians, la consciència unitària valenciana es diluïa en un conjunt d'espais locals i comarcals amb a penes lligams entre ells i sense cap instrument superior que els integrara. A més, Alacant havia començat a crear l'alacantinisme, un particularisme provincial alimentat per la competència amb València i els greuges acumulats, encara que aquests mateixos sentiments també es produïen a l'interior de la província amb la pugna entre la capital i la resta de municipis. La identitat valenciana es reduïa als límits provincials, i les classes dominants autòctones, que mai no qüestionaren la província com a espai polític i administratiu propi, van afavorir la creació molt ràpida de les noves identitats provincials. En això, com en l'acceptació de la base unitària de l'estat i la identificació amb els valors nacionals —i nacionalistes— espanyols, influïa

poderosament la castellanització lingüística i cultural de les classes dirigents i els sectors intel·lectuals.⁴

El republicanisme, sobretot el de base federal, seria el primer moviment que es mostraria procliu a les reivindicacions autonomistes i que vertebraria una alternativa política d'abast regional a principis del segle XX. Ara bé, l'objectiu d'aquest federalisme era aprofundir radicalment en la democràcia i transformar les estructures político-administratives valencianes i espanyoles, però sense cap concreció nacionalitària que haguera pogut transformar el federalisme valencià en un valencianisme federal. L'autonomisme blasquista també tenia aquesta mateixa mancança d'abast nacional i, a més, sempre es va inclinar per una lectura jacobina de la història i de la realitat del país. Així, el blasquisme, que s'oposava al renaixencisme conservador representat per Teodor Llorente, va esdevenir bel·ligerant contra qualsevol intent d'articular el valencianisme en un moviment polític. El blasquisme era anticatalanista en la mesura que el catalanisme qüestionava l'estructura unitarista de l'estat, i acabarà esdevenint un espanyolisme exaltat que denunciaria el separatisme i censuraria l'ús de la llengua catalana.

El valencianisme polític s'inicia amb el discurs *De regionalisme i valentinicultura*, pronunciat pel doctor Faustí Barberà el 1902 en la seu de Lo Rat Penat, entitat de la qual era vicepresident.⁵ Els principis de Barberà propiciaran l'escissió de l'entitat ratpenatista i la fundació de la societat València Nova (1904-1907) sota l'impuls de Josep Maria Puig i Torralva i altres joves deixebles de Constantí Llombart. València Nova, emmirallada per l'èxit social i electoral de Solidaritat Catalana a Catalunya, va convocar l'Assemblea Regionalista Valenciana (1907) amb l'objectiu de commemorar el segon centenari de l'abolició dels Furs. Tanmateix, la convocatòria va fracassar i amb ella també l'intent d'unir tots els grups i partits valencians en una Solidaritat Valenciana; la causa del fracàs fou el boicot del blasquisme i la indiferència de la resta de forces polítiques. El valencianisme polític estava ofegat pel republicanisme i el catolicisme, que competien pel mateix espai electoral, i tenia poques possibilitats d'arrelament en la nova política de masses. Això sí, el moviment no deixaria d'expandir-se malgrat el seu caràcter minoritari i marginal, com palesa la creació de la

⁴ Vegeu § II.2.1. La situació sociolingüística.

⁵ Publicat l'any 1910 amb comentaris del mateix autor. Vegeu Barberà (1910).

Joventut Valencianista (1908) —que es declarava pancatalanista— i la Joventut Nacionalista (1909), aquesta darrera a Castelló de la Plana.⁶

1.2. *La situació econòmica i social*

Alhora que es produeix la revolució política i l'edificació de l'estat liberal, s'assoleix la transformació capitalista de la societat i l'economia valencianes. Amb la revolució burgesa s'eliminen els entrebancs que refrenaven els factors de producció, com la desamortització, la desvinculació, l'abolició de les càrregues feudals i la supressió de les senyories. L'expansió agrícola ara es duu a terme sense obstacles, es produeix un creixement extensiu i intensiu, i els cultius comercials tradicionals s'acaben substituint pel vi, l'arròs i la taronja. En absència d'una indústria pesant, el desenvolupament manufacturer es fonamenta en la indústria de béns de consum i en la connectada amb l'agricultura. A més, el dinamisme econòmic s'evidencia també en el camp financer i el sector dels transports —principalment del ferrocarril— cap a on es dirigiren moltes de les inversions d'aquesta expansió econòmica del País Valencià.

El creixement econòmic i el desenvolupament capitalista que es produeix en les darreres dècades del vuit-cents es basava en una agricultura dinàmica i competitiva en els mercats internacionals i en un sector industrial en ascens. En el tombant de segle, el País Valencià era un país amb una composició socioeconòmica diversa: petits propietaris, grans hisendats, jornalers, empresaris industrials i obrers. I, amb aquesta diversitat, els seus interessos coincidien amb el lliurecanvisme favorable als interessos exportadors, però també amb el proteccionisme requerit pels sectors cerealícoles i manufacturers.

Altrament, en el vuit-cents s'hi observa una gran expansió de l'agricultura i la manufactura valencianes —que exhibien un gran dinamisme i desenvolupament— gràcies al creixement del comerç i dels transports a nivell mundial i, especialment, als canvis interns en les estructures productives i socials, com la millora de les dades demogràfiques. Així, la població valenciana va passar de 870.000 habitants el 1808 a 1.246.485 el 1857 i 1.371.161 el 1877. Ara bé, el creixement de la població fou més moderat respecte del segle XVIII per les causes següents: en primer lloc, l'impacte de les epidèmies i les grans mortaldats extraordinàries, especialment el còlera, que tornaven a

⁶ Per a l'estudi del valencianisme polític continua essent fonamental l'estudi d'Alfons Cucó (1999). Per a la gènesi del nacionalisme català vegeu Fradera (1992) i Marfany (1995).

irrompre en el segle XIX; en segon lloc, el grau elevat de natalitat i mortalitat; i, en tercer lloc, l'increment de l'emigració, sobretot cap a altres zones de la península Ibèrica, Amèrica i Algèria. D'altra banda, al llarg del segle XIX es va reforçar el desequilibri entre la franja costanera —densament poblada— i l'interior —cada vegada més deshabitada; no obstant això, el creixement va ser major en el país rural que en l'urbà. En concret, la ciutat de València era, com ho havia estat històricament, el destí final de molts d'aquests corrents migratoris interns. La seua població, que restà comprimida en l'interior de les velles muralles del segle XIV fins l'any 1865, pujava d'uns 68.000 habitants el 1818 a 106.000 el 1857 i 143.000 el 1877.

L'últim terç del segle XIX i el primer del XX és el període en què s'estableixen les bases demogràfiques i econòmiques del País Valencià contemporani, el moment en què l'economia capitalista s'hi consolida. Entre les singularitats del capitalisme valencià cal esmentar la transició demogràfica, la progressiva reducció de les taxes de natalitat i mortalitat, l'increment del grau d'urbanització, l'aprofundiment en les transformacions agràries iniciades cap a mitjan del vuit-cents, l'hegemonia de l'arròs, la vinya i la taronja, l'accentuació de la petita i la mitjana propietat, l'extensió de la indústria, l'articulació del mercat regional i la plena integració en l'internacional.

En aquests anys es produeix la transició demogràfica, és a dir, la reducció i l'equiparació de les respectives cotes de natalitat i mortalitat fins a aproximar-se a un creixement zero. En termes absoluts, la població total es va incrementar d'1.246.485 el 1857 a 1.531.646 el 1900, degut al saldo migratori favorable, malgrat l'abundant èxode de valencians. Un creixement que fou major a les capitals de província, especialment València, que va passar d'uns 130.000 habitants l'any 1860 a 211.801 el 1900. Pel que fa a Alacant, va pujar d'uns 30.000 habitants el 1860 a més de 150.000 el 1900, mentre que Castelló de la Plana d'uns 20.000 a uns 30.000 en les mateixes dates.

D'altra banda, l'agricultura estava cada vegada més integrada en el mercat internacional i tenia unes cotes molt altes de rendibilitat. D'aquesta manera, la prosperitat de l'agricultura va estimular l'expansió de la indústria destinada a satisfer les demandes de l'activitat agrícola i les necessitats creixents d'una població urbana en creixement i amb un poder adquisitiu en ascens. Així, aquest teixit industrial situava el País Valencià en la tercera posició de les regions més industrialitzades de l'estat al voltant de l'any 1900

—darrere de Catalunya i el País Basc— i s’havien posat les bases del procés industrialitzador.

Amb tot, l’economia valenciana del tombant de segle estava orientada a l’exterior. De fet, alguns productes manufacturats i gran part de l’agricultura estaven destinats als mercats internacionals, fets que contrasten amb l’economia espanyola d’aquests anys. És per això que els sectors més dinàmics de l’economia valenciana, fonamentalment els vinculats a l’agricultura comercial, defensaven una política més oberturista decididament lliurecanvista. En conseqüència, l’economia valenciana es trobava atrapada per la lluita política entre proteccionistes i lliurecanvistes que hauria de decidir el seu futur en els primers anys del segle XX. Així, la promulgació de la Llei de Bases Aranzelària (1906), que comptava amb el suport de la Lliga Regionalista de Catalunya i que tancava les portes al mercat exterior, va provocar l’inici de la bel·ligerància anticatalanista en la burgesia agrària i comercial valenciana. De fet, la gran Exposició Regional (1909) va accentuar l’allunyament de la burgesia local de les tesis nacionalistes catalanes.

2. LA SITUACIÓ SOCIOLINGÜÍSTICA I CULTURAL

2.1. *La situació sociolingüística*

La construcció de l’estat liberal, de base unitària i centralitzadora, es concreta en l’aprovació d’un conjunt de disposicions legals que imposaven el castellà i impedièn l’ús del català.⁷ És el cas de la llei Moyano (1857), que fixava l’obligatorietat de l’ensenyament primari i imposava el castellà com a única llengua a l’escola; la llei del notariat (1862), que a l’article 25 afirmava que «los instrumentos públicos se redactaran en lengua castellana»;⁸ la Reial Ordre de 15 de gener de 1867, que prohibia el teatre en català («en adelante no se admitiran a la censura obras dramáticas que estén exclusivamente escritas en cualquiera de los dialectos de las provincias de España»); la llei del registre civil (1870), que en l’article 28 establia que «cuando los documentos

⁷ El llistat de normativa legal que esmentem a continuació no és exhaustiu, ni pretén ser-ho. L’objecte és mostrar el bandejament sistemàtic de la llengua catalana que es produeix en aquest període temporal mitjançant la promulgació de diferents preceptes legals.

⁸ Més tard, el 1874, s’aprova el reglament de la llei del notariat, que en l’article 62 indica que «cuando se hubiere de insertar documento, párrafo, frase o palabra de otro idioma, o dialecto, se extenderá inmediatamente su traducción, o se explicará lo que el otorgante entiende por la frase, palabra, o nombre exótico» (Ferrer i Gironés 1986: 72-73).

presentados se hallen extendidos en idioma extranjero o en dialecto del país, se acompañará a los mismos su traducción al castellano»; la llei d'enjudiciament civil (1881), que en l'article 601 deixa clar que «a todo documento redactado en cualquier idioma que no sea el castellano, se acompañarán la traducción del mismo»; la prohibició de parlar en català en les converses telefòniques per part de la *Dirección General de Correos y Telégrafos* (1896); o el Reial Decret de 21 de novembre de 1902, que obliga a impartir la doctrina cristiana en castellà (Ferrer i Gironés 1986: 69-96).⁹

Pel que fa a la situació sociolingüística de la llengua en la segona meitat del vuit-cents, destaca el fet que el català era la llengua majoritària dels habitants de les comarques catalanòfones del País Valencià. El castellà només l'emprava la minoria castellanoparlant formada per la classe dominant, els forasters nouvinguts i els buròcrates —també forasters. Tanmateix, el fet que el castellà fora la llengua oficial —escrita— de l'Administració, de l'ensenyament i de la literatura, feia que els valencians catalanòfons empraren el castellà quan els era necessari per a relacionar-se amb aquests tres àmbits.¹⁰ És a dir, el castellà era la llengua escrita, la seua vigència era simplement funcional, només afectava a una part molt reduïda de la vida i, per tant, era un cas de diglòssia. Això sí, els índexs d'alfabetització eren molt baixos i, per tant, aquesta situació no afectava la major part de la població. Sobretot fora de les grans ciutats, on el castellà només arribava gràcies als mitjans de comunicació, que en aquells moments es reduïen a la premsa, i als moments esporàdics en què podien sentir-lo parlar a unes altres persones. D'altra banda, l'ascens social d'una part de la població, que es va produir en aquesta època, va incrementar el mimetisme social dels guanyadors de la revolució liberal-burguesa respecte a les classes dirigents, les quals tenien com a signe de classe el castellà. Fou així com aquests ciutadans, sobretot en l'àmbit urbà, canviaven el català pel castellà, i que d'una manera tan gràfica va representar Eduard Escalante en els seus sainets (Aracil 1968: 20-26).

En definitiva, el procés de castellanització de la societat valenciana de l'etapa compresa entre els anys 1854 i 1906 es produeix en una direcció descendent espontània, és a dir, les classes socials inferiors emulen a la classe dirigent, la qual tenia el castellà com a

⁹ Ferrer i Gironés (1986) documenta la persecució política de la llengua catalana al conjunt de la catalanofonia des del segle XVII —que s'inicia amb el Tractat dels Pirineus (1659) i els decrets de Nova Planta (1707-1716)— fins al 1985.

¹⁰ Només ho feien aquells valencians catalanòfons que coneixien el castellà i que, com veurem tot seguit, era una part molt reduïda de la població.

llengua i que la diferenciava de la resta de la població. Així, el conflicte lingüístic deixa de ser horitzontal i selectiu, com és a l'etapa anterior —la qual s'inicia al segle XVI i acaba a la segona meitat del XIX. D'aquesta manera, el canvi de llengua és el resultat indefugible dels canvis que es donen en la posició social de les persones i els grups, mentre que a l'etapa anterior el canvi d'idioma es produïa dins de la mateixa classe social. Ara bé, en aquesta etapa la llengua es manté com a signe distintiu de classe, ja que és la que adopta la nova classe dominant recentment ascendida amb la revolució liberal-burguesa. Aquesta escalada social, per tant, suposa guanyar prestigi social i alhora assimilar-se, perdent la seua pròpia identitat cultural. D'altra banda, també comença a emprar-se el castellà entre les classes populars —sobretot en ambients urbans, més exposats a l'estada o residència de castellanoparlants—, però en aquest cas per a intentar exhibir un grau social que no tenien i que continuarien sense tindre malgrat començar a emprar el castellà (Ninyoles 1985: 43-61).¹¹

A més, cal tindre en compte que es generalitza progressivament l'ensenyament primari i s'imposa el castellà a partir de l'aprovació de la llei Moyano (1857) i, com a conseqüència, els índexs d'alfabetització augmenten amb el pas dels anys, fet que també influiria en les classes populars urbanes. Altrament, la presència del català no era homogènia a tots els pobles i ciutats del País Valencià, tal i com han afirmat nombrosos testimonis. Un d'ells és el de l'erudit andalús Francisco M. Tubino, que l'any 1880 afirma:

es cosa averiguada que el catalan retrocede ante la lengua nacional, en la zona lindante con Aragon; que en las provincias de Castellon de la Plana y Valencia el retroceso del valenciano es más visible; y que, por último, en la de Alicante el uso de la variedad lingüística se halla mayormente limitado, á los distritos que confinan con la provincia de Valencia. [...] el idioma regional se degrada al pasar de Tarragona á Castellon, de esta provincia á Valencia y de Valencia á Alicante, donde ya la regresion es completa (1880: 777-778).

Tot amb tot, la llengua de cultura continuava essent el castellà, fet que té a veure amb el punt màxim de desprestigi que havia assolit el català en la primera meitat del segle XIX. De fet, la propaganda política liberal es difonia en castellà i el català estava reclòs en la

¹¹ En canvi, el català a Catalunya passa d'ésser l'única llengua que el poble entén i domina a esdevindre la llengua nacional, és a dir, la llengua passa a ésser reivindicada políticament en nom del dret dels catalans i de la dignitat nacional (Anguera 1997). Vegeu també Ginebra (2003 i 2010) i Marfany (2008) per a la situació sociolingüística del Principat en aquest període temporal i Alomar (2000) per a la de les Illes Balears.

literatura popular i en aquelles manifestacions que exigien una resposta ràpida i eficaç per part de la població (Sunyer 1996: 282).

2.2. *La situació cultural: del Romanticisme al Modernisme*

El context cultural d'aquest període històric és complex, ja que la societat es troba en profunda transformació i, per tant, la trama de formes culturals que li correspon és molt densa. D'una banda coexisteixen la cultura d'elit i la cultura popular tradicional, a les quals s'afegeix la cultura contemporània de massa i, paral·lelament, el castellà i el català concorren en els tres models de cultura (Ferrando i Nicolás 2011: 314-315).

En general, la cultura produïda en els territoris de parla catalana en aquest període històric està influïda pels grans corrents literaris europeus, del Romanticisme a l'estètica del Modernisme i, més concretament al País Valencià, es produeix un predomini clar del moviment conegut amb el nom de la *Renaixença*.

El Romanticisme fou un moviment literari sorgit a Alemanya i Gran Bretanya al final del set-cents que es va estendre per Europa durant els primers decennis del vuit-cents. Els grups privilegiats van perdre el monopoli de la cultura, l'activitat editorial va augmentar, la premsa va assolir una gran difusió i l'escriptor va tindre l'oportunitat de professionalitzar-se. Aquest nou escriptor, sensible als canvis de l'opinió pública, va acollir posicions ideològiques que quallaren en dos corrents contradictoris i ben definits: un de conservador, confessional i monàrquic, que va projectar les seues inquietuds sobre el passat medieval; i un de liberal, irreligiós, republicà i, en certs casos, revolucionari, que les va projectar sobre el futur. Als territoris de parla catalana, els primers símptomes del Romanticisme van aparèixer alhora en llengua catalana i castellana en el tombant de segle i les primeres dècades del vuit-cents. De fet, aquest moviment va ocupar gran part del segle XIX, però és en el període comprés entre 1830 i 1870 que es va manifestar amb més intensitat (Bou 2000: 648-651).¹²

Convé remarcar la importància de les diferents societats i nuclis romàntics de l'època, com és el cas d'El Liceu de València (1836-1863), institució cultural que a partir de

¹² Per al Romanticisme en la cultura catalana, és molt interessant el treball de Manuel Jorba (1995: 77-132), que dona molts més detalls, sobretot referits a Catalunya. També resulta imprescindible l'estudi d'Edgar Allison Peers (1973).

1858 es va convertir en un centre difusor de la iniciàtica Renaixença valenciana, amb individus com Vicent V. Querol, Teodor Llorente, Ciril Amorós, Ramon Ferrer Matutano o Tomàs Villarroya. Però la institució va anar perdent vitalitat i es va dissoldre l'any 1863, essent succeïda per l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València (1861-1920) pel que fa a les formes de la sociabilitat cultural i recreativa de la burgesia valenciana (Burdíel 1997: 330-331).

És en la plenitud del Romanticisme quan, tant a Catalunya com al País Valencià, es produeix la Renaixença, moviment que al Principat acaba en la dècada de 1890 —donant pas al Modernisme—, mentre que al territori valencià s'allarga fins a la primera dècada del segle XX.

El nucli d'escriptors romàntics valencians que després assentaran la Renaixença estava format per Pasqual Pérez i Rodríguez, Vicent Boix, Josep M. Bonilla i Joan Arolas. És en la dècada dels anys trenta quan s'inicia un procés gradual en el qual es publiquen els primers poemes en català de caràcter renaixencista, com els d'Antoni M. Peyrolon i Vicent Salvà. En la dècada dels quaranta ho fan Tomàs Villarroya, Pasqual Pérez i Rodríguez i Josep Joaquim Agulló, però ja és en la dècada dels 50 quan es publiquen moltes més peces poètiques cultes, com són les de Josep M. Bonilla, el Baró d'Andilla, Benet Altet i Ruata, J. B. Marqués i Aucher, J. A. Almela, Pasqual Pérez i Rodríguez, Josep Blat i Soto, Maria Orberà, Frederic Blasco i Martínez, Marià Suay, Josep Bernat i Baldoví, Vicent Boix i Teodor Llorente (Simbor 1987: 84-95).¹³

Així acaba l'etapa inicial de la Renaixença al País Valencià (1839-1859)¹⁴ i s'inicia l'etapa de plenitud (1859-1909), dins de la qual es poden considerar dos períodes: un de 1859 a 1874, en què destaca el grup conservador dirigit per Teodor Llorente, i un de 1874 a 1909 en què s'incorpora Constantí Llombart i el seu grup progressista que intentarà disputar la direcció del moviment al grup de Llorente (Simbor 1988a: 19).

Marià Aguiló, estudiós que mantenia contactes amb els nuclis renaixencistes de Mallorca i Barcelona, es trasllada a València entre 1858 i 1861 com a cap de la Biblioteca de la Universitat de València i impulsa a Llorente i Querol a la causa renaixencista. A instàncies d'Aguiló, els escriptors aplegats a la societat El Liceu

¹³ En el cas de Vicent V. Querol, no havia publicat cap poema en català fins al 1859, però ja el 1856 havia escrit un poema i abans dels Jocs Florals de València de 1859 tenia acabats uns altres tres (Simbor 1987: 94-95).

¹⁴ Per a l'etapa inicial de la Renaixença i els precedents d'aquesta vegeu també Simbor (1980).

organitzen un certamen poètic el 23 d'octubre de 1859 al Paranimf de la Universitat de València per a commemorar el quart centenari de la mort d'Ausiàs March, en el qual l'erudit mallorquí actuà de mantenidor. La celebració dels primers Jocs Florals a València suposa l'entrada en un període liderat per Llorente i el seu grup, entre els quals trobem a Vicent V. Querol, Jacint Labaila, Rafael Ferrer i Bigné i Fèlix Pizcueta (Simbor 1988a: 19-20).

El 1874 és l'any en què Llombart inicia una sèrie d'accions que donen una mínima cohesió als renaixencistes valencians, possibiliten una ampliació fora del grup llorentí, es discuteix i s'elabora un programa, una tàctica a seguir per a assolir l'èxit del moviment i la incorporació de més classes socials. També és l'any en què Llombart publica el primer número de la revista anual *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí*, amb els seus diners i l'ajuda d'alguns amics. Sota la seua direcció, la revista comptava amb les col·laboracions dels escriptors del País Valencià, Catalunya i Illes Balears, enllaçant així des de València els tres grans territoris de parla catalana. La revista era hereva del *Calendari Català* (1864-1881) de Francesc Pelagi Briz, que també tenia una periodicitat anual (Simbor 1988a: 24).

Així naixia la primera revista cultural en català editada al País Valencià, que es distanciava de les revistes satíriques i polítiques que la precedien i seria l'origen de la institució homònima. En la revista van anar convergint els membres del grup progressista, com Josep M. Puig i Torralva, amic íntim de Llombart que el va ajudar en la tasca editorial, el va substituir en la direcció entre 1880 i 1883 i a partir d'aquest darrer any els dos figuren com a codirectors (Blasco 1980: 186-187).

El grup dirigit per Llombart integraria escriptors i erudits com Josep Bodria i Roig, Josep F. Sanmartín i Aguirre, Antoni Palanca i Hueso, Víctor Iranzo i Simon, Lluís Cebrian Mezquita, Ricard Cester, Josep M. Puig i Torralva, Francesc Barber i Bas i Ramon Andreu Cabrelles. Els unia el seu origen social humil, l'autodidactisme,¹⁵ el republicanisme, l'ús habitual del valencià i un estret contacte amb el poble i l'entorn dels sainets i de les revistes satíriques i polítiques de l'època (Sanchis Guarner 1985: 55; Simbor 1988a: 25).

¹⁵ «A excepció de Cebrian Mezquita, que estudia la carrera de Medicina» (Simbor 1988a: 25).

L'any 1878, en una reunió literària a l'Ateneu Casino Obrer de València, Llobart i altres companys del grup progressista proposen de constituir una entitat que aglutinara les activitats prorenaixencistes. Al grup de Llobart s'incorpora Vicent Boix i Ricarte, que contribueix a que la Universitat de València els cedisca un local on poder reunir-se. Fruit d'aquestes reunions, presidides per Boix, el 31 de juliol es celebra l'acte fundacional de Lo Rat Penat. Els membres dels dos grups, llorentins i llobartians, van llegir diferents poemes que van posar de manifest les seues desavinences. El primer president fou el progressista Fèlix Pizcueta, que no va saber fer de pont entre ambdues sensibilitats. L'any 1879, només un any després de la fundació de Lo Rat Penat, el grup llorentí va aconseguir la direcció de l'entitat (Simbor 1988a: 25-27).

El naixement de Lo Rat Penat, a més de representar l'aparició d'un moviment organitzat —amb una seu on reunir-se i uns objectius a assolir—, va ser un revulsiu per a la vida cultural valenciana. Ara el moviment renaixencista es mostrava més organitzat i amb una certa notorietat pública, i els premis dels Jocs Florals esdevenien un objectiu atractiu. Aquests fets estimularien a participar-hi altres escriptors, que fins aleshores s'havien mostrat indiferents o contraris a les activitats renaixencistes, com és el cas de Cristòfor Pascual i Genís i Rafael M. Liern. Ara bé, un sector gens menyspreable de la intel·lectualitat valenciana va continuar oposant-se als intents de recuperació de la personalitat pròpia i de la llengua. Així, el grup llorentí, que dirigia l'entitat, sembla trobar el pretext necessari per a paralitzar les activitats (Simbor 1988a: 27-28).

Els renaixencistes valencians funden l'any 1880 el Centre d'excursions científicoliteràries de Lo Rat Penat com a filial de la Secció d'Arqueologia de l'entitat. Aquesta agrupació excursionista al si de Lo Rat Penat, que va funcionar fins a la defunció de Llorente el 2 de juliol de 1911, va realitzar més de cent quaranta excursions a municipis valencians i també a altres indrets representatius de l'antiga corona d'Aragó. Es tractava d'un excursionisme històric, artístic i erudit, que va assentar les bases de l'actual excursionisme valencià, que va permetre als renaixencistes valencians prendre consciència de les dimensions, fesomia i característiques del País Valencià (Roca 2011c).¹⁶

¹⁶ En l'estudi esmentat, Roca (2011c) examina amb deteniment totes les excursions realitzades per aquesta secció de Lo Rat Penat i transcriu totes les ressenyes aparegudes en la premsa de l'època.

Entre 1884 i 1886, el progressista Fèlix Pizcueta és elegit president i autoritza transformar la revista anual *Lo Rat-Penat. Calendari llemosí* (1874-1883) en l'òrgan oficial de l'entitat. Així naix *Lo Rat-Penat. Periòdich Lliterari Quincenal*, que es va publicar des del 15 de desembre de 1884 al 15 d'abril de 1885 sota l'impuls de Llobart. En aquesta publicació quinzenal van participar renaixencistes valencians —sobretot del grup llombartià—, catalans i balears.

La concepció de la Renaixença per part dels grups llorentí i llombartià eren oposades i, per tant, les discrepàncies cada vegada més grans. Aquestes divergències van estar a punt de materialitzar-se al voltant de 1885 quan Llobart es planteja la fundació d'una nova entitat amb el nom de L'Oronella (Blasco 1980: 208-210; Simbor 1988a: 30). Aquest projecte de creació d'una nova entitat va quedar documentat en el primer número de la revista satírica *La Moma*, que data del 4 d'abril de 1885 (Cucó 1999: 48). L'escissió no s'arriba a consumir, però més endavant —el 5 de gener de 1888— Llobart torna a emprar el nom de L'Oronella per a fundar un nou centre excursionista dins de Lo Rat Penat i al marge del que ja hi existia sota la direcció de Llorente.

Pel que fa a la producció poètica, l'etapa inicial (de 1830 a 1859) està marcada pel Romanticisme, que continua a l'inici de l'etapa de plenitud (1859-1909) amb l'obra poètica de Llorente,¹⁷ Querol i Labaila, hereves d'un Romanticisme lliure dels tòpics nostàlgics de la Renaixença. En canvi, la producció del grup llombartià no escapa del model llorentí, però dona mostres d'una modernització progressiva. En conjunt, doncs, destaca la producció poètica de Llorente, a qui segueixen altres renaixencistes que escriuen al voltant dels Jocs Florals com Vicent V. Querol, Jacint Labaila, Rafael Ferrer i Bigné, Fèlix Pizcueta. Però també cal esmentar l'autenticitat i la força poètica de Josep Bodria, l'originalitat de Víctor Iranzo i la innovació de Lluís Cebrian Mezquita (Simbor 1988a: 39-40).

En la producció teatral cal destacar l'obra d'Eduard Escalante i de Josep Bernat i Baldoví, que sobresurten pel volum d'obres escrites i publicades, per la quantitat de representacions de les seues peces, així com per la pervivència dels seus treballs. Però també cal esmentar altres autors com Rafael M. Liern i Cerach, Francesc Palanca i Roca, Joaquim Balader i Sanchis i Leandre Torromé, entre d'altres. La producció teatral

¹⁷ Vegeu l'edició crítica de la seua obra completa en català i l'estudi introductori a cura de Roca (2013b).

d'aquesta època es caracteritza per la preeminència del sainet, la no dedicació professional dels autors i la seua escassa formació literària, així com el predomini de la ciutat de València com a centre productor i difusor, encara que no únic. A més, els comediògrafs valencians no volgueren participar del moviment de la Renaixença i, en general, no mantingueren connexions amb el moviment teatral català i balear (Sanchis Guarner 1980b).

En l'apartat de la producció teatral també convé esmentar els col·loquis, un subgènere de la literatura de canya i cordell, a mitjan camí entre la recitació i la representació, que van tindre molta difusió a la ciutat de València i la seua rodalia. Aquest gènere popular formava part d'un sistema de transmissió oral col·lectiva i solia representar-se als carrers durant les festes populars, encara que també s'interpretava en celebracions de caràcter privat. Ara bé, els col·loquis també es transmetien mitjançant la lectura, ja que de vegades es llegien en veu alta en reunions i també es publicaven a la premsa, sobretot al *Diario de Valencia*. Els solien vendre els cecs —sobretot després d'haver-los recitat—, també es podien adquirir en les llibreries i establiments especialitzats —que sovint coincidien amb el lloc d'edició—, i en altres punts com convents (Martí Mestre 1997: 17-24).¹⁸

En la producció narrativa convé remarcar les nombroses revistes satíriques i polítiques, entre les quals destaquen les impulsades per Josep Maria Bonilla, Josep Bernat i Baldoví i Pasqual Pérez i Rodríguez. *El Mole*, fundat per Bonilla el 1837, fou el primer periòdic en català, i en aquest destaquen les col·laboracions de Bernat i Baldoví i de Pérez i Rodríguez. La censura i persecució va fer que *El Mole* apareguera i desapareguera en períodes diferents amb el mateix nom, com en els anys 1837, 1840-1841, 1855-1856, 1863-1864, 1864-1865 i 1870, i que entre 1840 i 1841 cada publicació setmanal tinguera una denominació diferent.¹⁹ Bonilla i Bernat i Baldoví també publicaren la revista setmanal *La Donsayna* (1844-1845),²⁰ *El Tabalet* (1847) i *El Sueco* (1847), en les quals destaca la col·laboració de Pérez i Rodríguez. També van

¹⁸ Vegeu també Blasco (1983a i 1985), que estudia i edita col·loquis dels segles XVI, XVII i XVIII.

¹⁹ L'any 1837 va aparèixer amb els noms següents, però mantenint la numeració d'*El Mole*: *El Rosiñól*, *El Piulo*, *El Garrofi*, *El Tró*, *El Rellamp*, *El Nap*, *El Rabe*, *El Carro*, *El Teulaí*, *El Cañis* i *La Sambomba*; i al llarg de 1841 amb els noms *El Gafarrò*, *La Mosca*, *El Margalló*, *El Tramús*, *El Verderòl*, *El Colomí*, *El Chorlít*, *El Trull*, *La Máixquera*, *El Cresol*, *La Gábula*, *L'Esclafit*, *El Papafigo*, *El Papagall*, *El Papamosques*, *El Ciudadano*, *La Lley*, *El Guitarró*, *El Panerót*, *El Titót* i *El Borinót*.

²⁰ Publicada a Madrid, on Bernat i Baldoví hi va residir mentre fou diputat al Congrés dels Diputats, encara que la revista es distribuïa a València.

editar revistes d'aquesta tipologia Rafael Maria Liern, amb *El Saltamartí* (1860-1861, 1861, 1861-1862, 1868 i 1882); Jaume Peiró Dauder, amb *El Tio Nelo* (1862 i 1870); Constantí Llobart, amb *El Pare Mulet* (1877) i, després d'haver estat censurat, *El Bou Solt* (1877); i Francesc Barber i Bas, amb *La Degolla* (1890). També es va publicar premsa satírica i política més identificable amb ideologies concretes, com és el cas de les republicanes *El Policero* (1868), *El Butoni* (1868), *La Traca* (1884-1892) i *La Moma* (1885-1886); les carlistes *L'Ametrallaora Carlista* (1871-1872), *La Farsa* (1872) i *A la Piu...* (1872); l'obrerista *La Reforma Social* (1883-1884); i la socialista *El Chornaler* (1883), entre d'altres.²¹

La premsa satírica i política en català també es va publicar en moltes altres ciutats del País Valencià, com és el cas de *Calendura y Calendureta* (1866) i *El Bou* (1885-1886 i 1894-1895) a Elx; *El Cullerot* (1884-1886, 1888-1890 i 1896-1898), *La Granota* (1891-1893) i *El Cullerot Alicantí* (1891 i 1896-1897) a Alacant; *El Tio Gabia* (1883-1884) i *El Coheter* (1895-1898) a Novelda; *El Nou Pardalot* (1866) i *El Clamor del Oprimít* (1891) a Alcoi; *El Budellet* (1884) a Xàbia; *El Blavet* (1870) a Dénia; *El Cudol* (1889-1890) a Xàtiva; *El Borinot* (1889-1890) a Alzira; *La Chicharra* (1868-1869) i *El Imparcial Suecà* (1869) a Sueca; *El Clar y Net* (1885) a la Vall d'Uixó; *El Canari* (1883-1884) a Vila-real; *El Marchaler* (1880), *El Verderol* (1883), *El Blua* (1892), *El Frare* (1894) i *El Marchaler de Castelló* (1895-1896) a Castelló de la Plana; i *La Fulla de Col* (1896) a Vinaròs.²²

Totes aquestes publicacions estan escrites en català i en castellà, es caracteritzen per ser transmissores de les diferents ideologies de l'època i s'acostaven al públic amb dos recursos molt potents de l'època: la sàtira indiscriminada i un model de llengua popular, en una societat amb uns índexs alts d'analfabetisme on el català era la llengua majoritària malgrat restar exclosa de l'ensenyament reglat.

La data que tancaria la Renaixença valenciana no ha generat tanta unanimitat entre els investigadors com la de 1859 per a l'inici d'aquest moviment. Podria servir com a cloenda l'any del discurs *De regionalisme i Valenticultura* (1902), pronunciat per Faustí Barberà a Lo Rat Penat; la fundació de l'entitat política València Nova (1904) que convocarà l'Assemblea Regionalista de 1907 en un intent de trasplantar al País

²¹ Cf. Navarro Cabanes (1928) i Laguna (1990).

²² Cf. Blasco (1983b).

Valencià l'experiència política de la Solidaritat Catalana; la celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua catalana (1906); la celebració de l'Exposició Regional (1909), en què es va coronar Teodor Llorente com a poeta oficial de València; o la mort de Llorente (1911). Des d'un punt de vista literari en sentit estricte cal destacar la conferència que Daniel Martínez Ferrando pronuncia el 9 de març de 1909 a Lo Rat Penat, intitulada *Moment actual de la poesia valenciana* —i publicada el mateix any a l'opuscle titulat *Renaiximent*— on l'autor propugna el Modernisme per a la praxi literària valenciana (Simbor 1988a: 19-20). Ara bé, des del punt de vista filològic preval la celebració del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana a Barcelona, al qual van assistir-hi representants de tots els territoris de parla catalana.

Si comparem Catalunya amb la resta de territoris de parla catalana als inicis del segle XX, tenia molt més pes demogràfic, més moderna estructura social, i era l'autèntica locomotora de les innovacions artístiques i literàries, que de forma més desigual arribaran a la resta de territoris. Així, moviments com el Modernisme (però també va passar més tard amb el Noucentisme o l'Avantguardisme) tenen el seu epicentre a Barcelona i només arriben a la resta de territoris com una rèplica desdibuixada, si és qui hi arriben. Així, entre els anys 1889-1892 i 1911, el Modernisme actualitzarà estèticament la cultura i la literatura a Catalunya,²³ però al País Valencià tingué una importància molt menor. El Modernisme valencià, molt atent també al Modernisme hispanoamericà i espanyol, intenta igualment la mateixa maniobra renovadora aplicada a la seua realitat. Però els resultats, a més de tardans, apareixen en la segona dècada del segle XX,²⁴ pràcticament no eixiren del reduït cercle pròxim, sensible a la reivindicació nacionalista i a l'actualització estètica (Carbó i Simbor 2005: 16, 32).

²³ Per al Modernisme, sobretot a Catalunya, vegeu Castellanos (1995: 81-128).

²⁴ Totes les obres excepte *Cuentos lírics* d'Eduard López-Chavarri i Marco, que es va publicar l'any 1907 amb un pròleg de Santiago Rusiñol (Simbor 1988c: 97).

III. LLENGUA I IDENTITAT

1. EL SENTIMENT IDENTITARI²⁵

La construcció de la identitat valenciana a l'època contemporània es va realitzar al mateix temps que la noció d'Espanya com a estat nació, i el primer Romanticisme i la Renaixença són dos moments determinants.²⁶ D'una banda, els primers individus i manifestacions que es van mostrar favorables a revalorar la cultura valenciana van sorgir del primer Romanticisme, el qual estava vinculat al liberalisme. En el context de la construcció de l'estat liberal, el liberalisme valencià era fermament patriòtic, i en el marc del patriotisme espanyol va sorgir un espai per a la vessant particularista. Entre els liberals valencians que mostren una major interrelació entre el patriotisme espanyol i el particularisme valencià, cal destacar a Josep Maria Bonilla i Vicent Boix.

Boix ressaltava en els seus treballs històrics les antigues institucions valencianes com a exemples de llibertat però sense pretendre recuperar-les, sinó com a fonament de la construcció de la pàtria espanyola. Amb aquesta idea de patriotisme que partia de Jaume I, la Conquesta o els Furs, va articular l'imaginari simbòlic del regionalisme. És a dir, Boix i Bonilla construïen la identitat valenciana de dins estant del patriotisme espanyol.

Tots els renaixencistes valencians es sentien espanyols i espanyolistes, com també s'esdevenia a Catalunya. De fet, la finalitat de la Renaixença valenciana i catalana fou engregar un treball de (re)construcció de la identitat pròpia, d'inventar una tradició, d'imaginar la regió. La Renaixença valenciana va introduir una tensió, va suscitar una redefinició dels àmbits identitaris que podien arribar a entrar en conflicte, però subordinats a l'àmbit nacional espanyol.

Llombart era un republicà federal, defensor de la idea de la pàtria espanyola, i les idees polítiques que va manifestar —així com les del seu grup— no van poder servir per a donar el pas a una proposta manifestament nacionalista. Allò que els distingia de Llorente podia ser la idea de descentralització de l'estat, però no quina era la seua nació. En aquest sentit resulta difícil de sostenir la clàssica distinció entre el sector progressista de la Renaixença, liderat per Llombart, i el sector conservador, encapçalat per Llorente. De maneres diferents, Llombart i Llorente van contribuir definitivament a la construcció

²⁵ Per al sentiment identitari ens basem en Archilés i Martí (2001, 2004) i Archilés (2007).

²⁶ Vegeu Marfany (2017) per a la consolidació del nacionalisme espanyol a Catalunya, que es produeix amb la Renaixença catalana.

de la identitat regional valenciana, ja que seria funció d'una altra generació idear la identitat valenciana com a una identitat oposada a l'espanyola.²⁷ És per això que no es pot considerar la Renaixença com a antecedent d'un nacionalisme valencià o l'origen d'una identitat nacional alternativa. De fet, entre la Renaixença i el nacionalisme posterior hi ha un trencament i no una continuïtat ideològica o política.

Així, tots els plantejaments que van fer els renaixencistes valencians de la identitat valenciana van ser alhora espanyols, i el tret més característic és l'anomenat «doble patriotisme» que Fradera (1992) ha emprat per a referir-se als renaixencistes catalans, els quals van construir una particular cultura catalana sense entrar en contradicció amb el marc polític espanyol, atès que era una resposta cultural i no una alternativa política. És per això que cal entendre la creació de la identitat valenciana en el marc de la invenció de la identitat nacional espanyola, i no contra ella. De fet, l'esquerra blasquista va assumir el programa estètic i simbòlic que el llorentinisme havia hegemonitzat, i el doble patriotisme fou compartit per tots. En definitiva, la identitat valenciana va ser interpretada com a identitat regional espanyola dotada de certes peculiaritats.

El Romanticisme i Renaixença van acumular uns materials culturals i simbòlics que presentaven la identitat valenciana com a no conflictiva amb la nova identitat nacional espanyola. La redefinició de l'etnicitat admetia la reinterpretació del passat valencià com a part important del passat nacional, la reassignació d'un paper social a la llengua catalana que no s'oposava a l'estatus nacional reservat al castellà i, per últim, la unió d'ambdós trets culturals amb l'adhesió política a la nació espanyola. En efecte, les elits intel·lectuals del liberalisme van dur a terme un gran esforç per a reformular l'etnicitat valenciana amb caràcter d'identitat regional, important com a especificitat cultural però sense oposar-se a les demandes polítiques i culturals imposades pel bastiment de la moderna identitat nacional espanyola.

Cal destacar tres elements principals que determinen la contribució de la Renaixença a la construcció de l'imaginari valencià regional. En primer lloc, la centralitat atribuïda a la llengua catalana a l'hora de concretar la identitat valenciana; fet que no s'havia produït al llarg dels segles XVIII i XIX. En segon lloc, la construcció d'un discurs històric sobre la identitat valenciana que la va proveir de coherència i continuïtat en el temps i

²⁷ Vegeu Ferrando (2012), que analitza la qüestió identitària en Llorente a partir de dos aspectes concrets: el nom i la senyera del País Valencià.

en l'espai, en la qual destaca el passat medieval i l'obra de l'historiador romàntic Vicent Boix. I, en tercer lloc, la recuperació, fixació i invenció del patrimoni artístic i històric valencià, així com la participació en el «descobriment» del paisatge com a element principal de la imaginació simbòlica de la identitat valenciana. Com ha estudiat Roca (2011a), en aquest darrer aspecte és important la descripció lírica que van realitzar els poetes renaixencistes, els quals van lloar el paisatge valencià en tres plànols geogràfics ben definits i complementaris: la mar, l'horta i la muntanya.

També fou molt important la delimitació d'un àmbit geogràfic per a la identitat valenciana, que va emprar l'expressió de les «tres províncies germanes» i la desapareguda denominació històrica per a afirmar la unitat regional i conservar una consciència d'identificació territorial que preservara la continuïtat temporal, històrica. D'aquesta manera no es «mantenia» cap registre del passat, sinó que s'«inventava». Així sorgia una nova idea regional possible, que no disposava de cap reconeixement institucional però que podia representar un paper en la delimitació de l'imaginari compartit.

El període en què es va intensificar el procés de construcció de la identitat regional valenciana fou entre la institucionalització de la Renaixença —amb la creació de Lo Rat Penat (1879)— i la celebració de l'Exposició Regional (1909), encara que el procés comença uns anys abans. De fet, l'Exposició Regional de 1909 simbolitza l'abast d'aquesta identitat regional en construcció i la magnitud de la seua expansió social. Aspirava a esdevenir la suma d'èxits econòmics i socials, i va ser també una síntesi de les arts valencianes del moment.

L'argumentació d'Archilés (2007) es pot entendre en el mateix sentit que l'aparició d'un «valencianisme temperamental» com a expressió identitària, formulació que Ariño (1992) emprà per a l'anàlisi històric de les Falles i que situa al primer terç del segle XX. Segons Archilés, la proposta d'Ariño es pot avançar temporalment i la descripció d'aquest procés simbòlic i cultural com a construcció de la identitat regional admet estendre el seu impacte a la resta del País Valencià. Així, el «valencianisme temperamental» seria la manifestació d'una identitat regional que també s'erigia en uns altres àmbits simbòlics i no simbòlics. En aquest sentit, el cas valencià palesa que la regió s'ha d'entendre com una construcció cultural que presenta una «comunitat

imaginada», una representació molt efectiva d'una forma determinada d'identitat col·lectiva.

En definitiva, la identitat regional valenciana s'hi identificava de ple amb la identitat nacional espanyola, de manera que podem assegurar que els valencians eren tant més espanyols com més valencians, igual com passava a la resta de regions espanyoles. Així, el nou valencianisme polític va sorgir des de dins de la identitat regional i no en oposició a aquesta. De fet, va aparéixer a principis del segle XX, quan l'empenta identitària —que formava la identitat regional— era més forta. El valencianisme polític va adquirir molts dels elements que la Renaixença havia convertit en centrals per a imaginar la identitat valenciana. En canvi, va polititzar la identitat, precisament el que la Renaixença no havia volgut fer. Va tensionar el vincle amb els models de referència de la identitat regional valenciana, amb l'objectiu de conduir-la fins a una altra posició, i és per això que trencava amb el que la Renaixença havia representat.

2. LES ACTITUDS POLÍTIQUES

En aquest apartat examinem les opinions dels escriptors i erudits valencians respecte a la politització de la Renaixença, que majoritàriament van ser contràries a aquesta. Com afirma Cucó (1999: 46-47), l'assumpte de la politització de la Renaixença està molt unit a les relacions amb el moviment renaixencista de Catalunya. En un primer període, les relacions foren cordials mentre el llemosinisme²⁸ era acceptat tant a Catalunya com al País Valencià, encara que es basaven en l'ambigüitat, en l'ús d'una terminologia confusa i equívoca. Ara bé, quan els renaixencistes de Catalunya impugnen el llemosinisme, els renaixencistes valencians adopten una actitud desconfiada i defensiva. De fet, aquesta actitud era una defensa del sistema de la Restauració i de la seua classe dirigent, de la qual formaven part la gran majoria dels dirigents ratpenatistes. A més, com apunta Nicolás,

si la Renaixença valenciana no esdevingué projecte de vertebració cultural primer i més tard de nacionalisme polític fou en part perquè hi va faltar una recuperació escaient dels valors populars, que s'elaboraren en una opció ideològica contrària al sentit global de la Renaixença (1994: 317).

²⁸ Entenem el fenomen del llemosinisme «com l'assignació a la llengua catalana d'un origen o d'unes qualitats pròpies de l'occità de Llemotges» (Rafanell 1991a: 8).

Entre els defensors de l'apoliticisme per al moviment renaixencista trobem a Teodor Llorente, que l'any 1865 publica un article a la revista *El Museo Literario*, en el qual ressenya i dona la benvinguda al *Calendari Catalá* —nomenada publicació fundada i dirigida per Francesc Pelagi Briz— el lema de la qual era «Qui llengua té a Roma va». Abans d'acabar l'article, Llorente es pregunta: «Pero ¿en esta restauracion literaria va envuelta alguna aspiracion política? *Qui llengua te á Roma va* es el lema del *Calendari catalá*: ¿cuál es *la Roma* de nuestros vecinos del Principado?» I ell mateix sentència:

Creemos que el buen sentido práctico que caracteriza á los catalanes no se dejará seducir por las trasnochadas fantasías de algunos soñadores que pudieran hacer de la poesía, *que guia á los pueblos en la via del progreso* segun [Víctor] Balaguer, un elemento de retroceso á situaciones gloriosas un día, pero imposibles hoy (Llorente 1865a: 43c).

Unes declaracions que, segons Cucó (1999: 42), es deuen a la influència mistraliana i a l'evolució ideològica del mateix Llorente i que són contestades per Víctor Balaguer en els termes següents:

Sia la ques' vulla la Roma dels poetas catalans, pus que de patriotisme y de progrés se tracta sols, deixe'l Sr. Llorente que prosequeixen son camí, y ajúdel a seguirlo lo poeta valenciá que tant asentiment té entre'ls seus, que tant val [...]. Si hi ha alguna aspiració política en ells, com tem lo Sr Llorente, mentras sia aspiració de progrés, noble, entusiasta, generosa, gloriosa, patriótica, fraternal, bona ha d'esser per forsa. No condemni sa tendencia ni la moteixe de política ab desdenyosa frase. Politich es també, al cap y al fi, lo mateix Sr. Llorente (1866: 62).

El 30 de setembre de 1865 Llorente s'hi havia tornat a referir, encara que en aquest cas en forma de vers i de manera més indirecta. Ho fa en els versos següents del poema «Als poetes de Catalunya», publicat al *Calendari Catalá*: «Mes no vullau que tornen de nou los antichs segles, / Puix morts estan per sempre los Jaumes y els Borrells; / [...] De lur sacrat sepulcre no remogam les cendres» (Llorente 1865c: 34). En definitiva, «per a ell la història era una categoria immutable que no podia ser projectada cap al futur» (Cucó 1999: 50).

Llorente torna a parlar de la diferència de criteri entre els renaixencistes catalans i valencians respecte del que havia de ser la Renaixença. Ho fa l'any 1885 en una nota al seu *Llibret de versos* amb les següents paraules (Simbor 1988a: 32): «la diferencia de criteri entre los trovadors valencians, que al llohar les glórias de nostre antich Reyne, no aspiren á restablirlo, en dany de la unitat espanyola, y els trovadors catalans —molts d'ells, sino tots— que trevallen per l'autonomía de Catalunya» (Llorente 1885: 194).

Un altre dels defensors de l'apoliticisme per al moviment renaixencista és Rafael Ferrer i Bigné, que entra en l'esmentada polèmica per a defensar la posició de Llorente. Respon a Balaguer el 23 de febrer de 1866 des de les pàgines d'*El Museo Literario* amb un atac directe:

La musa catalana lanza su grito de exclusivismo local por medio del intencionado canto de Victor Balaguer, en que esclama con rencoroso acento
¡Ay Castilla castellana,
No t'hagues conegut may!
La oculta intencion lleva á este político poeta hasta el terreno del misterio, cuando refiriéndose tal vez á nuestra Valencia, bajo el nombre de *La dama del rat penat*, dice con voz sibilitica
—No n'es morta, no
Sols está dormida.
Ya's despertará
Cuant vinga lo día,
Cuant l'hota n'arribe, cuant l'hora no sone,
Cuant l'hora ne sia! (1866a: 62b)

Jacint Labaila és un altre dels defensors de l'apoliticisme per al moviment renaixencista, que l'any 1866 publica al *Calendari català per a 1867* el poema «A en Francesch Pelay Briz»,²⁹ a qui adreça els versos següents: «ab una “nova Roma” vostre còr ensomia / [...] Yo també, com vosaltres, yo vixc també d'ensomits, / [...] yo futjiré ab vosaltres vers eixa patria nòva / que sempre nos recorda qu'ahir forem jagants» (1866: 41-42). Tanmateix, Víctor Balaguer aprofita el pròleg al llibre *Flors del Turia* (Labaila 1868: VII-XII) per a animar-lo a seguir les orientacions polititzadores (Simbor 1988a: 32). Balaguer comença el «pròlech» afirmant que «Los Jochs Florals celebrats aquest any en Barcelona, han acabat d'unir y estrényer lo llas de fraternitat qu'existia entre'ls poetes catalans y valencians fills d'una mateixa patria, fills d'una mateixa rassa, fills d'una mateixa literatura» (Labaila 1868: VII). En les pàgines següents, Balaguer elogia la producció literària i la figura de Labaila i les poesies que conté el llibre, encoratja a Labaila en l'escriptura en llengua catalana, aprofita per a exposar la seua posició lingüística respecte al valencià i el conjunt de la llengua catalana —així com la filiació del català a l'occità— i per a lloar als poetes valencians que escriuen en català i tornar a insistir-los en què continuen escrivint en la seua llengua pròpia. I finalment, les lloances que escriu Balaguer acaben derivant en les reivindicacions polítiques següents:

²⁹ Labaila va reproduir aquest poema anys més tard dins els seus llibres *Flors del Turia* (1868: 19-22) i *Flors del meu hort* (1882: 54-61).

Cultivem nostra llengua, cuidemla y guardemla com arca santa, valencians, mallorquins y catalans. En ella tenim lo secret de nostra futura grandesa.

Alsemblea com un pendó de gloria y de regeneració, y femla marxar de parell ab la castellana, que tant nacional es l'una com l'altre, y orígens nobles y patriòtics y nacionals tenen una y altre.

Prediquem una crehuada, poetas, pero una crehuada de pau, de civisació, de progrés, de fraternitat.

Que'ns espanyolisen en bon hora tant com vulguen y tot lo que vulguen, pero que no'ns castellanisen. Siam espanyols de bon grat, pero no castellans á la forsa.

Que'l castellá sia en hora bona la llengua oficial, pus qu'es la de la *Gaceta*, pero no la nacional, que també som nacionals nosaltres.

Es precis que's recorden un poch mes d'aquest realme de la *corona d'Aragó*, que ab la sua unió ab Castella, posá en moda aquella célebre divisa del *Tanto monta, monta tanto Isabel como Fernando* [...]. Es precis que's recorden un poch mes d'aquest país que'us va donar en dot á vosaltres, castellans, vint y quatre estats, catorze realmes y cinch grans ducats.

Ja que tot vos ho hem dat, deixáunos al manco la llengua de nos pares pera cantar las glorias de nostra terra (Labaila 1868: X-XII).

El pròleg de Balaguer degué espantar a la majoria dels renaixencistes valencians, sobretot d'aquells que feien literatura com a *hobby*, com a simple entreteniment ocasional. Balaguer era un polític actiu, d'idees liberals i progressistes, i el seu pròleg va desaparèixer en la segona edició del llibre de Labaila, l'any 1883.

De fet, l'historiador Francisco M. Tubino (1880: 419-421) interpreta els versos que Labaila havia escrit en el poema «A en Francesch Pelay Briz» i l'inclou entre els escriptors partidaris de polititzar la Renaixença. Però el mateix any 1880 Labaila aprofita el discurs que realitza com a president de Lo Rat Penat en la inauguració del curs 1880-1881 per a rectificar les paraules que Tubino havia escrit sobre ell:

Fá poch mes de dos ayns que alguns escritors, pochos, [...] anarem de casa en casa trucant en lo cór de tots los valencians de pura sanch; alguns respongueren en el acte, comprenent en seguida que el patriotich objecte que nos feu establir la Societat fon lo renaiximent de la lliteratura llemosina valenciana, que, encara que patriotich, no amagaba ni amaga, ni amagará, si Deu vol, cap de fi polítich. Mes altres valencians, creent aixó últim, y figurense qu'envolicats en la capa de la lliteratura, caminabem per sendes ocultes á la intransigència, no sols no volgueren afiliarse en la Societat, sino que nos feren i nos fan huí la guerra. [...] No puch compendre com després de les protestes clares y franques que han fet en los seus discursos los dos dignisims presidents (que m'han precedit) y que les feren en nom y representació de la Societat; puguen ya alguns ductar de que nosaltres fem lliteratura y no política, [...] de que volen que s'enllacen totes les lliteratures, no per conseguir lo domini de

ninguna de elles, sino per lograr la fraternitat de totes, puix no nos espeny lo foll designi de ser senyors, sinó l'aspiració justa y carinyosa de ser germans. [...] Los valencians de Lo Rat-Penat, som tan espanyols com los escritors gallegos, y com ells incapasos de cometre lo delit del parricidi, porque com ells som fills qu'adorém cegament á nostra mare. Si yo pensara de este modo, no ocuparia este lloch, porque esta Societat es lliteraria y no política, porque esta Societat es llemosina, no per fer competencia á la lliteratura castellana, sino pera enriquir á Espanya ab una lliteratura mes; com escomensem á fer los gallegos, com fá molt de temps hu practiquen catalans y mallorquins [...]. Per aixó no es pot dir que tractem de trosetjar la unitat nacional ni d'ells ni de nosaltres: eixa consecuencia es falsa porque no es llógica; la consecuencia verdadera que es deu deduir es la de que tractem de criar flors distintes en diferents jardins pera que totes juntes formen lo rich y variat ramellet de la pátria. Un carinyo no esclou l'altre; l'amor á la provincia no s'oposa al amor á la nació; al contrari, lo primer servix pera donarli al darrer matjor consistencia y matjor brillo.

Lo notable historiare [Francisco M. Tubino], [...] juzgant uns versos qu'escriguí fá catorxe anys, dedicats al poeta Pelay Briz, li criden l'atenció unes paraules que li fan creure que m'incline al separatisme: eixes paraules son los desitjos que manifestí de qu'arribara la *nova Roma* y la predicció de qu'arribaría. Mes la *nova Roma*, que llavors yo desitjaba no vol dir, com ell creu, la resurrecció de una nacionalitat morta, que ni volia, ni vullch, ni voldré may [...]. Afetjixs l'historiaire que soch catalaniste, en lo sentit de seguir una de les dos tendencies de la lliteratura catalana, la dels intransigents, la dels que volen recular al temps ya morts y que la civilizació condena á no reviure ya may mes: apreciació gratuita que careix de fonament, feta a l'aire; [...] may oblide que soch espanyol, may; y m'enorgullix el serho [...]. Esta Societat no té opinió política (Labaila 1882: 284-296).

Les emenes que Labaila fa a Tubino contenen un sentit més enllà del caràcter individual, que englobava els ratpenatistes i, per extensió, els renaixencistes valencians (Cucó 1999: 46). A més, el 29 de juny de 1881, Labaila insisteix a esmenar les paraules de Tubino en el discurs d'obertura dels Jocs Florals que realitza com a president de l'entitat:

Juzgant uns versos qu'escriguí fá catorxe anys, dedicats al poeta Pelay Briz, li criden l'atenció unes paraules que li fan creure que m'incline al separatisme: eixes paraules son los desitjos que manifestí de qu'arribara la *nova Roma* y la predicció de qu'arribaría. Mes la *nova Roma*, que llavors yo desitjaba, no vol dir, com ell creu, la resurrecció de una nacionalitat morta, que ni volia ni vullch, ni voldré may; vol ronegament dir qu'habia d'aplegar lo jorn en que Barcelona fora capital del Ranaiximent llemosí, estant, com estava tan alvanzá en lo camí de serho; y hu proba el que eixe dia ya es arribat (1882: 292).

Segons Cucó (1999: 45), les pressions de les classes dominants de la ciutat potser el van fer desistir d'unes posicions inicialment favorables a una certa politització de la Renaixença com passava a Catalunya.

Ferrer i Bigné també va replicar els versos de Víctor Balaguer en què aquest afirmava «Qui té llengua va á Roma» i defensa explícitament l'apoliticisme de la Renaixença (Sanchis Guarner 1982: 40).³⁰ Ho fa en el poema «La crehuada dels poetes», publicat al *Calendari catalá per a 1867*,³¹ amb els versos següents:

¿Per qué empunyéu les armes? Ma *patria* no vol guerra
Ma *patria* sols desitja la venturosa pau:
Deixéu puig, als politichs les lluytes de la terra
Deixéu la tosca llança per lo llaud suáu [...]
U sols, de molts realmes, va fer la monarquía...
¡No feu troços hui el scèptre qu'os feu tots uns avans! (Ferrer i Bigné 1866b: 77)

Una opinió que Ferrer i Bigné torna a repetir l'any 1881 en el discurs que realitza com a president de Lo Rat Penat en la inauguració del curs 1881-1882 quan apel·la als ratpenatistes amb les paraules següents: «no's deixem contagiar per tendències ecsòtiques ó apasionades; res de exclusivismes, ni odis á Castella, que ha cumplit sa misió històrica com les demes provincies espanyoles» (Ferrer i Bigné 1881: 8).³²

Ara bé, les discrepàncies al voltant de la politització de la Renaixença no només es produïren al si de Lo Rat Penat. L'escriptor Rafael M. Liern Cerach, abans de concursar en els Jocs Florals de Lo Rat Penat, l'any 1885 declarava en una carta publicada a la revista satírica *La Moma*:

1.º Que no soy socio de *Lo Rat-Penat*.
2.º Que no he sentido aquella *impresión*.³³
3.º Que Llorente no necesita para merecer distinciones de esa clase escribir en lemosín, Sus obras castellanas le dan derecho á todo honor.
4.º Que lejos de producirme entusiasmo el *Llibret de versos* me produce pena.
Teodoro no se debe solo á Valencia, se debe á España; y un tomo castellano del valor del *Llibret*, en vez de un busto, le valdría una estatua de cuerpo entero.

³⁰ Vegeu Simbor (1988a) per a aquesta polèmica.

³¹ L'any 1874 el tornaria a publicar a *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*, pp. 113-114.

³² Vegeu aquest discurs transcrit en la seua totalitat a l'annex 24.

³³ En referència a l'«espíritu de valencianismo» del *Llibret de versos*, de Llorente (Simbor 1988a: 29).

5.º Que pretender resucitar el lemosín es una *chifladura* igual á la que tendría qualquiera que tratara de hacer que la *Gaceta de Madrid* se escribiera al modo de «Las Partidas».³⁴

y 6.º Que el lemosín es bueno para el cultivo privado y como adorno de erudición (1885: 83b).

I, tot seguit, el periodista Manuel Torres Orive li responia en la mateixa revista que per eixes paraules era un «exagerat y amotinaor» perquè:

amic Rafèlo, m'ha pegat vosté en el punt de l'honor; porque yo aixina com vosté em veu, soc sosio del *Rat-Penat*; y es més, apleguí un añ hasta á optar á un premit del *Chòcs florals*, escribint una tirereta de vèrsos plens de paraules buscaes á propòsit pera que nou entengueren els profanos. [...] *Lo Rat-Penat*, amic Lièrn, no tendix com vosté supón á resucitar el llemosí; es una sosietat d'honestísim recreo.

Son chent honrada, son chent tranquila,³⁵ qu'es dedica á fer vèrsos en un llenguache convensional, com podrien fer randa, ó comedies de afisionats, ó charaes representaes, ó chuar á chòcs de prendes, ó al canonet ó á la *limón á la limón que se ha roto la fuente*.

Son los *Rats-Penats* amadors de les glòries de Valensia, y bónes pròbes tenen donaes; digals vosté que aném á llevar les festes de carrer, y li peguen; parle contra la degöllla y l'arrapen; tòquels els nanos y vorá quines carases li fán.

Ya sé que dirá vosté que yo també patixc de *chifladura* al defendre al *Rat-Penat*; pero ¿qué vòl que li fasa? Cadascú es com Deu l'ha fet, y yo estic que revente de ganes de qu'em donen la *flòr*, y hasta qu'eu lògre no pare. [...] Conque crega á qui'l vòl, no eu prenga tan fòrt y fiques en *Lo Rat-Penat* (Torres Orive 1885: 83b-84a).

És a dir, Torres Orive defensava l'entitat Lo Rat Penat —de la qual era soci— argumentant que només es dediquen a escriure versos com a entreteniment, sense pretendre «resucitar el llemosí», i animava a Liern a associar-se perquè ambdós defensaven el mateix.

Un cas semblant és el de Cristòfor Pascual i Genís, aleshores líder del partit democràtic-progressista a València, que primer recelava del ressorgiment de la creació literària en català i més endavant va entrar a formar part de Lo Rat Penat, tal i com relata l'autor anònim d'aquesta crònica mensual publicada a la *Revista de Valencia*:

Del mismo fúnebre tributo fué objeto en otra solemne sesion el Sr. Pascual y Genis, honrado ya de igual manera en otras corporaciones literarias. Digno era el señor Pascual del afecto del *Rat-Penat*. Enamorado, como buen demócrata, de los ideales del porvenir, miraba al principio con desden el renacimiento lemosin, juzgándolo anacrónico y artificial. Pero, al establecerse la

³⁴ Ací Liern i Cerach es refereix a *Las Siete Partidas*, text jurídic del segle XIII escrit pel rei Alfons X de Castella que dona testimoni de les característiques lingüístiques del castellà de l'època.

³⁵ Segons Simbor, aquesta «és una clara al·lusió al vers “som gent honrada, som gent tranquila” de la “Cançó dels excursionistes de Lo Rat-Penat”, del mateix Llorente» (1988a: 30).

sociedad del *Rat-Penat*, al ver el entusiasmo con que cantaban las antiguas glorias de Valencia los nuevos trovadores, se sintió igualmente entusiasmado, y comenzó de pronto á versificar en valenciano. Este infiel Saulo, fué luego un Paulo muy decidido de la nueva escuela. Justo era, pues, que esta le dedicase un honroso recuerdo (Anònim 1882d: 186).

Aquesta opinió de Pascual i Genís la corrobora un altre article anònim publicat a la *Revista de Valencia*:

Tambien hubo de preocuparle la idea del renacimiento de las literaturas provinciales; al iniciarse en nuestro pais, no lo recibió como otros muchos, condenándolo por recelos políticos ó desechándolo con desdenes de prosapia (perdónese la frase). Comprendió que nadie es mas pobre por el derecho de poseer mas, y que un país puede tener á la vez distintas literaturas sin que sirvan de obstáculo las unas al progresivo desenvolvimiento de las otras; antes al contrario, pueden contribuir á su mútua perfección (1882c: 159).

De fet, Blasco (1980: 191) es pregunta si el canvi de parer de Pascual i Genís amagava alguna «intenció dissimulada» quan aquest encoratjava els poetes a formar part de la nounada Lo Rat Penat en un poema escrit pocs anys abans de la seua mort, posant com a exemple els versos següents: «La idea nova sia / L'arranch de la nova historia» (Llombart 1878b: 43-47).

En definitiva, tal i com el grup llorentí entenia la Renaixença, aquesta havia d'ésser «apolítica», havia d'estar al marge de qualsevol temàtica reivindicativa o de protesta i no havia de desbordar els límits del *hobby*, del simple entreteniment ocasional, una doctrina semblant a la del Felibrige occità, però que divergia de la Renaixença a Catalunya (Simbor 1988a: 21-23).

D'altra banda, hi ha pocs textos de renaixencistes valencians on aquests es mostraren públicament partidaris de polititzar la Renaixença. És el cas dels escriptors llombartians Josep Sanmartín i Aguirre, Josep d'Orga i Ricard Cester, que el 31 de juliol de 1878 — en l'acte fundacional de Lo Rat Penat— van llegir uns versos on s'observen les desavinences entre el grup llorentí i el grup llombartià pel que fa a la politització de la Renaixença. En primer lloc, Sanmartín i Aguirre va declamar el poema «¡Avant!...», que contenia versos com:

Patria, Fides, y Amor
Es la divisa santa
D'eixe penó qu'empunyen
Els catalans cantors;

Seguim tots eixe lábaro
 Ab fê y valenta planta,
 Qu'ell á una *nova Roma*
 Nos ha de dur un jorn. [...]

No es estandart de guerra,
 De pau y d'armonia,
 De progrès y de gloria
 Tan sols es estandart;
 Qu'avuy els pobles recóbre
 Tots sa soberanía,
 Y trenquen les cadenes
 Qu'els lliguen als tirans. [...]

¿Acás per una estranya [llengua]
 Ham de deixar la nóstra
 Quant ella á *nova Roma*
 Un jorn nos ha de dur? [...]

Tingám fê en lo pervindre
 Qu'es nostra *Roma nóva*:
 ¡Poetes de Valencia!
 ¡Avant! ¡avant! ¡avant! (Lo Rat Penat 1878: 69-72)

En segon lloc, el poema de Josep d'Orga —intitulat «Defensa de la noustra parla»— deia així:

De lo regne d'En Jaume som tres bránques
 Catalans, Mallorquins é Valencians:
 No'en toques pas lo tronch, no'n pas arránques
 Petita fulla ó brot d'aquets germans,
 No les ávis costums y llenguaig tánques
 Ab lo cércle y gramaire castellans;
 Que si els Euzcars de tres ne forman una,
 Ont és la *llengua d'oc* no'n cap ninguna (Lo Rat Penat 1878: 67).

Per últim, Ricard Cester acabava el poema «¡Desperta Valencia hermosa!» amb aquests versos:

Aixís, companys, mal que á Castilla hi pese,
 En lo poétich realme de Valencia,
 Si bé sots mar de glasa indiferencia
 ¡Encara d'amor patri ardix le foch!
 ¡Catalans! ¡Mallorquins! ¡siau per nosaltres
 Germans, sempre germans fins dá ab la tomba,

Y aquí hont lo terra-trémol ja retomba,
Aviats voreu surtirne l'illa d'Oc! (Lo Rat Penat 1878: 61).

Com indica Simbor (1988a: 25-26), l'únic públic assistent a l'acte era burgés i després de la lectura d'aquests poemes el primer president —el progressista Fèlix Pizcueta— va desautoritzar aquestes incertes declaracions valencianistes amb les següents paraules:

Vulch previndrer als esperits recelosos respecte á les nostres mires é intencions; vulch no deixar ducte ningú respecte als propòsits que nos animen.

Tal vegada crega algú que la creació d'esta Societat obedisca quant manco á alguna mira de exclusivisme provincial y quant més á alguna idea separatista; y yo que dech concentrar en lo meu pit los sentiments de mes dignes companys, tinch que declarar así, que ans que tot som fills y amants de la noble terra espanyola; que no resucitem glòries del antich Realme valenciá, mes que per tenir lo goig de que no s'obliden y se perguen com la sehua llengua en la oscuritat del temps.

Recordar lo pasat pera honrar lo present y pera que servixca d'eixemple en lo pervindre, esta es la nostra misió.

Si altra cosa fora, ni estaria yo en este puesto per voluntat mehua, ni els il·lustrats sócios de *Lo Rat Penat* m'hagueren elegit pera ocupat este puesto d'honor y de compromís.

Els saben perfectament que yo mire encara en melangia eixe troç desgarrat de *la pell de bou* que forma lo mapa d'Espanya y que es diu Portugal; ells saben que sent en lo meu cor lo dolor d'eixa ferida qu'en lo peu té oberta Espanya per la espina de Gibraltar, y que per fi, quant tot tendix á la unitat en l'univers y per consiguiant en la vida social, no habien de buscar separacions y disgregacions pera tornar al temps del feudalisme.

Nos ha costat masa realitzar l'unitat nacional; fer una Espanya pera qu'en caprijos ó gusts literaris procurem desferla (Llombart 1878b: 85-86).

Així, segons Tubino, Pizcueta

Protestó contra los sentimientos que tales frases ocultaban [...] Pizcueta, negando toda mira de exclusivismo provincial á aquella, ó idea alguna separatista, sobre declarar, con autoridad de su cargo y la aquiescencia de sus colegas, que ante todo, los miembros del *Rat Penat* eran hijos y amantes de la noble tierra española, y que resucitaban las glorias del antiguo reino valenciano, sólo para tener el gozo de que no se olvidasen y perdieran como su lengua, en la oscuridad del tiempo. [...] Con noble acento deploraba Pizcueta, como buen español, la espina de Gibraltar, y le parecia que cuando todo caminaba á la unidad, en el universo, y por consiguiante en la vida social, no se habian de buscar separaciones y disgregaciones para volver á los tiempos del feudalismo (1880: 478-479).

Per últim, ja en el tombant de segle, el progressista Puig i Torralva es mostrava favorable a la recuperació de l'autogovern dels valencians al poema «En el monestir de la Murta» (Simbor 1988a: 35):

Lo trobador que gemega
als peus de tes runes, Murta,
tota la sanch de ses venes
gustós donaria d'una,
pera voret y admirarte
restaurada esta centúria,
al ensemps qu'ls furs gloriosos,
la independència perduda,
les llibertats sacresantes,
del avior glòria fusa,
y el empori de la llengua
de la patria benvolguda (Puig i Torralva 1899: 176).

A aquestes alçades, la Renaixença valenciana donava les últimes senyals de vida, i Puig i Torralva —junt amb altres deixebles de Llobart— s'anaven adonant que si volien anar més enllà haurien de fer-ho fora de Lo Rat Penat, perquè Llorente i els seus coreligionaris no permetrien que la institució canviara el seu apoliticisme.

Pel que fa a les propostes polítiques dels llobartians, Blasco (1980: 230) suggereix que aquests tenien una relació directa amb un sector del Centre Català, l'entitat catalanista fundada l'any 1882 pel republicà i federalista Valentí Almirall. Ara bé, l'objectiu de Llobart —«fer *en tot y per tot* VALENCIANISME» (Llobart 1879b: 12)— era vague i, de fet, era un valencianisme que no va arribar a definir en cap escrit (Simbor 1988a: 35).

Tot amb tot, malgrat que la majoria dels renaixencistes defensaren l'apoliticisme per convicció, no podem obviar el component estratègic. En primer lloc, perquè el seu apoliticisme no naix l'any 1874 amb la Restauració, sinó que es va produir des de l'inici de la Renaixença valenciana a principis de la dècada dels seixanta. En segon lloc, perquè els renaixencistes valencians van ésser constantment atacats per molts dels seus conciutadans —majoritàriament des de la classe dirigent— que temien que aquest moviment literari i cultural seguira les passes de la Renaixença catalana. Tot amb tot, el valencianisme poètic —és a dir, la Renaixença valenciana, suposadament apolítica—, és el preludi del valencianisme polític (Roca 2011b: 17-34).

Al capdavant, la Renaixença va fructificar gràcies a l'apoliticisme, perquè només amb aquesta posició podia subsistir als nombrosos i poderosos enemics que tenia dins la societat valenciana, els quals la fiscalitzaven i no estaven disposats a cedir-li cap respit (Archilés i Martí 2001: 175).

3. EL PAPER DE LA RENAIXENÇA

En aquest apartat examinem el paper de la Renaixença en l'ús de la llengua en dos aspectes concrets. En primer lloc, quina era la concepció que els renaixencistes tenien de l'estatus social que havia de tindre la llengua catalana en la vida dels valencians i, en segon lloc, quin era el model de llengua que havien d'emprar en els usos escrits.

3.1. *L'estatus social de la llengua*³⁶

L'any 1859 es van celebrar els primers Jocs Florals de l'època contemporània, tant a Barcelona com a València, i la llengua en què s'havien de presentar era una de les qüestions que calia decidir. Els organitzadors del certamen literari de Barcelona van decidir que l'única llengua del consistori i del certamen seria la llengua catalana, a proposta de Manuel Milà i Fontanals i amb l'aprovació de la majoria. El motiu era que el castellà gaudia d'una presència i d'una acceptació generalitzada en l'àmbit de la cultura i, per tant, es tractava d'una concepció defensiva de l'ús del català. Una decisió que no estigué exempta de pressions per a incloure el castellà, tant des de fora de la Renaixença —en el cas d'alguns polítics— com des de dins del moviment —en el cas d'alguns escriptors (Jorba 1995: 115-117).

En canvi, els Jocs Florals de València ja van nàixer bilingües —català i castellà—, tant en la primera edició de 1859 com en la continuació d'aquests a partir de 1879, i no consta que ningú protestara per aquest fet (Simbor 1988a: 27, 38-39). El mateix va passar amb els Jocs Florals de Castelló, la primera edició dels quals no es va celebrar fins a l'any 1892, gràcies a la iniciativa dels periodistes liberals de la ciutat.³⁷ En canvi,

³⁶ Vegeu, d'una banda, Marfany (2017) per a la consolidació de la diglòssia que es produeix amb la Renaixença catalana i, de l'altra, Gimeno Ugalde (2010) per a una visió dels discursos i les actituds lingüístiques sobre el català i el castellà a Catalunya.

³⁷ Cf. Ramos (1989: 38).

els primers Jocs Florals d'Alacant es van celebrar el 1883, organitzats pel Casino de la ciutat, íntegrament en castellà.³⁸ Ara bé, la consciència identitària de la societat valenciana no era com la catalana i possiblement fou un guany que foren convocats bilingües, ja que hi havia molta gent que els hauria preferit només en castellà. A més, la llengua vehicular i gairebé exclusiva dels Jocs Florals de València era el català, en la qual s'escriuien i publicaven els cartells de la convocatòria, les actes, la gran majoria d'obres que s'hi presentaren i de discursos que s'hi realitzaren (Roca 2011b: 249-250).

Pel que fa als cartells —és a dir, a les bases— dels premis convocats entre 1879 i 1894, aquests indiquen que els premis ordinaris i extraordinaris que explicitaven que s'havien d'escriure en castellà —o indistintament en castellà o català—³⁹ eren una minoria que es circumscriu quasi exclusivament als treballs presentats en prosa. Només a partir del cartell de 1894 es va afegir el comentari següent: «les composicions que tinguen caràcter històric o didàctic se podran escriure en valencià o castellà», fet que obria més la porta al castellà. Ara bé, presència de treballs presentats en castellà, almenys entre 1879 i 1893 fou insignificant i reduïda als treballs en prosa (Roca 2011b: 252-254).

Mentrestant, la substitució lingüística continuava i els renaixencistes valencians no van ser capaços de plantejar que el català fora l'única llengua dels certàmens literaris. Però no només això, sinó que molts d'ells van deixar clar que s'havia de mantenir la situació diglòssica que no permetera al català recuperar els àmbits d'ús dels quals havia estat apartat en favor del castellà.

És el cas d'escriptors com Fèlix Pizcueta, que en el discurs que realitza el 18 de desembre de 1884 com a president de Lo Rat Penat, afirma que

Ja que de esta me ocupe, hauré de permetrerme que destruixca un error en que molts han incurrit en dany de nostra Societat també. Creuen ó manifesten creurer que som enemichs que volem resuscitar una llengua pera servirse d'ella en tots los moments de la vida, com si asó pogués dependir de la nostra voluntat, com si fos posible oposarse á eixes revolucions resultat de lleys eternes i inmortal, segons diu un escriptor molt distinguit; pero nosaltres no encontrem motiu pera que una llengua que té fondes arraïls en lo pasat, en la qu'han escrit los sábils, cantat los poetes, donat forma á sos furs los antichs lleisladors, y mes que res una llengua parlada encara ab més ó manco pureça, per un poble numerós é inteligent, dega

³⁸ Vegeu Casino d'Alacant (1884).

³⁹ En aquest cas, els noms que apareixien per a referir-se al català van variar al llarg dels anys: «valencià», «correcte llemosí», «antich o modern llemosí d'este Reine, del Principat de Catalunya o les Illes Balears».

condenársela á mort vergonyosa, perqu'asó supondria en nostres ánimes lo més criminal dels vicis qu'es lo de la ingratitud. Debem conservar-la, á fi de que nos servixca en este moviment de concentració que ham iniciat al entorn del llar antich y de la pátria que simbolixa nostres més tendres afectes y nostres recorts més purs. Nosaltres, á semblança del escriptor avans citat, no comprenen lo per qué no pugam ser *bilingues* com foren nostres majors, ab una llengua oficial, digamho aixís, pera nostres relacions ab lo gran estat, pera els negocis, pera nostres germans d'altres regions, y ab un altra, com armonía del ánima, pera la intimitat de la vida doméstica, pera les coses del cor, pera la apreció dels afectes més poderosos per ser més íntims.

¿Creeu que la llengua ésta había de perjudicar al progresiu desarrollo de la qu'emplea com á llengua comú la gran pátria espanyola? No ho cregau, senyors. En esta campanya de lo renaiximent está notantse un fenomeno estrany, digne de cridar l'atenció dels homens pensadors. Los escriptors gallegos, catalans, mallorquins, valencians, los escriptors de totes eixes províncies entusiastes per aquell moviment y que més á éll han contribuít, son precisament els que ab més puritat y galanura parlen y escriuen en la magestuosa llengua castellana. [...] Lo coneiximent i l'us de dues llengues, puix, llunt de ser un inconvenient, és una ventaja; llunt de perjudicarse la una al altra, se sostenen y robustixen ab mútua protecció (1885: 12b).

A més, *Las Provincias* va publicar una ressenya anònima de l'acte on es comenta el discurs de Pizcueta, en el qual aquest «manifestó qué quiere, qué desea, cuales son los propósitos, tendencias y aspiraciones de [Lo] *Rat-Penat*» (Anònim 1884b: 5d). Pel que fa a l'estatus social de la llengua, Pizcueta

Defendió al Rat-Penat de los cargos que se hacen por querer resucitar una lengua, para servirse de ella en todos los momentos de la vida, lo cual no es exacto, porque no pretende prescindir del idioma oficial, y se limita á cultivar, para emplearla dentro de casa, una lengua que tiene las raices en el pasado, y que es hablada por un pueblo numeroso é inteligente. Demostró que no hay inconvenientes en que los valencianos sean bilingües, y que esto no daña al cultivo de la lengua castellana, pues la esperiencia demuestra que los partidarios mas entusiastas del renacimiento son precisamente los que con mas correccion y galanura escriben en castellano (Anònim 1884b: 5d).

Una actitud que també es manifesta en el si de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València, on a finals de 1881 s'enceta una discussió impulsada per Francesc Vives Liern —cofundador i primer secretari de Lo Rat Penat i aleshores vicesecretari de l'Ateneu— sobre un «exámen crítico de la oportunidad y conveniencia del cultivo literario de la lengua valenciana» (Anònim 1882a: 89). L'escriptor Vives Liern es declarava «contra él por considerarlo opuesto á la tendencia unitaria de la cultura contemporánea» (Anònim 1882a: 89). Ara bé, a l'Ateneu no hi havia unanimitat

respecte a l'opinió de Vives Liern, ja que la mateixa crònica afirmava que «varios celosos partidarios del movimiento que simboliza *Lo Rat-Penat*, se disponen á combatir estas ideas en el Ateneo» (Anònim 1882a: 89), sense especificar qui eren aquests renaixencistes partidaris de Lo Rat Penat.

L'opinió de Vives Liern també la defensava Miguel Velasco Santos, historiador deixeble de Vicent Boix que aleshores dirigia l'Arxiu general del regne de València, presidia l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València, i era acadèmic corresponent de la *Real Academia de la Historia*. Velasco Santos,

en una estudiada peroracion combatió á los escritores que emplean la lengua valenciana, considerando anacrónico é imposible su restablecimiento literario, y juzgándolo inspirado además en un sentimiento de particularismo, contrario á la unidad nacional, y algun tanto perjudicial para ella (Anònim 1882b: 138).

L'opinió contrària era defensada per l'historiador i polític conservador Josep Martínez Aloy i per l'erudit Josep Vives i Ciscar. La polèmica va continuar a l'inici de l'any 1882 que, segons la crònica de l'escriptor Josep Bodria signada el 23 de gener i publicada per *Lo Gay Saber*, feia uns dies s'havia debatut a la secció de literatura de l'Ateneu al voltant de la pregunta: «el renacimiento lemosin es perjudicial al desarrollo de la literatura española?». Bodria (1882b: 29b) afirma que els lletraferits Josep Martínez Aloy i Josep Vives i Ciscar «se distinguiren fent una notable defensa del actual moviment» literari. Martínez Aloy va afirmar que «lo renaiximent valencià está enriquint nostra lliteratura pàtria⁴⁰ ab ideals que se cregueren perduts, fá posible lo cultiu de oblidats genres, é introduint en la métrica espanyola elegants y candenciosos versos, que no destruyquen sa unitat literaria» i «considerá necesari lo cultiu de la lliteratura valenciana, com l'únich modo de ficar lo element sivilizador de la poesia en los llarchs termes, numerosas families y ensomiadors engins que coneixen solament la llengua castellana en sa pasagera vida social». Mentrestant, la posició contrària era defensada, de nou, per Francesc Vives i Liern i Miquel Velasco Santos. D'una banda, Vives i Liern va afirmar «que nostra llengua careixia de vocabularis dictionaris» (Bodria 1882b: 30a) i Vives Ciscar «refutá lo concepte que de nostra parla havia format lo senyor Liern, [...] fentli vorer aquell senyor, que se havia equivocat per desgracia, supost, que dende el sigle XIV en que aparegué lo primer vocabulari fins avuy, se té noticia de vintiset dictionaris valencians» (Bodria 1882b: 30a). D'altra banda, Miguel

⁴⁰ Martínez Aloy es refereix, evidentment, a la literatura espanyola.

Velasco Santos va afirmar «que el escriurer en valenciá era perdrer lo temps valdament» (Bodria 1882*b*: 30a).⁴¹

Els atacs a l'ús del català també venien de l'Ateneu Mercantil de València —societat creada l'any 1879— quan l'aleshores president Juan Janini Valero publica el poema titulat «Voz de alerta. Meditacion en los Juegos Florales de Valencia, acerca del intentado renacimiento de los antiguos dialectos de España»,⁴² que conté versos com aquests:

De la española lengua
La majestad, la armónica dulzura,
Trocar en nuestro siglo ¡oh triste mengua!
¡Por un idioma de la edad oscura! [...]
Y en pró de la unidad del pátrio idioma
Y contra esa exclusiva simpatía
Que entre vosotros, mal velada, asoma,
Vuestros héroes mismos protestaran
Si de la tumba fría
Hoy la noble cabeza levantarán! [...]
En nombre de la pátria yo os conjuro:
No golpeéis su combatido muro...
No os expreseis de tan diversos modos,
Dejad esa quimera,
Y á España, nuestra madre, hermanos todos,
Hablemos todos en igual manera (1882: 350-354).

D'altra banda, com hem avançat adés, l'escriptor Rafael M. Liern i Cerach afirmava sobre el *Llibret de versos* (1885) de Llorente «que lejos de producirme entusiasmo [...] me produce pena» perquè «Teodoro no se debe solo á Valencia, se debe á España; y un tomo castellano del valor del *Llibret*, en vez de un busto, le valdría una estatua de cuerpo entero». En definitiva, segons Liern, «pretender resucitar el lemosín es una *chifladura* igual á la que tendría qualquiera que tratara de hacer que la *Gaceta de Madrid* se escribiera al modo de “Las Partidas”»⁴³ (1885: 83b).

⁴¹ Cf. Blasco (1980: 193) i Simbor (1988*a*: 28).

⁴² El comerciant Juan Janini Valero fou president de l'Ateneu Mercantil de València entre el 17 de març de 1882 i el 13 de desembre de 1882, concretament el tercer president de la nounada entitat. També fou soci destacat de la Societat Econòmica d'Amics del País de València i membre de la seua junta directiva.

⁴³ Vegeu la nota 34.

El periodista i soci de Lo Rat Penat, Manuel Torres Orive, en aquest cas donava la raó a Liern amb les paraules següents: «clar es qu'estic conforme del tot en lo que vosté diu de Llorente. ¡Llástima qu'els vèrsos del *Llibret* no puguen admirarlos més que en Valensia y Cataluña y es queden sense enténdrelos en més de cuarenta provinsies de España!» (1885: 84a).

Al capdavant, Torres Orive era dels que considerava l'ús del català com un entreteniment sense cap vel·leïtat de normalitzar-ne el seu ús a la resta d'àmbits, com es pot observar en les paraules següents:

Lo Rat-Penat, amic Liern, no tendix com vosté supón á resucitar el llemosí; es una sosietat d'honestísim recreo.

Son chent honrada, son chent tranquila,⁴⁴ qu'es dedica á fer vèrsos en un llenguache convensional, com podrien fer randa, ó comedies de afisionats, ó charaes representaes, ó chuar á chòcs de prendes, ó al canonet ó á la limón á la limón que se ha roto la fuente (1885: 83b).

Altrament, hi ha pocs casos coneguts d'escriptors i erudits d'aquest període que reivindicaren públicament l'ús del català. Un dels casos és el de l'escriptor Josep Sanmartín i Aguirre, que en el poema titulat «¡Avant!...» declarava que «la llengua castellana / nostra germana siga / mes no deixem que siga / reina nostra jamai» (Lo Rat Penat 1878: 72). És a dir, Sanmartín i Aguirre reclamava que el castellà no regnara sobre el català perquè aquesta darrera era la llengua pròpia dels valencians. Però les reclamacions de Sanmartín i Aguirre eren molt minoritàries, fins i tot pel que fa a la voluntat de normalitzar l'ús del català en l'àmbit literari, tal i com deduïm de les paraules següents de l'historiador Tubino:

El cultivo del lemosin para los escritores valencianos, ha sido siempre, un accidente de la vida literaria, mientras que para los catalanes de cierta escuela, constituye á modo de constante y avasalladora preocupacion que absorve y rige todas las facultades (1880: 635).

En definitiva, l'actitud molt majoritària dels escriptors i erudits valencians d'aquesta època pel que fa a l'estatus social de la llengua catalana era conservadora, en el sentit que no pretenien normalitzar el seu ús en els diferents àmbits, sinó més bé es limitar-se a fer apologies que no qüestionaren la situació diglòssica.

Ara bé, en aquest període s'assoleixen unes fites lingüístiques que convé no menystenir. És en aquests anys que es recupera el conreu literari culte en llengua catalana —sobretot

⁴⁴ Vegeu la nota 35.

en la poesia—, augmenten les relacions humanes i culturals amb la resta de territoris de parla catalana, i es produeix un reconeixement de la unitat de la llengua catalana que feia molts anys que no es produïa.⁴⁵

3.2. *El model de llengua*⁴⁶

Al País Valencià, el debat entre partidaris del català culte —que majoritàriament identificaven amb el nom *llemosí*—i els partidaris català popular —que alguns anomenaven «valencià que ara es parla»—,⁴⁷ no va tindre les dimensions ni la importància que va tindre a Catalunya, però sí que s’hi van produir alguns debats i articles que defensaven una o altra posició.⁴⁸ Ara bé, sobre aquesta qüestió cal anar amb compte i no identificar, d’una manera simplista, «el català que ara es parla» amb el català oral i «el català literari o acadèmic» amb el català escrit ja que, com va advertir Xavier Fàbregas (1980: 348), «el català “que ara es parla” *també* aspirava a ésser, i en definitiva era, un català literari», una literalitat que la impremta acabava de certificar (Rafanell 2000: 171). Una situació, la descrita per Fàbregas i Rafanell que, evidentment, serveix perfectament per a explicar la situació al País Valencià.

Un exemple d’aquest debat es produeix l’any 1881 a la secció de literatura de Lo Rat Penat amb el títol «si el llenguatge actual se presta á la poesía heroica ó es mes propi el arcaich», en el qual intervingueren Llorente, Pizcueta, Ferrer i Bigné, Torres, Mompó, Perales, d’Orga, Llombart, Tramoyeres i Puig i Torralva, segons la ressenya publicada a l’*Almanaque «Las Provincias»* (F.R.F.: 1881: 229). Segons la crònica del debat publicada per la *Revista de Valencia*, d’una banda, Fèlix Pizcueta va defensar l’ús del

⁴⁵ Cf. Roca (2011b: 265).

⁴⁶ Vegeu Ferrando (2006c) per a una visió panoràmica de la percepció i institucionalització de la norma lingüística al País Valencià entre 1238 i 1976.

⁴⁷ Els escriptors d’aquest període també es poden agrupar en tres posicions, com resumeix Gimeno Betí (2004: 13-14): «a) la del arcaïtzants, ideològicament moderats i amb una actitud lingüística ‘felibre’, b) la dels autodidactes, ideològicament liberals o republicans, amb una forta càrrega política, i c) la dels vulgaristes dialectalitzants (anomenats avui dia del *valencià que ara es parla* [...] són els escriptors de to popular que propugnaven l’ús d’un català vulgar sense cap ambició culta [...]. Els primers estaven en contacte amb catalans i balears i hi col·laboraven, i tenien la finalitat de restaurar un registre lingüístic formal (més aviat *literari*) amarat d’arcaïsmes. A aquest registre (poètic), l’anomenaven *llemosí* [...]. Els segons blasraven l’actitud d’erudició i arqueologia que tenien els ‘felibres’, i els atreïa la saba popular, per la qual cosa lluitaven contra les actituds enyoradisses dels altres. Els classificats en tercer lloc, ultra els que s’ha dit suara, admetien el valencià apitxat de la capital i tots els dialectalismes lingüístics, i no s’oposaven a la castellanització de tots els nivells de la llengua i també de l’ortografia».

⁴⁸ Vegeu Solà (1980) per a una visió del conjunt dels territoris de parla catalana.

model de llengua actual «depurado de sus vicios» (Anònim 1881a: 193-196) i «contra el arcaïsmo lemosin» (Anònim 1881c: 244); mentre que, de l'altra, Teodor Llorente «juzgó ese arcaïsmo elemento necesario para dar condiciones literarias á un idioma que en el uso vulgar las ha perdido por falta de cultivo» (Anònim 1881c: 244).

Quatre anys després, Llorente va aprofitar el pròleg a la primera edició del seu *Llibret de versos* per a tornar a intervindre en aquest debat. En aquest text, dedicat «al senyor Don Marian Aguiló», en primer lloc Llorente rebutja a aquells que afirmen que el català és una llengua morta:

Llengua *morta* es la llatina, que no parla avuy ningú, encara que pera certes coses se conserve en los llibres; mes ¡llengua morta la llengua valenciana! Ixcau al carrer, atengau als primers que passen, y sabreu si es llengua morta; aneu de poble en poble per lo Regne de Valencia, y voreu que está tan viva com lo paxarell més cantador. Lo que estava mitj mort, es son conréu lliterari, y assó es lo que renaix, lo mateix assí que'n Catalunya y Mallorca; y lo mateix que passa en Espanya en lo renaiximent lliterari del llemosí, passa en França, y en Italia, y en Inglaterra, y en altres nacions molt avansades y cultes (1885: 9-10).

Més endavant, Llorente retreu als partidaris del «valenciá que ara es parla» que usen aquest model de llengua per a publicar obres literàries perquè és impropï, malgrat reconèixer que aquest model de llengua ha perviscut al llarg de tota la història de la literatura catalana:

—Fora bo aixó, han replicat alguns, si escriguereu los versos en llengua que tots entengueren, en lo valenciá que ara's parla; ¿de qué aprofiten, sino es pera calfament de cap d'uns quants sabiondos filólechs, eixes poesíes anacróniques, empedrades de paraules extranyes, tretes de llibres que'l poble no compren?—

Observació es eixa digna de ser atesa y contestada. Teníem, assí en Valencia, una llengua viva y una lliteratura morta; porque, encara que may s'ha deixat d'escriure en valenciá, els populars autors de romansos y coloquis, y els que demprés portaren esta llengua al teatro y al periodisme satírich y festiu, la usaren sens estudi ni poliment algú, corrompuda y rebordonida com la trovaves en los llabis de la gent indocta, y barbarament castellanizada en la ciutat, hon no ha pogut defendres, com en los pobles més retirats, de la invasió del idioma oficial. Una llengua en tal estat es impropia de tota poesía que no siga completament familiar. Hiá que relligar la tradició lliteraria, y assó té dificultats: ¿s'han de renunciar, per por á no ser comprés, al nom valenciá propi, quant aquest ha estat substituït per un altre castellá? ¡Quáns ductes á cada rengló que s'escriu! Hiá un muntó de diccions que s'han perdut en uns punts, y que en altres se conserven; que'ls ciutadans de Valencia ya no empleen, y alguns no les coneixen, y que aixís qui eixim al horta, les trovem vives y significatives (1885: 10-11).

I, per últim, Llorente afirma que la llengua culta s'ha popularitzat i argumenta el model de llengua que ha triat per a escriure el *Llibret de versos*:

Poquíssims erem los qu'escrivíem versos en llengua valenciana culta ó lliteraria, y poch's també los que'ls llegien gustosos. Ara, eixa afició está ya popularisada. Valencia té un valent estol de poetes cultivadors de son restaurat idioma, té en lo *Rat-Penat* un centre entusiaste d'eixe moviment patriótic, y en sos ya famosos y lluidíssims Jochs Florals la prova de que la nova poesia encontra grat ressó en lo públic sentiment.

Pera ajudar á eixa obra de valencianisme, he escrit casi tots los versos d'aquest llibret, y per aixó mateix els estampe. He procurat acostarme al modo usual de parlar tot lo que permetixen, per una banda la propietat y puessa de la llengua, y per altra la elevació del estil poétich. Al repassar algunes de'estes obretes, per a publicarles de nou, les he despullat de diccions arcaiques, que no tots comprenen. Potser ho critiqueu, oh amic y mestre [Marià Aguiló]; mes prengau en conte que en Valencia nostra comuna llengua no está tan viva com en Catalunya, y que, encara que ho logre, desitje qu'entenguen tots aquestes pobres poesíes (1885: 11-12).

D'altra banda, entre els partidaris del «valenciá que ara es parla» trobem al periodista Manuel Torres Orive, que escriu en aquest model de llengua l'article publicat en la revista *La Moma* —esmentat adés— i es mofa del llenguatge culte que empraven els poetes jocfloralescos quan afirma que

soc sosio del *Rat-Penat*; y es més, apleguí un añ hasta á optar á un premit del *Chòcs florals*, escrivint una tirereta de versos plens de paraules buscaes á propòsit pera que no eu entengueren els profanos, com per eixemple: *nineta* per *chica* y *avi* per *agüelo*, y *llavors* per *entoses* y *sota* per *baix*, y *nafra* per *ferida*, y *aubada* per *matinà*, y *llau* per *alabansa*, y *aucell* per *pardal*, y atres per l'estil. Per supòst, que no'm premiaren els versets y en aixó donaren tan bona pròba de bon chuí, com yo l'había donat de *follura* (un atra parauleta bonica) al pèdre el temps llastimosament en eixes còses (1885: 83b).

Els autors partidaris del «valenciá que ara es parla», presents sobretot en les revistes satíriques i en les diferents formes de teatre popular —com els col·loquis, sainets i «milacres» vicentins— es veien forçats a emprar aquest model de llengua per a mantindre la fidelitat del seu públic, que sostenien aquestes expressions literàries assistint a les representacions teatrals, comprant els plec's solts o subscriuint-se a aquestes revistes.

Una altra mostra d'aquesta separació entre els partidaris dels dos models de llengua és la que mostren Maximilà Thous i Vicent Fe l'any 1898, que en aquests versos satiritzaven els Jocs Florals i tipus de llengua que empraven:

Tots els que venen en mí
per tot lo que passa así
se prenen tal interés
que... parlen un lemosí
qu'á voltes... ¡pareix fransés!
Allá, cuant s'amaga el sol
Lo Rat-Penat alsa el vol
y va en busca de regals
pera fer en Choliol
la festa dels Chocs Florals.
Allí entre llums y armonías
vivim del art en comú,
allí forchem alegrías
allí... ¡llechim poesías!
que no les antén ningú! (1898: 41)

El trencament entre els escriptors cultistes i els popularistes era evident i venia de lluny. Llorente ja havia indicat la seua posició el 22 de gener de 1877 en una carta privada que va enviar a Joaquim Rubió i Ors i en la qual es referia als popularistes amb les paraules següents:

Estos escritores no se preocupaban para nada del renacimiento de las letras lemosinas: tomaban el valenciano como lo habla el pueblo, para dejarse comprender de él, y dan a sus escritos un cierto carácter jocoso que solía ser muy grosero. Hasta en la ortografía solían adoptar la castellana. [...] Hoy hay muchos poetas dramáticos; pero éstos no saben nada, ni quieren saber, del antiguo lemosín. Hay una diferencia completa, una separacion absoluta, entre los que cultivamos la poesía lemosina docta y los que escriben en valenciano vulgar para el teatro o para los periódicos callejeros. Ahora mismo hay uno de éstos (que le envío por este correo), escrito en el *patois* vulgar, sin género alguno de cultura literaria (Simbor 1980: 15).

L'actitud de Llorente de menyspreu cap a aquests autors bandejava als escriptors que més empraven el català, tant en els usos literaris com en els àmbits quotidians (Blasco 1980: 194-195). Pel que fa a Llombart, ell també diferenciava uns escriptors i dels altres, però en uns termes diferents, com en la introducció a la tercera edició del *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig. Segons Llombart, calia

Respecto á la división de tiempo, bueno fuera atenerse al pasado, al presente y aun al porvenir, y establecer tres diferentes géneros de lenguaje: uno correspondiente al pasado, ó sea el *lemosín arcaico*; otro al presente, que podría llamarse *lemosín literario*, y ha de ser el que con el actual renacimiento se forme; y por último, el *dialecto valenciano*, especie de *caló*,

corruptela de nuestra antigua lengua valenciana, y que hoy ordinariamente usamos (1887a: XVII).

Però la voluntat de separar a uns escriptors i als altres pel model de llengua que emprenté el màxim exponent en l'arxiver, bibliotecari i paragramàtic Josep Nebot i Pérez, que l'any 1886 publica l'article «Quousque tandem?... A los escritores valencianos» a l'*Almanaque «Las Provincias»*. En primer lloc, lamenta «la anarquía que impera en el campo de la literatura valenciana» (1886: 217), en l'ortografia i la gramàtica. Segons Nebot, hi ha «dos escuelas que se disputan el dominio de nuestra literatura» (1886: 218) una «catalana» i l'altra «castellana». En la primera

pueden marcarse perfectamente tres agrupaciones: los *arcaístas*, los *catalanistas propiamente dichos* y los *neo-lemosines*. Llamamos *arcaístas* á los que pretenden escribir hoy el valenciano como se escribía en el siglo XV. [...]. De los que llamamos *catalanistas propiamente dichos*, [...] aunque se les llama escritores valencianos, se rigen por los diccionarios, gramáticas y modelos catalanes [...]. Algunos de estos creen (y lo dicen francamente) que la literatura valenciana y la catalana deben ser una sola. Y llamamos finalmente *neo-lemosines*, á los que siguiendo la antigua gramática lemosina, prestan no obstante cierta conformidad á las innovaciones filológicas de nuestro pueblo, si bien procurando acomodarlas á las reglas y preceptos gramaticales» (1886: 219).

Mentre que l'altra, l'escola castellana, segons Nebot és «la parte más lastimosa de este asunto. Pertenece todas las obras dramáticas y la prensa periódica, y pretenden sus adeptos escribir el valenciano “tal com se parla en lo día”» (1886: 220). Tot seguit comenta les característiques ortogràfiques d'aquest grup i rebla: «Francamente, señores, eso no es escribir como se habla; eso es simplemente escribir mal. [...] ¿Pues por qué al escribir en valenciano todos se creen autorizados para hacer lo que les de la gana?» (1886: 220). Davant d'aquesta situació, Nebot proposa «un gran congreso de valencianistas, donde tengan cabida las dos escuelas y todas las opiniones [...], y convéngase entre todos en hacer de ese congreso una especie de Concilio ecuménico que defina el dogma de nuestra literatura» (1886: 221). Altrament, la segona de les conclusions a què arribaria el congrés en qüestió podria ser

aceptar los hechos consumados y formar dos gramáticas diferentes: la una castiza, erudita, que puede ser la catalana (y nos ahorramos el trabajo de hacer una nueva, que al cabo ha de ser casi igual á ésta), con la que podamos ayudar [...] al renacimiento lemosin y recordar nuestras antiguas glorias literarias; y otra la valenciana popular [...] con reglas fijas y precisas [... que]

unifique, legalizándolas, las tendencias de una escuela que tal vez representa la manifestación de verdaderas necesidades de la época (1886: 221-222).

L'any 1894, Nebot publica l'obra *Apuntes para una gramática valenciana popular*, en el pròleg de la qual repeteix alguns arguments del darrer article amb la diferència que ara afirma:

para evitar mayores males ha llegado el momento de escribir dos gramáticas valencianas diferentes, la *hierática* y la *demótica*; es decir, la literaria y la popular: la primera que la escriba *Lo Rat-Penat* ó quien tenga la autoridad para ello (si no se quiere adoptar la catalana literaria que sería tal vez lo más prudente); la segunda es la que hoy damos al público (1894: XII).

Aquesta és una proposta molt semblant a la que ja havia fet Llobart l'any 1887 i que hem comentat adés. A continuació, Nebot desenvolupa la seua proposta i presenta la següent «conclusión»: «nada nos parece más á propósito que copiar íntegramente» les paraules dels *Quatre mots* de Manuel Milà i Fontanals (1874), en què aquest defensa «dúes menes de llenguatge: 1ª Una literatura general (y si no's vol dir catalana, no's diga de cap manera llemosina, sino catalano-valentino-baleárica) [...]. 2ª Un altre llengua particular y variable, es á dir, molts dialèctes diferents» (1894: 166-167). I finalment presenta un apèndix en què reproduïx l'article de 1886 publicat a l'*Almanaque «Las Provincias»*.

En definitiva, en aquest període es reproduïx la *questione della lingua*, sempiterna polèmica entre els partidaris de la llengua culta —que anomenaven «llemosí»— i els seguidors de la llengua col·loquial —que anomenaven «valencià» i, en menor mesura, «valencià que ara es parla». En aquest sentit, el nom «llemosí» funcionava «com a marca de prestigi cultural —de llengua sagrada— en funció del seu caràcter de llenguatge antic, arcaic» (Salvador 1988: 118).⁴⁹

⁴⁹ Vegeu Roca (2007b: 167-184), que sintetitza aquest debat entre els valencians de l'època.

IV. EL CATALÀ EN LA FILOLOGIA ROMÀNICA

1. ELS POSTULATS DE LA FILOLOGIA ROMÀNICA INTERNACIONAL SOBRE L'ORIGEN,⁵⁰ LA IDENTITAT I EL NOM DE LA LLENGUA CATALANA⁵¹

Al segle XIX es situa l'inici de la filologia romànica, que inaugura el filòleg alemany Friedrich Christian Diez amb la publicació del primer volum de la *Grammatik der romanischen Sprachen* el 1836, pedra inicial d'aquest vast i complex edifici. S'hi feia esment del català, encara que les informacions eren escasses i insegures. L'any 1870 Diez publica la tercera edició de la seua gramàtica, en la qual millora molt el text referit a la llengua catalana.⁵² A partir d'aleshores el català, bé com a llengua, bé com a dialecte, no deixa d'ésser pres en consideració pels romanistes (Badia i Margarit 1989: 7-8).

El «problema» del reconeixement del català com a llengua independent és evident quan la naixent ciència lingüística comença a elaborar un llistat de les llengües derivades del llatí (Calaforra 1998: 27). La primitiva lingüística romànica no comptava, però, amb una definició satisfactòria de conceptes com «llengua», «dialecte» i «parla», i per a distingir-los es valia d'arguments extralingüístics com l'antiguitat dels documents escrits, els usos literaris, l'extensió geogràfica, el nombre de parlants, el prestigi i la situació política, entre d'altres; tots ells arguments arbitraris des del punt de vista lingüístic. Així, sense un estat al darrere, era difícil que el català fora considerat com una llengua independent.

No fou considerada en el nivell màxim de llengua pels romanistes Johann Christoph Adelung i Johann Severin Vater (1806-1817), François Raynouard (1816-1821), August Wilhelm von Schlegel (1818), Lorenz Diefenbach (1831), George Cornewall Lewis (1835), Friedrich C. Diez (1836-1844, 1856-1860), August Fuchs (1840), J. F.

⁵⁰ Vegeu Bastardas (1995: 39-71) per a l'origen i la formació de la llengua catalana.

⁵¹ En aquest apartat analitzem el període comprés entre 1806 i 1906 pel fet que seria difícil d'explicar només amb el límit temporal del treball (que es circumscriu als anys 1854-1906), ja que —com veurem— hi ha obres cabdals que es van publicar amb anterioritat —com és el cas dels treballs de François Raynouard (1816-1821; 1836; 1836-1844), la ressenya de Friedrich C. Diez (1827) i la primera edició de la seua *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836-1844)— que indiquen el camí de la incipient filologia romànica. De fet, és l'únic apartat de tot el treball en què ampliem els límits temporals.

⁵² Badia i Margarit (1989: 8) afirma que Diez «a la segona edició de la *Gramàtica* (1856) millorà molt el text referit a la llengua catalana», però en realitat fou —com hem indicat adés— la tercera edició la que millorà molt la part dedicada al català. De fet, en la segona edició (1856) Diez es manté en la teoria llemosinista, tal i com demostra Bodo Müller (1993: 401).

Schnakenburg (1840), Arthur Bruce-White (1841), August Schleicher (1850), Alfred Morel-Fatio (1888), Wilhelm Meyer-Lübke (1890-1901, 1901), Antonio Restòri (1891), Vincenzo Crescini (1892 i 1905), Gottardo Garòllo (1892-1895), Egidio Gorra (1894), Adolf Zauner (1900) i Oskar Schultz-Gora (1906), que es mantienien en la posició tradicional i consideraven el català com un dels dialectes de la llengua occitana, llavors coneguda generalment amb el nom de «provençal».

En canvi, van reconèixer el català com a llengua independent els romanistes Friedrich C. Diez (en les publicacions de 1827, 1870, 1876-1877, 1882), Gustav Körting (1884-1888), Fritz Neumann (1886), Gustav Gröber (1888-1901), Marcelino Menéndez Pelayo (1889), Otto Denk (1893), Ramón Menéndez Pidal (1902), Jean Joseph Saroïhandy (1904) i Bernhard Schädel (1905).

D'una banda, no fou considerada en el nivell màxim de llengua pels romanistes alemanys Johann Christoph Adelung i Johann Severin Vater en la seua obra de lingüística general titulada *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde* (1806-1817), en la qual esmenten el català indistintament com a llengua de Catalunya i com a parla del castellà.⁵³

També és el cas de l'erudit occità François Raynouard, que entre 1816 i 1821 publica el recull de poesia trobadoresca *Choix des poésies originales des Troubadours*.⁵⁴ En aquesta obra manifesta la tesi d'una llengua diferent del llatí vulgar intermediària entre el llatí i les llengües romàniques, que anomena «llengua romana» i que identifica amb el provençal, de la qual derivarien totes les llengües romàniques. Una tesi que el català Antoni de Bastero ja l'havia exposada un segle abans. Bastero, «que és considerat el primer gran romanista, veritable predecessor de Raynouard i dels romanistes del segle XIX» (Solà 1985: 466), va publicar *La crusca provenzale* (1724) i va deixar inèdita una incompleta *Historia de la llengua catalana*. Resumidament, la tesi de Bastero —que posteriorment repetirà Raynouard amb més aparat científic— consisteix en els següents arguments: en primer lloc, el català i el provençal són la mateixa llengua; en segon lloc, aquesta llengua antigament s'anomenava «llengua romana»; en tercer lloc, aquesta llengua es va originar del llatí i, al seu torn, va originar les altres llengües romàniques (Solà 1985: 466).

⁵³ Vegeu el text original d'Adelung i Vater (1806-1817) a l'annex 1.

⁵⁴ Vegeu Rossich (2018) per al català en el *Choix* de François Raynouard.

Pel que fa al català, Raynouard (1816-1821) no l'analitza, però en el quart volum — titulat *Grammaire comparée des langues de l'Europe latine dans leurs rapports avec la langue des troubadours*— afirma que el català és la llengua més acostada a l'esmentada «langue romane».⁵⁵ També afirma que existeixen gramàtiques i diccionaris que fixen el català, subratlla la seua regularitat «interna» i conclou la seua especificitat entre els idiomes veïns.⁵⁶

Anys més tard, concretament el 1836, Raynouard publica *Influence de la langue romane rustique sur les langues de l'Europe latine*, obra dedicada a la influència de la «llengua romana» entre les llengües romàniques. En aquest treball esmenta el català entre les sis «llengües» derivades de la «llengua romana», al costat del provençal, el castellà, el portugués, l'italià i el francès (Raynouard 1836: 1). D'altra banda, entre 1836 i 1844 publica els sis volums del *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours, comparée avec les autres langues de l'Europe latine*,⁵⁷ en la qual compara «les rapports souvent identiques, des six langues néolatines», les quals són «la langue des troubadours, la langue catalane, la langue espagnole, la langue portugaise, la langue italienne, la langue française» (Raynouard 1836: 1). Així, Raynouard equipara el català amb el castellà, el portugués, l'italià i el francès i, a més, emprà el sintagma inequívoc «langue catalane» per a referir-se al català. Ara bé, al llarg d'aquest estudi Raynouard no considera que el català és una llengua plenament independent, encara que sí es mostra partidari de reconèixer-li una certa autonomia.

En definitiva, el provençal seria —segons Raynouard— la «lingua romana» de què parlen els textos medievals, la qual va dominar a França entre els segles VI i IX i de la qual derivarien el francès, l'italià i el castellà (Vàrvaro 1988: 30-35).

Entre els romanistes que no consideren el català com a llengua independent i amb identitat pròpia també cal incloure l'alemany August Wilhelm von Schlegel, que l'any 1818 publica *Observations sur la langue et la littérature provençales*, obra en què von Schlegel rebutja la tesi exposada per Raynouard (1816-1821) i defensa que totes les

⁵⁵ La traducció d'aquest fragment és de Calaforra (1998: 27). Vegeu el text original de Raynouard a l'annex 3.

⁵⁶ *Ibid.* Calaforra, p. 28; Raynouard, annex 4.

⁵⁷ Alguns investigadors citen els anys 1838-1844 com a data de publicació del *Lexique roman* de Raynouard, com és el cas de Solà (1985: 467) i Bayà i Pascual (1992: 27, 44), entre d'altres. Aquesta errada es deu, ben probablement, al fet que el primer volum d'aquesta obra fou publicat l'any 1838. Ara bé, el segon volum fou publicat l'any 1836, dos anys abans que el primer. D'altra banda, el segon volum fou l'únic dels sis que Raynouard va veure publicat abans de morir; els altres cinc (els volums I, III, IV, V i VI) es van publicar pòstumament.

llengües romàniques són llengües mixtes —resultat de la influència germànica sobre el llatí— que s'originaren totes de manera semblant però autònomament (Vàrvaro 1988: 32-33). A pesar d'això, Raynouard insistirà en la seua posició en les obres següents (1821, 1836-1844). Pel que fa al català, Schlegel (1818) l'identifica amb el provençal i afirma que és una llengua viva que es parla a Catalunya, al regne de València, a les Illes Balears i al sud de França.⁵⁸

En aquest grup també podem incloure l'alemany Lorenz Diefenbach, que l'any 1831 publica *Über die jetzigen romanischen Schriftsprachen*, el primer estudi comparatiu de les llengües romàniques (Müller 1983: 401), entre les quals hi descriu i hi compara el castellà, el portugués, el retoromànic, el francès, l'italià i el dacoromanés, però no el provençal ni el català.⁵⁹ D'aquesta omisió, doncs, deduïm que Diefenbach no considerava el català entre les llengües romàniques.

El mateix cas és el de l'anglès George Cornwall Lewis, que l'any 1835 va publicar *An essay on the origin and formation of the Romance languages*, obra sobre l'origen i la formació de les llengües romàniques en què critica la tesi de Raynouard, afirma que a Catalunya, València i les Illes Balears es parla un dialecte «que s'assembla més a la llengua d'oc que a l'espanyol o castellà escrit»⁶⁰ i, per a més informació, remet a una nota a peu de pàgina «sobre la relació del valencià i el català amb el provençal vegeu Raynouard» on cita el primer volum del *Choix des poésies originales des Troubadours* (1816) i el quart volum, titulat *Grammaire comparée des langues de l'Europe latine dans leurs rapports avec la langue des troubadours* (1821).⁶¹

Més tard, entre 1836 i 1844, l'alemany Friedrich C. Diez publica la *Grammatik der romanischen Sprachen*, en la qual rebut definitivament la tesi de Raynouard i estableix

⁵⁸ Vegeu el text original de von Schlegel a l'annex 2. Von Schlegel identifica en més ocasions el català amb el provençal, però no fa una definició tan clara com l'esmentada adés. Per exemple, més endavant von Schlegel (1818: 40) diu: «Il y a quelque difficulté à bien désigner la langue des Troubadours. Les noms de langue provençale, limousine, catalane, qu'on lui a donnés, sont trop étroits, parce qu'ils n'embrassent qu'une des provinces où elle étoit indigène, et qu'elle avoit un territoire beaucoup plus vaste». També quan afirma que «Le provençal, le limousin, le catalan, formoient un seul dialecte central dans l'Europe latine» (Schlegel 1818: 51) o quan sosté que «Ainsi, le Dante paroît avoir complètement ignoré l'existence de la langue castillane, puisqu'il étend sur toute l'Espagne le domaine de la langue d'oc, c'est-à-dire du provençal ou du catalan» (Schlegel 1818: 106).

⁵⁹ El títol complet del llibre de Diefenbach (1831) és *Über die jetzigen romanischen Schriftsprachen, die spanische, portugiesische, rhätoromanische (in der Schweiz), französische, italiänische und dakoromanische (in mehren Ländern des östlichen Europa's)*.

⁶⁰ Vegeu el text original de Lewis a l'annex 5.

⁶¹ *Ib.*

que les llengües romàniques tenen el seu origen en el llatí parlat pels romans i no en el llatí clàssic dels escriptors, els quals coexistien (Solà 1985: 467). A l'inici del manual afirma: «Sis llengües romàniques atreuen la nostra atenció, a causa de la seva originalitat gramatical o de la seva importància literària: dues a l'est, l'italià i valac; dues al sud-oest, l'espanyol i el portuguès; dues al nord-oest, el provençal i el francès».⁶² A més, considera el català un dels «tres dialectes [romànics] fonamentals» de la península Ibèrica, al costat del gallec i del castellà.⁶³ De fet, en el primer volum, Diez (1836) compara les llengües literàries, però exclou els dialectes sense justificar-ho; i agrupa els dialectes en l'àmbit geogràfic de la llengua literària corresponent. Aquest criteri no era aplicable al provençal —perquè l'identificava com a llengua literària morta— però sí al català, raó per la qual la seua agrupació amb el provençal contradiu els seus mateixos principis i Diez es veu obligat a concedir-li certa autonomia sense atribuir-li un lloc a banda (Vàrvaro 1988: 52). En canvi, en el segon volum, Diez (1838) examina directament els sistemes individuals dels diferents parlars romànics, relaxa un poc la rígida classificació del primer volum i al tractament del provençal antic el segueixen breus apèndixs sobre dialectes moderns i sobre el català antic (Vàrvaro 1988: 60).

Més tard, entre 1856 i 1860, publica la segona edició de la *Grammatik*, en la qual replanteja els criteris de classificació de les llengües, afegint el pes de la literatura i les característiques gramaticals, però el català continua amb les mateixes consideracions que a la primera edició: «L'espanyol no s'estén per tot el regne com a llengua popular; el nord-oest d'aquest pertany a la branca portuguesa, i l'est pertany a la provençal».⁶⁴ De fet, Müller (1983: 401) veu en l'actitud de Diez la influència de les idees del ja esmentat Lorenz Diefenbach. Ara bé, Diez basa —en part— la seua posició provençalista en la poesia catalana menys occitanitzada, com la d'Ausiàs March o Jaume Roig (Seifert 1936: 195; Calaforra 1998: 31). A més, Diez fa alguna referència al valencià, que inclou dins del català, com quan afirma que «en la presentació de les relacions fonètiques es pot limitar a la forma catalana, ja que el valencià és idèntic [i les formes catalanes i valencianes] només es distingeixen —segons Mayans— per una poca

⁶² La traducció d'aquest fragment és de Calaforra (1998: 31). Vegeu el text original de Diez a l'annex 6.

⁶³ *Ib.* Calaforra, p. 30; Diez, annex 7.

⁶⁴ *Ib.* Calaforra, p. 31; Diez, annex 18.

major suavitat». ⁶⁵ Ara bé, com veurem més endavant, Diez rectifica la seua posició en les següents edicions de la *Grammatik*.

Un altre exemple dels romanistes que no consideraven el català com a llengua romànica independent és l'alemany August Fuchs, que en la seua obra *Über die sogenannten unregelmässigen Zeitwörter in der romanischen Sprachen* (1840) afirma que el català és un «dialecte espanyol», ⁶⁶ com també ho són el «dialecte gallec» i el «dialecte lleonés», ⁶⁷ un nom amb el qual Fuchs —segons Calaforra (1998: 32)— els considera «dialectes d'Espanya», ja que cap dels tres apareix en la seua relació de «llengües». Concretament, pel que fa al català, assegura que aquest ha sofert la influència de la llengua del sud de França —en referència a l'occità. ⁶⁸ Més tard, l'any 1849 Fuchs publica l'obra *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Lateinischen*, en la qual estudia les llengües romàniques en relació amb el llatí i només fa referència a les «parles catalanes», que comprenen l'àrea del Rosselló, Catalunya, Illes Balears i Pitiüses, el regne de València i la ciutat sarda de l'Alguer. ⁶⁹

També és el cas de J. F. Schnakenburg, doctor en filosofia, membre de la *Société de l'Histoire de France* i professor a l'Escola Militar Universal de Berlín, centre que aleshores tenia l'estatus d'universitat. L'any 1840 va publicar *Tableau synoptique et comparatif des idiomes populaires ou patois de la France*, en què afirma que «el dialecte català s'estén per la Mediterrània, a través del regne de València, a les illes de Mallorca, Menorca i Eivissa i es parla a França al Rosselló. Es diferencia del castellà i per les característiques principals dels dialectes del sud de França, potser siga més exacte relacionar-lo amb la llengua *roman* que amb l'espanyol. Els mateixos catalans i valencians veuen aquesta afinitat, tant que sempre l'anomenen llengua *llemosina*». ⁷⁰

Un altre cas semblant és el del romanista anglès Arthur Bruce-Whyte, que en la seua obra titulada *Histoire des langues romanes et de leur littérature* (1841), considera que el català era un dialecte del provençal i manifesta que «les pretensions dels catalans [de tindre una llengua independent] ens semblen totalment desproveïdes de proves i fins i

⁶⁵ Vegeu el text original de Diez a l'annex 19.

⁶⁶ *Ib.* annex 9.

⁶⁷ Fuchs analitza primer «Die Galizische Mundart» (1840: 50-58), a continuació el «Leonische Mundart» (1840: 58-69) i finalment «Die Katalanische Mundart» (1840: 69-99).

⁶⁸ Vegeu el text original de Fuchs a l'annex 8.

⁶⁹ *Ib.* annex 14.

⁷⁰ Vegeu el text original d'Schnakenburg a l'annex 10.

tot de probabilitat».⁷¹ Unes pàgines més endavant afirma que encara no s'ha descobert cap producció catalana anterior a finals del segle XIII que es pugui comparar amb la llengua dels trobadors.⁷² I, finalment, sosté que el provençal va prevaldre per sobre del català fins a l'aparició d'Ausiàs March.⁷³

També podem incloure en aquest grup al comparatista alemany August Schleicher que, en la seua obra *Die sprachen Europas in systematischer Uebersicht* (1850), considera el català un dialecte de «la llengua escrita provençal»,⁷⁴ una parenta del provençal entre les parles principals d'Espanya.⁷⁵ I assevera que només hi ha cinc llengües romàniques dignes d'estudi: l'italià (1850: 163-166), el portugués (1850: 169-172), el provençal (1850: 172-179), el castellà (1850: 166-169) i el francès (1850: 179-185).⁷⁶

El romanista francès Alfred Morel-Fatio és un altre dels que consideren que el català és un dialecte de l'occità. Ho afirma quan s'encarrega de redactar l'apartat dedicat al català en la primera edició del *Grundriß* de Gustav Gröber (1888: 669-688). En primer lloc, Morel-Fatio exposa quins són els territoris on actualment es parla la llengua catalana: en la part oriental dels Pirineus, en una franja prou ampla de la costa est de la península Ibèrica, a les Illes Balears, en la ciutat de l'Alguer, a l'illa de Cuba i a la república Argentina; a França inclou els antics comtats del Rosselló, Vallespir, Conflent, Cerdanya i Capcir i té uns 200.000 habitants; i a Espanya abasta les quatre províncies de l'antic Principat de Catalunya (Girona, Barcelona, Tarragona i Lleida), tres de l'antic regne de València (Castelló de la Plana, València i Alacant) i la província de les Illes Balears (o antic regne de Mallorca), amb un total de població de 4.500.000 habitants, enfront dels 14.000.000 que parlen castellà a les altres províncies espanyoles i dels

⁷¹ Vegeu el text original de Bruce-Whyte a l'annex 11.

⁷² *Ib.* annex 12.

⁷³ *Ib.* annex 13.

⁷⁴ Vegeu el text original d'Schleicher a l'annex 15. Schleicher (1850: 173) torna a referir-se al català en uns termes semblants quan diu: «In Italien gehörte der piemontesische Dialekt mehr dem Provenzalischen als dem Italienischen, und in Spanien reichte das catalonische Provenzalisch am mittelländischen Meere entlang bis über Alicante hinaus; auch auf den Balearischen Inseln setzte es sich fest».

⁷⁵ *Ib.* annex 16.

⁷⁶ Schleicher, després d'haver analitzat l'italià (1850: 163-166), el castellà (1850: 166-169), el portugués (1850: 169-172), el provençal (1850: 172-179) i el francès (1850: 179-185), afirma: «Die bisher charakterisirten fünf Sprachen sind zugleich die einzigen, die in ihrer systematischen Ausbildung, in ihrer festen Abrundung und literarischen Fähigkeit, den sprachlichen Gedanken des romanischen Stammes zu klarer und übersichtlicher Erscheinung bringen. Sie sind unter den Ablegern, in denen der verdorrte lateinische Sprachbaum neue Wurzel geschlagen hat, die einzigen, die, jeder für sich, zu vollkommenem Wuchs gediehen sind, die einzigen, deren physiologisches Studium einem höheren wissenschaftlichen Interesse zu genügen scheint» (1850: 185).

2.000.000 que parlen gallec.⁷⁷ En segon lloc, unes pàgines endavant, Morel-Fatio explica quina és la subagrupació romànica del català: «el català pertany a la família gal·loromànica i no a la hispànica (castellanoportuguesa); no és tampoc un membre intermedi entre entre ambdues, sinó mera variant del provençal».⁷⁸ És a dir, d'una banda, Morel-Fatio assevera nítidament que el català és una mera variant del provençal i que, per tant, està subordinat a aquesta; d'altra banda, i probablement sense pretendre-ho, Morel-Fatio enceta la polèmica de la subagrupació romànica del català, a la qual posteriorment s'afegiran nombrosos romanistes, com és el cas de Jean-Joseph Saroïhandy, Heinrich Morf, Antoni Griera, Ramón Menéndez Pidal, Amado Alonso, Walter von Watburg, Meyer-Lübke, Pere Fouché,⁷⁹ Jakob Jud, Marie Hagedorn, Alwin Kuhn, Vicente García de Diego, Gerard Rohlfs, Joseph Piel, Germà Colón, Francesc de B. Moll, Antoni M. Badia i Margarit, Joan Coromines i Manuel Sanchis Guarner, entre d'altres.⁸⁰

També és interessant la consideració que fa Morel-Fatio respecte a la consciència lingüística dels valencians, mallorquins i menorquins, dels quals deia que aquests estaven convençuts que no parlaven català, sinó valencià, mallorquí i menorquí — respectivament—, com a conseqüència del particularisme que es va desenvolupar amb el pas del temps en els nous territoris conquerits per a la Corona catalanoaragonesa (regne de València i regne de Mallorca).⁸¹ Unes afirmacions que no s'ajusten a la realitat del País Valencià, tal i com documentarem en el següent capítol d'aquest treball, de la mateixa manera que Massot i Muntaner (2018) ho ha documentat pel que fa a l'illa de Mallorca.⁸² Resulta difícil d'entendre l'explicació de Morel-Fatio respecte a la consciència lingüística dels valencians, mallorquins i menorquins, sobretot si tenim en compte les circumstàncies prèvies a la seua redacció del capítol «Das Catalanische» que es va publicar dins el *Grundriss* de Gröber (1888). Ens referim al viatge d'un mes que Morel-Fatio va fer l'abril de 1881 a Mallorca, mentre era professor a l'*École Supérieure des Lettres* d'Alger (Algèria), amb l'objectiu d'estudiar la història dels dialectes de les províncies del nord-est d'Espanya i la preparació d'un recull d'antics textos catalans,

⁷⁷ Vegeu el text original de Morel-Fatio a l'annex 28.

⁷⁸ *Ib.* annex 30.

⁷⁹ Filòleg rossellonés més conegut amb el nom *Pierre Fouché*.

⁸⁰ Vegeu la panoràmica que exposen Baldinger (1972: 125-160), Sanchis Guarner (1980a: 18-21), Badia i Margarit (1981: 6-12) i Borja Moll (2006: 37-45) sobre la problemàtica de la subagrupació romànica del català.

⁸¹ Vegeu el text original de Morel-Fatio a l'annex 29.

⁸² Vegeu § v. Qüestió onomàstica i consciència lingüística al País Valencià.

resultat del qual fou l'esmentat treball de 1888 (Massot i Muntaner 2018: 131). Una estada en què va conèixer, recomanat pel seu mestre Paul Meyer, a Marià Aguiló i a altres escriptors i erudits mallorquins com Tomàs Forteza (Massot i Muntaner 2018: 131-134).

Una de les opinions més influents de l'època fou la del romanista suís Wilhelm Meyer-Lübke,⁸³ que entre 1890 i 1901 publica la primera edició de la *Grammatik der romanischen Sprachen*, l'objectiu de la qual era ampliar i millorar l'obra homònima de Friedrich C. Diez, i així li ho van reconèixer filòlegs importants, tant de la seua època —Gustav Gröber— com posteriors —Carlo Tagliavini— (Calaforra: 1998: 24). L'elecció de llengües a estudiar que fa Meyer-Lübke (1890-1901) no és sobre el principi geogràfic-cultural i s'estén als idiomes romànics més marginals i descuidats sense prejudicis de natura extralingüística (Vàrvaro 1988: 108-109). Pel que fa al català, Meyer-Lübke no considera el català com una de les llengües romàniques —com el romanés, el retoromànic, l'italià, el provençal, el francès, el castellà i el portugués— i afirma que «el català és un provençal portat a Espanya el s. VIII, que avança progressivament cap al sud amb la lluita dels reis aragonesos contra els àrabs».⁸⁴

Aquest llistat de llengües romàniques establert per Meyer-Lübke l'amplia en l'*Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* (1901), en el qual afegeix llengües com el sard i el dàlmata, però no el català, que situa com a dialecte provençal al mateix nivell que el gascó, el llenguadocià, el provençal, el valdés, l'alvernès i el llemosí.⁸⁵ De fet, Meyer-Lübke afirma que «el català és un dialecte del provençal que va avançar amb el retrocés dels àrabs, que es parla en la costa mediterrània amb València, Barcelona i inclou les illes Balears i Pitiüses».⁸⁶ Segons Alwin Kuhn (1937: 780), l'*Einführung* de Meyer-Lübke

no és cap introducció per a principiants, sinó més aviat una sistematització de la lingüística romànica, un compendi i una radioscòpia crítica i científicopedagògica de tots els problemes

⁸³ Per a la seua vida i obra vegeu Kuhn (1937: 778-784) i Calaforra (1998: 19-76).

⁸⁴ La traducció és de Calaforra (1998: 86). Vegeu el text original de Meyer-Lübke a l'annex 33.

⁸⁵ En la llista de dialectes que conformen el «provenzalisch», Meyer-Lübke (1901: 21) esmenta els següents: «Gaskognisch», «Katalanisch», «Languedokisch», «Provenzalisch», «Waldensisch», «Auvergnisch» i «Limousinisch».

⁸⁶ Vegeu el text original de Meyer-Lübke a l'annex 44.

que, en el treball sobre la Romània sencera per a la seva gramàtica romànica, se li havien donat com a difícilment solubles.⁸⁷

El català també és considerat un dialecte del provençal pel romanista italià Antonio Restòri, professor de literatura romànica a la *Università di Pavia*, quan l'any 1891 publica el manual de *Letteratura provenzale*.⁸⁸ A l'inici del segon capítol, dedicat al nom i extensió de la llengua provençal, afirma que la llengua provençal en el seu sentit més ampli, no només abasta tot el migdia de França, sinó també Catalunya i l'antic comtat de València [*sic*] fins als Pirineus, incloses les illes Balears.⁸⁹ I, a continuació, descriu i delimita les «quatre grans varietats» d'aquesta llengua, entre les quals trobem «el franco-provençal al nord-est, el provençal al centre, el gascó al sud-oest, i més enllà dels Pirineus, el català».⁹⁰

En uns termes molt semblants s'expressa un any després l'italià Vincenzo Crescini, catedràtic d'història comparada de llengües i literatures romàniques a la *Università di Padova* des de 1883, que va centrar els seus estudis en la literatura provençal. L'any 1892 publica el *Manualetto provenzale per uso degli alunni delle facoltà di lettere*, en la introducció del qual afirma que el català és un dialecte de la llengua provençal —al mateix nivell que el gascó— que s'estén pel comtat del Rosselló, Catalunya, València, Balears i la colònia de l'Alguer.⁹¹ Una afirmació que manté en la segona edició —esmenada i augmentada— de 1905.⁹²

També és el cas del geògraf i lexicògraf Gottardo Garòllo, que entre 1892 i 1895 dirigeix la publicació dels dos volums de la *Piccola Enciclopedia Hoepli*. En l'entrada corresponent als catalans afirma que són «els habitants de Catalunya, València, i Balears, que parlen un dialecte provençal (català), que també és llengua escrita i té literatura pròpia».⁹³

Altrament, també hi van haver vacil·lacions dins l'obra dels mateixos romanistes, com en el cas d'Egidio Gorra, filòleg italià i professor d'història comparada de les literatures

⁸⁷ La traducció d'aquest fragment és de Calaforra (1998: 22). Vegeu el text original de Kuhn a l'annex 49.

⁸⁸ Una versió anterior dels fragments referits a Antonio Restòri, Vincenzo Crescini, Gottardo Garòllo i Egidio Gorra es va publicar dins Martí-Badia (2016: 157-164).

⁸⁹ Vegeu el text original de Restòri a l'annex 34.

⁹⁰ *Ib.* annex 35.

⁹¹ Vegeu el text original de Crescini a l'annex 36.

⁹² Vegeu Crescini (1905: 2).

⁹³ Vegeu el text original de Garòllo a l'annex 37.

neollatines a la *Università di Torino*. L'any 1894 publica l'obra *Lingüe neolatine* dins la col·lecció «Manuali Hoepli». ⁹⁴ En el quart capítol, titulat «les llengües neollatines», ⁹⁵ Gorra considera que el català és una llengua com el romanés, el ladí o rètic, l'italià, el francès, el provençal, el franco-provençal, l'espanyol i el portugués; ⁹⁶ un inventari que, segons Calaforra (1998: 33), Gorra pren de la tercera edició de la *Grammatik* de Meyer-Lübke i del *Grundriß* de Gröber. Ara bé, unes pàgines més endavant Gorra afirma que el català ha d'unir-se al provençal, ja que és una de les seues varietats dialectals, que fou transportada a Espanya en el segle VIII i que es parla a França en la major part del Departament dels Pireneus. ⁹⁷ Una formulació teòrica que, segons Calaforra (1998: 32), no és un invent de Meyer-Lübke perquè ja apareix abans dels seus treballs, però que fou ell qui la va consagrar.

Ja al segle XX, cal esmentar el cas del romanista austríac Adolf Zauner, deixeble de Meyer-Lübke que l'any 1900 va publicar *Romanische Sprachwissenschaft*, en el qual també considera el català un dialecte del provençal amb les paraules següents: «el català, que a l'est del mateix país [Espanya] era generalitzat (que, per cert, sovint es considera un llenguatge romànic especial a causa del seu ús literari a l'Edat Mitjana), pertany a Provençal». ⁹⁸ Una afirmació que manté en la segona edició de l'obra, amb una xicoteta variació que no canvia el significat. ⁹⁹ Zauner, per tant, es mantenia en la posició tradicional.

En el grup occitanista també cal esmentar al romanista alemany Oskar Schultz-Gora, catedràtic a la universitat de Königsberg des de 1904, que en la primera edició de la seua obra *Altprovenzalisches Elementarbuch* afirmava que la frontera sud del provençal s'estenia més enllà dels Pirineus, on el català —que ocupava una àmplia franja de la costa est espanyola (capital Barcelona) i a les Illes Balears— només es pot considerar una varietat del mateix», és a dir, del provençal. ¹⁰⁰

⁹⁴ Calaforra (1998: 32-33) i Müller (1983: 408) —d'on Calaforra extreu la informació— citen l'any 1898 com a data de publicació de l'obra de Gorra, però aquesta obra es va publicar el 1894. De fet, Calaforra (1998:33) cita el fragment de Gorra (1984: 99) i indica la pàgina 93, però aquest es troba en la 99.

⁹⁵ El text original de Gorra (1894: 75) diu «Le lingue neolatine».

⁹⁶ Vegeu el text original de Gorra a l'annex 40.

⁹⁷ *Ib.* annex 41.

⁹⁸ Vegeu el text original de Zauner a l'annex 43.

⁹⁹ *Ib.* annex 46.

¹⁰⁰ Vegeu el text original de Schultz-Gora a l'annex 48.

D'altra banda, hi ha els romanistes que van reconèixer el català com a llengua independent. És el cas de l'alemany Friedrich C. Diez, que l'any 1827 publica una recensió a l'obra *Floresta de rimas antiguas castellanias* de l'hispanista alemany Böhl de Faber, en un passatge de la qual Diez separa clarament el territori lingüístic català del territori lingüístic occità (Seifert 1936: 196). Ara bé, com hem vist adés, Diez adopta la posició tradicional segons la qual el català és un dels dialectes de l'occità amb la publicació de les primeres dues edicions de la *Grammatik der romanischen Sprachen* (1836-1844 i 1856-1860, respectivament).

Més endavant, en la tercera edició —publicada l'any 1870— Diez torna a la posició no-occitanista quan modifica la part dedicada al català que havia escrit en les primeres dues edicions, i ara afirma que el català no és una parla del provençal, sinó que és més aviat un idioma independent:

La llengua catalana —perquè a[i]xí es podria anomenar segons la província veïna que s'estèn per l'est d'Espanya, les Illes i la província francesa del Rosselló— es relaciona respecte del provençal no pas com un dialecte; és més aviat un idioma autònom emparentat amb aquell; i, al país on es parla, tot i que molts dels seus poetes escriguessin en provençal, mai no s'ha reconegut aquesta llengua com a llengua literària.¹⁰¹

Aquesta consideració pel que fa al català es mantindrà en les dues edicions següents de l'obra —la quarta, publicada entre 1876 i 1877 i la cinquena i última, de 1882. Malauradament, però, Diez no va canviar el capítol introductori, en què el català rebia un tracte que es contradeïa amb la posició de les pàgines interiors de l'obra (Müller 1983: 401-402).

Així i tot, en la tercera edició Diez també manté la consideració de dialecte per al català en alguns exemples,¹⁰² junt amb alguna referència al català antic com a llengua.¹⁰³ Com indiquen Bayà i Pascual (1992: 38), aquest darrer exemple potser es deu al fet que Diez fa referència a una obra literària antiga, criteri d'importància literària que el romanista alemany emprava sovint per a distingir entre llengua i dialecte; però, en definitiva, són exemples que demostren que Diez vacil·lava a l'hora de determinar la identitat del

¹⁰¹ La traducció d'aquest fragment és de Calaforra (1998: 85). Vegeu el text original de Diez a l'annex 20.

¹⁰² Per exemple, quan diu en el segon volum: «Der catalanische Artikel lautet schon in den ersten Denkmälern dieser Mundart» (Diez 1858: 40).

¹⁰³ *Ib.* «In der älteren catalanischen Sprache, z. B. bei Ramon Muntaner, lautet das Personalpron...» (Diez 1858: 96).

català. De fet, el tractament del català en la seua obra en alguns punts mostra indefinició i en altres, contradicció (Calaforra 1998: 31).

És a partir d'aquests estudis de Diez que en l'últim quart del segle XIX diferents romanistes reconeixen la independència del català respecte a la resta de llengües romàniques. Un d'ells és el filòleg alemany Gustav Körting, que entre 1884 i 1888 publica l'*Enzyklopädie und Methodologie der romanischen Philologie*, al tercer volum de la qual presenta el següent llistat d'idiomes romànics, agrupats per afinitats: «a) grup sud-oriental (portuguès, espanyol, català);¹⁰⁴ b) grup nord-occidental (provençal, francès); c) grup central (retoromànic i italià); d) grup oriental (romanès)».¹⁰⁵ I, més endavant, defineix el català com a llengua independent amb les següents paraules: «En qualsevol cas, però, des del principi de l'època literària el català es troba enfront del provençal com a llengua germana molt emparentada amb aquest, però autònoma d'ell, i no s'hi subordina com a dialecte».¹⁰⁶ Ara bé, Körting canvia d'opinió l'any 1896 quan publica el *Handbuch der romanischen Philologie*, en el qual assevera que «Al provençal pertany també el català, ja que aquest no és res més que un provençal transportat a Espanya (Catalunya, València, Balears i Pitiüses) que hi ha arribat a tenir un desenvolupament literari».¹⁰⁷ Segons el filòleg Bodo Müller (1983: 404), en aquest retrocés en la percepció del català per part de Körting hi ha una clara reminiscència de la *Grammatik der romanischen Sprachen* de Wilhelm Meyer-Lübke, el primer volum de la qual va aparèixer el 1890, com hem vist adés.

També és el cas del romanista alemany Fritz Neumann, que l'any 1886 publica *Die romanische Philologie, ein Grundriß*, en la qual afirma que el català abans era considerat una «parla» del castellà o del provençal, però que ara es considera una llengua independent amb les paraules següents: «Emperò, hom reconeix avui per al català, generalment, la posició de llengua romànica autònoma».¹⁰⁸

¹⁰⁴ Com adverteix Calaforra (1998: 28), ací Körting s'equivoca i, on diu «grup sud-oriental», voldria dir «grup sud-occidental».

¹⁰⁵ La traducció d'aquest fragment és de Calaforra (1998: 28). Vegeu el text original de Körting a l'annex 26.

¹⁰⁶ *Ib.* Calaforra, p. 28; Körting, annex 27.

¹⁰⁷ *Ib.* Calaforra, p. 28; Körting, annex 42.

¹⁰⁸ La traducció d'aquest fragment és de Calaforra (1998: 29). Vegeu el text original de Neumann a l'annex 25.

El més contundent entre els no-occitanistes és l'historiador espanyol Marcelino Menéndez Pelayo, deixeble de Manuel Milà i Fontanals, que el 1889 escriu en el pròleg a l'edició completa de les poesies de Joaquim Rubió i Ors (Rafanell 2006: 123):

basta abrir un tomo de modernas poesias catalanas y otro escrito en provenzal moderno, para convencerse de que, en cuanto á su espíritu, no tienen entre sí más semejanza que la que pueden tener un poeta francés y otro castellano, un italiano y otro portugués. Las dos lenguas, por otro lado, han ido olvidándose tanto de su parentesco primitivo que exigen de una parte y otra esfuerzos de aprendizaje no menores que los que requiere cualquier otra lengua romance (1889: xvii).

En aquest grup també cal incloure al romanista alemany Gustav Gröber, que entre 1888 i 1901 publica el *Grundriß der romanischen Philologie*, en el qual titula les diferents seccions amb noms com «la llengua romana», «les parles retoromàniques», «la llengua italiana», «les llengües francesa i provençal i les seues parles», «el català», «la llengua espanyola» i «la llengua portuguesa». Per tant, Gröber cataloga la llengua catalana com a varietat pròpia, però deixa oberta la classificació en la jerarquia dels idiomes, ja que no la presenta ni com a dialecte ni com a llengua (Müller 1983: 405-406). Així, la posició de Gröber seria favorable a una certa consideració d'autonomia per al català, però d'una indefinició oberta a debat (Calaforra 1998: 29).

Un altre dels romanistes que afirmen la independència del català és l'escriptor alemany i doctor en filosofia Otto Denk, que l'any 1893 publica *Einführung in die Geschichte der altkatalanischen Litteratur von deren Anfängen bis zum 18. Jahrhundert*. A l'inici de l'obra, Denk escriu una breu introducció a la història de la llengua catalana i descriu breument l'expansió del català a l'Edat Mitjana (Wittlin 1992: 121-122). Pel que fa a la primera qüestió, Denk explica que la marca hispànica és el bressol de la llengua catalana, que va sorgir del llatí vulgar i que en els documents del segle X ja figura sota el nom de *lingua vulgaris, rustica o communis*; el català és una branca del llatí vulgar, com ho és l'occità i l'espanyol, encara que és més propera al castellà que al francès del sud; i acaba afirmant: «com va dir el mestre Diez, no és un dialecte sinó una llengua en si mateixa».¹⁰⁹ A més, Denk afirma que el català arriba al País Valencià i a les Illes Balears amb la conquesta del rei Jaume I.¹¹⁰

¹⁰⁹ Vegeu el text original de Denk a l'annex 38.

¹¹⁰ *Ib.* annex 39.

L'any 1902 és el torn del filòleg espanyol Ramón Menéndez Pidal, que publica un article al diari madrileny *El Imparcial* intitulat «El catalán y los catalanistas. Cataluña bilingüe». En aquest article Menéndez Pidal reconeix la independència del català, el cataloga com a llengua i defensa l'espanyolitat d'aquesta. Malgrat el que sembla indicar el títol i el subtítol de l'article, «les tesis exposades per Menéndez Pidal se sustenten en la historia [...], descansan sobre la seva consubstancial espanyolitat de base» (Rafanell 2006: 198-199). Així, segons Menéndez Pidal,

En el siglo XII un provenzal, Rimbaldo de Vaqueiras, en una de sus poesías escritas en diversos idiomas, quiso incluir una muestra de lenguaje peninsular. Pues bien, no crea el Catecismo citado que escogió como muestra el catalán (que al fin era el que tenía más cerca) sino el castellano, por la sencilla razón de que, mientras los poetas catalanes no sabían aun escribir sino en una lengua extraña, en provenzal, ya el castellano ostentaba una robusta y singularísima poesía épica, altamente nacional, mucho antes que Berceo y Alfonso X lo elevasen a una primitiva perfección literaria. Por el contrario, hasta muy a finales del siglo XIII no empezaron los catalanes a querer dignificar su lengua para la poesía, y cuando lograron una lengua poética, la llamaron *lemosina*, para indicar su esfuerzo de imitación extranjera y su desdén por el *pla catalá*. ¡Por esto, sin duda, el Catecismo enseña que el catalán estaba ya en esplendor cuando el castellano aún no daba señales de vida!¹¹¹ [...] Yo, aun con temor de disentir de la fórmula fonética pastoral, tengo por más acertada la fórmula que dan los romanistas: al catalán le falta el sonido de la *u* francesa, que es la que caracteriza el grup lingüístico hablado en Francia, Provenza y Norte de Italia.

Aunque los exaltados crean que el catalán no tiene más relación histórica con el español que la que le impone la presión gubernamental de Madrid, es lo cierto que vivió desde su origen en íntimo comercio con el castellano ó el aragonés. No ya á partir de la fecha en que Fernando de Antequera y la dinastía de Castilla dieron á la corona de Aragón su más alto grado de esplendor; antes del admirable compromiso de Caspe, tan maldecido de los exaltados, el catalán se castellanizaba ó aragonesizaba profundamente, no admitiendo tales ó cuales palabras sueltas, sino alterando su estructura, su declinación, su sistema de particulas, bajo el influjo del idioma que desde sus comienzos manifestó el espíritu expansivo que le había de extender por España y América. Aunque el catalán resistiese más tiempo á estas innovaciones, el hablado las admitía francamente, y buen testimonio de ello es la colonia catalana que en 1354 pobló la ciudad de Alguer en Cerdeña; esta población continuó aislada hablando catalán, y hoy después de seis siglos, los filólogos estudian su lengua, notando en ella los muchos aragonesismos y castellanismos que los catalanes del siglo XIV usaban; lo cual prueba que el catalán antiguo no era una lengua tan soberana é independiente como los catalanistas gustan de creer.

¹¹¹ Com explica Rafanell (2006: 199-200), aquesta referència de Menéndez Pidal a l'Església es deu al fet que el 6 de gener de 1900, Josep Morgades i Gili —aleshores bisbe de Barcelona— va publicar una carta pastoral sobre la llengua de la predicació i el catecisme, en la qual reivindicava el català i afirmava que aquesta llengua era més semblant a l'italià i al francès que al castellà.

Lo que ya no pueden desconocer es el hecho de que la castellanización del catalán fué inmensa á partir del último tercio del siglo XV. Entonces la poesía catalana, que había empezado á florecer treinta ó cuarenta años antes, decaía notablemente, no sólo en Barcelona, donde nunca había brillado mucho, sino en Valencia, que era la capital intelectual de la zona catalano-valenciana. Los poetas de Levante, cansados de la disciplina erudita de una escuela amanerada, se acogieron gustosos á escribir en castellano, atraídos á un centro superior de cultura y de vida nacional fresca y exuberante. [...] Y no sólo tocaba la castellanización á la clase elevada, á los literatos y eruditos; sino que el pueblo, que jamás había comprendido la fría escuela lemosina, al sentir ahora el inflamado aliento de una literatura nacional, despertó de su largo sueño y concibió una poesía popular rica y variada, como hasta entonces no había tenido. Aprendió de memoria los romances castellanos, y los repitió sin cesar, como modelo admirable; de tal suerte que luego, al imitar su metro y su estilo en lengua catalana, queriendo ennoblecer la propia poesía *la salpicaba de voces castellanas* (1902: 1ab).

D'una banda, aquest article traspua «el dolor per la pèrdua de les colònies darreres que Castella havia creat el segle XVI» (Trueta 1988: 6) i, de l'altra,

hi ha la prevenció enfront d'un moviment organitzat que prenia l'argument lingüístic com a motiu focal. Si algú començava a predicar que el català no era ben bé una varietat «ibèrica», consegüentment podia passar que alguns catalans acabessin per sostenir que el seu país tampoc no n'era ben bé, d'«ibèric» (Rafanell 2006: 200-201).

I és que «l'esmena a la totalitat de Menéndez Pidal no venia pas guiada per cap instint, per cap aprensió imaginària. Al contrari, la seva correcció la guiava un temor ben fonamental i ben fonamentat» (Rafanell 2006: 201).¹¹²

L'any 1904 es publica la segona edició del *Grundriss* de Gröber, i en aquesta ocasió de l'apartat dedicat al català se n'encarrega el romanista francès Jean-Joseph Saroïhandy (1904: 841-877), que el revisa i l'actualitza, considerant el català com a llengua independent: «Les estretes relacions polítiques que durant molt de temps han vinculat el Rosselló i la Cerdanya francesa amb Catalunya expliquen, d'altra banda, per què es parla la mateixa llengua a banda i banda dels Pirineus orientals».¹¹³

Més tard, el 20 de març de 1906, Saroïhandy envia una carta a Antoni M. Alcover, en la qual li argumenta la seua posició, ben probablement impel·lit perquè el canonge

¹¹² L'article de Menéndez Pidal va provocar una discussió amb diferents erudits cataloparlants com Artur Masriera i Colomer, Pere Muntanyola i Carner, Jaume Massó i Torrents i Antoni M. Alcover. Per a aquesta polèmica vegeu Rafanell (2006: 201-206).

¹¹³ La traducció d'aquest fragment és de Calaforra (1998: 86). Vegeu el text original de Saroïhandy a l'annex 45.

mallorquí li hauria retret que afirmara que el català era una llengua independent de l'occità (Rafanell 2006: 321-322).¹¹⁴ Saroïhandy li diu que ambdós estan d'acord, si és que Alcover creia que el català va nàixer als Pirineus i no que fou importat de França; i que per a ell és secundari saber si el català i l'occità conformen la mateixa branca, ja que allò important és que ambdues llengües venen del mateix tronc.¹¹⁵ Com afirma Rafanell (2006: 322), «el que realment importava a Saroïhandy, com a bon neogramàtic, era l'arbre genealògic. La resta se li presentava com un bosc immens, impossible d'abastar».

Finalment, els dies 2 i 3 de març de 1905 es manifesta el romanista alemany Bernhard Schädel. El professor de la *Universität de Halle an der Saale*, que un any abans havia conegut a mossén Alcover a Mallorca,¹¹⁶ va publicar dos articles sobre la història de la llengua catalana al periòdic alemany *Kölnische Zeitung*, aleshores un dels diaris més importants d'Alemanya. El català Joaquim Casas i Carbó els va traduir al català i el primer d'aquests es va publicar el 8 d'abril del mateix 1905 al setmanari *El Poble Català* (Rafanell 2006: 314). En l'article, Schädel comença indicant on es parla la llengua catalana:

El català avui dia no solament se parla en l'Espanya oriental, a Barcelona y Valencia, a les Balears y Alguer en la illa de Sardenya, sinó que també pertanyen an aquest domini lingüístic la part fronterissa de Fransa pel cantó de Perpinyà, es a dir, el territori de l'antic comtat del Rosselló (1905: 2e).

A continuació, resumeix l'origen de la llengua i afirma:

No ha de meravellar, doncs, a ningú que la aproximació llingüística y cultural vingués dantse la mà ab la política. En la vella Marca Hispànica y en la regió limítrofe de la Septimania, la *Gallia gòthica*, se forma aviat el català com llengua popular comuna a tots dos païssos (1905: 2f).

I, finalment, el romanista alemany desaprova a aquells que encara neguen el caràcter de llengua independent del català:

¹¹⁴ La posició d'Antoni M. Alcover la veurem dins § IV.2.3. Illes Balears.

¹¹⁵ El text original de Saroïhandy, que transcrivim de Julià-Muné (2000: 88) diu: «Si vous croyez avec moi que le Catalan d'Espagne est né dans les Pyrénées et n'a pas été importé de France, c'est vraiment tout ce que je prétends. La question de savoir si le provençal et le catalan ne forment qu'une seule et même branche, est tout à fait secondaire. C'est qui est certain, c'est que les deux langues sont issues du même tronc».

¹¹⁶ Vegeu Julià-Muné (2000) per a la relació epistolar entre Schädel i Alcover.

La gran analogia que aquesta última llengua tenia ab la propia del Mitjdía de Fransa y el gust ab que'ls catalans l'aplicaren fins al segle XV, han estat la causa de que encara avui dins Espanya i a Alemanya hi ha qui nega al català'l caràcter de llengua independent. Aquest judici tindria algun fonament si's tinguessin solament en compte les produccions líriques mitjvals que no van poder resistir l'influencia avassalladora de les formes provençals que havien penetrat en els Pirineus (1905: 3a).

A més, l'encapçalament de l'article remet a una nota a peu de pàgina del traductor, Joaquim Casas i Carbó, que adverteix: «Potser respecte a alguna de les apreciacions secundaries hi hauria alguna cosa que dir, però com que en lo fonamental coincideix l'autor ab els fets y ab la manera com nosaltres els judiquem, donem íntegres aquets articles y sense cap comentari» (Schädel 1905: 5e). Rafanell (2006: 314-315), d'una banda, suggereix la possibilitat que aquesta nota pugui ser una crítica encoberta de Schädel al Meyer-Lübke de l'*Einführung in die romanische Sprach-wissenschaft* (1901)¹¹⁷ el qual —com hem vist adés— es mantenia en la posició occitanista; i, de l'altra, que la redacció del setmanari es va veure esperonada a afegir la nota a peu de pàgina. De fet, la segona part del treball de Schädel no va arribar a publicar-se.

Altrament, també hi havia qui constata la divisió d'opinions entre els qui consideraven que el català era un dialecte de l'occità i els qui el consideraven una llengua independent. És el cas del lingüista francès Abel Hovelacque, que l'any 1876 publica *La linguistique* i comenta aquesta divisió d'opinions quan parla del provençal,

que era i encara és, de fet, només un dels dialectes de la llengua d'oc: hem de situar al seu costat el llemosí, l'alvernès, el dialecte d'una part del Delfinat [= provençal-alpí] i el gascò. Sovint s'ha qüestionat si el català, que hui ocupa Catalunya, València, les Illes Balears i el territori anteriorment aragonés, ha d'estar entre els dialectes del provençal o constituir en si mateix una veritable llengua neolatina. La qüestió no es resol, però no podem culpar absolutament als autors que persisteixen en no separar el català dels dialectes provençals i, per tant, el lliguen a la llengua d'oc.¹¹⁸

Unes pàgines més endavant, quan Hovelacque parla dels límits del castellà, afirma que «a l'est s'estén només com a llengua literària a Catalunya i València, on la llengua

¹¹⁷ També podria ser una crítica a la *Grammatik* de Meyer-Lübke (1890-1901), on defensa la mateixa posició que a l'*Einführung* (1901) pel que fa al català.

¹¹⁸ Vegeu el text original de Hovelacque a l'annex 21.

popular és el català, del qual hem parlat en tractar el provençal. L'espanyol també va conquerir Aragó, on abans també es parlava el dialecte català».¹¹⁹

També trobem al romanista estatunidenc Charles Hall Grandgent, que l'any 1905 publica *An outline of the phonology and morphology of Old Provençal*, en la qual afirma que «el franco-provençal i el català [...] estan estretament relacionats amb el provençal i no sempre són fàcils de separar. El català, de fet, sovint es considera un dialecte provençal, però és prou diferent per a ésser estudiat per separat».¹²⁰ Com afirma Calaforra (1998: 32), Grandgent es mostra partidari d'una certa autonomia per al català, però és bastant poc taxatiu.

I, el tercer i últim dels qui no s'afegeixen a cap de les dues teories és el romanista austríac Johann Hadwiger,¹²¹ que l'any 1905 va publicar un article sobre els límits de la llengua catalana al País Valencià fent una descripció bastant exacta. Un treball en què, evidentment, Hadwiger (1905) no qüestiona la pertinença del «valencianische» al conjunt del «katalanische», noms que empra al llarg de l'article.

No obstant això, una cosa era l'estudi —on hem vist que hi havia romanistes partidaris de la teoria occitanista i els qui defensaven la teoria contrària— i una altra ben diferent era la distància lingüística real dels catalanoparlants respecte dels occitanoparlants. La separació del català amb els diferents parlars occitans era tan gran que la intercomprensió entre els seus parlants esdevenia una missió impossible. Així ho descriu el filòleg francès Gaston Paris en una trobada felibrenca amb occitans i catalans l'any 1873, que per a entendre's havien de comunicar-se en francès (Rafanell 2006: 99).¹²²

¹¹⁹ *Ib.* annex 22.

¹²⁰ Vegeu el text original de Grandgent a l'annex 47.

¹²¹ De Johann Hadwiger sabem, gràcies a Jaume Corbera (2006a: 82-83), que el 1903 va anar a Mallorca, després d'haver estat per la Península estudiant els dialectes romànics i es va trobar amb Antoni M. Alcover. Després de l'estada a Mallorca va continuar la recerca lingüística pel País Valencià i el Pirineu català, viatge del qual sembla que són fruit les dues úniques obres dedicades al català que en coneixem (1905, 1907). A més, va mantenir correspondència amb Alcover entre els anys 1903 i 1914.

¹²² En el text en francès, extret de Rafanell (2006: 99), Gaston Paris lamenta que «on répétait sans cesse que tous, provençaux, catalans, céverons [= cévenols], auvergnats, gascons, parlaient la même langage; mais plus d'un affirmait qui n'était pas compris des autres et, en somme, on n'arrivait à bien s'entendre qu'en français». En aquest sentit, resulten interessants altres testimonis que Rafanell (2006) transcriu i analitza, com els intents del felibratge occità —encapçalat per Frederic Mistral— de crear una Acadèmia de la Llengua d'Oc on també havien d'estar representats els catalanoparlants del sud dels Pirineus.

Un altre era el debat onomàstic, sobre el qual la romanística internacional fou unànime en l'ús dels noms «català» i «llengua catalana» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana.¹²³ En aquest apartat podem observar com tots els romanistes empraven aquestes precises denominacions, tant aquells que consideraven el català una llengua independent com els que la consideraven un dialecte de l'occità. I només tres d'aquests romanistes van explicar aquesta denominació; una escassetesa de participació que es deu —ben probablement— al fet que aquest nom no donava lloc a dubtes: està molt documentat històricament, la gran majoria dels parlants l'empren per a referir-se a la llengua que parlen, i coincideix amb el nom del territori on es parla.¹²⁴ A més, dos dels tres romanistes són espanyols, fet que denota que el poc debat que hi havia es limitava als territoris al sud dels Pirineus.

El primer que analitza aquesta qüestió és l'esmentat Menéndez Pelayo, concretament en el discurs d'obertura que va llegir en català als Jocs Florals de Barcelona de 1888 davant de la reina regent. Menéndez Pelayo va censurar les denominacions errònies amb les paraules següents:

Eixa llengua, rebrot generós del tronch llatí, jeya, no fa mitj segle, en trista y vergonyosa postració. Fins son nom propi y genuí se li negava, ni ¿qui li havia de coneixer sots la disfressa d'aquelles peregrines denominacions de *llemosina* y *provencal* ab que solian designarla'ls poch's erudits que's dignavan recordarse d'ella, encara que fos per donarla per morta y rellegarla desdenyosament á algun museu d'antigalles? (1942: 111).

Ara bé, cal tindre en compte el context en què es va produir el discurs, a la Barcelona de 1888, on el llemosinisme onomàstic feia anys que havia estat liquidat.¹²⁵ Un any després, Menéndez Pelayo arremetia contra aquells que encara empraven la inexacta denominació amb les paraules següents: «¡Y qué completa debía ser la ilusión cuando el trovador cantaba trovas lemosinas, como todavía llaman algunos majaderos de Castilla y de fuera de ella a los versos compuestos en lengua catalana!» (1942: 122-123).

Un altre erudit que analitza aquesta qüestió és el filòleg francès Paul Meyer en un article de 1889 publicat dins *Annales du Midi* sobre els diferents noms que l'esmentada «llengua romana» havia tingut al llarg de la història. Quan analitza l'origen del nom

¹²³ Almenys entre 1806 i 1906, el període temporal estudiat en aquest apartat.

¹²⁴ O, almenys, amb el territori que aleshores tenia —i ara hi continua tenint— el major nombre de parlants: Catalunya. Pel que fa a l'ús del nom en els parlants, vegeu § IV.3. La complexitat de la qüestió onomàstica a les terres de llengua catalana.

¹²⁵ Vegeu § IV.3. La complexitat de la qüestió onomàstica a les terres de llengua catalana.

«llemosí» afirma que fou l'escriptor català del segle XIII Ramon Vidal de Besalú qui va ampliar deliberadament el significat d'aquesta paraula, sense explicar els motius de la seua elecció, però segurament degut a la gran reputació dels trobadors llemosins; i la seua elecció va tindre molt d'èxit i gran difusió a Catalunya.¹²⁶ I, tot seguit, Meyer rebla el clau:

I quan els catalans van començar a compondre en llur llengua, seguint els usos poètics i àdhuc gramaticals dels poetes provençals o, com ells deien —llemosins— donaren a l'idioma, voluntàriament acostat al provençal de què se servien, el nom de *lenga lemosina*, que es manté en ús i ha donat lloc a moltes confusions i concepcions inexactes.¹²⁷

I el tercer i últim romanista que parla sobre el nom de la llengua és el filòleg espanyol Ramón Menéndez Pidal en l'article de 1902 que hem comentat adés.¹²⁸

Comptat i debatut, com hem observat, els romanistes estrangers d'aquest període temporal mantenen posicions diferents quant a la consideració del català com a llengua independent o dialecte de l'occità. Així, des dels inicis de la romanística, hi van haver actituds variades respecte a aquesta segona qüestió. D'una banda, hem vist que hi havia partidaris de reconèixer l'autonomia del català, com és el cas de François Raynouard, Friedrich C. Diez, Gustav Körting, Fritz Neumann, Gustav Gröber, Marcelino Menéndez Pelayo, Egidio Gorra, Otto Denk, Ramón Menéndez Pidal, Jean-Joseph Saroïhandy i Bernhard Schädel. Entre aquests, també hem observat que en el cas de Diez, Körting, Gorra i Saroïhandy van vacil·lar en aquest assumpte.

D'altra banda, no fou considerada en el nivell màxim de llengua pels romanistes Adelung i Vater, Schlegel, Diefenbach, Lewis, Fuchs, Schnakenburg, Bruce-White, Schleicher, Morel-Fatio, Meyer-Lübke, Restòri, Crescini, Garòllo, Gorra, Zauner i Schultz-Gora, entre els quals s'hi observa la presència de la teoria «tradicional» o «occitanista», segons la qual el català era un dels dialectes de l'occità.

Altrament, uns pocs romanistes no van posicionar-se ni amb una teoria ni amb l'altra, per tres motius: *a)* perquè no era l'objecte del seu estudi, *b)* perquè les seues afirmacions no són suficientment nítides com per a agrupar aquests autors en cap de les dues posicions, i *c)* perquè simplement constaten que hi ha dues opcions sense prendre

¹²⁶ Vegeu el text original de Meyer a l'annex 31.

¹²⁷ *Ib.* annex 32.

¹²⁸ Vegeu les pp. 73-74.

partit per cap d'elles. El primer motiu és el cas de Hadwiger, el segon és el de Grandgent i també de Hadwiger, i el tercer és el de Hovelacque.

En definitiva, els romanistes del període comprés entre 1806 i 1906 van adoptar diferents posicions respecte al català, però les més influents van ser dues: una, la que el considerava un dialecte occità; l'altra, la que hi veia una llengua romànica independent. Ambdues opinions tenien un pes semblant, però l'«occitanista» —com observa Calaforra (1998: 33)— va veure's catapultada a l'«oficialitat» a partir de la primerenca producció teòrica de Wilhelm Meyer-Lübke (la *Grammatik* i l'*Einführung*).

De fet, al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana celebrat el 1906 a Barcelona hi van assistir romanistes estrangers com els francesos Jean-Joseph Saroïhandy i Louis Barrau-Dihigo, els alemanys Bernhard Schädel i Eberarth Vogel Müller, els occitans Raymond Foulché-Delbosc i Jean-Auguste Brutails, l'italià Pier Enea Guarnerio i l'espanyol Adolfo Bonilla San Martín.¹²⁹

Tot amb tot, les dues dècades següents es mantindria la discussió sobre aquesta qüestió amb romanistes com els esmentats Meyer-Lübke i Schultz-Gora, l'occità Joseph Anglade, el francès Édouard Bourciez, l'esmentat Bernhard Schädel, els també alemanys Fritz Krüger i Karl Salow¹³⁰ —ambdós deixebles de Schädel—, i el suís Walther von Wartburg. Encara caldria esperar dues dècades de vacil·lacions entre ambdues teories fins a l'any 1925, quan el mateix Meyer-Lübke —aleshores líder de la romanística internacional—va publicar *Das Katalanische*,¹³¹ l'obra que el conjunt de la romanística i de la catalanística consideren l'estudi que va cloure aquesta discussió filològica.

¹²⁹ Vegeu Corbera (2006b) per a la participació estrangera en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

¹³⁰ Karl Emil Albert Salow, fou un filòleg deixeble de Schädel a la Universität de Halle (Alemanya), que l'any 1911 es va doctorar amb la tesi *Sprachgeographische untersuchungen über den östlichen teil des katalanischlanguedokischen grenzgebietes* [Estudis de geografia lingüística del català oriental limítrof amb el llenguadocià], Hamburg, Société Internationale de Dialectologie Romane. Fou publicada al primer volum del *Bulletin de Dialectologie Romane* (Brussel·les) (Cf. Julià-Muné 2000).

¹³¹ Vegeu Calaforra (1998) per a la traducció al català i per a l'estudi d'aquesta obra.

2. LA RECEPCIÓ AUTÒCTONA DELS POSTULATS DE LA FILOLOGIA ROMÀNICA

El moviment de la Renaixença, que va sorgir a la major part dels territoris de llengua catalana —sobretot a les grans ciutats com Barcelona, València i Palma—, va implicar un desvetlament de la consciència lingüística de molts catalanoparlants, sobretot d'aquells que van formar part dels moviments renaixencistes, bé com a protagonistes, o bé com a espectadors. Aquest augment de la consciència lingüística dels catalanoparlants, també va significar un increment en l'interès per la llengua pròpia i per les qüestions que l'envoltaven, com la seua història (interna i externa) i la creació literària, entre d'altres. En aquest sentit, cal destacar la formació de nous erudits, historiadors i filòlegs, que es van veure atrets per la lectura i l'estudi dels esdeveniments que configuraven la llengua i sobre la qual hi havien moltes preguntes que encara no havien trobat una resposta científica i contrastada.¹³² Quin era l'origen de la llengua catalana? On i quan es va originar? Quina posició ocupava entre la resta de llengües romàniques? Era una llengua com ho eren el castellà, el francès, el portugués i l'italià? O era un dialecte? Si era un dialecte, de quina llengua ho era? De l'occità? Del castellà? Eren moltes interrogacions a respondre, a algunes de les quals s'hi havien aproximat anteriors erudits, historiadors i protofilòlegs nostrats.¹³³ Com afirma Bernat i Baltrons (2017: 315), els renaixencistes havien d'arribar a un mínim de consens sobre la llengua que volien restablir literàriament, i era una tasca difícil de materialitzar per la manca d'experts i de tradició en què recolzar-se després de segles de desatenció.

Paral·lelament, el naixement de la filologia romànica al vuit-cents va induir a nombrosos romanistes estrangers a conèixer la llengua catalana, els quals —amb el pas dels anys— la van estudiar cada vegada amb més detall.¹³⁴ Fruit d'aquest context, nombrosos erudits i escriptors catalanoparlants van poder conèixer els resultats de la romanística internacional, això sí, amb diferents posicionaments, com veurem tot seguit. A la Catalunya del Nord, cal destacar els treballs d'erudits com Francesc Cambouliu; a Catalunya, els d'Antoni de Bofarull i Manuel Milà i Fontanals; a les Illes Balears els de Marià Aguiló, Tomàs Forteza i Antoni M. Alcover; i al País Valencià, els de Teodor Llorente i Constantí Llobart.

¹³² Vegeu Rafanell (2000: 210-227) sobre la consciència d'unitat/diversitat del català i l'occità al primer vuit-cents, és a dir, en el període anterior al que analitzem en aquest apartat.

¹³³ Cf. Ginebra (1889: 141-146).

¹³⁴ Vegeu § IV.1. Els postulats de la filologia romànica internacional sobre l'origen, la identitat i el nom de la llengua catalana.

Ara bé, amb l'excepció de Milà i Fontanals, «els escriptors i els erudits catalans que tractaren aquesta qüestió van mantenir-se, en línies generals, bastant al marge de les descobertes i els assoliments dels romanistes europeus» (Ginebra 1989: 143). En el cas valencià caldria afegir-hi l'excepció de Llorente, l'obra del qual no es pot comparar a la de Milà i Fontanals, ja que l'estudi de la llengua no era un dels seus objectes d'investigació. Pel que fa a les Illes Balears, caldria esmentar el mallorquí Antoni M. Alcover, que —com Llorente— estigué en contacte amb erudits i escriptors europeus, però que la seua important aportació fou cap al final del període ací estudiat i més decisiva en el primer terç del segle XX.

Recentment, Bernat i Baltrons (2017: 317-318) també ha proposat replantejar l'impacte de la incipient romanística internacional per la poca difusió que aquesta va tindre a Catalunya abans de 1860 i per la importància que van tindre els Jocs Florals de Barcelona.

D'altra banda, al llarg de la història han hagut fets que han dificultat el reconeixement del català com a llengua romànica independent de l'occità, com són la contigüitat geogràfica, els vincles d'ambdós territoris a l'Edat Mitjana, la creació poètica en occità dels poetes catalans medievals, la proximitat entre ambdues llengües, que ambdós idiomes no disposaren del suport d'un estat propi independent, els usos literaris perllongats al llarg de la història, la llarga tradició d'identificar el català i l'occità —tant dins com fora dels territoris de parla catalana—, així com el prestigi de què gaudien els trobadors medievals occitans al segle XIX (Ginebra 1989: 143-146).

De fet, pel que fa a aquest darrer aspecte, tampoc havia hagut unanimitat en el segle XVIII i en la primera meitat del XIX. Hi havia qui afirmava que el català procedia directament del llatí sense un origen compartit amb l'occità —com el tarragoní Pere Màrtir Anglès, el banyolí Josep Ullastre i el barceloní Josep Pau Ballot—, qui considerava que l'occità derivava del català i qui creia en teories més singulars com el parentiu del català amb el grec i l'hebreu, entre d'altres (Solà 1985: 468-474; Ginebra 1989: 144-145).

Al capdavall, si els renaixencistes catalans, valencians i balears hagueren continuat creient en el llemosinisme, probablement hagueren confluït amb els felibres occitans, «ja que ambdós grups compartien nombroses afinitats», però finalment la Renaixença i

el Felibritge es van allunyar, sobretot, per la qüestió lingüística (Bernat i Baltrons 2017: 315-316).

2.1. Catalunya

Entre els partidaris de la posició que les llengües romàniques deriven del llatí vulgar, i no del clàssic, trobem erudits com el vilafranquí Manuel Milà i Fontanals (1858, 1861), el reusenc Antoni de Bofarull i de Brocà (1858, 1864), i els barcelonins Pere Felip Monlau i Roca (1859), Florencio Janer i Graells (1862) i Ignasi Ferrer i Carrió (1883).¹³⁵

A Catalunya cal destacar —d’una banda— la figura de Bofarull, organitzador i dinamitzador renaixencista que gaudia d’influència en els cercles del moviment vuitcentista; i —d’altra banda— la de Milà i Fontanals, que tenia un gran prestigi intel·lectual (Bernat i Baltrons 2017: 316). En primer lloc, l’aportació de Milà i Fontanals en el procés de reconeixement de la identitat del català com a realitat lingüística no subordinada fou molt important, especialment entre els intel·lectuals catalanoparlants. De fet, Milà i Fontanals es pot considerar el pioner de la lingüística catalana moderna, ja que fou el primer erudit a estudiar i classificar el català amb criteris científics, fins i tot realitzant les primeres investigacions sobre els límits geogràfics d’aquesta (Bernat i Baltrons 2006: 4). Així, el català ja no necessita el suport de la identitat amb l’occità, pot prescindir del seu prestigi perquè ja ha complert la seua missió; és el moment en què cal estudiar i explicar l’especificitat de la llengua catalana amb un mètode científic, i l’obra de Milà i Fontanals és cabdal, ja que situa la filologia catalana a un nivell europeu (Hina 1986: 140-141).

Ara bé, la seua posició respecte a l’origen i la identitat de la llengua no fou sempre la mateixa, sinó que va variar amb el temps.¹³⁶ En els treballs de 1853, Milà i Fontanals subordina el català al provençal quan classifica les llengües romàniques (Bayà i Pascual 1992: 40):

¹³⁵ Cf. Solà (1985: 471-474).

¹³⁶ De fet, Bernat i Baltrons (2006) distingeix tres etapes en l’evolució de la seua posició: la primera etapa, anterior a 1857, llemosinista; la segona, entre la lectura de *l’Essai sur l’histoire de la littérature catalane* (1857) de Cambouliu i la publicació *De los trovadores en España* (1861), en la qual rebutja definitivament el llemosinisme onomàstic; i la tercera, després de 1861, en què afirma la independència de la llengua catalana respecte de l’occitana encara que només siga a partir del segle XIII.

Las lenguas que por su naturaleza y por haber recibido al principio esta denominación pertenecen a la clase de romances, son las siguientes: I. La llamada provenzal, á la que se reducen el catalán y los modernos dialectos meridionales de Francia. II. La francesa [...] III. La italiana y sus innumerables dialectos, algunos de los cuales tienen decididas analogías con la provenzal. IV. La castellana [...] V. La portuguesa [...] VI. La daco-romana [...]. Falta indicar VII y finalmente el romaunch.¹³⁷

L'any 1858 afirma que «las lenguas romances provienen de un latín mal hablado y peor pronunciado, modificado con el tiempo y á efecto de causas diversas, y que fué admitiendo algunos elementos extraños, más o menos considerables, pero no esenciales» (Milà i Fontanals 1893: 114).¹³⁸ Però l'any 1861 publica *De los trovadores en España*, en el qual afirma que el català i l'occità tenen un origen comú (Bayà i Pascual 1992: 41): la llengua «que suele designarse con el nombre de provenzal y que hablaron los pueblos comprendidos entre el Loira y el Ebro» (Milà i Fontanals 1861: 8). Com observen Bayà i Pascual (1992: 41), «el fet que el verb estigui en passat potser indica que Milà volia remarcar una identitat només vàlida en una època reculada». De fet, en l'apartat dedicat a comparar el català amb el provençal, Milà considera que el català i l'occità tenen un origen comú (Bayà i Pascual 1992: 41): «presentaremos un bosquejo de las principales diferencias entre las dos variedades, transpirenaica y española, de la lengua de oc» (Milà i Fontanals 1861: 453). Però, amb el temps, els camins d'ambdues es van separar:

Las estrechas relaciones entre este país y el mediodía de Francia, produjeron la unidad general de la lengua, pero [...] no obstó tampoco para que en Cataluña se formase una variedad muy marcada, que por la vida propia que alcanzó más tarde, ha podido considerarse como una lengua nueva (1861: 453-454).

Pel que fa als territoris on es parla català, Milà i Fontanals afirma: «el catalan comunicado desde nuestra provincia á otros puntos de dentro y fuera de España» (1861: 51-52), que són

Islas Baleares, Valencia, algun pueblo de las islas de Cerdeña. Murcia conquistada por las armas de D. Jaime recibió la lengua de D. Alfonso el Sabio si bien conserva algunas palabras castellanizadas, como piñuelo (orujo de olivas, de piñol), revoltón (bovedilla, de revoltó) jabias (ciertas jaulas, de gabia) etc. (1861: 52).

¹³⁷ Referència transcrita de Bayà i Pascual (1992: 40).

¹³⁸ Citem aquest article del cinqué volum de la seues *Obras Completas* (1893: 103-114), on el reproduceix.

Una llengua «que en medio de sus modificaciones de tiempo y de lugar conserva una fisonomía asaz constante» (1861: 52). A més, a Milà i Fontanals devem la primera divisió de la llengua catalana en dues grans àrees, el català occidental i el català oriental, ja que «fins al 1861 no es va plantejar com a “ley innegable” la pronunciació [u] de la *o* inaccentuada, i la realització de la *e* àtona en “una verdadera *a*” a l’est del Principat» (Rafanell 2000: 16). Segons Milà i Fontanals (1861: 462),

entre las muchas diferencias locales de pronunciacion en diversos puntos de Cataluña [...] se distinguen dos grandes divisiones: la parte occidental-meridional¹³⁹ en que se pronuncia el catalan con mas limpieza y en general como se escribe, y la parte oriental en que se altera la pronunciacion, en que las vocales son menos limpias y en que hay substitucion de vocales. *Esta substitucion es la de la a á la e y de la u á la o en todas las sílabas no acentuadas.*¹⁴⁰

Així, amb aquesta afirmació, Milà i Fontanals deixà clara «la pertinença de la variant valenciana a la branca occidental del català» (Simbor 1988a: 37). En definitiva, Milà i Fontanals arriba a la conclusió que el català i l’occità són llengües diferents, i ho fa amb criteris lingüístics, després de l’estudi comparatiu d’ambdós sistemes lingüístics que realitza l’any 1861 en l’obra *De los trovadores en España* (Bayà i Pascual 1992: 42). Com remarca Solà, l’anàlisi que Milà i Fontanals va fer de la relació entre el català i l’occità inclou contribucions extraordinàries que avui encara són vàlides i que no han estat superades fins després dels anys cinquanta del segle XX (1985: 474). A més, com afirma Bernat i Baltrons (2017: 322), l’obra *De los trovadores en España* és el millor exemple dels coneixements que Milà i Fontanals havia assolit sobre la llengua de la poesia trobadoresca perquè manifesta conèixer pregonament totes les varietats — antigues i modernes— de l’occità.

De fet, Milà i Fontanals «no solament fou el primer romanista de la península, sinó que fou un gran romanista, comparable a qualsevol dels seus col·legues europeus, que coneixia perfectament i amb els quals estava en contínua comunicació» (Solà 1991: 135). Tanmateix, Milà i Fontanals es va distanciar progressivament del llemosinisme — fins a rebutjar-lo— gràcies a la lectura dels treballs del nord-català Francesc Cambouliu, sobretot de l’obra *Essai sur l’histoire de la littérature catalane* de 1857, a qui

¹³⁹ Nota de Milà i Fontanals: «Las modernas provincias de Gerona y de Barcelona y la de Tarragona hasta el Priorato exclusive, emplean la substitucion de que hablamos, la de Lerida, parte de la Tarragona y Valencia conservan la *e* y la *o* escritas» (1861: 462).

¹⁴⁰ Encara que a partir de 1875 va rectificar la seua opinió i va proposar una nova i definitiva agrupació ternària, compresa pels dialectes occidentals, orientals i baleàrics (Bernat i Baltrons 2003).

pràcticament no va citar en els seus estudis (Bernat i Baltrons 2017: 319-323). La lectura del llibre de Cambouliu per part de Milà i Fontanals «preparà el terreny per a la superació de bona part del seu llemosinisme ideològic original, fins al punt que el 1861 acabà abandonant la idea que la unitat lingüística catalanocitana s'hagués mantingut fins al present» (Bernat i Baltrons 2017: 322).¹⁴¹

No obstant això, segons Solà (1991: 142), Milà i Fontanals va manifestar tota la plenitud de la seua capacitat lingüística en el treball *Estudios de lengua catalana* (1875), un treball que havia de ser la primera part d'un projecte més gran que malauradament no va tindre continuació; és la primera descripció científica del català i, més concretament, es tracta d'un estudi del parlar barceloní en què Milà i Fontanals adopta una actitud de científic.

Finalment, un altre dels avenços filològics que cal reconèixer a Milà i Fontanals, així com als romanistes que el van seguir —com és el cas d'Antoni Rubió i Lluch—, és que «situaren la llengua catalana en el concert de les neollatines a la universitat» (Jorba 1995: 114).

D'altra banda, en el cas d'Antoni de Bofarull, en els seus primers escrits també identificava el català amb l'occità. L'any 1846 publica *Hazañas y recuerdos de los catalanes*, en el pròleg del qual afirma: «En un principio tuve esperanza y hasta pensé escribir en mi idioma natal, en lemosin o catalan» (1846: VI). Dos anys més tard, Bofarull tradueix al castellà i publica la *Crònica* de Jaume I, en la introducció de la qual detalla la seua posició respecte a l'origen de la llengua, recolzant-se i citant els estudis de Raynouard (Ginebra 1989: 147). En primer lloc, Bofarull explica en quina llengua està escrita la *Crònica*:

El idioma en que este se halla escrito es en todas las copias y ejemplares el mismo en que lo escribió el rey, que estaba en tal tiempo mas en boga en la corte de Aragon y que se hablaba en casi todos sus dominios [...]. Tal cualidad es otra de las principales que embellecen esta preciosa historia, pues era el lemosin en la edad media una lengua de las mas queridas y privilegiadas, tanto, que en los paises donde se hablaba era donde mas florecia la literatura y de donde volavan hácia todas las regiones los genios mas fecundos, que acaso trazaron el primer modelo de la perfecta poesía (1848: 9).

Tot seguit, Bofarull descriu l'origen de la llengua de la *Crònica*:

¹⁴¹ Cf. Jorba (1984: 200-208).

Los diferentes pareceres que se alegan en varias naciones para disputarse la preferencia respecto á la cuna y cultivo de tal idioma, son la mejor prueba de su importancia. Su origen no hay duda que es el romano vulgar más o menos cultivado en los países que se hallan á ambos lados y mas próximos al Pirineo; y así vemos, que aun cuando se notara alguna diferencia entre el lenguaje de una y otra parte, con todo, el fondo, la etimología, y hasta las radicales de todas sus voces son generalmente las mismas. En los tiempos á que nos referimos, podemos creer que el lenguaje provenzal se consideraba como una lengua poética, pues son infinitas las obras que en la misma capital de Francia se guardan con celo desde aquellos tiempos, escritas en dicho idioma; sin embargo, ya sea por la dominación de los condes de Barcelona y reyes de Aragon en Provenza, ó por otras causas que es fácil citar ó deducir, vense coetáneas á obras de escritores provenzales, otras de hijos del mismo país, escritas en el idioma que llamamos lemosin, igual que se hablaba en los demás dominios de dicha corona. Para convencerse de ello, no hay mas que buscar tal comparacion en las ricas ediciones que en Francia se están haciendo de las poesías provenzales, lemosinas y catalanas de aquellos siglos, y en cuya laudable empresa ha llevado dignamente la bandera Raynouard, como puede verse en su *Léxique Roman*, y en su *Choix des troubadours* (1848: 9).

És a dir, segons Bofarull, l'origen de la llengua catalana —i també el de l'occitana— és «el romano vulgar», però al segle XIII el català —que ell anomena «lemosín»— en què Jaume I havia escrit la *Crònica* i l'occità —que ell anomena «provençal»— en què sobretot s'escriuen poesies, ja eren dues llengües diferents. Com afirma Ginebra (1989: 148), sembla que allò que impedia a Bofarull de desprender's del nom «llemosí» era la tradició d'ús que aleshores tenia aquest terme, ja que diferenciava el català de l'occità del segle XIII. Finalment, Bofarull parla de l'estat actual de la llengua:

En el día se habla un lemosin tan corrompido que ni sombra parece de lo que fué: cada provincia tiene modismos y acento diferentes, y cada cual ha ido tomando voces de los otros idiomas que se hablan en sus fronteras; pudiendo casi asegurarse, no sabemos por qué contingencia, que en el único punto donde se conserva puro el lemosin, tal como se hablaba en los siglos medios, es en algunos pueblos cercanos á las montañas de Prades y en otros de la ribera de Ebro (1848: 10).

L'any 1854, Bofarull ja diferencia la identitat del català i la de l'occità en l'article que, amb el títol «La lengua catalana», publica el primer d'agost de 1854 al *Diario de Barcelona*. En primer lloc, Bofarull nega que el català siga un dialecte i li reconeix la categoria de llengua romànica:

pero ni por ser idioma confundido con otro, ni por la razón que le proporcionó un segundo nombre, como esplicaremos, debemos atrevernos á considerarle como un dialecto de pocos límites: al contrario, para nosotros su valor es el de una lengua de las mas perfectas entre las

neolatinas, independiente, de dominacion vasta, y por lo que toca á uniformidad, hasta superior á sus hermanas (1854: 5506).

Més endavant, Bofarull insisteix sobre la identitat de la llengua catalana quan afirma que el nom *llemosí*,

aunque lo ha empleado uno de nuestros mas antiguos y conocidos cronistas, debe entenderse que no seria su intencion significar con esto que nuestra lengua era procedente de la otra parecida, y sí, á lo mas, que era igual á la que en su pais la llamaban lemosina. Esto favorece no poco la uniformidad que indicamos, primero, porque ni los mismos observadores estrangeros dilatan el dominio de esta lengua, que era una de las de su patria, hácia nuestro pais, y luego, porque comparando la estension del territorio lemosin con el catalan, aun antes de adquirirse Valencia y Mallorca, se ve claramente, que nunca el pais menor podia dar nombre al de mayores límites, y que una lengua independiente como la catalana, solo podia mudar su adjetivo indígeno por otro, á menos de pasar por un período de olvido, y ser víctima de una opinion equivocada, pero fuerte, por el número de sectarios que la adoptaron. La division que el respetable Raynouard hace de estas lenguas creemos que es una prueba de gran significado en apoyo de lo que acabamos de decir, pues llama catalan al idioma en que están escritas las composiciones donde resalta el nuestro, y al que se emplea para todas las demás tan solo le da el nombre de lengua de trobadores, sin embargo de que esta última denominacion nos parezca un poco injusta, segun como se interpreta.

Sin negar la semejanza ó igualdad, mas ó menos exacta, que pudo haber en algun tiempo entre el lemosin y el catalán, y aclarada la procedencia del sinónimo con que se ha querido saludar á ambas lenguas, dejando independiente en sus límites geográficos á la primera, vamos á ocuparnos tan solo de la nuestra, siguiéndola por el camino que su suerte le tenia destinado (1854: 5506-5507).

De fet, segons Bofarull, la llengua catalana era uniforme i aquesta uniformitat es va mantindre amb l'expansió a les Illes Balears i al País Valencià:

No menguó la uniformidad de lengua por su mayor dominio, que adquirió al conquistarse para los reyes de Aragon, los de Mallorca y Valencia, introduciendo en ellos don Jaime la lengua de sus abuelos los condes de Barcelona; de modo que, despues de tales adquisiciones, puede llamarse ya al catalan idioma uniforme y creciente (1854: 5507).

Més tard, l'any 1857, Bofarull va realitzar el discurs de la inauguració de curs de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que sota el títol *La lengua catalana considerada històricamente* va mostrar la maduresa dels seus plantejaments sobre els orígens i la història de la llengua catalana (Ginebra 1989: 151). Bofarull explica que el parlar dels catalans comença a diferenciar-se del parlar dels pobladors dels territoris

nord-pirinencs a partir del segle VIII, de manera que quan Ramon Berenguer III es va casar amb Dolça de Provença al segle XII i s'inicia el govern barceloní a banda i banda del Pirineu, va passar a la protecció del sobirà català «la lengua catalana y la de aquel estado cuyo nombre se extendia á la actual Provenza, al Languedoc y á otras muchas de las provincias que abarcan el Loire y los Pirineos, por cuya razon el idioma de todas ellas se llamaba provenzal» (1858: 53).¹⁴² Bofarull distingeix clarament aquests dos idiomes d'una «tercera lengua, cuyo tipo principal toma la de Provenza [...] que puede llamarse convencional ó poética [que] fué la que, en realidad, emplearon los trovadores, no solamente los provenzales y catalanes, sino aun los extranjeros» (1858: 55).¹⁴³ Tot seguit observa que en català no s'escriu poesia fins que els trobadors ja han decaïgut, mentre que la prosa catalana s'inicia molt abans, per això «nuestra lengua debe estudiarse mas en la prosa que en la poesía». I assenyala:

Fíjese la atencion únicamente en dos apartados extremos de un largo período, á saber, en tiempo de Muntaner y en tiempo de Ausias March; obsérvese el lenguaje de sus obras, y se verá, en el primero, la gran diferencia que hay entre su lenguaje en verso y su castiza prosa catalana, y en el segundo, a pesar de existir muy posterior á los trovadores, ciertos resabios de la misma lengua convencional que se encuentra doscientos años antes en los versos del inspirado cronista (1858: 56).

I pel que fa al llemosí, Bofarull (1858: 69) indica que és «más bien uno de los dialectos hablados del provenzal escrito». En paraules de Ginebra,

totes aquestes afirmacions tenen vigència encara, i potser Bofarull va ser el primer a Catalunya a formular-les amb aquesta claredat i precisió. És evident que això no significa que l'hàgim de considerar el primer filòleg rigorós, ja que una formulació encertada no implica una demostració filològica científica. Milà, per exemple, que fou més lent i tímid per afirmar aquestes coses, posseïa en canvi una base de formació romanística molt més sòlida, i, al marge de les seves vacil·lacions onomàstiques, sí que va ser el primer filòleg que caracteritzà i descriví el català amb els mètodes de la naixent lingüística romànica. Això no li va impedir que l'il·lustre vilafranquí insistís en 1861 en l'afirmació que llengua d'oc i llengua catalana eren, a l'Edat Mitjana, dues varietats d'un mateix idioma, i que aquesta asseveració, en la meua opinió, provoqués que Bofarull, l'any 1864, es fes enrera en algunes de les seves tesis (1989: 152-153).

¹⁴² Citem la primera edició del discurs, que és de l'any 1858.

¹⁴³ Sobre aquesta afirmació de Bofarull, Ginebra (1989: 151-152) adverteix que «Bofarull s'equivocava en el fet de considerar que la koiné de la línia trobadoresca era formada d'elements de català i provençal, en comptes d'estar formada a partir dels diferents dialectes occitans».

Així, l'any 1857 havia defensat que el català i l'occità, abans de l'annexió amb Provença, ja eren dues llengües diferenciades, mentre que el 1864 afirma que no podien considerar-se llengües diferents fins al segle XIII (Bofarull: 1864: 76-77, 80-82). Amb tot, Bofarull era un erudit ben informat, que seguia amb atenció els treballs dels filòlegs alemanys i francesos i que tenia a l'abast immediat un gran cabal de documentació que utilitzava, ja que treballava d'arxiver de la corona d'Aragó.¹⁴⁴ El fet que els filòlegs europeus reconegueren la identitat del català entre les llengües romàniques reforçava la posició de Bofarull i l'impel·lia a insistir en el nom correcte de la llengua pròpia, tal i com es pot observar en la gran quantitat d'escrits en què reiterava la idea que els autors moderns reconeixien el nom, la identitat i la importància històrica de la llengua catalana (Ginebra 1989: 153-154).

D'altra banda, l'any 1864, Bofarull publica *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*, on afirma que el català i l'occità eren la mateixa llengua fins que els dominis ultrapirinencs es van emancipar del Casal de Barcelona:

así encontramos, solo con leves diferencias locales, antes de quedar emancipados de la casa de Aragón los dominios ultrapirenaicos, ser también una misma lengua el catalan y el lenguaje del Languedoch, segun puede observarlo quien compare la crónica de D. Jaime y los escritos catalanes del tiempo de este monarca con las *Costumas* de Montpellier, con la Historia de los albigenses (aun cuando esta sea escrita un siglo mas tarde) y con los demás documentos que citan los autores de la Historia del Languedoch (1864: 6).

I a continuació parla dels «dialectes mallorquí i valencià»:

A este grupo, de consiguiente, pueden agregarse los llamados dialectos Mallorquin y Valenciano (que no merecen este calificativo por lo que despues explicaré), las diferentes hablas que se observan ahora en los puestos extremos de Cataluña, y todo el sin fin de dialectos meridionales de Francia que, con nombres mas ó menos caprichosos, mas ó menos científicos é históricos, dados por críticos y poetas y rara vez por historiadores y filósofos, se ven citados en diferentes obras, artículos y colecciones de poesías, como Languedocien, Limousin, Gascon, Provenzal, Romano, Moundí, Patois, etc (1864: 6).

Unes pàgines més endavant afirma que, amb el temps, la llengua catalana es va independitzar:

¹⁴⁴ Vegeu la nota núm. 20 de Ginebra (1989: 153), en la qual dona més detalls de les obres dels romanistes europeus que podria haver llegit Bofarull.

Esto explica bien claramente como la rama desgajada del arbol comun aquitánico pudo transformarse en arbol robusto e independiente en Cataluña, mientras que las demás que procedian adel mismo tronco fueron quedando estériles ó perdiendo su natural verdor á la otra parte del Pirineo: esto justifica que la lengua catalana, tomando fisonomía propia y sirviendo para todos los usos de una gran nacionalidad, merece el nombre de idioma, debiendo, por consiguiente, ser llamada por su verdadero nombre de lengua catalana, como así la llamaron Muntaner y todos los escritores que vivieron antes del siglo XVI, sin que se encuentre bajo otra denominacion escrito alguno (1864: 10).

Ací, doncs, cal matisar ací les paraules de Solà (1985: 474) quan afirma que per a «Bofarull (1864) [...] es tracta de branques o “*variedades*” d’una mateixa llengua», en la relació entre el català i l’occità. Com hem vist adés, Bofarull afirma la unitat entre el català i occità abans del segle XIII, però també assegura la independència del català a partir d’aquest segle.

En definitiva, és simptomàtic que Bofarull rebutjara el títol de Majoral del Consistori de la «mantinença» catalana del Felibritge l’any 1876. Dos anys més tard el va tornar a rebre junt amb una invitació per a la festa anual d’aquesta societat, fet que el va empènyer a explicar els motius del seu rebuig en un article a *La Renaixensa* (Ginebra 1989: 155). Bofarull exposava les dues raons per a rebutjar el títol: en primer lloc, afirmava que no podia acceptar que es considerara «la llengua catalana com a un de tants dialectes de que’s compon la Llengua d’Oc» (1878: 394), sobretot quan els «Romanistas científichs» havien demostrat i explicat les relacions i diferències entre provençal parlat i escrit, llenguadocià, llengua de trobadors i català; i, en segon lloc, declarava que el Felibritge volia subjectar el renaixement català a l’occità, quan —en realitat— resultava que el renaixement català «es mes antich que’l del Mitjdia de Fransa respecte de sas llenguas ó dialectes, y que’l nostre té sobrats arrels, vida y esperansa» (1878: 394).

Al capdavall, els renaixencistes catalans —que venien del llemosinisme— van assumir progressivament —uns abans que d’altres— que el català era una llengua independent de l’occità; el que no van abastar amb tanta unanimitat fou que el català havia estat sempre una llengua independent de l’occità i que, per tant, es va originar directament del llatí vulgar i no es va independitzar de l’occità (Bernat i Baltrons 2017: 316).

Ara bé, a Catalunya tampoc hi havia unanimitat al respecte. Un exemple és el cas de l’escriptor alcoverenc Josep Aladern, que el mes de maig de 1904 publica un número

especial de la revista *Juventut* dedicat als cinquanta anys de felibrisme, en el qual afirma:

S'entén per llengua d'*Oc* el conjunt de la infinitat de dialectes parlats desde'ls Alps marítims de més enllà del Comtat de Nissa, fins a la ratlla del regne de Múrcia, agafant tota la brancada del Pirineu llandant ab Aragó, Navarra y Basconia, arribant fins al mar Atlàntich per Gasconya y las terras bordelesas y extenentse fins al cor de la Fransa seguint tot el curs de la Loyra (1904: 6a).

Els parlars d'aquestes terres, «tots els filòlegs els han classificat com a rames d'una mateixa llengua». La variant que se'n destaca, «nosaltres, sense que la passió de catalans ens encegui, dirèm qu'es la nostra». Segons Aladern, per a certificar-ho, n'hi hauria prou de comparar les solucions vives amb la llengua dels trobadors (Rafanell 2006: 259). Un altre cas semblant al d'Aladern és el de l'escriptor reusenc Miquel Ventura, que també va defensar la posició llemosinista.¹⁴⁵

2.2. País Valencià¹⁴⁶

En aquest període temporal no hi ha cap filòleg ni romanista valencià, fet que contrasta amb la situació que hem vist en altres territoris catalanoparlants com Catalunya i les Illes Balears, on comptaven amb eminències com Manuel Milà i Fontanals i Antoni M. Alcover.¹⁴⁷

Tots els escriptors i erudits valencians d'aquest període consideren que el català i l'occità eren la mateixa llengua romànica, però que ambdues es van separar prenent camins diferents i esdevenint llengües independents. És el cas de l'erudit Benvingut Oliver, que l'any 1876 publica el primer volum de l'obra *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, en la qual —indirectament— fa referència a la identitat de la llengua catalana quan afirma que aquesta és compartida pels habitants dels territoris de Catalunya, Illes Balears i País Valencià. En la introducció d'aquest primer volum afirma que

¹⁴⁵ Cf. Rafanell (2006: 261-262).

¹⁴⁶ En aquest apartat veurem una panoràmica de la qüestió. Ara bé, les posicions dels diferents escriptors i erudits valencians sobre l'origen, la identitat i el nom de la llengua les veurem en detall en § v.4. La qüestió lingüística entre els erudits i lletraferits.

¹⁴⁷ Ni tan sols el paragramàtic Josep Nebot, per al qual vegeu § v.4.3.2. Josep Nebot i Pérez.

entre los habitantes de los territorios conocidos con los antiguos nombres de Principado de Cataluña y Reinos de Mallorca y de Valencia [...] todavía mantienen como vínculo de union la misma lengua de origen ó de nacimiento, á la cual designaremos con el nombre común y mas propio de *lengua catalana* (1876: v).

Una llengua que compartien els territoris de l'antiga corona d'Aragó:

en una palabra, que todos esos pueblos, que como sello exterior é indelebe se valen de una misma lengua para expresar sus sentimientos y sus ideas, desde los Pirineos al rio Segura, y de las Islas del Mediterráneo, formaban y constituian una verdadera nacionalidad (1876: IX).

Anys després, concretament el 1881, Oliver publica el quart i últim volum d'aquesta obra, que és una edició del *Libre de les costums generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa* (1539). Indirectament, Oliver també fa referència a l'origen de la llengua catalana quan afirma que, en aquesta edició que ara publica, ha conservat la lletra ç «por considerarla como letra característica de la lengua de Oc y de sus variedades galomerdional, provenzal y catalana» (1881: XIII). Més endavant, Oliver assegura que el català és una llengua romànica i, indirectament, torna a fer referència a la seua independència respecte de l'occità: «La filología comparada de las lenguas formadas del latin al comenzar la Edad Media, y del castellano, provenzal, y catalan particularmente, acrecentarán el gran caudal de sus materiales» (1881: XXII-XXIII). Una independència que —segons Oliver— ja és notòria al segle XIII, com es pot observar amb la lectura del *Llibre de Costums*:

un monumento literario que ofrece la demostracion más cumplida de que el idioma catalan, en que está escrito, habia salido de su infancia para llegar al período de su completa formacion [...], constituyendo ya en el siglo XIII una lengua verdaderamente literaria, con carácter propio y nacional, distinta, no sólo de la castellana, sino de la provenzal y de los dialectos que se hablaban en las comarcas situadas al otro lado de los Pirineos (1881: XXIII).

També és el cas de l'escriptor Joan Baptista Perales, que l'any 1880 publica la «continuacion» de las *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia* de Gaspar Escolano (1610-1611), volum en què dedica un apartat a la «Formación de la lengua valenciana». En aquest, Perales enllaça l'origen del conjunt de la llengua catalana a l'occità:

La lengua de Oc era la primera vulgar que con sus rimas y armoniosas cadencias venia á herir el oido de las gentes no habitadas á oir otra música que los ásperos sonidos de los instrumentos de guerra, ni otra melodía que la que resonaba bajo las bóvedas de los templos.

Los trovadores de la Provenza llevando la armonía de sus cantos á todas las córtes de Europa, infiltraron con las rimas del lenguaje el sentimiento de belleza (1880: 52a).

Una llengua que era la materna de Jaume I:

Esta es la época en que aparece en el gran escenario del mundo el insigne rey don Jaime.

Nacido y educado en aquella lengua que es la primera que articulan sus lábios; forma su entendimiento bajo los ritmos de aquella música hablada, cuyos giros y delicados conceptos oye frecuentemente en Montpellier y en Barcelona, donde encuentra ya establecida la corte de los trovadores (1880: 52b-53a).

Segons Perales, aleshores aquesta llengua encara estava formant-se:

Però la lengua de Oc no está completamente formada, se divide en varias ramificaciones mas ó menos notables, que aunque nacidas de un mismo tronco, encarnadas en el mismo espíritu y revelando igual sentido, varia en la forma desde el lenguaje especial y casi exclusivo de los trovadores hasta la bastarda expresion de los rudos montañeses, segun el origen, los límites y las diferencias de los diversos estados. Y no es solo la armonía ni los conceptos ni las voces diferentes de un mismo lenguaje lo que difiere como expresion verbal en las distintas regiones de la corona y aun en el seno de una misma comarca (1880: 53a).

Ara bé, a l'època de Jaume I la llengua de Catalunya ja és el català:

en los estados de don Jaime se habla el hebreo, el árabe, el latin, catalan, provenzal y aragonés, a más de la lengua de los poetas, y otras convencionales como la aljamia de los moros, y algun otro dialecto local. Pero parece, no obstante, que la lengua de los condes cultivada en Cataluña, es la mas generalizada y la que se sobrepone á todas, porque Barcelona que llenaba el mundo con su nombre debia llenarle tambien con los sonidos de su idioma. Sin desconocer, pues, su origen ni antigua procedencia, la lengua de don Jaime, llámese de Oc, lemosina ó de Provenza, ha sido reformada en la corte de Barcelona y ya no puede llamarse sino catalana, que los catalanes la crearon y ellos han de difundirla con el pabellon de sus naves en los diversos estados de la costa del Mediterráneo. Esta es la lengua que habla don Jaime, y en la que ha de inmortalizar su nombre y sus obras. Y pues era su lengua natural en la que hablaba y escribia y las mas generalizada en sus estados, no habia de buscar otra para establecerla en Valencia, sino la catalana, admitida tambien en el reino de Mallorca (1880: 53a).

Així, és la llengua catalana la que s'estableix a les Illes Balears i al País Valencià amb la conquesta de Jaume I:

Creen los historiadores descubrir en el rey don Jaime el proyecto de establecer una lengua nacional en todos sus estados. Nada mas natural que así lo concibiese, y al abrigar semejante proyecto optase por la lengua lemosina ó catalana, no solo porque era su idioma nativo, sino

porque era la mas extendida y usual y la mas familiar á los pueblos latinos. [...] Las naves y los guerreros conquistadores de Mallorca, procedieron en su mayor parte de Cataluña, y los marinos y los guerreros dejaron allí establecida su lengua que era la que hablaba y escribía su rey. Los aragoneses á quienes era muy familiar aquella lengua por su contacto y correspondencia con Cataluña y el Rosellon, no debían oponerse al lenguaje allí establecido por el mayor número de pobladores catalanes. Iguales causas concurrieron en el reino de Valencia. A la gran preponderancia que sobre la lengua aragonesa tenía la catalana, añádase la circunstancia del gran número de gentes que aquí fluyeron procedentes de Cataluña, de la Provenza y de otros países, y aunque no era escaso el número de los aragoneses, parece indudable que todo aquel conjunto de gentes estrañas entre sí necesitaban expresarse en una lengua comun á todos, y no había otra más general que la catalana, la que aparte de su preponderancia y de ser la lengua oficial porque era la del rey, era también la mas comprensible entre franceses, é italianos, y los españoles de diversas regiones y de todos aquellos pueblos de origen latino. Conquistada Valencia se hablarían en ella tantas lenguas cuantos fueren los países de donde procedían las familias heredadas en la ciudad: pero se sobrepuso á todas la que era mas general, mas comprensible y mas culta á mas de ser la lengua del Conquistador, de los poetas y de los marinos, elementos los mas eficaces para transportar las lenguas vivas á remotas playas é ignotos países.

Estas son las primeras causas que concurrieron á la formacion de la lengua que debía perpetuarse en este reino. Siendo tantas las familias de catalanes y provenzales que quedaron heredadas en Valencia, predominó su lengua natural sobre la aragonesa, mezcla entónces de castellano y de lemosin, y sobre la fábula de Castilla por el menor número de familias de aquella nacion establecidas en Valencia. Nada indica por otra parte que tratasen los aragoneses de arraigar su lengua en este reino, porque guardaba tal afinidad con el lemosin, les era tan familiar este lenguaje, y han demostrado siempre tal facilidad para hablarle, que lejos de oponerse á que se adoptase la lengua catalana, debieron ser ellos de los primeros propagadores. Habíanse adoptado también por legítimo derecho las pesas y las medidas de Lérida, habían venido de aquella ciudad los siete primeros matrimonios establecidos en Valencia y sin ellos las trescientas doncellas que casadas convenientemente con los soldados de la conquista, debían formar la base de la poblacion valenciana y establecer forzosamente su lengua materna. Tampoco podía fijarse en Valencia otra lengua que no fuese la catalana. Pues si en tierra de Teruel se perpetuó la lengua aragonesa, fué porque era aragonés el rey don Alfonso, Conquistador de aquel territorio, y aragoneses los caballeros y las familias que allí se establecieron como primeros pobladores. No estaba aun tan extendida por aquel tiempo la lengua provenzal que pudiera adoptarse en las conquistas de Aragon como lo estaba en tiempo de don Jaime en que aquella lengua alcanzó todo su apogeo, cultivada y protegida en la corte de los condes de Barcelona, de donde pasó mas tarde á Mallorca, Valencia, Sicilia y despues á Nápoles. Esta fué la época de los trovadores entre los que se citan no pocos caballeros que pulsaban la lira del poeta mientras permanecía ociosa su espada. De aquí nació el renombre y la popularidad de aquella poesía cultivada en todos los países y cuya concisa, filosófica y expresiva lengua era la que debía imperar definitivamente en todo el reino de Valencia. Pero

era ya desde la rendicion de la ciudad la lengua pública y general, la que compartia su dominio con el latin en los documentos oficiales, y la que debia sobreponerse con el tiempo fuera de los actos ó instrumentos religiosos que pertenecen exclusivamente á la Iglesia.

Consta como espresamos en otro lugar, bajo la fé de los autores que en la materia nos han precedido, que los Fueros de Valencia fueron redactados en latin y traducidos despues á la lengua usual catalana que era la que se hablaba en Valencia. [...] Sea cual fuere no obstante, el punto de vista con que se examine esta obra, siempre resulta que por ser la primera que se escribió en Valencia, merece ser considerada con gran respeto, no solo por su mérito legislativo, sino tambien porque conserva intacto el language que hablaron nuestros mayores en los primeros tiempos posteriores á la conquista. [...] y nos fija con rigurosa exactitud, los giros, el carácter, el espíritu del lenguaje que sirvió de matriz á la lengua valenciana. Ligeras modificaciones introducidas con el tiempo [...] variaron la forma de aquella antigua lengua, que aunque distinta en la parte indicada, en el fondo quedó siempre la misma. [...] Y esta lengua semiuniversal, la mas extendida de todas las lenguas vivas, era la que el rey don Jaime vino á establecer en Valencia (1880: 53a-55a).

En uns termes semblants s'expressa Constantí Llobart, que en la sessió inaugural de presentació de *Lo Rat Penat* —celebrada la nit del 31 de juliol de 1878— llegeix el discurs *Excel·lencies de la llengua Llemosina* on afirma que aquesta:

es parlá en Aix, en Marsella, en Tarasco, en Orange, en totes les principals ciutats de la Prohénça; en la Galia gòtica ó Langüedoch y ses cultes ciutats de Montpeller y Tolosa, com aixís mateix en la provincia confinant de Guyena y en sa capital Burdeos, y molt especialment en Limoges, de la que'l nom vá pendre, y que hi va pertanyer á la Galia Narbonense. Fonch formada aquesta llengua, llavors, parlada en tantes provincies, de la espanyola, ó bé sia, romana vulgar ó romanç meçclada ab la goda dominant, qu'en ella introduhiren los que de la península de Espanya fugiren á França en la general invasió d'els moros, any [...] setcents dotce, meçclantla també ab la mixta francesa [...] y no hi manca tampoch algú que crega que vá penetrar fins París (1878b: 12-13).

A més, segons Llobart, en la mateixa llengua fou criat en Montpeller «y parlá nostre molt alt é invicte Rey En Jaume», amb la qual va escriure «á imitació de Juli César, ses conquestes y á imitació d'els romans la introduhí ab la sua religió en les Mallorques, y en Valencia y son antich regne al conquistarlos». I, amb les conquestes posteriors, «de Valencia, Aragó y Catalunya [...] s'introduhí lo llemosí en los regnes de Cerdenya, Nápolis y Sicilia» (1878b: 13).

També és el cas de l'erudit Roc Chabàs, com s'observa en una carta privada enviada l'any 1894 a Pasqual Boronat i Barrachina en què dona la seua opinió sobre el nom de la llengua:

Respecto á llamar lemosin al valenciano antiguo se me ocurre lo siguiente. El idioma que se habla en Valencia y Baleares, no nació aquí espontáneamente sino que fue importado de Cataluña: es, pues, catalán por su origen. Pero desde este principio, más ó menos, se han ido desviando del primitivo modo de hablar las tres ramas principales y el decir catalán al valenciano sería confundido con el actual catalán y el mallorquín.¹⁴⁸

D'altra banda, tots els erudits i escriptors valencians d'aquest període consideren que l'origen de la llengua catalana és comú al de l'occitana i que ambdues són llengües romàniques. Només l'escriptor Teodor Llorente reconeix l'origen independent d'ambdues llengües en un article anònim¹⁴⁹ de 1868 quan —parlant del nom de la llengua— afirma que «El único motivo que pudiera invocarse para anatemizar» la paraula «llemosí»

es su impropiedad etimológica, razon pueril, que si fuese admitida nos haria rehacer el diccionario. El idioma que se habla en Cataluña, Valencia y Mallorca no proviene del Limoussin francés, y en este sentido se comete una inexactitud al llamarlo lengua lemosina. Pero, aceptado que la etimología no es exacta, ¿qué mal hay en que la cosa siga llamándose por el nombre que se le ha puesto y que los siglos han sancionado? [...] Sometámonos al legislador supremo de los idiomas, y con tanta mayor razon en este caso, cuanto que habria grandes dificultades para cambiar el nombre á nuestra lengua (1868b: 2b).

Una llengua que consta «de tres ramas, cada una de las cuales, tiene su nombre especial, lengua catalana, lengua valenciana y lengua mallorquina» (1868b: 2b).

2.3. *Illes Balears*

A Mallorca cal destacar, d'una banda, l'aportació del filòleg Marià Aguiló. L'any 1862 realitza el discurs de gràcies dels Jocs Florals de Barcelona, que comença proclamant:

Quatre anys fa qu'una munió de poetes, sempre crexent, tramet per tot lo Principat y dels antichs reyalmes de Valencia y de Mallorca sos bells dictats á est Consistori, com un homenatge de llealtat y d'amor á la materna llengua catalana, y á les triumpfals y benvolgudes recordanses que en sí tanca (1862: 145).

¹⁴⁸ Transcrivim aquest fragment de Chiner (1995: 191), que reproduïx tota la carta.

¹⁴⁹ «Anònim, però sens dubte escrit pel director de *Las Provincias*, Llorente» (Roca 2010: 48).

Més endavant Aguiló defensa «l'idioma català que, com se vulla, siga quatre milions d'espanyols parlam encara» (1862: 146); i, per últim, afirma indirectament que el català és una de les llengües romàniques quan diu referint-se a aquesta:

Replegauli per axó les joyes que encara li restan escampades, [...] trobarèu [...] tal abundó de dolses paraules, d'expressions eletes, de bells mots de paratge, que prou podrán fer enveja á mes d'una de ses germanes les altres llengues neollatines (1862: 149).

Cinc anys després, concretament el 1867, Aguiló presideix els Jocs Florals de Barcelona, i en el discurs presidencial torna a referir-se al català entre les llengües romàniques:

la nostra malaventurada llengua materna, de la filla major de la llatina, de la desvalguda llengua catalana, que té totes ses germanes regines habitadores dels millors palaus del mon, [...] mentres qu'ella [...] viu estreta en sò de llurs germanes, arreconada en unes quantes llegües de les costes del Mediterrá (1867: 31).

I més endavant esmenta els límits de la llengua catalana:

desde les singleres conglassades dels Pirineus fins á les planes calitjoses de Valencia y d'Elx; desde les valls patriarcals de l'alta montanya de Catalunya y del Rosselló fins á les comallerades rublides d'arbres que perfumen les illes Balears; desde les platges del golf mes enllá de Portvendres fins molt passada la costa d'Alacant, per tot arreu y en tots los endrets m'ha comparegut, á cada jornada que hi he feta, la figura benvolguda de la nostra dolça, de nostra valenta llengua catalana (1867: 33).

La figura de Marià Aguiló és importantíssima, perquè «amb ell neix una consciència de “catalanitat” lingüística que no trobem mai abans a Mallorca» (Massot i Muntaner 2018: 81). Aguiló era coneixedor dels postulats dels romanistes estrangers, tingué un paper destacat en la seua difusió a Mallorca i comptà amb nombrosos deixebles que van transmetre els seus ensenyaments. És el cas del poeta Josep Francesc Vich i Sastre, de l'escriptor Pere d'Alcàntara Penya, del lul·lista Jeroni Rosselló, de l'escriptor Josep Tarongí, del filòleg Tomàs Forteza, del poeta Joan Alcover, del poeta Miquel dels Sants Oliver i d'Antoni M. Alcover.¹⁵⁰

Entre aquests cal destacar al filòleg Tomàs Forteza, cosí i deixeble d'Aguiló, que estava «al corrent de la nova ciència de la filologia romànica, inciativa a Alemanya per Friedrich Diez» (Massot i Muntaner 2018: 91). L'any 1886, Forteza va publicar tres articles

¹⁵⁰ Vegeu Massot i Muntaner (2018: 83-102) per a més informació.

titulats «Observaciones generales sobre la lengua materna» a la revista *Museo Balear* en el primer dels quals es pregunta:¹⁵¹

¿El habla de nuestros mayores es lengua ó dialecto? Tan general es negarle el primer título, como regalarle infundada y desdeñosamente el segundo. [...] Antes, empero, de ver cual de estos nombres conviene á nuestra habla materna, estudiemos el origen etimológico de los mismos (1915: 2).

Més endavant, Forteza repassa els territoris on es parlava la llengua catalana:

Sea, empero, cual fuere la nota constitutiva de un idioma, tal es nuestra habla materna [= materna]. ¿Es el poderío de una nación lo que eleva á lengua el habla de un pueblo? No mide la ciencia con el cetro, sino con el cuadrante. Mas cuando así no fuera; Cataluña, Aragón, Valencia, la Francia meridional, Italia, Grecia, y los mares que besan estos pueblos, y las islas que bordan estos mares constituían nuestra nación; y hablaban nuestra lengua los que fueron á Murcia con el primer Jaime, y á Nicotera con Roger de Lauria, y á Sicilia y á Panissars con Pedro III, y á Galípoli con Roger de Flor y Muntaner [...] (1915: 3).

Tot seguit exposa fets extralingüístics que, de vegades, s'empraven per a decidir sobre les categories llengua, idioma i dialecte:

El tiempo, empero, devora á los héroes y borra las nacionalidades: guardado el manto de condesa y el cetro de soberana, hila su fuerte sayal y *añora* su pasada grandeza la señora del Mediterráneo. No es ya reina, pero es hermana de reinas nuestra querida lengua. Si es dado establecer el criterio de la fuerza ó del poder, sea dialecto nuestra habla, y séalo también la primitiva lengua vasca; y la de los césares y los pontífices; y la madre de las jaféticas, el Sanscrit; y la reina ele las semíticas, el Hebreo.

¿Es la grandeza de las obras literarias y la fama de sus autores la nota que hace aplicable al habla de un pueblo la denominación de idioma? Idioma es nuestra lengua (1915: 3-4).

A continuació, Forteza esmenta escriptors medievals com Jaume I, Muntaner, Martorell, March, Llull, i assevera:

Y no se diga que ha fenecido esta literatura: feneció la que ilustraron Demóstenes y Píndaro ¿tendría que ser dialecto también la lengua Helénica?

Para despojar á nuestra lengua del nombre de tal, arranquémosla también á la de los Trovadores Provenzales, que no bastan, se dice, á legitimar este título, los enmohecidos códices de una literatura amomiada en los archivos. [...] ¿Qué habremos logrado? No arrancar á

¹⁵¹ Antoni M. Alcover els va reproduir com a introducció a la *Gramática de la Lengua Catalana* (1915), d'on els citem.

nuestra habla el título de lengua, sino sólomente que con justicia nos acusen de inaudita barbarie los sabios extranjeros y las generaciones futuras (1915: 4).

Més endavant, Forteza afirma que «nuestra lengua no ha dejado ni dejará de hablar jamás» i exposa un altre argument al respecte: «¿Se considera esencial á un idioma una tradición literaria no interrumpida? Pues también la tenemos» (1915: 5). I respon a la qüestió amb les paraules següents: «si no es el poderío de una nación, ni la fama de su antigua literatura, ni la vida de la literatura presente lo que eleva á idioma el lenguaje de un pueblo; sino que el derecho á tal denominación está, según yo creo, en la esencia misma del lenguaje» (1915: 5). És més, Forteza cita unes paraules del «célebre extranjero» Francesc Camboliu en què el filòleg nord-català raona que el català no és un dialecte sinó una llengua romànica que té semblances sintàctiques amb les llengües germàniques; afirmacions que Forteza matisa:

Aunque discorde con el Sr. de Camboliu en alguna apreciación de detalle, como, por ejemplo, la de la mayor semejanza de nuestra sintaxis con la de las lenguas germánicas que con la de la lengua madre; sin embargo, no dejan sus convincentes razones de ser favorables á nuestra lengua y á mi proposición (1915: 5-6).

Arribats ací, Forteza es pregunta de quina llengua seria dialecte el català en cas que aquest ho fora:

¿De qué lengua lo es? Del castellano por ventura? Ante los que conocen ambos romances es inútil refutar semejante aserción que más de una vez he oído formular. [...] la lengua castellana se ha alejado, mucho más que la nuestra, de su madre la latina y de sus hermanas las demás neo-latinas (1915: 6).

Descartat el castellà, és el torn de l'occità:

¿Será pues nuestro habla dialecto del portugués, del italiano, del francés ó del válaco? ¿Quizás de la noble lengua provenzal? Vana pretensión fuera negar que ha ejercido influencia en la nuestra la lengua de los Trobadores. ¿Cual de las neo-latinas podría recusarla? Si la influencia de otra habla reduce los idiomas á la categoría de dialectos, el castellano lo será del italiano, y el portugués del castellano, y el francés del provenzal, y casi todas las lenguas serán dialectos de las otras, y luego éstas dialectos de las primeras. Ninguna lengua y ninguna literatura se han librado de extrañas ingerencias. La preponderancia de la provenzal se dejó sentir poderosamente sin duda en nuestros antiguos trovadores, mas no hasta el punto de hacerles perder su nacionalidad ó autonomía; apenas inficionó á nuestros prosistas, y no llegó absolutamente al lenguaje popular (1915: 6).

Forteza compara el català amb l'occità i acaba el primer dels articles negant la subordinació de la primera a la segona:

No hay pues en nuestra habla ni resabio siquiera de diptongación, y no es, por esta razón y por las anteriormente expuestas, dialecto del provenzal.¹⁵² Es una lengua que tiene propia autonomía, si así vale decirlo, y que, en antigüedad y formas propias, iguala, si no vence, á las demás hermanas, las lenguas neo-latinas (1915: 10).

Aquests articles de Forteza són importants «perquè la doctrina que donen ja no serà discutida mai més, d'una manera seriosa almenys, a Mallorca» (Massot i Muntaner 2018: 94). Segons Rafanell (2006: 122) constitueixen «la desactivació més seriosa que mai s'havia produït de la tradició filològica catalana, valenciana i balear tocant a la confusió occitana». De fet, «a partir d'ara costarà trobar ningú que contravingui la llei de Forteza» (Rafanell 2006: 123).

D'altra banda, cal esmentar al lingüista Antoni M. Alcover, deixeble d'Aguiló i de Forteza, i «el qui contribuirà més decisivament a desfer aquestes vacil·lacions» (Massot i Muntaner 2018: 97). Alcover —a diferència de Forteza— defensa la relació entre el català i l'occità,¹⁵³ tal i com s'observa a l'inici de la *Lletra de convit*, publicada l'any 1901:¹⁵⁴

Aquest diccionari no ha d'esser just de la llengua parlada a Mallorca i parlada actualment, sinó de la llengua qui amb lo nom de llemosina o catalana és coneguda i famosa dins el món literari des del segle XII, i és una de les branques més importants de l'extensa, de la veneranda *llengua d'oc*, la qual floria a les totes ja en el segle XI i regnava com cap altra d'Europa, des del Loire fins a l'Ebre, des dels Alps fins a l'Atlàntic; era la llengua usual de quasi tots els trobadors d'Occident, l'única llengua vulgar que en aquelles saons ja tenia literatura i gramàtica i diccionaris. Doncs d'aquella branca esponerosa d'aqueix arbre excels qui abrigava baix de les seues rames maternals tants de pobles i nacions [...]; d'aqueixa branca qui se va estendre i arrelà, com arren les muntanyes, i florí i se carregà de fruits de vida, [...] des del comtat de Tolosa i la senyoria de Montpeller, seguint per les extenses i opulentes regions dels comtats de Rosselló, Cerdanya, Urgell, Besalú i Barcelona, regnes de Mallorca, València i Múrcia, fins a les llunyanes i grandioses illes de Sardenya i Sicília i els comtats d'Atenes i Neopàtria dins l'encantadora i veneranda Grècia; [...] d'aquesta llengua del bressol i del darrer sospir, d'aquesta llengua del cor, d'aquesta llengua estimadíssima, amb totes les seues varietats del

¹⁵² L'afirmació que fa Forteza sobre la manca de diftongació en català «com sabem, és més que discutible. Presa en termes absoluts, és del tot falsa. ¿O és que no hi ha diftongs de cap mena en català? Menys encara en el català dels textos antics» (Rafanell 2006: 123).

¹⁵³ Vegeu Massot i Muntaner (1985: 113-127) per a aprofundir en aquesta qüestió.

¹⁵⁴ Citem de l'edició de 2003.

Rosselló, Catalunya, Balears i València, amb totes les seues evolucions i creixences del segle XI ençà; de la gran llengua catalana entesa així, ha d'esser el diccionari que volem fer, que anam a començar (Alcover 2003: 30-31).

Més tard, l'any 1903, Alcover afirma en un article publicat al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* que

els pobles que componien aquella nacionalitat, l'antich reyne d'Aquitània o Occitània (Catalunya y la Gàl·lia del migdia), vivint ben separats de l'Espanya central y en certa manera de la França del nord just en la època crítica per la ficsació de les llengües neollatines y congriament de llurs dialectes (sitgles VIII, IX, X); aquells pobles formaren y desplegaren la nostra llengua estimadíssima, que per això fou y es tan diferent de la del nord de França y de la del centre d'Espanya. Sí, ella fou la primogènit del llatí, entre totes les seues germanes la que ha conservada més fedelment la derivació y l'ossada llatina (1903: 254).

Més endavant assegura que «l'història y la filologia que diuen que'ls territoris catalans formen estol idiomàtic, no amb l'Espanya central, sino amb lo migdia de França, constituint la meteixa llengua, anomenada *d'Oc, llemosina o catalana*» (1903: 256). I, finalment, insisteix que les seues proves i observacions

son la prova més concloent y terminant de que la *llengua d'Oc*, la nostra, es la més acostada de totes les neollatines a la *romana*, vulgar a mitjàn sitgle IX a n-el nord y migdia de França, tan acostada, que sense gens de eczageració se pot sostenir que es la meteixa llengua, perpetuada sense gayre tramudansa amb lo nom de *llengua d'Oc* dins els territoris que constituïren l'antich reyne de Aquitània, y que desde Catalunya se va estendre a les Balears, Reynes de València, Sardenya y comtats de Atenes y Neopàtria (1903: 271).

Unes afirmacions amb què, com suggereix Rafanell (2006: 208), Alcover arriba a insinuar que el català i l'occità són la mateixa llengua en l'actualitat.

2.4. Catalunya del Nord, la Franja i l'Alguer

A la Catalunya del Nord cal destacar l'historiador de la literatura catalana Francesc Cambouliu, nat a Palaldà el 1820. L'any 1857 publica l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane*, en el qual afirma la independència del català respecte de l'occità, insisteix en la preponderància d'ambdós idiomes en l'època d'esplendor i en la influència que van exercir sobre altres llengües d'Europa (Solà 1985: 474).

En aquesta obra, Cambouliu —d’una banda— afirma que el català va nàixer al mateix temps que les altres llengües romàniques, que fou el resultat directe de la barreja dels idiomes bàrbars amb el llatí vulgar i que té les mateixes arrels que el castellà, el provençal, l’italià i el portugués.¹⁵⁵ D’altra banda, assegura que l’occità emprat pels trobadors era una llengua artificiosa que mai va coincidir amb la que parlava el poble; i que la base lingüística d’aquesta llengua devia provindre del llemosí, però que la seua ràpida difusió el va transformar amb les aportacions dels altres trobadors i al cap de poc temps ningú en va poder reclamar la paternitat.¹⁵⁶

Aquesta obra de Cambouliu és «la primera temptativa seriosa d’anàlisi i interpretació de les principals característiques de la literatura catalana, des dels inicis fins a finals de segle XV, que intenta anar més enllà de l’acumulació i descripció de materials» (Bernat i Baltrons 2017: 321). Cal destacar la importància de Cambouliu en la superació del llemosinisme a Catalunya, ja que va influir en Milà i Fontanals, el mestre de la incipient Renaixença; així,

tot i que és cert que Milà assumí parcialment les idees lingüístiques de Cambouliu exposades a l’*Essai*, és innegable que la demostració de l’origen del terme llemosí aplicat al català i, per altra banda, de la manca de correspondència entre llengua parlada i llengua escrita en els trobadors catalans inicià el procés d’allunyament del llemosinisme de l’erudit vilafranquí (Bernat i Baltrons 2017: 323).

En definitiva,

cal valorar la modernitat de les idees lingüístiques exposades a l’*Essai*, en molts aspectes més avançades que les dels prohoms de la Renaixença abans de 1860. Per aquesta raó, creiem que cal reivindicar la seva obra en la història de la filologia catalana i continuar en l’estudi de l’impacte que va tenir en la Catalunya del vuit-cents, tant en l’aspecte lingüístic com en el literari (Bernat i Baltrons 2017: 324).

D’altra banda, també cal esmentar a l’historiador i bibliògraf Pere Vidal, nat a Sant Pau de Fenollet el 1848, però que va viure i treballar a Perpinyà —almenys— des del 1876.

¹⁵⁵ El text original de Cambouliu (1857: 11) diu: «Issu, comme toutes les langues néo-latines, du mélange des idiomes barbares avec le latin corrompu, le catalan présente à peu près les mêmes racines que le castillan, le provençal, l’italien et le portugais».

¹⁵⁶ El text original de Cambouliu (1857: 9-10) diu: «Donc la langue des troubadours n’était pas même le dialecte du classique limousin. Il est probable que cette contrée en avait fourni le fond, plutôt que le Narbonnais, [...] mais ce fond, une fois donné, se transforma rapidement entre les mains des troubadours. Chacun glissa son mot et sa forme empruntée à tel ou tel idiome local, et concourut ainsi à la construction de ce singulier édifice, qui était l’œuvre de tous, et dont personne ne pouvait réclamer la propriété».

L'any 1903 critica les «Questions de llengua i literatura catalana» escrites i publicades per Alcover amb l'article «Questions de littérature catalane. Une querelle scientifique», publicat a la *Revue d'Histoire et Archéologie du Roussillon*. Segons Vidal, l'occità trobadoresc diferia del català, i fins i tot aquella llengua es diferenciava encara més, potser, que no pas la llengua vulgar del Llenguadoc.¹⁵⁷ Tot seguit, Vidal remet a les proves recollides pel seu mestre, l'arxiver vinçanenc Julià-Bernat Alart, i afirma que al segle XII el català ja no es pot confondre amb la llengua dels trobadors ni amb els altres dialectes d'Oc. De manera que, —es pregunta Vidal— si és així, si hi ha una llengua catalana particular ja al segle IX, per què volem establir que tota la Langue d'Oc és el nostre idioma?¹⁵⁸ Segons Vidal, el català no es podia confondre amb l'occità, el que Vidal no qüestiona ací és la idea de pertinença del català al grup d'Oc; una idea que a l'època, no la discutia gairebé ningú.¹⁵⁹ Al capdavant, l'apriorisme nacionalitari que condiciona aquesta discrepància desplaça el centre de la discussió, d'una manera semblant als textos que escrivia Menéndez Pidal des de la perspectiva espanyolista (Rafanell 2006: 210-212).

Tot amb tot, molts erudits catalans, valencians i balears consideraven que el vessant septentrional dels Pirineus pertanyia a un hemisferi gàl·lic, però

no pas els savis rossellonesos, que, atrapats entre dues fronteres (la pirinenca i la de les Corberes: la política i la lingüística), sempre que puguin afirmaran la seva catalanitat. De fet, ells eren els que s'hi jugaven més, si l'argument occitanista tirava endavant. Si el català s'«occitanitzava», el català-rossellonès corria el risc de patestitzar-se (Rafanell 2006: 118-119).

Pel que fa a la Franja, cal esmentar al polític i historiador Joaquín Costa,¹⁶⁰ que l'any 1879 publica una sèrie de quatre articles titulats «El ribagorzano y otros dialectos aragoneses-catalanes y catalanes-aragoneses» al *Boletín de la Institución Libre de*

¹⁵⁷ El text de Vidal, que citem de Rafanell (2006: 210), diu: «s'en distingue encore plus, peut-être, que de la langue vulgaire du Languedoc».

¹⁵⁸ El text de Vidal, que citem de Rafanell (2006: 210-211), diu: «s'il est ainsi, s'il existe une *langue catalane* particulière dès les IXe siècle, pourquoi donc vouloir établir que *toute* la Langue d'Oc est *notre* langue?».

¹⁵⁹ Un dels pocs que va discutir aquesta idea fou Menéndez Pidal, com hem vist a les pp. 73-74.

¹⁶⁰ Considerem que cal incloure en aquest apartat a l'aragonés Joaquín Costa perquè, d'una banda, encara que va nàixer a Montsó (Cinca Mitjà) —poble de parla aragonesa, però de llengua catalana fins al segle XVII—, va viure a Graus (Ribagorça) des dels sis anys; i, d'altra banda, perquè al poble de Graus es parla grausí, un dialecte aragonés de transició al català, si bé en alguns dels seus nuclis poblacionals es parla català (com és el cas de Güell, Puig, el Racó, Salines, la Collada, la Ribera i el Soler). D'altra banda, la manca d'erudits i lletraferits de la Franja que escriuen sobre la llengua catalana es deu al desprestigi que aquesta tenia en els segles XVIII i XIX (Cf. Monclús i Quintana 1989: 196).

Enseñanza, on estudia la situació lingüística de les comarques de la Ribagorça i la Llitera.¹⁶¹ En primer lloc, Costa descriu les zones de transició lingüística que hi ha a la Ribagorça:

En los extremos N. O. y S. de la zona de transición, las lenguas puestas en contacto son tres, y el dialecto mestizo que allí se habla participa de su triple naturaleza: es aragonés-catalán-patois en Benasque; aragonés-catalán-valenciano en Alcañiz y Valderrobles.— En el resto de la línea pueden observarse las variedades siguientes:

1.ª Hacia el centro, el dialecto tamaritano, y acaso también el de Fraga, descubre un tinte valenciano que se revela principalmente en la vocalización. [...] / 3.º [...] en Bonansa, Forcat, Bono, Aneto, Montanuy, Bíbiles, Benifons, Castanesa, Ginast, etc., al N. de la línea divisoria: esta reducida, pero bien poblada comarca, habla el catalán, porque si bien política y administrativamente depende de Aragón, su centro eclesiástico y social está en Cataluña: en Vilaller (Lérida) [...]; en una palabra, viven en íntima relación con pueblos de habla catalana, mientras que son casi nulas y puramente oficiales sus relaciones con el castellano. 4.º El resto de la zona fronteriza está ocupado por numerosos dialectos de transición aragoneses-catalanes (Costa 1989: 388-389).

Tot seguit, Costa estableix diferents «zonas isoglosas que determinan la transición gradual entre las dos lenguas [...], ordenadas, en lo posible, de manera que revelen la transición gradual desde el castellano-aragonés al catalán» (1989: 390). A continuació, Costa esmenta característiques lèxiques i fonètiques «de los dialectos aragoneses-catalanes» (1989: 392-396) i fa algun comentari d'interès com el següent: «En algunos pueblos, Benabarre, por ejemplo, las gentes son trilingües, hablan el catalán con los catalanes, el castellano-aragonés con los aragoneses o castellanos, y en su dialecto nativo cuanto conversan entre sí» (1989: 396).

D'altra banda, Costa també parla dels orígens del català de la Ribagorça, que relaciona amb l'occità:

El sistema de dialectos derramados por la región ribagorzana y demás comarcas aragonesas, finitimas de Cataluña, confirma de una manera práctica la doctrina tocante al movimiento de traslación y avance de las líneas isoglosas, en presencia de una lengua nacional que obra interior y exteriormente a un mismo tiempo. Feudo francés en sus orígenes y corriendo una suerte común con el condado de Pallás y el valle de Arán, debió hablar la Ribagorza en sus orígenes un dialecto de «oc», o muy aproximado a esta lengua (1989: 397-398).

¹⁶¹ Els quatre articles es van publicar al *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* de gener a març de 1879, a les pàgines 2-3, 18-19, 33-34 i 41-42 del tom III. Citem els fragments de Fernández Clemente (1989), que els reproduïx.

I, a continuació, fa observacions sobre l'evolució històrica d'aquest parlar, que relaciona —en primer lloc— amb la influència de l'aragonés en els segles XV i XVI i —posteriorment— amb l'«acción avasalladora» del castellà (1989: 398). És un fenomen que, segons Costa, també ocorre en les altres zones analitzades:

La facilidad de las comunicaciones y la mayor frecuencia de los viajes, el desarrollo de la prensa periódica, la centralización administrativa, la milicia, las escuelas y los libros, han ido quitando fuerzas al catalán y acrecentándolas al castellano. A poder de tantas causas reunidas, el equilibrio de las dos lenguas se rompe; y allí donde se habían amalgamado, se disocian, y donde había imperado la primera, u otro dialecto lemosin, lo va expulsando rápidamente la segunda. [...] Si algún pueblo, como Baldellou y Tamarite, ha resistido hasta el presente la invasión tumultuosa del castellano-aragonés, débese a que tales pueblos son como dependencias de Cataluña y arrabales de Lérida (1989: 399).

Al capdavall, segons Costa,

También el dialecto de Benasque pierde visiblemente catalán y adquiere bearnés y castellano, porque sus relaciones ordinarias mas las sostiene con Aragón y Bearne que con Cataluña. [...] Este cruzamiento de las hablas peninsulares com las que usadas al otro lado del Pirineo, no es exclusivo del valle de Benasque, sino general a todos los demás fronterizos que se encuentran en condiciones análogas del fácil comunicación con Francia, como el valle de Arán y el valle de Andorra¹⁶² (1989: 399).

Al tombant de segle, Costa va parlar amb el romanista francès Alfred Morel-Fatio, que va enviar el jove deixeble Jean-Joseph Saroïhandy a l'Aragó, el qual va recórrer la Franja dels Pirineus fins a Mequinensa des de l'any 1896 replegant materials dialectològics i posteriorment presentaria un treball al Congrès de 1906 (Monclús i Quintana 1989: 198).

Per últim, cal esmentar la ciutat de l'Alguer i els estudis que els algueresos d'aquest període van realitzar sobre la llengua catalana. És el cas del músic i poeta Joan Pais, que entre 1899 i 1902 escriu la *Grammatica del dialetto moderno d'Alghero* (1899-1902), publicada pòstumament per Pasqual Scanu el 1970 amb el títol *Gramàtica algueresa*.¹⁶³ L'any 1902, Pais reconeixia que es tractava d'una empresa difícil per la manca de materials filològics amb què comptava i, d'altra banda, afirmava que l'objectiu del seu ambiciós projecte era «purgà'lu nostru dialeto més que puguem y de acustarlu a la

¹⁶² Ací Costa cita a peu de pàgina al valencià Benvingut Oliver: «Los habitantes del valle de Arán hablan una mezcla de catalán y del lenguaje patois del Condado de Foix (B. Oliver, *Código de las costumbres de Tortosa*, t. I, p. 231)».

¹⁶³ Cf. Armangué (2006: 68).

llengua mara, la catalana. Això, però, mus rasixi difícil per manca de una bona gramàtica catalana que cuntengui la sintassi y de un bon diccionari de la llengua materna».¹⁶⁴

Anys després, concretament l'1 de setembre de 1906, Pais envia una carta a l'escriptor català Josep Aladern, fundador i director de la revista *Catalònia*. Unes setmanes més tard, Aladern publica la carta esmentada en què Pais afirma: «jo hauria volgut especialment escriure unes quantes notes sobre la utilitat y necessitat de l'unitat de [...] la llengua catalana» (1906: 6a). I, tot, seguit es pregunta

¿Perqué no se reuneix una academia que amb la publicació de una bona gramàtica y un bon diccionari dongui unitat a la llengua dels nostros majors y la purguin de totes les impropietats, de les quals l'han assoterrada'ls galicisants, castellanisants é italianisants? (1906: 6a).

Pais, com molts altres escriptors de l'època, no entenia el desori ortogràfic que imperava als territoris catalanoparlants.

Altrament, el mestre d'escola Joan Palomba publica el 1906 la *Grammatica del dialetto algherese* i escriu un vocabulari alguerès-català-italià que restà inèdit. Una gramàtica que, segons Joan Armangué (2006: 73), Palomba va plagiar al seu cosí Joan Pais i es va anticipar en la publicació, fet que va facilitar a Pais adonar-se de les errades i imperfeccions que tenia la seua gramàtica.

3. LA COMPLEXITAT DE LA QÜESTIÓ ONOMÀSTICA A LES TERRES DE LLENGUA CATALANA

En aquest període temporal, els escriptors i erudits dels territoris de parla catalana es referien a les llengües occitana i catalana indistintament amb els noms «provençal», «llengua d'oc», «llemosí» i «català». Ho feien tant els que consideraven que el català formava part del diasistema occità com els que ja havien comprovat que la catalana és una llengua romànica però independent de l'occitana. Molts escriptors i erudits partidaris del llemosinisme també empraven els noms català i llengua catalana, com fou el cas de Pere Mata, Joaquim Rubió i Ors, Manuel Milà i Fontanals, Víctor Balaguer,

¹⁶⁴ Transcrivim el text d'Armangué (2006: 69), que el reproduceix.

Marià Aguiló i Antoni de Bofarull; malgrat que encara no hagueren superat el llemosinisme onomàstic.¹⁶⁵

A Catalunya, el primer erudit que desaprova l'ús del terme «llemosí» per a referir-se a la llengua catalana és Antoni de Bofarull i ho fa l'any 1854. Tanmateix, abans de la publicació de l'article de 1854, Bofarull emprava els termes llemosí —i els seus derivats— i català per a referir-se a la llengua catalana, en consonància amb els escriptors i erudits coetanis de la catalanofonia. Un dels exemples anteriors a 1854 és el de la introducció a la *Crònica* de Jaume I,¹⁶⁶ que tradueix al castellà i publica el 1848, en la introducció de la qual explica la posició respecte al nom de la llengua que tenia aleshores:

Tales cálculos nos dan lugar á creer, no solo que la lengua llamada lemosina (cuyo nombre tomaria del territorio así llamado) fué de gran importancia, si que además puesta en mayor grado de pulidez y riqueza á medida que se generalizó y adoptó por lengua de corte en Aragon. Por esto, tal vez, D. Jaime, llevado de la idea de darle un carácter mas nacional, al paso de ponerla entre las llamadas *latinas*, le dió siempre el nombre de catalana, lo que hicieron asimismo todos los demás escritores desde su tiempo acá; y por esto tambien, desde el siglo del mismo rey, vense con mayor profusion obras de todas las clases catalanas y lemosinas, al paso que va decayendo en adelante y luego desapareciendo la llamada lengua provenzal. Hay que notar además sobre esto, que Raynouard no usa nunca de tales nombres para designar las dos lenguas neolatinas que citamos, pues á la lemosina la llama catalana, y a la provenzal, lengua de trovadores.

Pero, sea como fuere, el uso ha introducido que se llamara comunmente lengua lemosina á la que se habló por tantos siglos en los dominios de Aragon y se admiró en tan diferentes paises, hasta que por la union de las dos coronas se le dió el primer golpe de muerte por la preponderancia castellana, golpe que repitió mas fuerte el rey Felipe V, al quitar los privilegios y antiguos usos de las provincias de Aragon, en virtud de los cuales se habia conservado algun tanto hasta principios del siglo pasado, el cultivo de la lengua lemosina (1848: 10).

En canvi, el primer d'agost de 1854 publica al *Diario de Barcelona* l'article «La lengua catalana», on primer exposa una visió del desenvolupament històric del català i el diferencia del «llemosí» de les terres occitanes. Bofarull ho aclareix des de l'inici quan afirma que

Asi como bajo el nombre de provenzal hubieron de entenderse, en algun tiempo, todos los dialectos neolatinos que se hablan en el mediodia de la Francia, bajo el de catalan entendióse

¹⁶⁵ Cf. Ginebra (1989).

¹⁶⁶ Ginebra (1989: 147-149) transcriu aquest i altres textos semblants anteriors a l'article de 1854.

esclusivamente la lengua que usaban los estados de la Corona de Aragon, de la que era centro y corte la capital de Cataluña (1854: 5506).

Tot seguit reconeix que el català es va confondre amb el provençal perquè, entre altres raons, alguns escriptors del passat i del present han emprat el nom llemosí per a referir-se al català:

cierto es que el catalan se confundió con el provenzal por ser lenguas parecidas, por haber dominado en Provenza los señores de Cataluña, y por ser ambos países donde se cultivaron á la vez las letras académicamente; y cierto también que ya en remotos siglos se dió por algunos escritores el nombre de lemosin á nuestro idioma, con el cual se ha seguido bautizándole, sobre todo en nuestros días, creyéndose revestirle quizá con exterior mas literario (1854: 5506).

Bofarull explica que el nom llemosí referit a la llengua catalana es devia al fet que a França hi ha un territori «llamado El Lemosin, cuya lengua era la que mas se apartaba de los demás dialectos vecinos, y quizá la que mas se asemejaba á la catalana» i, per tant, considera que «el nombre de lemosin es respectivo para explicar la diferencia antes citada, si se atiende á que los primeros que han hecho estudios sobre tales lenguas [llemosina i catalana] eran mas franceses que españoles» (1854: 5506). És més, Bofarull argumenta que

aunque lo ha empleado uno de nuestros mas antiguos y conocidos cronistas, debe entenderse que no seria su intencion significar con esto que nuestra lengua era procedente de la otra parecida, y sí, á lo mas, que era igual á la que en su país la llamaban lemosina. Esto favorece no poco la uniformidad que indicamos, primero, porque ni los mismos observadores estrangeros dilatan el dominio de esta lengua, que era una de las de su patria, hácia nuestro país, y luego, porque comparando la estension del territorio lemosin con el catalan, aun antes de adquirirse Valencia y Mallorca, se ve claramente, que nunca el país menor podía dar nombre al de mayores límites, y que una lengua independiente como la catalana, solo podía mudar su adjetivo indígena por otro, á menos de pasar por un período de olvido, y ser víctima de una opinion equivocada, pero fuerte, por el número de sectarios que la adoptaron (1854: 5506-5507).

Un altre dels arguments que dona Bofarull és que Raynouard també anomena català a la llengua en què estan escrites les obres catalanes medievals i, a més, aprofita per a mostrar la seua disconformitat pel que fa al nom «llengua dels trobadors» emprat per l'erudit occità:

La division que el respectable Raynouard hace de estas lenguas creemos que es una prueba de gran significado en apoyo de lo que acabamos de decir, pues llama catalan al idioma en que

están escritas las composiciones donde resalta el nuestro, y al que se emplea para todas las demás tan solo le da el nombre de lengua de trovadores, sin embargo de que esta última denominacion nos parezca un poco injusta, segun como se interpreta (1854: 5507).

I, finalment, Bofarull (1854: 5507-5508) realitza un breu recorregut per la història de la llengua catalana, des dels inicis fins al seu temps. La superació del llemosinisme onomàstic que realitza Bofarull en aquest article de 1854 és difícil d'explicar perquè no cita cap autoritat en aquesta la qüestió, excepte l'esmentada referència a Raynouard i una de genèrica als «observadors estrangers» que han estudiat el català.¹⁶⁷ Amb tot, el que és evident és que a partir de la publicació d'aquest article, Bofarull abandona totalment el terme llemosí —i derivats— per a referir-se a la llengua catalana i, a més, impugna el seu ús en diversos treballs posteriors.¹⁶⁸ Un exemple és el discurs que realitza el 8 de novembre de 1857 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona amb el títol *La lengua catalana considerada históricamente* (1858). En aquest discurs sobre la història del català, Bofarull esmenta els diferents noms que han donat a la llengua catalana:

la lengua romana vulgar radicada en los territorios meridionales de Francia y en Cataluña, diéronle los escritores que se ocuparon de su estudio diversas denominaciones, procedentes del punto de vista bajo el cual la han mirado. Unos dieron á todo este lenguaje en común el nombre de provenzal; otros el de catalano-provenzal; otros el de romano provenzal; otros el de lengua de *hoc*, esto es, los países de esta parte del Loire, que, en contraposición á los de la otra, usaban el *hoc* latino en vez del sí, mientras que aquellos solian decir *oil* (Bofarull 1858: 14).

Però, per fi, l'anomenen català:

y hasta, por fin, se le ha considerado también, en general, como catalán, según se desprende de la copla de Alberto de Sisteron, que llama catalanes á todos los de *enver de sai*, esto es, de la parte de acá, al parangonarlos con los franceses, que eran los de la otra (Bofarull 1858: 14).

Unes denominacions que s'expliquen, segons Bofarull, pel prestigi literari medieval que gaudien trobadors occitans en la literatura catalana de l'època:

El motivo que ha dado lugar á todas estas denominaciones, por las cuales se pretende dar á entender ó la preponderancia de una lengua sobre otra, ó el dominio de dos á la vez, ó su enlace, queda patente, al recordarse un hecho histórico, origen de una época literaria, y que es otro de los títulos que contribuyen á la importancia de la lengua catalana (1858: 14).

¹⁶⁷ Com hem vist en les pp. 78-79, la romanística internacional havia estat unànime en la qüestió onomàstica del català.

¹⁶⁸ Cf. Ginebra (1989: 150-155).

Unes pàgines més endavant, Bofarull reprén la qüestió del nom de la llengua catalana,

con que hablamos á Dios y á nuestros hijos; de esa lengua que [Jaume I] el Conquistador bautiza con el nombre de nuestro latin, *lo nostre latí*, y que nuestros pasados, en sus venerandas cortes, apellidaron siempre *idiomas seu lingua propria, nostra, materna catalanica* (1858: 25).

Tot seguit, Bofarull afirma que els nostres antics erudits no l'han confós amb cap altra —en clara referència a l'occità—, que els filòlegs moderns l'han reconegut amb el nom de català, però van ser els cataloguistes espanyols els qui la van anomenar lemosina, un fet que ha perjudicat l'interés dels territoris catalanoparlants:

que no confundieron con ninguna otra nuestros antiguos sabios; que han reconocido y ensalzado, bajo su verdadero nombre, los filólogos modernos; y que dieron en llamar lemosina los cataloguistas españoles, sentando un mal ejemplo que es perjudicial á la historia y al interés de todas las provincias aragonesas que lo hablan todavía (1858: 25).¹⁶⁹

Al capdavall, les raons d'aquesta incorrecta denominació són ben clares per a Bofarull:

no puede ser lemosin el catalán, cuando aquel es mas bien uno de los dialectos hablados del provenzal escrito; cuando de todas las comarcas de la lengua de *hoc*, es la del Limousin la mas apartada de Cataluña; cuando vemos que las emigraciones de los catalanes, en tiempo de su restauración, son tan cortas, que no pueden influir en el cambio de su lengua; cuando no se encuentra la denominación de lemosina hasta después del siglo XV, esto es, cuando empieza el predominio castellano; y cuando de la adopción del nombre lemosin con preferencia al catalán, resulta que no han de hallar literatura ninguna los que pretendan estudiarla, y que Mallorca y Valencia han de renunciar á sus antiguas glorias, pues ambas provincias van siempre comprendidas bajo el nombre común de catalanes. En buen hora los franceses hablen de lemosin, al hacer la comparación respectiva de las lenguas, dialectos ó *patois* que se hablan en Francia; pero, en España, aun cuando nuestra lengua fuese la misma del Limousin, es tan ridículo valerse de este nombre, como si llamásemos lengua gibraltarina al castellano, porque los ingleses hubiesen bautizado asi el español de la ciudad que poseen en la Península (1858: 25).

Finalment, Bofarull cita a alguns erudits estrangers que —segons ell— han estudiat la llengua catalana i l'han anomenat pel seu nom:

¹⁶⁹ Com explica Ginebra (1989: 152), «l'acusació que fa Bofarull als “cataloguistas españoles” d'anomenar lemosí el català apareix diverses vegades més en escrits seus. No hem pogut indagar a qui es refereix. No sembla pas que sigui a Hervàs», en referència a Lorenzo Hervás y Panduro, el qual no anomena lemosí al català en el seu *Catalogo delle lingue conosciute* (1784); «però hi devia haver una forta tradició en aquest sentit».

A todos somos deudores, lo mismo á los Barths, Schlegel, Mahn, Diez, Lanz, el traductor del Muntaner en alemán, y Ticknor, que á los Raynouard, Fauriel, Rochemont, Mandet, Bouchon, Cambouliu y Puig-gari, porque todos han dado á la lengua catalana lugar honroso y hasta, á veces, preferente entre las neolatinas, y unos y otros se han lamentado de su desgracia, á par que, como nosotros, han acreditado su importancia, y la han nombrado por su verdadero nombre (1858: 26).

Un llistat d'erudits estrangers entre els quals identifiquem, seguint l'ordre de Bofarull, a August Wilhelm von Schlegel, Friedrich C. Diez, Karl F. W. Lanz, George Ticknor, François Raynouard, Claude Fauriel, Henri Pascal de Rochemont, Francisque Mandet, Jean-Alexandre C. Bouchon, Francesc Cambouliu i Pere Puiggarí.¹⁷⁰ Cal destacar, la preeminència dels francesos i occitans, així com la inclusió dels nordcatalans Cambouliu i Puiggarí entre els estrangers. Així, la frontera administrativa que separava els estats espanyol i francès, servia a Bofarull per a excloure de la catalanitat a Cambouliu i Puiggarí, amb els quals compartia llengua, cultura i història.

D'altra banda, també van ser molt importants els treballs de filòlegs com Manuel Milà i Fontanals, que és un cas semblant al de Bofarull, com veurem tot seguit. En primer lloc, Milà i Fontanals va emprar —abans de 1857— indistintament els noms «catalán», «habla lemosina», «provenzal», «lengua de oc» o «lengua de los trovadores» per a referir-se a la llengua catalana, ja que la considerava una variant de l'occità.¹⁷¹ Un exemple de l'ús que Milà i Fontanals fa dels noms de la llengua catalana —que, recordem, aleshores encara incloïa dins de l'occità— és la sèrie de dos articles publicada l'any 1853 al diari *Gaceta de Barcelona* intitolada «Estudios sobre los orígenes y formación de las lenguas romances y especialmente de la provenzal». A l'inici del segon article, Milà i Fontanals afirma que: «a últimos del mismo siglo XIII, los nacionales comenzaron á llamar á la *lengua de oc* ya *provenzalés*, ya *lemosí*, y con el último nombre se la designó en los tratados gramaticales y poéticos del siglo siguiente» (1894: 111).¹⁷²

En segon lloc, amb la lectura de l'*Essai* de Cambouliu (1857), Milà i Fontanals bandeja l'ús del nom llemosí —i els seus derivats— per a referir-se a la llengua catalana; a partir

¹⁷⁰ No hem sabut identificar al primer i tercer erudit, als quals Bofarull es refereix amb els noms «Barths» i «Mahn».

¹⁷¹ Cf. Bernat i Baltrons (2006: 5-6).

¹⁷² Citem del tom IV de les seues *Obras Completas* (1894).

d'ara al·ludeix a aquesta exclusivament amb els noms català i llengua catalana i, a més, critica els que encara es situen en el llemosinisme onomàstic.¹⁷³

Així, el 1858 reeixí a desmuntar el «llemosinisme onomàstic», en denunciar la impropietat d'aquesta denominació per a referir-se a la llengua catalana (Ferrando 2006c: 213), gràcies a la lectura de l'obra del nord-català Francesc Camboliu (Bernat i Baltrons 2010 i 2017). Concretament, el 13 de gener de 1858 publica l'article «Documentos literarios en antigua lengua catalana» al *Diario de Barcelona*,¹⁷⁴ a l'inici del qual es refereix a la llengua catalana amb aquestes paraules: «un idioma que empieza ya á recobrar su verdadero nombre, el cual es verdad no sonará tan bien á todos los oídos como el intruso del lemosino» (Milà i Fontanals 1858: 348).

Un altre exemple és el debat sobre «cuáles son los orígenes de la lengua catalana» que es proposa el 12 de febrer de 1858 al si de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que es discuteix els dies 9 d'abril i 7 de maig i en el qual Milà i Fontanals hi participa junt amb altres erudits catalans com Bofarull (Jorba 1989: 209). Fruit d'aquest debat, el 21 de gener de 1859 Milà i Fontanals llegeix a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona la *Memoria acerca de los dialectos de la lengua de Oc, es decir, del galo meridional y del catalán* en la qual, segons Miret, «acaba protestando de la denominación de lemosín dado al catalán» (1918: 320). L'evolució de la posició de Milà i Fontanals sobre el nom de la llengua es consolida l'any 1861 amb la publicació de *Los trovadores en España*, en la qual afirma:

pero el trovador gramático Ramón Vidal [de Besalú] le dio el nombre de lengua lemosina, sin duda por respeto á los dos principales trovadores B. [= Bertran] de Born y G. de Borneil [= Guerau de Bornell], sin que pretendiese que solo en el Lemosin se hablaba: nombre que por la autoridad gramatical de que este trovador disfrutó en los tiempos posteriores, ha prevalecido en España y ha sido indebidamente aplicado (1861: 14).

És a dir, ara Milà i Fontanals (1861) reconeix que l'ús del nom «llemosí» ha predominat a l'Estat espanyol, que aquest ús és incorrecte, i cita a l'escriptor català Ramon Vidal de Besalú com a *auctoritas* per haver emprat aquest nom fent referència a la llengua dels trobadors. Un argument que, com veurem més endavant, Francesc Cambouliu havia

¹⁷³ Cf. Bernat i Baltrons (2006: 7-8; 2017: 322).

¹⁷⁴ L'article és una ressenya al llibre homònim de Bofarull (1857).

emprat l'any 1857 a l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane*;¹⁷⁵ en efecte, Milà i Fontanals coneix aquesta referència gràcies a la lectura de l'*Essai*, però no el cita.

D'altra banda, Milà i Fontanals deixa clar que el nom «català» és l'adequat per a referir-se al conjunt de la llengua catalana: «el catalan [fue] comunicado desde nuestra provincia á otros puntos de dentro y fuera de España¹⁷⁶, y que en medio de sus modificaciones de tiempo y de lugar conserva una fisonomía asaz constante» (1861: 51-52). Milà i Fontanals insisteix sobre l'origen de la confusió onomàstica, que situa al segle XIII amb Ramon Vidal de Besalú: «Entonces se empleó con predileccion el nombre de lemosin dado por R. Vidal á la lengua clásica que se procuraba imitar ó mas bien recordar (nombre que luego pasó indebidamente á designar toda nuestra literatura)» (1861: 481-482).

Finalment, l'evolució onomàstica de Milà i Fontanals es consolida en els treballs publicats després de *Los trovadores en España* (1861). En aquesta, Milà intenta «conciliar les reticències localistes a l'extensió del terme “català” com a designador unitari de la llengua fora del Principat» (Bernat i Baltrons 2006: 10). Un exemple és l'article «Límites de las lenguas románicas» que publica en juliol de 1877 a la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, en el qual emprà els noms «valenciano» i «lengua valenciana» per a referir-se al català del País Valencià. En primer lloc, aclareix que quan es refereix a la llengua catalana inclou a la què es parla al País Valencià: «creemos que un estudio de los límites de la lengua castellana y castellano-aragonesa y de la catalana (en que comprendemos la de Valencia), daría resultados más claros» (Milà i Fontanals 1877: 199a). I al llarg del text observem els usos dels noms privatis valencians per a referir-se a la llengua catalana del País Valencià, com en aquests casos: «En esta provincia [Alacant], que confina con Murcia y la Mancha, se observan, según todos los datos que hemos recogido, transiciones repentinas entre las dos lenguas. La valenciana persiste con caracteres muy determinados [...]» (Milà i Fontanals 1877: 199b); «En general, el pueblo habla el valenciano» (1877: 199b-200a); «Señálase un hecho en gran manera notable, cual es el de algunas poblaciones castellanas, como Aspe y Monforte, rodeadas de otras de lengua valenciana» (1877: 200a); «De lo dicho resulta que si hay un valenciano más ó menos castellanizado, no existe en realidad un castellano valencianizado» (1877: 200b). En definitiva, «Milà anatemitzarà el nom de

¹⁷⁵ Vegeu pp. 126-127.

¹⁷⁶ Nota de Milà i Fontanals: «(2) Islas Baleares, Valencia, algún pueblo de las islas de Cerdeña [...]».

“llemosí” al qual molts estaven encara aferrats fins i tot de manera intransigent» (Solà 1991: 137).

A tall de conclusió, amb la restauració dels Jocs Florals de Barcelona el 1859, els catalans erigien una plataforma que els permetia prescindir del tradicional llemosinisme onomàstic pel fet que ja disposaven d'uns referents propis, nacionals i nacionalitzadors (Rafanell 1991*b*: 35-36). Així, amb l'acceptació dels postulats de la filologia romànica,¹⁷⁷ els catalans deixen d'emprar la denominació «llemosí» perquè les seues aspiracions identitàries convergeixen amb el nom del territori («Catalunya»), el gentilici («catalans») i el nom de la llengua («català»).

Tanmateix, aquests postulats filològics van xocar amb els sentiments identitaris de la majoria d'escriptors i erudits valencians,¹⁷⁸ entre els quals «no hi hagué cap plantejament de la identitat valenciana que no fos alhora espanyol» (Archilés 2007: 510). La identitat regional valenciana, doncs, s'hi identificava de ple amb la identitat nacional espanyola, «fins al punt que podem afirmar que els valencians (d'altra banda com la resta de regions espanyoles) eren tant més espanyols com més valencians» (Archilés 2007: 517).

Així, «quan els intel·lectuals del Principat començaren a impugnar l'abstrusa teoria llemosinista, els felibres valencians adoptaren sobtadament una actitud recelosa i defensiva» (Cucó 1999: 46), i el llemosinisme onomàstic pervisqué més temps que a la resta de territoris de llengua catalana. En aquest període temporal podem agrupar les manifestacions onomàstiques dels escriptors i erudits valencians en les tres següents: 1) els que empen «llemosí» com a denominació implícita de la unitat de la llengua catalana, 2) els que empen el nom «català» com a denominació explícita de la unitat de la llengua, 3) els que empen «la nostra llengua» i altres circumloquis com a recurs per a evitar el nom de la llengua.

La primera és la posició majoritària i s'inscriu dins dels paràmetres de l'anomenat llemosinisme. Com indica Rafanell (1991*a*: 10), aquesta «via valenciana» del

¹⁷⁷ En les pp. 78-79 hem comprovat que la incipient romanística internacional havia estat unànime pel que fa al nom de la llengua parlada entre Salses, Guardamar del Segura, el Carxe i l'Alguer —als extrems nord, sud, est i oest, respectivament—, a la qual es referien amb el nom «català».

¹⁷⁸ Una versió anterior d'aquesta part del capítol referida als escriptors i erudits valencians es va publicar a Martí-Badia (2017). D'altra banda, tal i com hem indicat en la nota núm. 146, les posicions dels diferents escriptors i erudits valencians sobre l'origen, la identitat i el nom de la llengua les veurem en detall dins § v.4. La qüestió lingüística entre els erudits i lletraferits.

«llemosinisme» és una tendència eminentment defensiva davant la consolidació de «català» com a designador unitari de la llengua perquè esdevenia útil en la mesura que desplaçava el centre fora de l'àmbit dels litigis interregionals. El motiu és, com hem avançat adés, que els postulats de la filologia romànica no satisfan les seues aspiracions identitàries.

Ara bé, la major part dels escriptors i erudits valencians d'aquest període, tant els que continuen emprant el nom «llemosí» com els que empren altres mots i fórmules, tenen en comú admetre la unitat de la llengua catalana, bé explícitament, o bé implícitament. Al capdavant, malgrat les reticències onomàstiques dels anomenats «llemosinistes», el seu ús desvetlla que es tracta d'una denominació implícita de la unitat de la llengua. Aquesta posició, doncs, va fer perviure el llemosinisme més temps al País Valencià que no a la resta de territoris de llengua catalana.

Dins aquest grup, d'una banda, hi ha els qui reconeixen la impropietat filològica del nom «llemosí», però continuen emprant-lo perquè consideren que el nom «català» no satisfà els seus sentiments identitàris. És el cas de l'impressor liberal Josep d'Orga i Pinyana, que sempre empra aquest mot per a designar el conjunt de la llengua catalana literària, fet que mostra el seu convenciment de què aquest havia de ser el seu nom. També és el cas de l'historiador i escriptor liberal Vicent Boix i Ricarte, que no opina sobre el nom de la llengua i sempre empra «llemosí» per a referir-se al conjunt de la llengua literària, excepte al «Discurs de gracias» pronunciat als Jocs Florals de Barcelona de 1877 on ho substitueix per l'ús de circumloquis.

En el cas del poeta i escriptor Jacint Labaila i González, empra majoritàriament el mot «llemosí», junt amb circumloquis com «nostra literatura» i «la llengua de los avis» i, almenys en una ocasió empra circumstancialment el sintagma «llengua catalana» —concretament al discurs dels Jocs Florals de Barcelona de 1868. Un altre exemple és el del pintor i escriptor Josep Bodria i Roig, que es limita a emprar el mot «llemosí» sense tractar de justificar-ho i abandonant progressivament amb el pas dels anys l'ús d'aquest mot en favor de circumloquis com «nostra parla», «nostra llengua» i «la llengua del país» —entre d'altres— i de la designació privativa «valencià». També és el cas del lletraferit en castellà Francesc Vilanova i Pizcueta, que sempre empra el mot «llemosí» per a designar el conjunt de la llengua catalana, encara que majoritàriament empra la designació privativa «valenciano».

En el cas del poeta, periodista i polític conservador Teodor Llorente i Olivares, admet la impropietat terminològica del mot «llemosí» per a designar el conjunt de la llengua catalana. Ara bé, considera que als mallorquins i als valencians els «repugna» (Llorente 1868b: 2b) el sintagma «llengua catalana» per a designar-la i, per aquest motiu, advoca per continuar emprant el mot «llemosí», que —al seu parer— està sancionat per l'ús dels escriptors i del poble. Tanmateix, en més d'una ocasió emprà els noms «català» i «llengua catalana», sobretot als últims anys de la seua vida.

Un altre cas és el del baró d'Alcalalí Josep Ruiz de Lihory, que reconeix la impropietat d'anomenar «lemosina» a la llengua catalana, encara que ell ho fa «porque el uso lo ha sancionado en la región valenciana» (1903: 93). També cal tindre en compte l'historiador i polític Josep Martínez Aloy, que tot i ésser coneixedor de la tesi defensada per la filologia romànica, continua emprant el mot «lemosín», amb els arguments següents:

Yo no sé qué nombre tenga esa lengua, pareciórame arrogancia llamarla valenciana ó catalana; modestia, decirla provenzal. Con frecuencia se la llama lemosina, y yo así la nombro, siquiera sea porque todos me entienden. La denominacion podrá ser defectuosa, pero está admitida, y la filología enseña á respetar los vocablos admitidos, aun cuando tengan en su acepción una etimología equivocada. Mientras la lengua española se llame castellana, porque se habló en Castilla, mientras la romana se llame latina porque se habló en el Lacio, podrá llamarse lemosina la lengua que se hablára en el Limosin (1881: 158).

Un altre dels erudits que justifiquen el llemosinisme onomàstic és el canonge arxiver de la seu de València Roc Chabàs i Llorens, que considera adequat el mot «lemosin» perquè «el decir catalan al valenciano sería confundido con el actual catalán y el mallorquín» i per a «distinguir el catalán, valenciano y mallorquin de estos últimos tiempos del primitivo»,¹⁷⁹ i les seues referències són molt majoritàriament privatives amb el mot «valenciano» per a la llengua catalana parlada al País Valencià.

També és el cas de l'arxiver, bibliotecari i paragramàtic Josep Nebot i Pérez, que molt majoritàriament es refereix privativament al «valenciano» i la «llengua valenciana», però que quan es refereix al conjunt de la llengua catalana ho fa amb el mot «lemosín», malgrat que alhora cita i recolza la tesi de Milà i Fontanals en què «si no's vol dir catalana, no's diga de cap manera llemosina, sino catalano-valentino-baleárica» (Nebot

¹⁷⁹ Ho escríu en una carta a Pasqual Boronat i Barrachina datada l'1 d'abril de 1894, que transcriu Chiner (1995: 191-192).

1894: 166). Finalment, s'hi observa el cas de l'escriptor Josep Maria Puig i Torralva, que passa d'anomenar «catalana» a la llengua a desdir-se'n i anomenar-la «llemosina», sense justificar-ho filològicament.

D'altra banda, dins d'aquest grup també hi ha uns pocs erudits i escriptors que tracten de justificar l'ús de «llemosí» per a designar el conjunt de la llengua catalana. És el cas de l'erudit Vicent Vignau i Ballester, que el 1865 publica a Madrid *La lengua de los trovadores*, en el pròleg de la qual afirma respecte al nom de la llengua dels trobadors que «el nombre de Lengua de Oc seria sin duda el más propio si no tuviera [...] el defecto de ser demasiado extenso, pues comprende todos los dialectos de este idioma» (1865: XIV-XV). I, més endavant, afegeix:

hemos aceptado tambien el de lemosin-provenzal, porque conduce á nuestro propósito, que es abarcar á grandes rasgos las dos escuelas ó las dos variedades culminantes de este idioma: la que el señor Milá designa con el nombre de galo-meridional, por otro nombre provenzal, y la catalana, que creemos se expresa mejor con la palabra, lemosina, despues que el catalan ha pasado á ser uno de los muchos dialectos en que se subdividió aquel idioma (1865: XV).

És a dir, considera «llemosí» el nom que millor designa la llengua catalana literària, mentre que creu més adequat «lengua de oc» per al sistema lingüístic que ell pensa que forma la llengua catalana junt amb l'occitana. També és el cas del poeta culte i periodista Rafael Ferrer i Bigné, que el 1873 publica a València l'assaig *Estudio histórico-crítico sobre los poetas valencianos de los siglos XIII, XIV y XV*, on també va tractar de justificar l'ús del mot «llemosí» argumentant que

nacia la *lengua* llamada *de Oc* (por ser *hoc*, como partícula afirmativa, una de sus mas usadas voces), localizada primeramente en la region del Mediodía de Francia, que del nombre de la lengua se denominó *Langüedoc*, una de cuyas ramas, por el contrario; no dando el nombre, sino tomándolo de la localidad donde mas correctamente se hablaba (Limoges), se llamó lemosina, cuyo género de lenguaje al estenderse á los pueblos catalanes se apellidó catalan, como se llamó despues valenciano, en el reino de Valencia, y mallorquin en el de Mallorca. Comprendemos, pues, por poetas valencianos, para nuestro objeto, los que en Valencia introdujeron y cultivaron la lengua genéricamente llamada lemosina, la cual han designado especialmente con el nombre de valenciana los escritores del siglo de oro de nuestra literatura patria (1873: 4-5).

L'escriptor Constantí Llombart —màxim exponent del llemosinisme al País Valencià— no només va tractar de justificar filològicament l'ús d'aquest nom, sinó que es va

mantindre inflexible en els seus escrits i va arribar a l'enfrontament dialèctic amb el valencià Vicent V. Querol i el català Antoni Careta i Vidal.¹⁸⁰

Llombart persisteix en la seua idea de «normalitzar» el nom «llemosí» per a designar el conjunt de la llengua catalana, l'agost de 1881 intenta —sense èxit— que l'entitat Lo Rat Penat adopte els seus postulats en el debat d'aprovació dels seus primers estatuts i, junt amb Josep Maria Puig i Torralva, es queda sol en la defensa de «llemosí» i «llemosí-català» respectivament i finalment s'aprova «valencià» (Ferrando 2006c: 214). També cal tindre en compte aquesta persistència a l'hora d'emprendre iniciatives com la revista *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* (1874-1883) i els intents de creació de les institucions normatives «Los fills de la mórta viva» —Acadèmia de les Lletres Llemosines— (1875) i l'«Academia Ausias-marchina» (1885).

D'altra banda, en aquest context s'explica que fora minoritari el grup dels que anomenen explícitament catalana el conjunt de la llengua, en consonància amb els postulats de la incipient filologia romànica. Aquesta posició fou compartida —almenys— per quatre literats i erudits valencians. És el cas de l'erudit Benvingut Oliver i Estellés, del poeta Vicent V. Querol, de l'escriptor en castellà Joan Baptista Perales, del professor de llengua i literatura Salvador Guinot, de l'eclesiàstic Joaquim Garcia Girona i de l'escriptor Josep Maria Puig i Torralva, aquest darrer només en la seua joventut.

L'erudit Oliver i Estellés però és el primer valencià del segle XIX a emprar el nom «català» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana. Ho fa el 1876 amb la publicació del primer volum de l'obra *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, en la qual realitza alguns comentaris sobre la llengua. A la introducció d'aquest primer volum afirma que

entre los habitantes de los territorios conocidos con los antiguos nombres de Principado de Cataluña y Reinos de Mallorca y de Valencia [...] todavía mantienen como vínculo de union la misma lengua de origen ó de nacimiento, á la cual designaremos con el nombre común y mas propio de *lengua catalana*.

Este hecho que, si no somos los primeros en descubrir, nadie hasta ahora lo ha proclamado, arroja inesperada luz sobre toda nuestra historia y sobre el verdadero carácter de los pueblos que podemos llamar de lengua catalana, los cuales aparecen á nuestros ojos partes de un todo, como miembros de una nacionalidad, no sólo dentro de la gran familia española sino dentro de

¹⁸⁰ Vegeu § v.1. Els debats al voltant del nom de la llengua.

aquel poderoso Estado político, conocido durante la Edad Media, y hasta el siglo pasado, con el nombre de Corona de Aragon (1876: V-VI).

Pel que fa a Querol, l'any 1877 publica a València *Rimas*, llibre que conté poesies «castellanas» (1877: 23-302) i tres «catalanas» (1877: 304-325). És cert que «caldria tenir en compte si l'atreviment singular de Querol no es veuria facilitat per la llunyania física de València i de les seues pressions» (Simbor 1988a: 37), encara que la seua relació amb València és constant i perllongada en el temps. Querol no només «titulà *Rimes catalanes* el recull de poemes renaixencistes que publicà al costat dels poemes en castellà al llibre *Rimas*, de 1877» (Simbor 1988a: 37), sinó que també ho feu a la segona edició d'aquestes prologada per Llorente, editada pòstumament a Madrid l'any 1891. Així com en la conferència titulada «Breves consideraciones acerca del renacimiento catalán», realitzada a l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València, entitat de la qual n'era el president (Ferrando 2006c: 214).

Quant a l'escriptor Joan Baptista Perales publicà, anotà i continuà les *Décadas* (1610-1611) de Gaspar Escolano en tres volums, publicats el 1878, 1879 i 1880 respectivament. El tercer volum conté un apartat titulat «Formación de la lengua valenciana» en què Perales es centra en l'origen occità de l'idioma implantat per Jaume I a l'antic regne de València. Ara bé, Perales matisa que la llengua de la repoblació «ya no puede llamarse sino catalana» perquè «los catalanes la crearon» (1880: 53). I més endavant torna sobre la qüestió quan afirma que «Consta [...], bajo la fé de los autores que en la materia nos han precedido, que los Fueros de Valencia fueron redactados en latin y traducidos despues á la lengua usual catalana que era la que se hablaba en Valencia» (1880: 54a).

També és el cas de l'escriptor Josep Maria Puig i Torralva, que l'any 1881 publica un article sobre el seu mestre Constantí Llombart a la revista *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*, que dirigia en aquell moment. En aquest article afirma que Llombart,

com tots los poetas valencians, apellida *llemosina* á sa llengua nativa. Nosaltres, sobre este punt, som de molt distinta opinió; puix creem firmement, y d'aixó nos ocuparem ab lo degut deteniment en altra part, que la llengua del Turia, com la del Llobregat, es catalana (1881: 145).

Tanmateix, no arribà a ocupar-se d'aquesta qüestió i, a més, evolucionà cap a les posicions «llemosinistes», probablement per la seua progressiva proximitat a Llobart i a la contundència amb què aquest darrer va defensar la seua posició.

Un altre exemple és el del professor de llengua i literatura Salvador Guinot, que escriu a la revista castellonenca *Ayer y Hoy*, insisteix sobre la impropietat del terme «llemosí» per a referir-se a la llengua catalana: «El castellano [...] no tiene la concisión, la energía y el vigor en tan alto grado como el catalán, que muchos impropriamente llaman lemosín» (1903e: XIX). O l'esclesiàstic Joaquim Garcia Girona en les cartes que envia a Mossén Alcover a principis del nou-cents, com aquest exemple:

M'hai fet carrech de les rahóns que vosté tan elocuenmén desarrolla en l'últim Bolleti, en favor de que's respèten totes les variáns de la nostra llengua sense sacrificarne ninguna. Jo pensava lo contrari, posán l'ideal, la suma perfecció de la mateixa en la unitat, com el francés o el castellá academichs, trián per selecció les paraules més propies y clasiques, y retocán totes les adulterades pel poble, per més que esta adulteració, ó més ben dit, alteració ó corrupció, estigue subjecta á rigoroses lleys filològiques; y fen una llengua única, el catalá, si aixina podem di, *oficial*.

Les seues rahóns m'han fet vore que una tal llengua estarie divorciada del poble, que no la entendrie; mes, en cambi <penso jo> serie la llengua literaria qu'entendrien tots los conreudors des d'Alacán a Perpigná.¹⁸¹

Finalment, hi ha el grup dels que empen «la nostra llengua» i altres circumloquis com a recurs per a evitar el nom de la llengua. Aquests lletraferits i erudits coneixen els postulats de la filologia romànica sobre el català, però eviten pronunciar-se sobre les opcions onomàstiques en pugna i recorren a circumloquis com «la nostra llengua» i altres de semblants, que deixaven clara la referència al conjunt de la llengua catalana. Es tracta d'una posició compartida per lletraferits com el tipògraf i escriptor satíric Blai Bellver i Tomàs, que empra circumloquis com «la nostra llengua ó dialecte», «la nostra mare llengua», «la nostra llengua materna» i «llengua ó dialecte». També és el cas del periodista i polític Fèlix Pizcueta Gallel que s'hi refereix amb expressions com «la meua llengua» i «la llengua patria». I el doctor Faustí Barberà i Martí, que empra els circumloquis «nòstra volguda llengua», «llengua matèrna», «nòstre parlar», «nòstra llengua», «idioma del país» i «nostra volguda parla», entre d'altres.

¹⁸¹ Citem de Gimeno Betí (2004: 125), que transcriu la correspondència entre Alcover i Garcia Girona respectant l'escriptura original dels autors.

A més, aquesta és una posició compartida per altres erudits i escriptors valencians situats en el llemosinisme onomàstic, però que —en moments puntuals— van emprar circumloquis per a referir-se al conjunt de la llengua catalana amb l'objectiu de no contradir els postulats de la incipient filologia romànica —amb el mot «llemosí»— i alhora no vulnerar els seus sentiments identitaris —amb el mot «català».

En conjunt, el llemosinisme fou majoritari entre els erudits i lletraferits valencians d'aquest període, a diferència del que va passar en eixa època a la resta de territoris de parla catalana. Una posició que fou majoritàriament compartida pels valencians agrupats a l'entorn de l'entitat Lo Rat Penat i residents a la ciutat de València. És a dir, pel nucli alhora considerat sempre com a epicentre de la Renaixença valenciana.

En aquesta posició, doncs, hi coincideixen tant ratpenatistes d'origen burgès de l'entorn de Teodor Llorente, com ratpenatistes menestrals i d'origen més humil de l'entorn de Constantí Llombart. En aquest sentit, hem pogut comprovar que el «llemosinisme onomàstic» no té res a veure amb el conservadorisme ideològic. De fet, és més «llemosinista» el republicà progressista Llombart que els conservadors Llorente i Querol.

En definitiva, la posició del conjunt dels renaixencistes valencians respecte al nom, d'una banda, va enfortir els llaços d'unió lingüística i cultural amb la resta de territoris de parla catalana, així com la consciència de comunitat lingüística compartida amb catalans, balears i nord-catalans. Encara que no fou possible la recuperació d'un nom unitari per al conjunt de la llengua catalana. D'altra banda, i de manera complementària, va fomentar la singularitat del moviment renaixencista valencià respecte de la resta de la Renaixença.

Pel que fa a les Illes Balears, les minories il·lustrades, generalment lligades a les de Catalunya, van acceptar aquests postulats filològics amb molt poques excepcions, gràcies a prohoms com Marià Aguiló, el seu amic i cosí Tomàs Forteza i Antoni M. Alcover, deixeble d'ambdós. Aguiló emprava els noms català i llengua catalana com, per exemple, es pot observar en els discursos de 1862 i 1867 esmentats adés. En el primer es refereix amb els noms «la materna llengua catalana» (1862: 145) i «idioma català» (1862: 146), i en el segon «llengua catalana» en dues ocasions (1867: 31, 33). Ara bé, Massot i Muntaner adverteix que «això no vol dir que Aguiló no usés el terme “mallorquí” a la seva correspondència familiar, ni que en les cartes de la seva joventut

parlés de “lemosín” i fins i tot s’inventés el verb “lemosinizar” quan va començar a estudiar els manuscrits catalans medievals» (2018: 82).

En el cas de Forteza, l’any 1886 publica l’article «Observaciones generales sobre la lengua materna» en el qual defensa l’ús del nom català per a referir-se al conjunt de la llengua catalana:¹⁸²

Reivindicado el título de lengua al habla que los cruzados de D. Jaime importaron con el evangelio á las Baleares y á Valencia, falta todavía discutir su nombre. Con intención me he valido hasta aquí de perífrasis para nombrarla; catalana suele llamarse, mas sin dificultad podría admitirse cualquier otro nombre que *unánimes* le diesen los que con amor la cultivan. Catalana es por el origen y la historia: en *pla català* escribía su delicioso poema fra Anselm Turmeda, quien era indudablemente mallorquín; en *llengua catalana* decia escribir más de un autor de los que se hallan reseñados en la Biblioteca de autores Baleares de Bover; y nadie osaría negar el título de catalana a la Crónica de Muntaner que era, según el mismo afirma, *ciutada de Valencia*. Una tradición infundada la apellida, no obstante, lemosina; y los valencianos, con excesivo recelo quizás, se aferran á esta denominación, que de común acuerdo rechazan las deducciones de la filología y la verdad histórica. Llámesele sin embargo lemosina, con tal que no arguya este título una derivación del dialecto de Limoges, que sería a todas luces falsa: apellídesela catalana, con tal que esta palabra no suponga preponderancia ó exclusivismo: invéntese, si se quiere, otro nombre comprensivo de los pueblos que la hablan y de los hijos que la estiman; que puesto que *le nom ne fait rien à la chose*, nuestra lengua no ha de perder por eso ni su riqueza y galanura, ni ninguno de los preciosos joyeles que la avaloran. Sea el que fuere el nombre que se la dé, brillarán en los cuarteles de su escudo los timbres de las provincias que la conservan, y formarán su aureola todos los nombres gloriosos que enriquecen su historia literaria (Forteza 1915: 10*-11*).

Un article aclaridor que finalitza amb la següent defensa de la unitat lingüística entre balears, catalans i valencians: «ni Cataluña puede renunciar á Llull, ni Mallorca á Ausias March, ni Valencia á Verdaguer. Sigamos llamándola catalana; cualquiera otra denominación envolvería ingratitud e injusticia» (1915: 11*).

En el cas d’Antoni M. Alcover, en la *Lletra de convit* no es posiciona entre els noms llemosí i català per a designar el conjunt de la llengua catalana i els empra indistintament, tal i com observem en aquests fragments: «la llengua parlada a Mallorca i parlada actualment, sinó de la llengua qui amb lo nom de llemosina o catalana és coneguda i famosa dins el món literari des del segle XII» (2003: 30); «d’aquesta llengua del bressol i del darrer sospir, d’aquesta llengua del cor, d’aquesta llengua

¹⁸² Vegeu la nota 151.

estimadíssima, amb totes les seues varietats del Rosselló, Catalunya, Balears i València, amb totes les seues evolucions i creixences del segle XI ençà; de la gran llengua catalana entesa així, ha d'esser el diccionari que volem fer, que anam a començar» (2003: 31); «a tots els qui parlen, a tots els qui estimen aquesta llengua, diguem-li mallorquina, catalana, valenciana, llemosina, rossellonesa (pel nom no ens havem de desavenir)» (2003: 138). Ara bé, la seua posició és ambivalent, ja que uns mesos després, concretament al mes de febrer de 1902, afirma que la llengua catalana no s'havia d'anomenar llemosina. Ja en el títol de l'article, Alcover es pregunta: «¿Per que deim Diccionari català y no llemosí ni mallorquí?». ¹⁸³

Alcover comença argumentant que:

A Mallorca n'hi ha que tenen com a por del nom de *català* que donam a n-el Diccionari, y s'estimarien mes que li diguéssim *mallorquí*; mentres devers el reïne de València no les faria gràcia aquest nom, ni los ne deu fer gaire aquell, perquè voldrien que li diguéssim *llemosí*. En camvi a Catalunya n'hi ha que tenen por que no surte *mallorquí* en lloch de *català*.

Aquestes pors y rezels, nos sap greu haverho de dir, demostren poca reflexió o poca conexensa de la nostra llengua, y que n'hi ha que no se son ficsats en lo que diuen ben clar y llampant els dos primers capítols de la *Lletra de Convit*.

El Diccionari que volem fer, es de la llengua que's parla a Catalunya, Rosselló, illes Balears y reïne de València. La llengua que's parla a n-aquests territoris ¿es o no la metexa? Si me deis que no, no'n parlem pus: no es per vosaltres qu'hem escrita la *Lletra de convit*; no es per vosaltres que feim aquest BOLLETÍ. No volem perdre'l temps discutint amb gent que nega l'evidencia. Ara si regonexeu que es la metexa llengua, haureu de convenir que no pertoca dirli *llemosina* ni *mallorquina*, sino *catalana* (1902a: 35-36).

Segons Alcover, per què no escau anomenar-la llemosina?

No pertoca dirli *llemosina*, porque el *llemosí* es la branca de la *llengua d'oc* que's parlava y's parla dins el *Limousin*, regió de devora Poitiers, qui te per capital Limoges, dins el cor de França. Y si devers el sigle XIII qualcú donà el nom de llemosí a les diferents branques de la llengua d'Oc, fou per la preponderancia que alguns grans escriptors d'aquella regió donaren a n-el seu llenguatge entre'ls altres germans del Migdia de França, preponderancia que fou de ben curta durada. ¿Vengué la nostra llengua del *Limousin*? ¿Qui s'atrevirà a sostenirho? ¿Qui no sap qu'es tan antiga a Catalunya francesa y a Catalunya espanyola com el llemosí de la regió de Limoges? ¿Per quines cinch centes, donchs, li hem de dir *llemosina*? (1902a: 36).

¹⁸³ Tal i com indica Rafanell (2006: 829), aquest mateix article també es va publicar setmanes després, amb el mateix títol i contingut, a *La Veu de Catalunya* (1902b) i *La Almudaina* (1902c).

Una vegada aclarit que no pot anomenar-se llemosina, és el torn dels noms mallorquí i mallorquina:

¿Hi haurà més motiu per dirli *mallorquina*? En cap manera. Ni la filologia, ni l'història, ni la geografia autorisen tal denominació, si amb ella pretenim expressar qualche cosa mes qu'una varietat dialectal del català, si amb ella volem anomenar d'una manera completa y exclusiva la llengua que parlam. ¿No seria una beneitura sostenir que tal llengua no es la metexa que's parla a Catalunya, a n-el reine de València y a n-el Rosselló? ¿Quin motiu hi ha perque hage de prendre el nom de la nostra illa y no d'aquestes altres regions? ¿Es Mallorca la mes gran? ¿Se propagà la llengua d'aquí a n-aquelles? Aont treu cap donchs tal pretensió? (1902a: 36).

Aleshores, quines són les raons per les quals se l'ha d'anomenar catalana?

Perque comensà a parlarse a Catalunya, de Catalunya se va estendre a les Balears y reines de València y Múrcia y a les demás regions aontsevulla l'han parlada; y Catalunya espanyola y Catalunya francesa encara son avuy el territori mes gran que la parla. ¿Aont era el *mallorquí* y el *valencià* abans de conquistar el gran Rei En Jaume Mallorca y València? ¿Que hi havia cristians a una banda y altre som se feu la conquesta? No serien gaire, sobre tot a Mallorca. Al manco els monuments històrics no ho comproven. ¿Quina llengua parlaven aquells cristians? Quant es treguen monuments coetanis, autèntichs, feents, aont cónst que parlaven la metexa llengua en que estan escrits els monuments immediatament posteriors a la conquesta de les dues regions y que's conserven dins els arxius de les metexes; fins que'ns presentin proves y arguments d'aquesta naturalesa, y no pures suposicions y afirmacions gratuïtes y arbitràries, com fins avuy; seguirem professant com a cosa evident que a Mallorca y València reberen la seva llengua de Catalunya, y per conseguint el *mallorquí* no es més qu'el català que's parla a Mallorca, y el *valencià*, com el rossellonès y el català oriental y l'occidental, altres tantes varietats de la única y metexa llengua, que per les raons apuntades anomenam *catalana*, varietats que no alteren ni desfàn l'unitat de dita llengua, com no altaraven ni desfeien la de la opulentíssima y gloriosíssima llengua grega els quatre dialectes que la constituïen (1902a: 36-37).

La qüestió del nom de la llengua, tal i com l'exposa Alcover al febrer de 1902, sembla tancada: «Amb aquestes breus indicacions creim que queden engrunats y fets pols els escrúpols de mallorquins y valencians sobre el nom de llengua catalana» (1902a: 37). Ara bé, en aquells anys Alcover considerava que el català formava part del diasistema occità,¹⁸⁴ fet pel qual també emprava el nom llengua d'Oc per a referir-se a aquesta llengua en el seu conjunt. Un exemple és la crònica d'un acte públic a Balaguer que publica el mateix any 1902 a *La Veu de Catalunya*, en el qual «Designaré la formació

¹⁸⁴ Vegeu § IV. 2.3. Illes Balears.

de la llengua d'Oc, la que'n oferí set o vuit d'altras, com el gascó, 'l provensal, catalá, etc., y que de todas ellas la més predominant fou la catalana» (1902d: 2). Aquesta confusió que Alcover mantenia aleshores sobre la identitat de la llengua catalana el devia induir a contradir-se amb l'article publicat en febrer de 1902 al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (1902a) pel que fa al nom de la llengua, ja que només uns mesos més tard tornava a referir-se a la llengua catalana amb els noms llengua d'Oc i llemosina: «la meteixa llengua, anomenada d'Oc, llemosina o catalana» (1903: 256).

Certament, l'actitud d'erudits com Aguiló, Forteza i Alcover fou fonamental per a l'ús i l'acceptació del nom català per a designar el conjunt de la llengua compartida amb catalans i valencians. Ara bé, cal no oblidar altres escriptors mallorquins que —com un gran nombre dels valencians— empraven circumloquis i designacions privatives (com «mallorquí» i derivats) per a referir-se a la llengua catalana de l'illa, exemple dels quals és el mallorquí Miquel dels Sants Oliver.¹⁸⁵

Altrament, a la Catalunya del Nord, el nom *llemosí* també s'havia fet servir per a fer referència a la llengua catalana, però sembla que a l'inici del segle XIX ja havia estat abandonat (Ginebra 1989: 142).¹⁸⁶ Així, l'ús del nom català —i el derivat llengua catalana— ajudà a acceptar i estendre els postulats de la filologia romànica. Un exemple és Francesc Cambouliu, que l'any 1857 explica a l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* que l'origen de l'ús d'aquest nom per a referir-se al català medieval es troba en l'admiració que els poetes catalans tenien per la poesia de Ramon Vidal de Besalú i Guilhèm Molinièr, els quals proposaven fonamentar la llengua trobadoresca en el parlar de Llemotges.¹⁸⁷ Cambouliu identifica que Ramon Vidal de Besalú havia estat el primer català a emprar el nom llemosí per a referir-se a la llengua catalana quan escriu *Las rasós de trobar*, una obra que havia gaudit d'un gran prestigi i d'una gran difusió a

¹⁸⁵ Cf. Massot i Muntaner (2018: 96, 140-143).

¹⁸⁶ Vegeu Bec (1977: 78).

¹⁸⁷ El text original de Cambouliu (1857: 35) diu: «Raymond Vidal et Guillaume s'accordaient à préconiser le dialecte limousin, comme le plus propre à trouver vers et chansons. Les Catalans, qui avaient traduit de bonne heure la *Dreita maniera de trobar* et les *Leys d'amors*, firent tous leurs efforts pour se conformer à cette prescription. Ils se jetèrent sur le dialecte recommandé par les maîtres, et lui firent de si larges emprunts qu'ils purent croire un moment qu'ils avaient réussi à le parler exclusivement. Leur illusion à cet égard alla jusqu'à leur faire donner à leur langue, ainsi enrichie et perfectionnée, le nom même de *langue lémosine*. Du reste, les cancioneros castillans et portugais de la même époque, tout bigarrés de mots provençaux, attestent que la recommandation de Raymond Vidal et de Guillaume Molinier avait été prise au sérieux dans toute la péninsule. La vérité est pourtant que, malgré la vogue dont il jouit, le dialecte limousin ne passa point les Pyrénées et qu'on continua de parler catalan en Catalogne, et castillan en Castille».

Catalunya en època medieval. Ramon Vidal havia ampliat el sentit original del nom llemosí com a resultat de l'admiració que sentia per Bertran de Born i Guerau de Bornell, dos dels primers grans trobadors, ambdós originaris de la regió de Llemotges. Al capdavant, la qüestió onomàstica a la Catalunya del Nord ja havia estat superada i no hi havia debat al respecte, com mostra l'escassa publicació de textos amb aquest objecte d'estudi.

Pel que fa a la Franja, l'historiador Joaquín Costa es refereix a la llengua catalana amb el nom «catalán» en la sèrie d'articles intitulats «El ribagorzano y otros dialectos aragoneses-catalanes y catalanes-aragoneses» publicats l'any 1879 al *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, encara que no justifica l'ús d'aquest nom ni bandeja l'ús d'altres denominacions.¹⁸⁸ Tanmateix, sembla que en aquest període els franjolins abandonen el terme *català* per designacions que intenten amagar la identitat catalana de la llengua, com el qualificatiu «xapurriau» i els circumloquis «lenguaje indefinido» i «lenguaje antiguo del país».¹⁸⁹ Un fet que cal relacionar amb l'incipient procés nacionalitzador que es viu a Catalunya, del qual els franjolins —de la mateixa manera que els valencians— se n'autoexclouen.¹⁹⁰

Finalment, a l'Alguer cal esmentar el cas de Joan Pais, que es refereix a l'alguerés amb el sintagma «lu nostru dialeto», mentre que per al conjunt de la llengua emprava «la llengua catalana».¹⁹¹

Tot amb tot, el debat onomàstic que es produeix en aquest període és —d'una banda— fruit de l'abandonament del nom «llemosí» per a designar el conjunt de la llengua catalana, que inicialment es produeix a Catalunya i que s'esté a la totalitat de la catalanofonia, a excepció del País Valencià. De fet, al País Valencià es manté l'ús del nom «llemosí» —i dels seus derivats— per a designar el conjunt de la llengua catalana, ja que molts escriptors i erudits valencians l'empren no només per a referir-se a la llengua antiga —com ja passava des del segle XVI—¹⁹² sinó també per a la llengua coetània, sobretot en la lírica cultista. A més, l'esmentat abandó del nom «llemosí» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana, que es produeix a la resta de territoris de parla catalana, coincideix al País Valencià amb l'augment de les designacions

¹⁸⁸ Vegeu les pp. 104-106.

¹⁸⁹ Vegeu Monclús i Quintana (1989: 198-199).

¹⁹⁰ Vegeu § III.1. El sentiment identitari.

¹⁹¹ Vegeu les pp. 106-107.

¹⁹² Vegeu Gulsoy (2001: 62).

privatives. D'altra banda, en moltes ocasions la qüestió de noms amaga la *questione della lingua*, sempiterna polèmica entre els partidaris de la llengua culta —que anomenaven «llemosí»— i els seguidors de la llengua col·loquial —que anomenaven «valencià», «mallorquí» i «català que ara es parla»—; nom, aquest darrer que també trobem en alguns textos valencians amb l'expressió sinònima «valencià que ara es parla», bé que en el cas valencià amb una presència menor pel fet que aquest debat es manifestava amb el nom «llemosí» enfront de «valencià».

V. QÜESTIÓ ONOMÀSTICA I CONSCIÈNCIA LINGÜÍSTICA AL PAÍS VALENCIÀ

1. ELS DEBATS AL VOLTANT DEL NOM DE LA LLENGUA

L'objectiu d'aquest apartat és, d'una banda, analitzar les convergències i divergències que els renaixencistes valencians i catalans van manifestar públicament respecte als postulats de la filologia romànica en referència al català i, més concretament, sobre el nom, la identitat filològica i l'origen del català. D'altra banda, relacionem els seus posicionaments amb la projecció identitària d'aquest debat.

El primer dels debats el protagonitzen l'erudit valencià Vicent Vignau i l'erudit català Manuel Milà i Fontanals. L'any 1865, Vignau publica *La lengua de los trovadores*, en el pròleg de la qual afirma respecte al nom de la llengua dels trobadors que: «El nombre de Lengua de Oc seria sin duda el más propio si no tuviera [...] el defecto de ser demasiado extenso, pues comprende todos los dialectos de este idioma» (1865: XIV-XV). I, més endavant, afegeix:

hemos aceptado tambien el de lemosin-provenzal, porque conduce á nuestro propósito, que es abarcar á grandes rasgos las dos escuelas ó las dos variedades culminantes de este idioma: la que el señor Milá designa con el nombre de galo-meridional, por otro nombre provenzal, y la catalana, que creemos se expresa mejor con la palabra, lemosina, despues que el catalan ha pasado á ser uno de los muchos dialectos en que se subdividió aquel idioma (1865: XV).

Aquestes afirmacions són criticades per Milà i Fontanals en una ressenya que publica el 31 de maig de 1865 al *Diario de Barcelona* amb les paraules següents:

el nombre de lemosín-provenzal, que nos pareció muy aceptable cuando leímos el título de su obra, por creerlo aplicado sólo al galo-meridional que no hay motivo para llamar provenzal á secas, al verlo como designativo de toda la lengua de oc (en sus formas literarias) lo creemos ocasionado á perpetuar una denominación inexacta y á confirmar un antiguo error; pues el que algunos poetas catalanes tratasen de provenzalizar ó lemosinizar su lenguaje y el que aun en los escritos prosaicos se halle algún resabio galo-meridional, no es razón para aplicar al conjunto de la literatura catalana el nombre de una provincia de Francia (1893: 183).¹⁹³

És a dir, Vignau considera que el nom que millor designa la llengua catalana és «lemosín-provenzal», mentre que creu més adequat «lengua de oc» per al sistema

¹⁹³ Citem aquest article del cinqué volum de la seues *Obras Completas* (1893: 182-187), on el reproduceix.

lingüístic que ell sosté que comparteixen la llengua catalana i l'occitana. En canvi, Milà i Fontanals retreu a Vignau que el nom «lemosin-provenzal» només serveix per a referir-se al «galo-meridional» i no al conjunt de la «lengua de oc» perquè la literatura catalana no pot rebre el nom d'una província de França.

El segon dels debats el protagonitzen el valencià Teodor Llorente i el català Víctor Balaguer.¹⁹⁴ Aquest s'inicia amb una carta intitolada «Juegos Florales» que —amb motiu dels Jocs Florals de Barcelona— publica Llorente el 5 de maig de 1868 al diari *Las Provincias*, que aleshores dirigia. Llorente primer lloa la llengua catalana, a la qual es refereix amb el circumloqui «la severa y grave lengua materna» (1868a: 1b) i tot seguit realitza la següent afirmació sobre el nom d'aquesta: «lo que aquí se llama la *lengua catalana*, y á la que se nos permitirá á los valencianos apellidar *lemosina*, siguiendo nuestra antigua costumbre» (1868a: 1b).

Tres mesos després, l'escriptor Víctor Balaguer publica l'article titulat «Crónica del día» en *La Montaña de Montserrat*, en què critica els diaris valencians *Las Provincias* i *Diario Mercantil*, així com el poeta barceloní Bonaventura Carles Aribau per emprar el mot llemosí per a designar la llengua catalana. Balaguer es pregunta:

Por qué hemos de continuar llamando *lengua lemosina* á la nuestra?

Los escritores valencianos, lo propio que tambien hicimos los catalanes durante algun tiempo, siguiendo una falsa y ridícula rutina, llaman *lemosina* á nuestra lengua. [...] Es un grave error que hora es ya de que desaparezca; es un error que no tiene ninguna razon de ser; es un error que debemos condenar principalmente por su origen bastardo.

Se llama lemosin al catalan por la misma razon que se llama coronilla á la corona de Aragon.

Para menospreciar la grandeza de esta nacionalidad, pera empequeñecerla, para humillarla, algunos cronistas cortesanos comenzaron á llamarla coronilla, y el nombre malaventuradamente hizo fortuna...

¿Por qué hoy, en el grado de crítica, de inteligencia y de perfeccion á que se ha llegado, por qué hoy hemos de continuar [*llamando*] lemosina á la lengua catalana?

Llámesela valenciana, mallorquina ó catalana, es igual, pues las tres no son sino ramas de un mismo tronco, pero nunca lemosina (1868a: 1).

La resposta de Llorente no es fa esperar i uns dies més tard, el 25 d'agost, publica l'article anònim¹⁹⁵ titulat «La lengua lemosina», en què afirma:

¹⁹⁴ Vegeu Roca (2007a: 171-226) per a la relació entre Llorente i Balaguer.

¹⁹⁵ «Anònim, però sens dubte escrit pel director de *Las Provincias*, Llorente» (Roca 2010: 48).

No tiene razon *La Montaña de Monserrat* al proponer que dejemos de llamar á nuestra lengua materna con el nombre que nuestros padres le han dado y que nosotros seguimos dándole. En estas materias el uso es el supremo legislador, y es algo ocasionado á aparecer pretencioso (no se ofenda nuestro estimado colega catalan de esta palabra) el propósito de enmendar la plana al pueblo en estos puntos y forzarle á admitir novedades que le repugnan. Y ¿qué motivos tan poderosos existen para rechazar el adjetivo *lemosin* y sustituirle con otro? *La Montaña* parece que lo considere denigrante, puesto que lo equipara al diminutivo *coronilla*. No encontramos el motivo de esta asimilacion. Parécenos que nadie de los que han usado del dictado de *lengua lemosina* ha tenido la idea de que así escarnecia á este idioma. El sentido que á esa voz damos los valencianos no tiene nada de ofensivo. ¿Y cómo podria tenerlo si lemosina llamaron á nuestra habla, desde sus tiempos dorados, los autores, mas ilustres, como recuerda el Sr. Balaguer?

El único motivo que pudiera invocarse para anatemizar esa palabra, es su impropiedad etimológica, razon pueril, que si fuese admitida nos haria rehacer el diccionario. El idioma que se habla en Cataluña, Valencia y Mallorca no proviene del Limoussin francés, y en este sentido se comete una inexactitud al llamarlo lengua lemosina. Pero, aceptado que la etimología no es exacta, ¿qué mal hay en que la cosa siga llamándose por el nombre que se le ha puesto y que los siglos han sancionado? [...] Sometámonos al legislador supremo de los idiomas, y con tanta mayor razon en este caso, cuanto que habria grandes dificultades para cambiar el nombre á nuestra lengua. Consta esta [*lengua*] de tres ramas, cada una de las cuales, tiene su nombre especial, lengua catalana, lengua valenciana y lengua mallorquina. ¿Como llamaremos al conjunto, á la matriz? *La Montaña* dice que le es igual que se le dé cualquiera de estos nombres, pero no usa más que uno, el de lengua catalana. ¿Admitirán este nombre los valencianos y mallorquines? No, porque además de repugnarles esa supremacía que otros se atribuyen, no pueden consentir que se confunda con el dialecto catalan el suyo, que es distinto. Hay necesidad, pues, para evitar confusion, de que exista otro nombre, que comprenda los tres dialectos de la lengua comun que se habla desde los Pirineos hasta Elche, y no hemos de inventar una palabra nueva y exótica, teniendo á mano una admitida y sancionada por los principales escritores y el uso vulgar.

Permítanos, pues, *La Montaña de Monserrat*, que continuemos llamando al idioma de Ausias March y de Raimundo Lulio, *lengua lemosina* (1868b: 2ab).

És a dir, Llorente reconeix la unitat de la llengua catalana i admet la impropietat terminològica del mot «llemosí» per a designar-la. Però considera que als mallorquins i als valencians els «repugna» el sintagma «llengua catalana» per a designar el conjunt de la llengua i, per aquest motiu, advoca per continuar emprant el mot «llemosí», que —al seu parer— està sancionat per l'ús dels escriptors i del poble. Així doncs, Llorente exposa ja el 1868 un conjunt d'opinions que no variarà pràcticament al llarg de la seua vida. De fet, no només en la qüestió de la identitat i el nom de la llengua, sinó en el conjunt del seu pensament lingüísticoliterari, Vicent Salvador considera que aquest fou

«un pensament dotat de continuïtat i coherència que podem inferir de molts dels seus escrits, bé siguin cartes, articles periodístics, pròlegs o discursos oficials» (1988: 114).

El debat entre Llorente i Balaguer acaba cinc dies després, el 30 d'agost, quan Balaguer (1868b) reproduïx sencera la resposta de *Las Provincias* al seu article «Crónica del dia» en *La Montaña de Montserrat*, insisteix en la impropietat del terme «llemosí» i promet una sèrie d'articles sobre el tema, que —segons Marcet i Solà (1998: 1026)— no arribà a publicar.

Anys després, els protagonistes són l'escriptor valencià Constantí Llombart i el gracienc Antoni Careta i Vidal. Llombart era en aquests anys el més ferm defensor dels apel·latius «llemosí» i «llengua llemosina» al País Valencià per a referir-se al conjunt de la llengua catalana; i els seus escrits i iniciatives literàries van cridar l'atenció de Careta i Vidal, que l'any 1875 publica l'article «Bons recorts» al *Calendari Català del any 1876*, en què interpel·la directament Llombart respecte al nom i la identitat de la llengua catalana. Segons Careta i Vidal,

A Valencia per iniciativa d'En C. Llombart acaba de fundarse una societat ab lo títol de *Los fills de la morta viva*. Molt nos satisfan estas manifestacions que proban lo despertament de nostre esperit en aquella terra; pero en veritat nos mortifica sentir als valencians com parlant de sa llengua l'anomenan *llemosina*. ¿A qué obeeix tal innovació? ¿Será esperit de rebetlia á son origen? No'ú podém creure des del moment que'ls veyem units ab los catalans y'ls mallorquins cantar en una mateixa llengua, que no es pas cert la castellana, la germandó del[s] tres pobles y las comunnas glorias de nostre passat; mes no será de mes encomenarlos que tingan mes amor al niu d'hont han eixit, que no'ns sembla del cas que'ls nets del primer poeta satírich se batejen ab lo nom de poetas llemosins, valentse per ferho de la lleng[u]a catalana, lleng[u]a parlada dels quins, deixant l'host del gran En Jaume, se quedaren á poblar y encristianir la Valencia mora.

Y no servesca aixó de pretest per dar lo nom absolut de *valenciana* á la lleng[u]a que á Valencia parlan; digas en hora bona *valenciá*, *mallorquí*, com á dialectes ó modificacions del idioma catalá, com se deya *jónich*, *dórich*, *eólich*, ó *átich* á quiscuna modificació del grech; mes no's cerque madrastra qui tinga bona mare, que may un fill podrá llegalment ab cap subterfugi l'acte mes lleig que per la naturalesa pot cometre, lo renegar del nom payral.

No's cerquen noms estranys quan existeix lo propi. Lleng[u]a *llemosina* no vol dir mes que la lleng[u]a parlada á Limoges (França) y que no es, ni [ha] estat, ni será may la lleng[u]a catalana que's para aquí y, mes ó menys adulterada, á Valencia y á Mallorca (1875: 9-10).

Unes paraules que, segons Antoni Ferrando (2006c: 214), són la primera manifestació del complex de superioritat lingüística dels catalans respecte del valencià i del

mallorquí. La rèplica de Llombart a Careta i Vidal arriba el mateix 1875 a les pàgines de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*, revista dirigida pel mateix Llombart. En aquest article, Llombart afirma que Careta i Vidal «se queixa de qu'els valencians dónem á nostra llengua lo nóm de *llemosina*» (1875: 16). Segons Llombart,

Sense perjuhí de contestarli al Sr. Careta y Vidal mes estensament, ja qu'así no podem per falta de llóch, sóls li dirém, que pera no donar motiu á rivalitats entre los pòbles que parlen nóstra llengua, sempre hem cregut lo mes convinent l'aplicació de lo calificatiu *llemosina* á les diferents rames que, despres de l'antich árbre naixcut en la provençal Limoges, varen arraiar en Catalunya, Valencia y les illes Balears. Este es lo nóstre pensament, y nos pareix que res te de particular que, aixina com la llengua qu'es parla en tota Espanya s'anomena *castellana*, per qu'en *Castella* va naixer, la que parlem hui en la patria *llemosina*, com lo Sr. Balaguer l'anomena, ó siga Catalunya, Valencia y Mallorca, prenent lo nóm d'ahon tingué lo bressol, se denomine *llemosina*, á imitació de lo qu'els espanyols ham fet en la *castellana*.

¿Es asó, com diu lo Sr. Careta, esperit de rebetlia á son oritjen? ¿Es asó renegar del nom payral? De ninguna manera (1875: 16).

Aquestes «rivalitats» de Careta i Llombart, segons Joan Fuster (1962: 8), només incidien en el nom. Així, l'ascendència «provençal» de la llengua catalana és esmentada per Llombart només de passada, amb l'objectiu de justificar el mot «llemosí» (Rafanell 1991b: 40-41). A més, com observa Rafanell (1991b: 41), Llombart readapta la «pàtria llemosina» de Víctor Balaguer, excloent el «llemosí» de Provença i les zones adjacents —on ja estava liquidat— i pren com a objecte el «llemosí» viu i particular dels països catalans.

El quart debat el protagonitzen l'escriptor valencià Rafael Ferrer i Bigné, el català Antoni Careta i Vidal i el valencià Josep Bodria. L'any 1881, Ferrer i Bigné realitza com a president de Lo Rat Penat el *Discurs [...] al inaugurar els treballs del any 1881 a 1882*, que centra la seua atenció en el nom, la identitat i l'origen del català del País Valencià. En aquest discurs comença afirmant que els valencians «no ductabem en apellar llemosina-valenciana la llengua [...] de nostre reyne, apres de sa reconquesta», i que «lo antich llemosí habia segut tronch comú de les branques catalana, mallorquina y valenciana» (1881: 4). Tot seguit justifica el mot «llemosí» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana perquè, segons ell, «pren son nom de la comarca ahon millor se parlaba aquell llenguage poétich, de la terra ahon naixqueren els trobadors mes famosos y del poble ahon s'ha conservat algú dels mes antichs documents d'aquella lliteratura» (1881: 4-5). Després continua el discurs lamentant que

eixe llinage [...] sancionat per los sigles y consagrat per la gloria, ha segut modernament posat en tela de juhi per alguns escriptors, principalment catalans, que aidats sens ducte per l'amor á les coses de la patria, germana de la nostra, pretenen baratar lo cognom de *llemosí* per lo de *catalá*, sense reparar que «el apellido» es la unica igualdat que sol quedar á voltes entre els germans richs y els pobres (1881: 5).

L'argumentació de Ferrer i Bigné respecte al nom de la llengua catalana continua amb l'afirmació segons la qual els escriptors catalans pretenen «imposar son propi nom á ses germanes; denomina catalá nostre llenguage, catalanes nostres glories, catalans nostres poetes» (1881: 5). I prossegueix argumentant que, a més de les «rahons històriques» esmentades, «no son les de bona clasificació que aboguen per que se adopte com nóm comú ó genérich de la llengua, el de una de les varietats ó especies que compren», perquè aquesta no aporta major claredat a la doble accepció «ampla y estricta», és a dir, llengua catalana «la que's para en Catalunya» només, i la que també «se usa en les Balears y en Valencia» (1881: 5). També observa que hi ha partidaris de «la adopció de *Llengua de oc*», com en el cas de «lo Sr. Vignau», en referència a l'obra de l'erudit valencià Vicent Vignau Ballester. Encara més, Ferrer i Bigné desaprova aquells «sabis» que, «á la manera que els técnichs de les ciencies» pretenen mudar «de la nit al matí» un nom comú que, segons ell, està estés àmpliament per l'ús constant de successives generacions, en referència a «llemosí». Perquè «nostre matern llenguage», insisteix, «nom patronímich té, y de la llegitimitat de son orige y de son us constant per espay de sis sigles, exemple nos donen y testimonis majors de tota esepcio son», valencians, balears i catalans d'èpoques diferents. I en aquesta primera part del discurs acaba afirmant que «per lo que atany á la llengua y á la lliteratura comú á les tres provincies, tant en l'antich com en lo modern temps, precis es pendre acta pera donar la veu de “alerta” y oposar en son cas á la força de la imposició, lo dret de la protesta» (1881: 5).

És a dir, Ferrer i Bigné reconeix l'origen comú i la identitat compartida de la llengua pròpia amb balears i catalans, encara que de cap de les maneres accepta la denominació filològica de llengua catalana. És més, justifica el nom «llemosí» no només per l'ús del poble durant anys, sinó també per l'origen d'aquesta llengua. Paràmetres erronis, tots tres, com ja havien mostrat anys enrere els romanistes estrangers.¹⁹⁶ Aquest és un discurs que, segons Rafanell (1991b: 46), mostra una bel·ligerància que no hi havia a les defenses «llemosinistes» de Llobart, que el fan passar de la consideració inicial

¹⁹⁶ Vegeu § IV.1. Els postulats de la filologia romànica internacional sobre l'origen, la identitat i el nom de la llengua catalana.

que el valencià i el català són idiomes «bessons» a remarcar les «diferències notòries» d'avui entre ambdós parlars. Segons Roca (2011b: 109) les paraules de Ferrer i Bigné es deuen, amb tota probabilitat, al caràcter explícitament polític que per aquell temps ja havia adquirit la reivindicació literària a Barcelona, i que espentava els valencians a marcar-ne distàncies. En aquest sentit, segons Rafanell,

Cucó¹⁹⁷ hi ha vist [en el discurs de Ferrer i Bigné] una defensa del *stablishment* de la Restauració, un exemple dels recels de la classe dominant valenciana envers una suposada politització de la Renaixença a l'estil del que s'estava produint al Principat (1991a: 24-25).

Aquest discurs no passà desapercbut, i fou ressenyat i comentat en publicacions valencianes com la *Revista de Valencia* i l'*Almanaque «Las Provincias»*, que destaquen les proclames diferencials de Ferrer i Bigné, les quals cal entendre en la situació de politització creixent de la Renaixença catalana. En aquest context, doncs, l'argumentació de Ferrer i Bigné sobre el nom de la llengua —en què aquest afegeix conscientment l'element identitari— és presentada com a evident i adequada. També hi ha publicacions catalanes que se'n fan ressò, com la revista *Lo Gay Saber*, que l'1 de febrer d'aquell 1882 és encapçalada per l'article titulat «Lo catalanisme a Valencia», signat per «C» —que amb tota seguretat és Careta i Vidal (Rafanell 1991b: 47)—, en què critica el discurs de Ferrer i finalment es pregunta:

¿A que ve, donchs, donarse y donarnos á nosaltres tal dictat? ¿Es tal vegada per no dirse valencians, ja que sona mal aquest nom á alguns dels seus compatricis, referintse á l'lingatge? ¿O es, potser que volent ferse ells una escola á part, per conseguir aquest fi, tractan d'elevant sa parla local á la categoria d'idioma? (1882: 22b).

Així, la publicació catalana *Lo Gay Saber*, en veu de l'escriptor Antoni Careta i Vidal, critica el discurs i els arguments esgrimits per Ferrer i Bigné i es pregunta si darrere d'aquest discurs hi ha alguna finalitat secessionista. Al capdavant, aquestes reivindicacions singularistes en matèria lingüística no eren enteses pels catalans. Ferrer i Bigné, però, no arriba en cap moment a posicionar-se amb el secessionisme, com tampoc ho van fer la gran majoria de literats i erudits valencians que van fer afirmacions singularistes d'aquest tipus.

¹⁹⁷ En referència a Cucó (1999: 46-47).

L'article d'Antoni Careta incita l'escriptor Josep Bodria a escriure un article un mes després en la mateixa revista *Lo Gay Saber*, on exercia de corresponsal valencià. En paraules de Bodria,

En la mehua pobra opinió lo renaiximent literari despertat fa poch [...] y ja gloriós en Valencia, porta solament per senyera, valencianisme y valencianisme; sens que per aço deïxe d'enclourer y fins afiansar los llassos de carinyo y germandat, en aqueixa¹⁹⁸ y aquesta¹⁹⁹ terra pera nosotros tan volgudes (1882c: 60b).

I la revista *Lo Gay Saber* —que dirigia el català Francesc Pelagi Briz— aprofita per a respondre a les paraules de Josep Bodria amb la següent nota a peu de pàgina anònima:

Nos alegrem molt d'aquesta declaració del corresponsal. Fent *Valencianisme* ja fan *Catalanisme* donchs la llengua en que escriuhen es també la nostra ó sia la catalana, y no fan llemosinisme que es lo que combatiam en lo nombre á que fa ref[e]rencia lo corresponsal. No'ns oposem á que batejen la seua escola ab lo nom de *Valenciana*, lo que si'ns dol y ataquem es que li donen lo dictat de *llemosina* (Bodria 1882c: 60b).

D'altra banda, aquests debats també es van produir entre escriptors valencians, com el que van protagonitzar els escriptors Vicent V. Querol, Constantí Llombart i Teodor Llorente.²⁰⁰ El debat en qüestió s'inicia l'any 1877 quan Querol publica a València *Rimas*, llibre que conté poesies «castellanas» (23-302) i tres «catalanas» (304-325), aquestes últimes amb la corresponent traducció al castellà (Ribelles 1978: 519). La decisió de Querol de titular les seues poesies amb el mot «catalanas» serà criticada, d'una banda, per Llombart des de les pàgines de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* el mateix any 1877. En l'article titulat «Revista de l'any passat», Llombart es queixa del poc interès dels valencians per la llengua pròpia, comenta notícies sobre el moviment literari en català al País Valencià, i afirma:

Lo que sí que no ham pogut compendrer, y debem dirho, es lo motiu per qué lo poeta, tan amant sempre de Valencia, ha tingut l'estrany capritjo de titularne *Rimas catalanas* les tres úniques poesías *llemosines* qu'estampa, tan notables com tot lo eixit de sa ploma, sent aixina qu'en llemosina llengua están escrites.

¿Per quína rahó, que nosaltres, Sr. Querol; no hi acertem á explicarnos, denominarles *catalanes* y no *llemosines*? No ho entenem, Sr. Querol, no ho entenem (1877: 13).

¹⁹⁸ En referència a Catalunya.

¹⁹⁹ En referència al País Valencià.

²⁰⁰ Vegeu Roca (2007a: 65-124) per a la relació entre Llorente i Llombart.

Tanmateix, Querol evita contestar públicament a les preguntes de Llombart i, dos anys després, torna a ser apel·lat —d'una manera més moderada— pel mateix escriptor sobre el títol de les «Rimes catalanes»:

en 1877, cedint á les repetides instancias de sos amichs y admiradors, baix lo modest títol de *Rimas*, reuní y publicá en un volúm en quart [...] ses inapreciables poesías castellanas [...] y seguidas, ab prou sentiment nostre, de sols tres composicions *llemosines*, que no sabem per quin fundat motiu lo poeta nomena *catalanes* (1879a: 397-398).

L'altra reacció que coneixem sobre aquest fet és la que escrigué Llorente l'any 1891 en el pròleg de la segona edició de les *Rimes* de Querol, quan afirma que

con ser tan pocas las poesías que en valenciano escribió, bastaron ellas para su glorificación en toda Cataluña. Catalanas las tituló, al incluirlas en su libro, y esta calificación ha parecido mal á los que repugnan dar el dictado genérico de lengua catalana á la que comprende, como tronco común, las tres ramas: catalana propiamente dicha, valenciana y mallorquina. Cuestión de nombre es ésta a la que no doy importancia (1891: XXXIII).

Amb aquestes afirmacions, Llorente tracta de mantenir una certa equidistància entre les opinions enfrontades de Querol i Llombart respecte al nom i la identitat de la llengua. Ara bé, l'any 1868 Llorente ja havia afirmat nítidament la identitat independent del conjunt de la llengua catalana i havia admés la impropietat terminològica del mot «llemosí» per a designar el conjunt d'aquesta. Al capdavall, Querol feu cas omís a les crítiques de Llombart respecte al nom de les seues «Rimes catalanes», com es desprén de la circumstància que en l'edició pòstuma d'aquestes el 1891 a Madrid les continua titulant així i pel fet que va emprar el mot «català» en altres escrits públics i privats en referència al conjunt de la llengua.

La disparitat d'opinió entre Llombart, Llorente i Querol és que aquest darrer no veia cap implicació identitària ni política en el fet d'anomenar catalana a la llengua dels seus poemes, mentre que Llombart i Llorente albiraven que l'ús d'aquest nom per a la llengua podria suposar una aproximació a la identitat catalana defensada pels erudits i escriptors catalans i, per tant, un allunyament de la identitat espanyola i espanyolista d'aquests tres escriptors valencians. Per aquest motiu Llorente i, sobretot, Llombart insistien amb tanta vehemència sobre l'esmentada qüestió.

Altrament, al tombant de segle, alguns erudits i escriptors catalans van interpel·lar els seus homòlegs valencians, però aquests darrers no hi van respondre, com en els casos

que comentem a continuació.²⁰¹ El primer exemple el protagonitza l'erudit Joaquim Rubió i Ors, que aleshores presidia la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i ocupava la càtedra d'Història Universal a la Universitat de Barcelona, quan publica *Ausías March y su época*, monografia premiada en els Jocs Florals de València de 1879. En la introducció d'aquesta monografia, Rubió i Ors es mostra partidari de cedir als valencians una designació particular per a referir-se al valencià:

El Sr. Milá advierte que el nombre de *lemosí* fué más usado por las provincias no catalanas, para las cuales debió ser más grato que el de catalán. Si así fuese, si por causas que no queremos averiguar, pero que fácilmente se adivinan, no sonara bien á los oidos de los mallorquines y valencianos, ya que no siempre fueron hermanos nuestros, la denominación de catalana dada á su lengua escrita, —que es en la que aquí únicamente nos ocupamos—, sobre todo refiriéndose á los siglos de su mayor florecimiento, ó sea á los en que el más experto y diligente filólogo no sabría encontrar diferencias verdaderamente léxicas ó gramaticales en el idioma usado por los poetas ó escritores en prosa de Cataluña, Mallorca y Valencia, ¿por qué en vez de la denominación lemosina, sin duda la más impropia que podía adoptarse para significar nuestra lengua, no aceptan la de provenzal-valenciana, ó la de lengüadocianovalenciana, que al menos indicaría, por más que fuese de una manera remota, su filiación de aquella lengua?

Permitánnos los escritores y poetas de Valencia que usan el calificativo de escuela lemosino-valenciana que les recordemos que no hubo jamás ninguna escuela poética propia y exclusivamente lemosina: que cuantos críticos dentro y fuera de España se ocupan en la literatura provenzal y en la nuestra, hablan de la escuela de los trovadores, de la tolosana y de la catalano-tolosana, y algunos de la valenciana, pero nunca de aquélla; como también que, rectificando denominaciones impropias, hoy que un más profundo estudio de los hechos y de las cosas tiende á dar á los nombres técnicos su propio y verdadero valor, rechazemos, limitándonos al sujeto que nos ocupa, la calificación de dialectos dada al catalán y valenciano,²⁰² no ya tan sólo por el vulgo de las gentes y por autores hueros y adocenos, sino hasta por escritores tan eminentes, y por tan graves y discretos críticos como, por ejemplo, el señor don José Amador de los Ríos, y esto en una obra de tanta importancia y valor como lo es su *Historia de la literatura española*.

Concluiremos protestando una y cien veces más que al hacer esta declaración no ha sido en manera alguna nuestro ánimo herir en lo más mínimo susceptibilidades personales ni locales, sino tan sólo salir al encuentro á los que extrañasen que no designáramos jamás en este escrito con el nombre de lemosín nuestro idioma, ni de valenciana la escuela de los trovadores que

²⁰¹ En el cas que algun escriptor o erudit valencià contestara els escrits que comentem a continuació, almenys nosaltres no hem estat capaços de trobar les respectives respostes.

²⁰² Nota de Rubió i Ors: «Gran número de cultivadores, dice, logró durante este período (siglo XV) la poesía que tiene por instrumentos los dialectos catalán y valenciano» (1882: 14).

florecieron tanto en Valencia como en Cataluña en la XV centuria, explicándoles los motivos que nos han inducido á obrar de esta suerte (1882: 13-14).

Amb aquesta proposta de Rubió i Ors per al nom de la llengua catalana al País Valencià, «el valencià se'l podia fer passar per occitànic, sempre que qui ho fes fos conscient que qualsevol nom alternatiu al de *català* enllaçava amb una filiació irreal, amb un mite» (Rafanell 2006: 120). En aquest sentit, és important subratllar que l'obra fou premiada als Jocs Florals de València de 1879 —els primers que van tindre continuïtat anual—, el mantenidor dels quals era el valencià Fèlix Pizcueta, escriptor que aleshores era també el president de Lo Rat Penat.²⁰³ Un fet que interpretem com una mostra de conformitat dels aleshores dirigents de l'esmentada entitat, ja que —ben probablement— la monografia no haguera estat premiada sense el beneplàcit d'aquests.

Un altre exemple és el que protagonitza l'erudit barceloní Antoni Rubió i Lluch —fill de Joaquim Rubió i Ors— l'any 1897, mesos després de prendre possessió de la primera càtedra de Literatura Catalana de la Universitat de Barcelona, en una conferència impartida en aquesta universitat amb el títol «Del nombre y de la unidad de la lengua catalana», en la qual comença lamentant que la llengua encara rep diferents denominacions:

El catalán ha recibido y recibe todavía —es preciso confesarlo, aunque nos duela hacerlo— distintas denominaciones. Cumpliéndose una vez más con él aquel sabido adagio popular: *del árbol caído todos hacen leña*, se le ha negado su personalidad cuando se le ha visto postergado y perseguido, y uno á uno se le regatean los patrimonios que conquistó en días mejores (1897: 1a).

Rubió i Lluch es refereix al nom «llemosí» i a noms privatis com «valencià» i «mallorquí», els quals considera que són una mostra d'ignorància i de regionalisme:

Muchos son hoy los que creen que la común lengua que hablamos ha de bautizarse con el nombre de lemosina cuando se la toma en su acepción general, ó con el particular de cada una de sus provincias, esto es, valenciana, mallorquina, etc., cuando á ellas solas se la aplica; pero nunca con el de catalana, que tiene un sentido puramente regional, poco simpático á aquellos

²⁰³ La Junta Directiva aleshores era completada per Vicent Boix (president honorari), Jacint Labaila (vicepresident), Josep d'Orga (vicepresident segon), Constantí Llombart (soci iniciador i fundador), Josep Olmos (bibliotecari), Antoni Vives Ciscar (tresorer), Rafael Ferrer i Bigné (vocal 1r), Eduard Escalante (vocal 2n), Joaquim Balader (vocal 3r), Manuel Carboneres (vocal 4t), Josep Bodria (vocal 5é), Francesc Vives Mora (vocal 6é), Manuel Penella (vocal 7é), Francesc Vives Liern (secretari) i Manuel Lluch Soler (vicesecretari). És a dir, una Junta Directiva nombrosa, heterogènia ideològicament, els membres de la qual tenien una formació intel·lectual diversa, com també ho era la classe social de la qual en formaven part.

países por nosotros conquistados y á los cuales les impusimos nuestra lengua con los triunfos de nuestras armas.

En rigor estas mezquinas cuestiones no debieran entrar en el terreno de la ciencia pura; pero como por desgracia ha prevalecido sobre ella la ignorancia y el amor propio regional, arraigando multitud de preocupaciones, hay que desvanecerlas, aunque se pierda en ello un tiempo precioso (1897: 1a).

A continuació, Rubió i Lluch afirma que els qui empen les denominacions privatives no reconeixen que parlen català, una asserció que considerem errònia:²⁰⁴

Catalán es en el fondo, á pesar de las diferencias dialectales que ofrece, el idioma de los valencianos, mallorquines y menorquines, y sin embargo, ninguno de ellos se figura hablar catalán: todos están convencidos de que su lengua es el valenciano, el mallorquín, el menorquín ó mahonés. Hasta la antigua colonia catalana de Alguer, en Cerdeña, ha perdido la memoria de su origen. Si por acaso va algún catalán á visitarla, le preguntan con asombro si habla también *alguerés* (1897: 1b).

És que Rubió i Lluch desconeixia l'opinió del líder de la Renaixença valenciana, Teodor Llorente, o l'opinió dels que van seguir els seus postulats? És evident que no; i és per això que no s'entén aquesta escomesa verbal més enllà de la burla i el menyspreu públic als valencians. Certament, hi hauria molts valencians de l'època que, si se'ls preguntara, afirmarien que ells parlaven valencià i no català, pel simple fet que desconixerien que al nord i al sud del riu Sénia es parlava la mateixa llengua, com segurament també desconixerien que es parlava en altres comarques valencianes allunyades del seu espai vital. Aquest fet s'explica per la manca de comunicació i de vincles entre valencians, catalans i balears, de la mateixa manera que passava amb els algueresos, els franjolins i els nord-catalans. No és que negaren la unitat de la llengua, és que mai havien mantingut una conversa amb catalans i balears, mai havien llegit un text escrit en la llengua pròpia de més enllà de la seua comarca. En aquest sentit, és errònia l'afirmació de Rubió i Lluch des del moment en què ell interpreta l'ús de designacions privatives («regionales» i «locales», en diu ell) com a mostres de secessionisme o d'ignorància. Quin nom anaven a emprar la major part dels valencians sinó valencià, que coincidia amb el gentilici i el nom del territori on vivien? I més encara si tenim en compte l'element identitari que impel·lia als valencians a autoexcloure's del camí iniciat pels catalans.

²⁰⁴ Vegeu § IV.2. La recepció autòctona dels postulats de la filologia romànica, § IV.3. La complexitat de la qüestió onomàstica a les terres de llengua catalana, i § V. Qüestió onomàstica i consciència lingüística al País Valencià.

Tornant a la conferència de Rubió i Lluch, a continuació explica la història de la designació «llemosí», «la que ha gozado de mayor fortuna y ostenta más científico abolengo» (1897: 1b) i després torna a insistir en les designacions privatives, «problema» que, segons ell, venia de lluny, concretament del moment en què Jaume I va constituir els regnes de València i Mallorca:

Llegó, sin embargo, un día en que el catalán se dilató por dominios exteriores, gracias á la espada vencedora de D. Jaime. Nadie le disputó al principio su personalidad, pues mal podían negársela los conquistadores catalanes ni sus más inmediatos descendientes. Mas como la monarquía catalano-aragonesa, por razón de su origen y constitución federativos, se vió obligada siempre á confederar, al revés de lo que hicieron Portugal y Castilla, al dar á Valencia y Mallorca el pomposo título de reinos, despertó en ellas no sólo encubiertas ambiciones de autonomía política, sino la comezón de poseer una lengua propia que comunicase la fisonomía externa nacional. No siendo esto posible, la impusieron al menos su nombre regional, negándole el común de catalana, que les recordava su procedencia.

Valencia fué, entre todas las regiones catalanas, la que se adelantó en atentar á la unidad exterior del idioma (la interna ó substancial se mantenía incólume), y á fines del siglo XIV, gracias á Fr. Antonio Canals, hizo su aparición vergonzante por vez primera el dictado de lengua valenciana (1897: 1c).

A més, segons Rubió i Lluch, «el ejemplo de Canals [...] tuvo imitadores, y ya en el siglo XV los más notables escritores del reino de Valencia hicieron profesión de escribir en valenciano, al ofrecernos cabalmente los modelos más castizos de nuestra lengua común» (1897: 1c), i a continuació esmenta escriptors com Joanot Martorell, Joan Roís de Corella, Lluís de Fenollet i Miquel Peres, entre d'altres. Així, en paraules de Rubió i Lluch,

Cuando los valencianos se dieron cuenta de que sus diferencias de pronunciación no les daban derecho para bautizar su variedad, catalana de abolengo, con el pomposo título de lengua valenciana, se abrazaron con entusiasmo al dictado de *lemosina*, que se empleaba por los mismos catalanes desde principios del siglo XV, para designar los textos antiguos (1897: 2a).

Una afirmació també errònia, ja que el nom llemosí es va popularitzar entre els escriptors i erudits valencians a partir del set-cents per a referir-se a al conjunt de la llengua catalana medieval.²⁰⁵

La conferència de Rubió i Lluch continua en to superb i altiu contra els valencians coetanis amb les paraules següents:

²⁰⁵ Vegeu Gulsoy (2001).

la preocupación continúa subsistente, á lo menos en Valencia; de manera que los hijos de la Reina del Turia sólo escriben en valenciano cuando emplean la lengua vulgar en ciertos géneros inferiores, ó eminentemente populares como el cómico y dramático; pero cuando tratan de alcanzar premios en sus Juegos Florales del *Rat Penat* se acuerdan de Jaume Roig y de Carlos Ros y escriben en un *lemosín* que de seguro resulta más inteligible para los catalanes que para ellos mismos. [...] Con lo que no transigen es con nuestra lengua *isleña y montaraz*.²⁰⁶ El ilustre Querol fué apercebido, y no suavemente, por sus paisanos por haber denominado *catalanas* á sus inspiradas *Rimas* (1897: 2a).

D'acord amb aquests arguments exposats per Rubió i Lluch, al seu parer ningú pot negar que català és el nom que designa el conjunt de la llengua catalana perquè així ho demostra la història i la filologia: «No creemos que nadie pueda negar á la lengua común de catalanes, roselloneses, mallorquines y valencianos el dictado de catalana, que es el castizo y propio, el consagrado por la historia y por la ciencia lingüística» (1897: 1a). A continuació, Rubió i Lluch fa un recorregut històric pels noms amb que ha tingut la llengua catalana («catalanesch», «catalaniscus», «plá catalá», «vulgar cathalá», «romans cathalanesch», «lengua cathalana» i «lengua cathalanica») i tot seguit imputa als valencians una suposada ruptura de la unitat lingüística «externa» per emprar denominacions privatives com valencià, i derivats: «á fines del siglo XIV, es cuando se rompe en dos pedazos su unidad externa, por empeñarse los hijos de la Atenas del Turia en escribir en valenciano» (1897: 1b). Així, segons Rubió i Lluch, aquest problema l'han resolt els erudits estrangers:

Por fortuna esta cuestión está resuelta por la ciencia. Los sabios extranjeros no se ocupan de lengua ni literatura lemosinas, ni valencianas; cuando escriben la historia de nuestra literatura, no reconocen más literatura que la catalana, sin excluir por eso á Mallorca ni á Valencia, ricas provincias literarias de aquélla (1897: 1b).

En definitiva, la unitat de la llengua catalana és un fet innegable, malgrat que en els orígens d'aquesta la poesia patira una gran pressió de l'occitana:

La unidad de nuestro idioma es ante la crítica un verdadero axioma reconocido por todos los romanistas. Los que lo contrario sostienen, hacen gala de la más supina ignorancia filológica é histórica. No creo que en los siglos XIV y XV haya habido en el grupo de las neo-latinas lengua más unificada que las nuestra. No negaré que sufriera una profunda presión de la literatura provenzal, que en cierto modo la desnaturalizó; pero esto sólo fué en los dominios de la poesía

²⁰⁶ Aquesta és una clara referència a Carles Ros, que en la seua obra *Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano* va afirmar sobre el parlar dels catalans: «esta no ha tenido cuidado en adelante, pues hoy día se conserva mal sonante, grossera, isleña, y montaraz; que á esto llamamos los Valencianos margall» (1734: 19).

artística, nunca en la prosa, que se mantuvo catalana de pies á cabeza, conservando su carácter popular y su genio castizo, excepto en las obras de imitación italiana. [...] Si presentara á alguien una obra ó documento catalanes escritos ó publicados en Barcelona, Valencia ó Palma, allá á fines del siglo XV, y le ocultara el lugar de su procedencia, estoy seguro de que no la resolvería aquel por los meros accidentes lingüísticos, y de que se quedaría después de una atenta lectura, ignorando la patria del autor (1897: 1bc-2a).

Com hem observat, Antoni Rubió i Lluch aprofita molta de la informació que havia publicat el seu pare Joaquim Rubió i Ors en el treball de 1882, encara que no el citara. Ara bé, el to i l'actitud de Rubió i Lluch pel que fa al nom de la llengua —i, més concretament, a l'ús que en feien els homòlegs valencians— és ben bé oposada.

D'altra banda, uns anys més tard —concretament el juny de 1904— Rubió i Lluch hi insisteix en una conferència intitolada «Concepte y determinació del nom y contingut de la literatura catalana» i exposada a l'Ateneu Barcelonès, que coneixem gràcies a una crònica anònima publicada al diari *La Veu de Catalunya*. En primer lloc, Rubió i Lluch explica a què es refereix exactament quan empra el concepte «literatura catalana»:

El concepte de literatura catalana és més limitat per una banda y més extens per l'altra. Més limitat perque no comprén tota la producció literaria de Catalunya, sinó la que's serví de la llengua catalana; més extens en quant s'aixampla fins a abrassar totas las terras hont aquesta fou usada. [...] La historia de la nostra literatura comprén solzament la escrita en nostre idioma nacional y s'extén al Rosselló, Mallorca, Valencia, Cerdenya y fins Aragó (Anònim 1904: 1de).

I, a continuació, Rubió i Lluch afirma que «catalana» és l'únic nom que se li pot donar a aquesta literatura i bandeja altres com «llemosina», «provençal» i «valenciana»:

arriba'l doctor Rubió a la conseqüència de que'l nom que deu donarse a las nostra literatura és el de literatura *catalana*. Combat el dictat de llemosina y altres que se li aplican, fills de la ignorancia dels que tal fan. Historia'ls orogens de tal denominació, que és també aplicada per molts a la llengua catalana y la combat degudament. La nostra llengua és catalana, per més que sigui parlada en molts punts fora de Catalunya, com és castellana la llengua que se parla en la majoría de las repúblicas sud-americanas. Tot dictat que no sigui el de catalá, no li escau a la nostra literatura. [...] També combat la tendencia dels valencians a enxiquir els seus oritzons literaris, tendencia que no respón pas al esperit nacional de la nostra literatura y predu que, com a branca arrencada de la soca, está la literatura valenciana destinada a morir. En cambi fa notar la riquesa, la sava que porta dintre seu la mallorquina, la qual, en lloch de circumscriures a un cercle limitat, s'expandeix cada dia més, sent informada per un esperit ampli, catalá de soca arrel.

Tot lo que tendeixi a apartar de la soca'l conreu de la literatura en els paisos de llengua catalana, és acostarse a la mort (Anònim 1904: 1e).

Un altre exemple el protagonitza l'escriptor alcoverenc Josep Aladern²⁰⁷ el novembre de 1897 quan publica un article intitulat «Ramas de la literatura catalana» al periòdic *Lo Somatent. Diari Regionalista y d'avisos y noticias* de Reus, en el qual reprova tots els noms de la llengua que no siguen «català» i «llengua catalana»:

En va es que's digui llengua valenciana ó llemosina, mallorquina y patuesa á las que's parlan respectivament á Valencia, Mallorca y Rosselló, es llengua catalana y ben catalana, tan com la que parlém los fills de Catalunya. Si facilment los poders polítichs lograren separar aqueixas regions de nostre patria, dificilment conseguiran que oblidin la llengua que junts ab nosaltres beveren de las mateixas fonts y que avuy altres corrents enterboleixen (1897: 2a).

I a continuació esmenta alguns notables «escriptors que fora de Catalunya, de la Catalunya convencional, se recordan de nostre comuna llengua, y ab ella escriuen obras que poden posarse sens menyspreu al costat de las de nostres mes eminents cultivadors» (1897: 2a), en referència als escriptors valencians, mallorquins i rossellonesos. A més, Aladern insisteix el gener de 1899 en un altre article intitulat «Mirant al pervindre» des d'una vessant identitària:

Més enllà d'aqueixa frontera oficial que vegem en los mapas [...] que senyala la Catalunya oficial, s'estent lo poble catalá, català per la llengua, per la naturalesa y per son amor al treball. Catalana es, protesti qui protesti, la costa mediterrània fins als confins d'Alicant, y cap endintre, fins á las estepas de la Manxa y las pedregosas montanyas de Reynosa (1899: 1b).

Aladern, com la resta d'escriptors i erudits catalans, sabien que el nom català no agradava a la majoria dels escriptors i erudits valencians però, segons ell, «protesti qui protesti» aquests no només parlaven català sinó que eren catalans. Una afirmació vehement, ben diferent de la d'altres escriptors i erudits catalans, com —per exemple— l'exposada per Joaquim Rubió i Ors l'any 1882.

L'últim exemple el protagonitza l'escriptor barceloní Joaquim Casas i Carbó al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, que entén l'ús que fan els valencians del nom de la llengua quan en la seua ponència afirma:

Valencia no trigarà gaire a produir grans poetes y grans escriptors (no seràn fets isolats com fins ara) que donaràn lo més superior de la llur obra en llengua valenciana. Y encara que

²⁰⁷ Pseudònim de Cosme Vidal i Rosich.

nosaltres sentim que aquesta no es sinó una de les modalitats de la llengua catalana, no havem d'anomenarla catalana fins que'ls mateixos valencians vulguin que així s'anomeni. No és solament qüestió científica: és qüestió de sentiment.

Y un sentiment no s'imposa autoritariamente. Un sentiment arriba quan es arribada la seva hora.

Y no es arribada encara l'hora de que'l valencià senti la llengua que ell parla, prou identificada ab la llengua dels catalans pera poder portar abdues un mateix nom (1908: 690a).

El catalanisme i els catalanistes feien el seu camí, que s'allunyava cada vegada més de la majoria dels valencians, aleshores influïts —sobretot al Cap i Casal i la seua àrea d'influència— del projecte polític blasquista que progressivament esdevenia més anticatalanista.

En definitiva, en aquests debats entre renaixencistes valencians i catalans observem que aquests comparteixen parer respecte a l'origen i la identitat de la llengua catalana, però el criteri d'alguns valencians divergeix respecte al nom de la llengua. Com afirma Mira, «el nom actua com a símbol, a més de fer de signe. Serveix d'estímul immediat per a les emocions, per a la reacció basada en la pertinença» (2005: 51). I és per això que alguns valencians, com Ferrer i Bigné i Constantí Llobart, es mostren tan vehements en els seus escrits quan parlen del nom de la llengua compartida amb catalans i balears.

D'una banda, Teodor Llorente reconeix la unitat de la llengua catalana i admet la impropietat terminològica del mot «llemosí» per a designar-la. Però considera que als mallorquins i als valencians els «repugna» el sintagma «llengua catalana» per a designar el conjunt de la llengua i, per aquest motiu, advoca per continuar emprant el mot «llemosí», que —al seu parer— està sancionat per l'ús dels escriptors i del poble.

En canvi, Víctor Balaguer considera que és un error continuar emprant «llengua lemosina» per a referir-se a la llengua catalana i que l'objectiu de fer-ho és menysprear la grandesa d'aquesta nacionalitat, empetitir-la, humiliar-la. I afirma que és igual anomenar-la valenciana, mallorquina o catalana perquè les tres són branques d'un mateix tronc. També és el cas d'Antoni Careta i Vidal i de la publicació catalana *Lo Gay Saber* que, encara que amb unes altres paraules, comparteix el posicionament de Balaguer. Tanmateix, el valencià Vicent V. Querol, es refereix al conjunt de la llengua amb el mot català, ben probablement perquè era coneixedor de l'obra filològica d'erudits catalans com Antoni de Bofarull i Manuel Milà i Fontanals. Certament, Querol no es refereix al conjunt de la llengua amb el mot «llemosí» ni amb derivats, com van fer la major part dels renaixencistes valencians, segurament pel fet que no veia cap

implicació identitària ni política en el fet d'anomenar-la catalana; simplement es tractava de no contradir els postulats de la incipient romanística internacional. Altrament, Llombart i Ferrer i Bigné reconeixen l'origen comú de la llengua pròpia amb balears i catalans, encara que no només no accepten la denominació filològica de llengua catalana, sinó que intenten justificar el nom «llemosí».

Al capdavant, els erudits i escriptors catalans veien amb preocupació l'actitud de la majoria dels seus homòlegs valencians pel que fa al nom de la llengua compartida i, davant d'aquesta, adoptaren dues posicions: d'una banda, hi ha els qui van considerar que era millor no contradir-los i que aquests empraren el nom amb què es sentiren millor, com és el cas de Joaquim Rubió i Ors (1882) i Joaquim Casas i Carbó (1908);²⁰⁸ d'altra banda, hi ha els qui, com Josep Aladern (1897 i 1899) i Antoni Rubió i Lluch (1897 i 1904), van considerar inadequada l'actitud majoritària dels escriptors i erudits valencians i és per això que van interpel·lar-los perquè acceptaren la posició que els catalans compartien amb els seus homòlegs rossellonesos, mallorquins, així com amb els romanistes estrangers.

El llemosinisme arribava a la seua fi en aquesta època i al País Valencià va perdurar més que a la resta de territoris de llengua catalana, sobretot en la vessant onomàstica.²⁰⁹ En definitiva, la reivindicació literària en català a Catalunya —en aquest període temporal— pren un caràcter explícitament polític que generava un distanciament amb els renaixencistes valencians, el sentiment identitària dels quals es circumscriu a l'espanyolisme més provincià.

2. LES POSICIONS IDEOLÒGIQUES: UNITARISME, PARTICULARISME, SECESSIONISME

D'entrada, l'unitarisme agrupa aquells que reconeixen el valencià com a part de la llengua catalana. Entre ells s'han de comptar tant aquells que empen el nom català —i derivats— per a referir-se al conjunt de la llengua pròpia, com aquells que fan servir altres noms com a estratègia per a evitar la denominació unitària —això sí— sense combatre-la. El principal ideòleg d'aquesta posició —que en realitat té nombrosos precedents històrics, com Gaspar Escolano, Carles Ros, Lluís Galiana i Gregori

²⁰⁸ En aquest grup també podem incloure Milà i Fontanals, almenys en els treballs publicats després de 1861, tal i com hem vist adés.

²⁰⁹ Vegeu § IV.2. La recepció autòctona de les posicions de la filologia romànica.

Mayans, per citar alguns dels noms més coneguts— és, al segle XIX, Teodor Llorente, ben enjorn influït per Marià Aguiló.

En segon lloc, el particularisme aplega aquells que no neguen la unitat de la llengua catalana, però deixen clar i insisteixen en el particularisme lingüístic del valencià respecte de la resta dels parlars de la catalanofonia. Entre ells s'han de comptar tant aquells que empren circumloquis per a evitar el nom de la llengua, com aquells que empren llemosí —i derivats— per a designar privativament la llengua catalana del País Valencià, així com aquells que empren valencià —i derivats— per a referir-se només a la llengua del País Valencià, sense negar la vinculació amb la resta de territoris de parla catalana.

En canvi, el secessionisme reuneix els que afirmen i intenten «demostrar» que el valencià és ja diferent del català i, per tant, una llengua independent, encara que tinga el mateix origen. Pel que fa a l'origen de la llengua dels valencians, no hi ha cap escriptor ni erudit valencià en aquest període que afirme que el valencià té un origen diferent del català, com han fet alguns erudits catalans i valencians en ple segle XX, com Francesc Carreras Candi i Julián San Valero. L'ideòleg d'aquesta posició fou Marc Antoni d'Orellana, autor de *Valencia antigua y moderna*, on l'argumenta.²¹⁰ Ara bé, és probable que fos desconegut per la majoria dels erudits i escriptors secessionistes de la Renaixença, ja que aquesta obra no s'edità fins el 1923.

Altrament, adoptem el nom d'erudits en referència als historiadors, cronistes i arxivers, com —per exemple— Vicent Boix i Ricarte. Mentre que amb els mots literats i escriptors ens referim als lletraferits que amb major o menor dedicació van publicar literatura en qualsevol de les seues expressions, com —per exemple— Constantí Llombart. En realitat, els protagonistes valencians no són mai filòlegs ni gramàtics, ni en el cas del paragramàtic Josep Nebot i Pérez.²¹¹

²¹⁰ Vegeu Martí-Badia (2013) per a la ideologia lingüística de Marc Antoni d'Orellana.

²¹¹ Vegeu § v.4.3.2. Josep Nebot i Pérez.

3. LA QÜESTIÓ LINGÜÍSTICA EN LES PUBLICACIONS PERIÒDIQUES

En aquest apartat analitzem els articles de les diferents publicacions periòdiques que fan referència a l'origen, la identitat i el nom de la llengua pròpia dels valencians, amb l'objectiu d'esbrinar la ideologia lingüística d'aquestes. Per a fer-ho ens centrem en les editorials, en els articles signats per la direcció o redacció, així com aquells que són anònims, entenent que en conjunt expressen la ideologia lingüística de la publicació i dels seus promotors.²¹²

3.1. *Diaris*

En aquest període els valencians no disposen de cap diari en català que els explique els esdeveniments quotidians. Els poders polítics i econòmics valencians miraven cap a Madrid, la seua llengua era el castellà i —en general— no mostraven interès en la llengua catalana.

En aquest context, els diaris a l'abast dels habitants del Cap i Casal eren, d'una banda, el *Diario Mercantil*, fundat l'any 1833 i dirigit fins el 1844 pel liberal Pascual Pérez i Rodríguez, actiu fins el 1872. D'altra banda, entre juliol de 1860 i gener de 1866 va aparèixer *La Opinión*, que a l'inici era de tendència progressista però a partir de la compra per part del marquès de Campo esdevé clarament conservador. L'últim director, Teodor Llorente, va adquirir-lo quan Josep Campo el va voler tancar i així va nàixer *Las Provincias*, diari que també va dirigir, en aquest cas fins a la seua mort l'any 1911. A més, en aquest període també fou utilitzada la capçalera del *Diario de Valencia*.²¹³

En mans de Llorente, *Las Provincias* es converteix «en l'òrgan oficiós de Lo Rat Penat, en el vehicle més eficaç per a la difusió de la qüestió regional i de la literatura culta valenciana» i per a donar a conèixer el País Valencià amb les cròniques de les excursions ratpenatistes (Ferrando 2012: 128). Un diari que va dirigir des de la fundació fins a l'any 1904, quan va vendre la seua part del rotatiu a l'impressor Frederic Doménech i esdevingué director honorari, deixant el lloc de director efectiu al seu fill Teodor Llorente i Falcó (Roca 2007b: 135).

²¹² En aquest sentit, els articles publicats per autors concrets els analitzem en § v.4. La qüestió lingüística entre els erudits i lletraferits.

²¹³ Cf. Laguna (1990).

L'interés d'aquests diaris envers la llengua catalana és escàs i es limita a ressenyar alguns dels actes de les diferents entitats culturals i literàries de la ciutat de València, en alguns dels quals s'observen afirmacions sobre el nom, la identitat i l'origen de la llengua catalana. Ara bé, aquests eren periòdics polítics i entre ells cal destacar els que van ser dirigits per Llorente —primer *La Opinión* i després *Las Provincias*—, els quals van dedicar més atenció que la resta a les qüestions lingüísticoliteràries del moment.²¹⁴

El primer exemple que hem trobat és l'article anònim del 19 de setembre de 1865 intítulat «Poesia catalana» i publicat a *La Opinión*, en el qual es ressenya el nou poemari del català Francesc Bartrina. L'autor assegura que es tracta d'«un elegante volumen cuyas páginas son demasiado breves para los amantes de la renaciente literatura lemosina, como decimos nosotros, y catalana, como quieren nuestros vecinos de allende el Ebro» (1865b: 3c). L'article, que Simbor (1988b: 130-131) atribueix a Llorente, expressa la preferència de l'autor pel nom «llemosí» en compte de «català», que implícitament considera sinònim.

El segon exemple és l'article «Notícias locales» de *Las Provincias* del 2 de desembre de 1872, en el qual informen dels premis atorgats per la Societat Econòmica d'Amics del País de València:

Sección de Literatura. Una abeja de oro al autor del estudio histórico-crítico sobre los poetas valencianos de los siglos XIII, XIV y XV cuya composición lleva por lema: «Por amor a Valencia. Patria fides amor.» Una flor de azahar de plata el autor del romance lemosín titulado *Lo barber de València*, que lleva el lema estas frases de la crónica de D. Pedro IV «Les paraules se deuen concordar ab lo fet: en altra manera seria mentida i falsia.» Mención honorífica al autor del otro romance lemosín titulado *Vicens Peris*, cuyo lema es: «Vox populi vox Dei.» Igual mención al autor de la composición lemosina cuyo título es *La noia valenciana*, que lleva el lema: «Totes elles són així».²¹⁵

El tercer exemple és l'article «Notícias locales» de *Las Provincias* del 28 de gener de 1873, que anuncia la convocatòria dels premis literaris anuals de la Joventut Catòlica de València, entre els quals destaca

Un *bandolín* de plata al autor del mejor romance escrito en dialecto valenciano, ó de los antiguos reinos de Cataluña y Mallorca, en el que se describa algún hecho de la historia de

²¹⁴ Entre 1866 i 1911, *Las Provincias* va publicar la major part de les convocatòries i les cròniques dels Jocs Florals de Barcelona i València, així com poemes valencians originals (Roca 2007b: 81, 128-130).

²¹⁵ Citem el text de Pastor Banyuls (2017: 41-42), que el transcriu i l'actualitza a la normativa vigent.

Valencia, en el que resalte la proteccion que ha debido siempre esta ciudad á la Santísima Virgen (Anònim 1873a: 2ab).

El quart exemple és l'article «Notícias locales» de *Las Provincias* del 10 de desembre de 1873, en el qual informen de la sessió pública que la Societat Econòmica d'Amics del País de València realitza el dia de la Immaculada Concepció «per fer balanç dels treballs escomesos el curs anterior i alhora per atorgar els premis» (Pastor Banyuls 2017: 42):

la oda al Amor maternal, premiada con accésit de medalla de plata, resultó ser obra del distinguido poeta valenciano D. Miguel Amat, y es norable por sus levantados pensamientos y noble dicción; el romance lemosín, premiado de la misma manera, es original de D. Román Casanova y Alegre, poeta desconocido en Valencia (Anònim 1873b: 2b).

En el mateix article *Las Provincias* també informa dels premis convocats per l'esmentada entitat per a 1874, entre els quals s'hi observen els següents en llengua catalana:

Título de socio emérito al mejor trabajo crítico-literario sobre la poesía lemosina valenciana. Una pluma de oro y plata a la más completa noticia biográfica bibliográfica de los poetas lemosino-valencianos de los siglos XVI y XVII. [...] Una flor de azahar de plata al autor de la mejor poesía lemosina de asunto popular local, anterior al corriente siglo (Anònim 1873b: 2b).

El cinqué exemple és l'article anònim «La societat del Rat-Penat», publicat el 13 de juliol de 1878 a *Las Provincias*, en el qual es dona compte del naixement de l'entitat homònima i es realitzen una sèrie d'afirmacions sobre la llengua catalana:

Algunos celosos cultivadores de las letras lemosinas, que anualmente publican el *calendari valencià* titulado *Lo Rat-Penat* [...], han creído llegado el momento de dar un paso mas en la restauracione nuestra antigua literatura, estableciendo una Societat de Jochs Florals para celebrar anualmente estos poéticos certámenes, como se hace en Barcelona. [...] Comenzaremos por indicar nuestra opinion sobre la *renaixensa* de nuestra antigua lengua [...]. Nosotros no hemos participado nunca de los temores [...] que concibieron algunos, sospechando que ese movimiento literario pudiera fomentar, en el terreno político, tendencias separatistas; pero tampoco nos hicimos la ilusion de que pudiera deshacerse la obra de la historia, rechazando mas ó menos la lengua castellana de las provincias que hablaron exclusivamente lemosín en otros tiempos, y volviendo, en los usos de la vida social y pública, al antiguo idioma. Esto, ni nos parece posible, ni lo juzgamos conveniente. El renacimiento aceptable para nosotros es el mero renacimiento literario, es decir, el estudio, el cultivo del lemosin, en sus distintas ramas, como un medio, principalmente, de conocer mejor nuestro

pasado, de apreciar los tesoros de una literatura que fue importantísima, de una historia muy gloriosa, de las instituciones patrias, que no son solamente las de Castilla, sino el conjunto de todos los antiguos reinos españoles. Este estudio del pasado, este amor á las *cosas de la tierra*, como dicen los catalanes, ha traído una refluorescencia de la poesía lemosina, que, á pesar de parecer algún tanto anacrónica, ha adquirido gran vigor en Cataluña y en Mallorca, y en menor escala en Valencia. Sea en buena hora; sin atribuirle gran trascendencia, aceptamos también esa novedad y hasta nos dejamos llevar de su atractivo, porque todas las manifestaciones de la belleza, encerradas dentro de las leyes de estéticas, nos parecen legítimas, y si hay poetas que gustan de escribir en valenciano, catalán ó mallorquin (como hay otros que versifican en lengua éuskara, en gallega y hasta en *bable*) y hay también quien se complace en leer esos versos, no sabemos por qué se ha de privar á nadie de tan inocente satisfaccion (Anònim 1878b: 2c).

El sisé exemple és l'editorial que el *Diario de Valencia* publica el juny de 1881 arremetent contra el «valencianismo» de Llorente i del diari rival *Las Provincias*:

Con ese *valencianismo*, que consiste en hablar en ese lemosín, que nadie lo entiende, restaurando un lenguaje muy bueno para interpretar y traducir documentos de un archivo, pero muy malo para el perfeccionamiento del lenguaje moderno, habiendo conseguido que cada cual lo escriba a su gusto, teniendo para su uso una sintaxis, una prosodia y una ortografía, y olvidando el castellano, que es el idioma nacional [...].²¹⁶

És a dir, per al *Diario de Valencia* «el lemosín» era una llengua antiga, que ja no entenia ningú, i en la qual actualment imperava el desori normatiu. Ara bé, cal tindre en compte que l'objectiu d'aquest article era atacar el «valencianisme» llorentí, i tot s'hi valia per a assolir aquest propòsit. De fet, en uns termes semblants s'expressa una crònica anònima publicada uns dies després al mateix *Diario de Valencia*, concretament el 14 de juny de 1881:

de cuantos socios, y creemos que son muchos en número que componen el Rat Penat, muy pocos, tan contados, que apenas forman la docena, se dedican al cultivo del lemosín. [...] La sociedad del Rat Penat no es, no puede ser la reunión de unos cuantos señores que se empeñan, porque sí, en dar vida a un dialecto que, en la sucesión de los tiempos, ha sufrido mil transformaciones, sin que nadie lo entienda ni exista quien sepa hablarlo, [*ni puede que*] en estos tiempos, en que toda persona de buen sentido se ocupa en resolver el problema de las grandes nacionalidades tendiendo a la unidad y buscando la fórmula de un lenguaje universal, hay quien quiera restaurar un dialecto, abandonando el castellano.²¹⁷

²¹⁶ Citem el text de Ferrando (2012: 135-136), que el transcriu.

²¹⁷ *Ibid.* p. 137.

A l'endemà, el *Diario de Valencia* tornava a fer referència a la llengua pròpia dels valencians en un nou embat al «valencianismo» de *Las Provincias* i es pregunta:

¿Cuál es el valencianismo de *Las Provincias* y en qué consiste su entusiasmo por todo lo que ya pasó? [...] ¿Aspira a introducir corruptelas en la hermosa lengua castellana con la influencia de la lemosina, o más grande su aspiración, quiere substituir el habla de Cervantes con la antigua lengua de oc?²¹⁸

L'any 1881, els redactors del *Diario de Valencia* desconeixien els avanços de la romanística internacional i de la recepció que aquesta estava tenint als territoris de parla catalana i especialment a Catalunya? De ben segur que no, i és per això que s'apressaven a menystenir la llengua catalana —«el lemosín»— catalogant-la com a dialecte —emprat despectivament— que no entenia ningú perquè ja només era cosa del passat. Els redactors del «constitucional» *Diario de Valencia* coneixien la vitalitat de la llengua catalana al País Valencià, i concretament a la ciutat de València, i feien aquest tipus d'afirmacions perquè no volien permetre que aquesta recuperara espais d'on ja havia estat substituïda pel castellà, com era el cas de la creació literària culta que emparava Lo Rat Penat.

Un altre exemple és la ressenya anònima que l'any 1901 publica *Las Provincias* sobre el *Diccionario general valenciano-castellano* de Joaquim Martí i Gadea,

sacerdote muy amante de la lengua valenciana, que nació y se educó en Balones, pueblo del partido de Cocentaina, y es cura párroco de Mislata hace más de veinticinco años, ha dado fin á una empresa de gran paciencia y constancia, terminando la impresión de este Diccionario, en el cual no se limita á los términos literarios y de lenguaje usual (Anònim 1901b: 2d).

D'altra banda, pel que fa a Castelló de la Plana, cal esmentar l'*Heraldo de Castellón*, el diari de major tirada de la ciutat. Fundat l'any 1888 pel mestre i periodista Josep Castelló i Tàrrega, era un diari de tendència liberal i escrit en castellà. Pel que fa a la llengua pròpia, informava anualment de la celebració dels Jocs Florals de Castelló i — esporàdicament— va publicar alguna poesia en català (Ramos 1989: 57).

²¹⁸ *Ib.* pp. 137-138.

3.2. *Revistes satíriques i polítiques*

En aquest període, les publicacions periòdiques viuen un moment d'esplendor, amb nombroses capçaleres en català, castellà i bilingües, que transmetien les diferents ideologies de l'època i empraven la sàtira indiscriminada i un model de llengua proper al valencià popular, al «valensià que ara es parla». Un tipus de literatura que diferia de la que impulsava la Renaixença valenciana, que es circumscribia a la poesia escrita en un model de llengua culte i, en molts casos, arcaïtzant. Com indica Mavi Dolç,

el públic valencià va rebre amb els braços oberts aquesta iniciativa i va respondre amb una fidelitat que mai més no s'ha donat en la premsa valenciana. Pensem que la difusió era molt limitada, aquests periòdics es feien a la ciutat de València i, normalment, no depassaven aquests límits. Malgrat això, se'n venien un munt i desapareixien a les poques hores d'eixir. Com que una gran part de la població era analfabeta, fins i tot en castellà, es feien rotlles de gent que escoltava un orador, el qual llegia en veu alta els setmanaris. Si considerem que les vendes superaven els 4 o 5 milers d'exemplars, i d'alguns se'n feien fins un parell d'edicions, comprendrem la difusió extraordinària que aquests setmanaris van arribar a tenir. Els de més difusió van superar els 50.000 exemplars en certs moments favorables (1991: 17).

Es caracteritzaven per ésser publicacions espontànies, vulgars i mordaces amb el moviment ratpenatista, trets que a unes els va assegurar l'èxit i a d'altres una curta durada. Algunes revistes com *El Mole*, *El Pare Mulet* i *El Bou Solt* van publicar en una llengua més genuïna, mentre que d'altres estaven farcides de castellanismes, sobretot en el lèxic i la sintaxi; en canvi, l'ortografia era un altra qüestió, ja que el castellà era l'única llengua propera amb una ortografia consolidada, que s'ensenyava a les escoles i que era corrent per a la població alfabetitzada (Dolç 1991: 24). L'objectiu era arribar al màxim nombre de lectors i, si calia, hi havia revistes que al llarg del camí deixaven de banda l'ús genuí de la llengua, introduïen el castellà en alguns articles i, fins i tot, substituïen la llengua pròpia pel castellà.

Les publicacions satíriques i polítiques de l'època van tindre una importància cabdal, semblant a la Renaixença oficial, però allunyada i fins i tot enfrontada a la política dominant i al llorentinisme, que identificaven amb conservadorisme i purisme. De fet, les publicacions s'identificaven amb diferents ideologies progressistes —liberalisme, republicanisme, obrerisme—, però la improvisació i l'espontaneïtat els impel·lia a descurar la llengua, encara que algunes revistes manifesten una consciència lingüística clara i positiva envers la llengua pròpia (Dolç 1991: 24-26).

El primer exemple que analitzem és *El Saltamartí*, revista bisetmanal dirigida pel dramaturg valencià Rafael Maria Liern i Cerach, que inicialment es distribuïa amb el diari *La Opinión* —quan aquest era un diari progressista. Es va publicar en quatre èpoques, la primera entre 1860 i 1861, la segona entre 1861 i 1862, la tercera el 1868 i la quarta i última el 1882. De tendència liberal, els seus articles són majoritàriament en català, encara que també inclou alguns en castellà.

No conté gaires referències a la llengua dels valencians, encara que dins d'alguns articles es fan algunes al·lusions a aquesta. És el cas de l'article anònim intitulat «Rascaetes», de febrer de 1862, on l'autor demana que, per a parlar de «qüestions importants», el català es substituïska pel castellà perquè a València hi ha qui no l'entén:

REMEDIASE.— No puc pair les subastes de la plasa del Correu, ni les almonedes.

¿Y saben vostés per qué?

Yo el seu diré.

Per ohuir als corredors subastar en dialecte.

«Sent reals pera lliurar.» «¿Hiá qui done mes?» «A plaer de qui es.»

El castellá está mes cheneralisat qu'el valensiá, y chust es que tots sapien lo que se ven.

Un gallego volia comprar l'altre dia un *catre* y unes *greixoneres*, costaren lo que costaren, y se quedá sinse elles per no entendre als corredors.

¿Dirán vostés que per qué parle yo en valensiá?

Perque res se pert de que no m'entenguen.

També en les iglesies es chocant la manera de demanar pera el cult.

Tots debien imitar al nou capellá de la Mare de Deu d'els Desamparats qu'ha fet substituir la frase de... «Pera illuminar á la mare de Deu» per esta atra «Para el culto de la Virgen.»

Esta *rascaeta* li l'ha dec á un escolá (1862a: 3ab).

Ací veiem com l'autor es refereix a la llengua catalana amb el nom «valensiá», la qual considera «dialecte», encara que no especifica de quina llengua és dialecte, si del català, del «llemosí» o del castellà.

El Saltamartí mantenia una rivalitat explícita amb la revista *El Tio Nelo*, una altra de les revistes satíriques i polítiques de l'època. *El Tio Nelo* es va publicar amb una periodicitat setmanal en dos períodes diferents, el primer l'any 1862 i el segon el 1870, sota la direcció del periodista valencià Jaume Peiró Dauder.²¹⁹ Escrita completament en català, va mostrar un major interès en la llengua dels valencians, la qual majoritàriament era anomenada «valensiá».

²¹⁹ Per a la seua ideologia lingüística vegeu § v.4.2.2. Jaume Peiró Dauder.

Un exemple és el que apareix en el número 3 de la revista, publicat el 22 de febrer de 1862. Un altre és el diàleg que apareix en l'article anònim «Divertiments de família», del número 29, on s'afirma:

- Això no val res, digué un manifeser, estorba negòsis; la gràsia es que siga en valensiá.
- ¿Pero no consideres que les señoretas no nos comprenderán?
- Sí, Tio Nelo, en valenciano, en valenciano que á nosotras nos hace gracia ese lenguaje, y mas en boca de usted [...].
- Vacha en valensiá; ¿a qui li tòca?
- A vosté, a vosté, Tio Nelo (1862b: 1-2).

Encara que l'article que més informació aporta sobre la consideració de la llengua pròpia és el «el dialecte valensiá», publicat a l'inici del número 42 de la revista.²²⁰

D'altra banda, cal esmentar *La Moma*, revista setmanal de tendència liberal publicada entre 1885 i 1886. El primer número fou íntegrament en català, però els articles en castellà ja apareixen en el segon número i, amb el temps, el castellà acaba substituint el català. Majoritàriament es refereixen a la llengua catalana amb el nom «valensiá», però en alguna ocasió empren «llengua d'oc» i «lemonín», com veurem a continuació.

El primer exemple es troba en el segon número, a l'inici del qual els impulsors de la revista publiquen unes «Advertènsies» on justifiquen la introducció del castellà amb les paraules següents:

Molta chent mos pregunta que per qué publicuém tot el periódic en valensiá; y com hián molts que vòlen llechir algo en el idioma de Cervantes y el Baró de Alcahalí, desd'este número donarém gust á tots y parlarém en valensiá y en castellá y hasta en gringo, y en ruso y en portugués, si vostés se empeñen (Anònim 1885d: 9a).

En aquest cas, doncs, empren el nom «valensiá» per a referir-se a la llengua. També és el cas del «Cartell de desafió» publicat en l'exemplar de l'11 de juliol del mateix any, però ara apareix acompanyat d'un altre nom, el de «llengua d'oc»:

Amic Peris y Mencheta:²²¹ / No puc aguantarme ya / Sense dirte en valensiá / Lo que va en esta carteta. / Com vius entre eixa chen- / (tòla, / La escric en la llengua d'oc / Perque no vullc

²²⁰ L'autor també és anònim, però Pitarch (1972: 127-131) i Rafanell (1991a: 22, 107-110) atribueixen l'autoria a Jaume Peiró Dauder, director de la revista. És per això que aquest article el comentem en detall en § v.4.2.2. Jaume Peiró Dauder.

²²¹ Es refereix a Francesc Peris i Mencheta, periodista i polític valencià.

posar fòc / Mes que á la tehua casòla. / Y et parle á sòles á tú / Y als valensians y alsireños, / Y aixina, dels madrileños / No se enterará ningú (Anònim 1885f: 125b-126a).

Un altre exemple és el de l'article «La manifestación antigermánica», en el qual la revista felicita a l'aleshores president de Lo Rat Penat Fèlix Pizcueta per haver fet el discurs en castellà en nom de l'entitat valencianista.²²² En aquest cas, la revista emprà els noms «lemosín»,²²³ «el habla de Ausias March» i «fabla valenciana»:

Convengamos en que Félix Pizcueta tiene muchísimo talento.

Invitar á la manifestación en nombre de *Lo Rat Penat* y conseguir el éxito más brillante de su vida, es de su gran inteligencia.

Comprendió el ingenioso novelista, el escritor insigne y el orador elocuente, que se trataba de un acto eminentemente español, y rompiendo una ridícula tradición de la Sociedad *de amadors*, habló á Valencia *en castellano*.

Si se le ocurre hacer el llamamiento en lemosín, Valencia se hubiera *quedado en casa* y la manifestación habríase reducido á un *pasacalle* de Labaila, Constantí Llombart, Sanmartín y Aguirre, y un par de pendones.

Y no porque el centro donde se trata —afortunadamente en vano— de haver recrudecer el habla de Ausias March no sea digno de toda clase de consideraciones; no porque sus socios dejen de ser personas apreciables y distinguidas, sino porque entre las 160.000 almas que componen el censo de nuestra hermosísima ciudad, apenas había 50.000 que entiendan la *fabla valenciana*, que el mal entendido espíritu de provincialismo trata de resucitar, para mal de la lengua española, única cuyo cultivo debe hacerse, con el fin de llevarla á su mayor grado de esplendor y poderío.

Lo Rat Penat al dirigirse á Valencia en la lengua de Cervantes, ha demostrado gran entendimiento, porque aprovechando la oportunidad de un acto solemnísimo, borra de su escudo el dictado de *separatista* que los liberales le atribuyen.

Y Félix Pizcueta no sólo escribió en castellano su llamamiento á la manifestación; hizo más, habló la misma lengua desde el balcón de la Isla de Cuba, imponiendo con fascinadora y tersa frase la nota que la manifestación había de tener, y atronadores aplausos acogieron sus palabras.

¿Hubieran sucedido lo mismo si hubiera hablado en lemosín?

No.

Los oídos, poco acostumbrados á esta lengua, probablemente hubieranla confundido con el alemán, y los efectos del *spich* hubieran sido desastrosos.

¡Honra, pues, á *Lo Rat Penat*! ¡Honra á su ilustrado presidente!

Ya no desconfiamos del porvenir.

²²² L'article està signat per «La Moma».

²²³ En dues ocasions amb aquest mot i en una altra amb la variant «frase lemosina».

El último documento oficial de la *Societat d'amadors*, prueba que ella misma está en camino de una *conversión saludable*, y dispuesta á entrar en el cauce del progreso verdadero, la unificación, única senda que conduce á los ideales de la libertad.

En el documento aludido no quedaba más que una frase lemosina. El título de la sociedad.

La evolución del centro vecino del señor alcalde, ha producido nuestro entusiasmo y habría ocasionado nuestro delirio, si en vez de *Lo Rat Penat* hubiéramos leído en el membrete de la invitación *El murciélago*.

Todo se andarà. No desconfiamos de ver á los socios del círculo de la calle de San Cristóbal, armados de cañas para acabar con el *Ratón penoso* (La Moma 1885: 177b-178a).

Un número que es publica completament en castellà, com els següents fins al 32 — passada l'exultació espanyolista produïda per la disputa de les illes Carolines entre l'Espanya alfonsina i l'Alemanya de Bismarck— a partir del qual torna a incloure's algun article en català.

Altrament, el ratpenatista Manuel Lluch i Soler funda l'any 1884 el setmanari *La Traca*, i aconsegueix publicar 151 números fins el 1892, malgrat les nombroses suspensions i prohibicions que va tindre.²²⁴ Escrit íntegrament en català, també apareixen articles anònims que fan referència al nom de la llengua en diverses ocasions sense que els seus autors tracten de justificar-ne l'ús. El nom que empren més vegades és «valensiá», com es pot observar en els articles «Petardos munisipals» (1884a: 1c) i «Eixida» (1886b: 2c); així com el sintagma «nostra llengua», com hem notat en els articles «Anunsios» (1885h: 4b), «Llum de bengala» (1886a: 2b) i «Eixida» (1886b: 2c).

A més, també emprà el derivat «llengua valensiana» com a sinònim de «valensiá» quan, parlant de representacions teatrals, afirma: «La llengua valensiana es molt... *curci*; á vore peses en valensiá, no se pot anar de frac, collera y chistera, sino en trache de *chala*» (1885g: 3c).

Aquest tipus de publicacions s'editen arreu del País Valencià. Un exemple és *El Cullerot*, «Semnari il·lustrat alicantí humorístic, polític i de interesos materials» nascut a la ciutat d'Alacant sota la direcció de Rafael Ferrandis i Antoni Galdó. Es va publicar en els períodes 1884-1886, 1888-1890 i 1896-1898, i també va aparèixer sota el nom *El Cullerot Alicantí* amb irregularitat els anys 1891, 1896, 1897 i fins a 1907. Els redactors

²²⁴ Posteriorment va tindre més etapes, com les iniciatives que el van intentar recuperar amb noms diferents com *La Nova Traca* (1894), *La Traca* (1908), *La Traca Nova* (1909 i 1911-1912), fins a la consolidació en el període 1912-1938 de *La Traca*, sota la direcció de Vicent M. Carceller (Cf. Navarro Cabanes 1928). Vegeu també Laguna i Martínez Gallego (2016), que estudien les diferents etapes de la revista.

d'*El Cullerot* afirmen que l'escriuen en «alicantí», sense negar la unitat de la llengua,²²⁵ i també empren algun circumloqui com «la llengua de sant Vicent y Ausiàs March»,²²⁶ aparegut en el número 56 de la revista, publicat l'any 1885.

Un altre exemple és el del setmanari polític *El Bou*, escrit majoritàriament en català i amb alguns articles en castellà, i publicat a Elx en dues èpoques: la primera entre 1885 i 1886 i la segona entre 1894 i 1895. Dirigit per Josep Pérez Sánchez, i molt vinculat al Partit Conservador d'Elx, el primer número es publica el 7 de març de 1885. En el primer article, titulat «Als que lligen», s'expliquen les característiques del setmanari, entre les quals hi ha la següent:

EL BOU se escriurá en valensiá, ó si es cas tenim algun compromís, en castellá chapurat; pero nó el valensiá de Valensia, porque si aso ferem nesecitariem demanar tres ú cuatro sens decisionarios de exa llengua pera podemos aclarir, sino purament el valensiá de la terra d'els datils (Anònim 1885b: 1b).

És a dir, el periòdic informa que aquest setmanari es publicarà en català, però no en un català de València, sinó en un català d'Elx. Finalment, l'any 1890 es publica la revista en català *La Degolla*, sota la direcció pel periodista i dramaturg Francesc Barber i Bas. El nom que empren més vegades també és «valensiá», encara que fan alguna referència al «renaiximent lliterari llemosí» i a la «lliteratura llemosina» sense diferenciar la Renaixença valenciana de la catalana. És el cas de l'article anònim intítulat «Carchotaes», quan informen de la publicació del tercer i últim volum de poemes del català Joaquim Rubió i Ors:

Habem tengut el gust de vore arrematat el terser y últim volúm de la magnífica edisió políglota que de les sehues poesías acaba de donar á la estampa en tan bon éxit el respectable Mestre en Gay Saber catalá don Chochim Rubió y Ors. Esta coleccion es la qu'en el títul de *Lo Gayter del Llobregat* tanta y tan mereixcuda fama li ha donat á son autor, y que deu ser considerá com la primera pedra del magnífic edifisi qu'es diu renaiximent lliterari llemosí. [...] Nostra més cumplida enhorabona al señor Rubió.

Este presiós treball, que romaném á nostres lectores, s'encontrará de venta, así en Valensia, en la conserjería de *Lo Rat-Penat*, ahon podrán atquirirlo els amants de la lliteratura llemosina (Anònim 1890: 7bc).

²²⁵ Vegeu González i Caturla (1992: 62).

²²⁶ Citem de González i Caturla (1992: 60), que transcriu un fragment de l'article.

3.3. *Revistes culturals*

La primera de les publicacions de temàtica cultural és *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*. Escrita íntegrament en català, fou dirigida per Constantí Llombart i costejada amb l'ajut d'alguns amics.²²⁷ Aquesta publicació, segons Simbor (1988a: 24), adverteix un anhel ben positiu i renovador en el panorama valencià: estava elaborada amb les col·laboracions dels escriptors valencians, catalans i balears. Amb aquesta concepció cultural de països catalans mostrava el canvi respecte a les revistes valencianes anteriors i s'emmirallava, sense dubte, en el *Calendari Catalá* de Francesc Pelagi Briz. Una publicació que, com indica Blasco (1980: 186), és la primera revista valenciana cultural escrita en català, i que actuà de primer nucli catalitzador dels renaixencistes valencians. Pel que fa al model de llengua, es ressent de no tindre precedents pròxims en llengua catalana i, en conseqüència, la llengua que empren és molt arcaïtzant, allunyada de la llengua del poble i amb castellanismes sintàctics (Dolç 1991: 68).

A la contracoberta del mateix número de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* es pot llegir un anunci de la propera aparició de l'*Ensaig d'ortografia valenciana* «escrit pera facilitar la lligenda y escriptura de la nóstra llengua» i que «se publicarà á la matjor brevetat» (Anònim 1874: 176). Malauradament, però, aquest assaig no es va arribar a publicar ni es va tornar a anunciar la seua publicació.

El 1878 apareix l'article anònim «Trataments en nostra llengua» en què es fa referència a la llengua catalana amb el sintagma «llengua llemosina» (1878a: 145) i, indirectament a la seua identitat, quan s'afirma que «en tots los paisos en qu'es parlaba la llengua llemosina, es dir, en lo Mijdia de França, Cataluña y Valencia» (1878a: 145). I en aquest mateix exemplar de la revista *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* també es publica l'article «Lo sentir del rena[i]xement de las llenguas y lliteraturas provincials» del català Ignasi Ferrer i Carrió, en què es refereix al «rena[i]xement catalá» (1878: 53, 55), a la «llengua [...] catalana» (1878: 53) i a la «rena[i]xensa catalana» (1878: 55), sense especificar si es refereix al conjunt de territoris de parla catalana o a Catalunya exclusivament. Encara que en una ocasió es refereix al conjunt de territoris de parla catalana: «Catalunya, ó si s' vol á la antiga coroneta d'Aragó» (1878: 55).

²²⁷ Vegeu Estrela (2013), que estudia detalladament aquest almanac.

En el número de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* corresponent a 1881 es publica un «fragment de una comedieta inédita valenciana titulada *Tres héroes de camalet*» de l'autor «J. B. Granell», que no hem sabut identificar de qui es tracta. Els editors de la revista, aleshores dirigida per Josep M. Puig i Torralva, afegixen la següent nota a peu de pàgina al costat del títol de l'obra:

Esta relacioneta resultá premiada en lo Certámen celebrat per «LO NIU GUERRER», societat lliteraria-humorística de Barcelona, en la festa celebrada lo 8 de Setembre de 1878, ab una «Menció honorífica» al SEGON PREMI, fentse constar en la Memoria que lligqué lo señor Secretari, que si en lloch de ser valenciana havera segut escrita en catalá dita relació, lo Jurat li havera otorgat dir PREMI SEGON, que quedá per adjudicar.²²⁸

És a dir, *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* informa que aquesta obra d'un autor valencià ha participat en un certamen a Catalunya —un fet bastant comú aleshores—, però els organitzadors consideren que el fet que estiga escrita en català del País Valencià la incapacita per a guanyar el segon premi del concurs literari. Aquest és un exemple del particularisme lingüístic a Catalunya envers la llengua catalana al sud del riu Sénia.²²⁹

La segona publicació és l'*Almanaque «Las Provincias»*, anuari miscel·lani que es regalava als subscriptors del diari *Las Provincias*, en el qual es van publicar molts dels poemes i articles literaris que anteriorment s'havien divulgat en el diari. En tots els números, l'almanac dedicava una secció a les activitats que l'any anterior havia realitzat *Lo Rat Penat* i ressenyava les novetats editorials. A més, també es van publicar escrits en català, la major part dels quals del gènere líric (Roca 2007b: 131-135).

La tercera és la *Revista de Valencia*, que es va publicar mensualment a València entre 1880 i 1883 per iniciativa del picassentí Pasqual Dasí i Puigmoltó (Anònim 1901a: 288), i fou dirigida per Teodor Llorente en els tres anys de la seua existència. Escrita en castellà,²³⁰ publicava articles de temàtica cultural.

Les primeres pàgines del primer exemplar, publicat l'1 de novembre de 1880, contenen l'article intítulat «Nuestro propósito» que, signat per «La Redaccion», repassa la

²²⁸ Citem d'Acadèmia Valenciana de la Llengua (2005: 42), que transcriu el text respectant l'escriptura original.

²²⁹ En canvi, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua considera que aquest testimoni, entre d'altres, «documenta la consciència del particularisme lingüístic i onomàstic valencià» (2005: 39, 42).

²³⁰ En català només hi ha publicats alguns poemes d'autors valencians, així com les convocatòries dels Jocs Florals de València. Signades pels respectius secretaris de *Lo Rat Penat*, la de 1881 està publicada en l'exemplar de l'1 de febrer —concretament en les pp. 199-200—, la de 1882 en el mateix dia i mes de l'any següent —concretament en les pp. 143-144.

tendència actual dels renaixements literaris, els quals són exemples «patentíssimos y por demás brillantes» situats «á un lado y otro del Pirineo». Els moviments literaris a què es refereix són, més concretament, «el *renacimiento* catalan y el provenzal, que dando vida á lenguas casi muertas literariamente, asombran á todos con su vigor y lozanía» (La Redaccion 1880: 2).

Una situació que també es viu a València, gràcies a les societats literàries i als certàmens públics —entre d'altres—, que promocionen la llengua pròpia:

Valencia la necesita; bulle ya en ella ese general movimiento; en las sociedades literarias, en los públicos certámenes, en la prensa cotidiana, en todas partes se nota creciente afán por realzar todo lo que sea valenciano, por recordar glorias olvidadas, por pagar antiguas deudas de gratitud. Se elevan monumentos á nuestros varones mas insignes, se reimprimen nuestras añejas crónicas, se estudian nuestras muertas instituciones, se cultiva nuestro peculiar idioma, se visitan con respeto cariñoso los castillos desmoronados y las aras derribadas de la antigüedad. Hora es ya de agrupar esos esfuerzos, de enlazar el estudio de lo pasado con la mejora de lo presente y las aspiraciones para el porvenir, al calor de un sentimiento de amor inteligente y discreto á la patria valenciana (La Redaccion 1880: 3).

No sabem amb seguretat si l'autoria d'aquest article correspon a Llorente; ara bé, aleshores ell dirigia la revista i, si no en fou l'autor, de segur fou coneixedor del seu contingut, que coincideix amb la ideologia lingüística llorentina.²³¹

D'altra banda, al final de cada exemplar de la revista es pot llegir un article anònim titulat «Crónica mensual», que dona compte de l'activitat cultural de la ciutat de València i dels seus habitants. Un exemple és la crònica publicada l'1 de febrer de 1881, en la qual la revista informa del nomenament de Llorente com a membre de l'Acadèmia de la Llengua Catalana, institució amb vocació normativa constituïda al gener de 1881 que va funcionar poc de temps pel bloqueig que va rebre des de diversos sectors:²³²

Uno de los escritores valencianos que más han contribuido á los íntimos lazos literarios que hoy existen entre Valencia y Cataluña, es D. Teodoro Llorente, que en Barcelona es objeto de continuas distinciones. Ahora ha sido designado para formar parte de la Academia de la Lengua Catalana, que vá á establecerse en aquella capital, y en la que figurarán todas las eminencias del Renacimiento (1881a: 193).

²³¹ Vegeu § v.4.1.5. Teodor Llorente i Olivares.

²³² Vegeu Marcet (1991: 88-99) per a l'activitat d'aquesta institució i els antecedents a la seua creació.

Un article anònim que atribuïm a la mateixa revista, la qual dona compte amb naturalitat del fet que el valencià Llorente formara part d'una institució «normativa» de la llengua catalana. Així, entenem que Llorente va acceptar aquesta designació acadèmica, ja que altrament haguera pogut aprofitar la revista que dirigia per a fer pública la seua renúncia. És més, no tenim constància que cap escriptor o erudit valencià reprovara l'actitud de Llorente. En definitiva, que el líder de la Renaixença valenciana fora nomenat membre de l'Acadèmia de la Llengua Catalana era vist com una notícia positiva.

La germanor entre els lletraferits catalans, valencians i balears és un dels aspectes que la *Revista de Valencia* destaca en diverses ocasions. És el cas de la crònica mensual publicada l'1 d'agost de 1881 que —entre d'altres qüestions— dona part de la commemoració dels Jocs Florals de València d'eixe any, que s'acabaven de celebrar, i en els quals el català Jacint Verdaguer va exercir de mantenidor:

Esta fraternidad de los poetas valencianos y catalanes es una de las mas gratas consecuencias de fiestas como las del Rat-Penat. El año pasado las honraba, tomando parte en ella, el *Trovador de Monserrat*, el popular vate D. Víctor Balaguer. Este año las ha favorecido ese otro poeta, tan modesto como eminente, que se llama Mossen Jacinto Verdaguer. En Valencia le admiraban muchos, todos los que conocían sus obras (1881e: 485).

La naturalitat en les relacions entre els escriptors en llengua catalana també es pot observar en altres cròniques, com la de l'1 de febrer de 1882, en la qual parla de la conferència que el mallorquí Jeroni Forteza havia realitzat en la seu de Lo Rat Penat: «Un mallorquín muy amante también del renacimiento lemosin, D. Gerónimo Forteza, se ocupó de él en una conferencia dada en el mismo centro literario. En ella explicó las causas legítimas de este movimiento, su sana índole y sus buenos resultados» (1882b: 139).

En definitiva, la posició de la *Revista de Valencia* pel que fa al nom i la identitat del conjunt de la llengua catalana coincideix amb la ideologia lingüística del seu director, Teodor Llorente.²³³ En són exemples d'aquesta posició els articles signats per la redacció de la publicació, així com els anònims, com en el cas de les cròniques mensuals, que no diferencien el valencià del conjunt de la llengua catalana i que es

²³³ Vegeu la nota 230.

refereixen a aquesta amb els noms «llemosín» i «valenciano», aquest darrer per a la llengua catalana del País Valencià.

La quarta i última publicació del Cap i Casal és *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal*, òrgan oficial de l'entitat homònima imprès entre el 15 de desembre de 1884 i el 15 d'abril de 1885 sota la direcció de Llombart, bé que només hi van participar els seguidors de l'escriptor progressista.²³⁴ Encara que era el mitjà oficial dels ratpenatistes, el contingut d'aquesta revista està molt influït pel seu director i la ideologia lingüística d'aquest; de fet, amb l'estudi dels articles anònims i dels signats per la redacció s'hi observa el llemosinisme llombartià.²³⁵

El primer dels vuit números que es van editar l'encapçala l'article «Propósitos y aspiraciones» —signat per «La Redacció»— en el qual s'afirma: «Fá un ramat d'anys, al iniciar en Valencia lo renaiximent lliterari llemosí, quant ja nostres germans de Catalunya habien donat un gran impuls á la gloriosa restauració de nostra olvidada llengua y lliteratura» (1884: 1b).

Un altre exemple és el número 5, publicat el 15 de febrer de 1885, més concretament l'article anònim intitulat «Nóves», en el qual s'afirma:

Podem anunciar [...] que si no en lo següent, en l'altre número publicarem lo proyecte d'Estatuts pera la fundació [...] en esta ciutat de l'*Academia Ausias-marchina*, [...] que destinada está á prestar molts bons servicis á nostra llengua y á nostra lliteratura [...] i té] com objecte primordial [...] la redacció d'una *Gramática* y d'un *Diccionari llemosino-valenciá*, en consonancia ab les actuals exigencies de la ciencia filológica (Anònim 1885a: 39b).

L'esmentada Acadèmia, continua l'article, podrà celebrar reunions extraordinàries «pera donar á coneixer sos autoriçats acorts, respecte á la escritura y pronunciació de nostra llengua» i aconseguir així «lo perfeccionament y unificació de nostra llengua» (1885a: 40a).²³⁶ Segons Ferrando (2006c: 216), aquesta iniciativa de Llombart va caure en el buit, probablement boicotejada per Llorente.

Finalment, en el vuité i últim exemplar es pot llegir l'article «Correspondencia alicantina» que, signat per «Lo Corresponsal», informa de la situació cultural i literària de la ciutat d'Alacant:

²³⁴ Vegeu Blasco (1980), que examina minuciosament aquesta revista.

²³⁵ Vegeu § v.4.1.12. Constantí Llombart.

²³⁶ Estatuts que, segons Marcet i Solà (1998: 1297), no van arribar a aparéixer.

La lliteratura llemosina es molt poch coneguda en esta localitat, y estich en la creencia de que los hòmens que así figuren en primer fila y que de sabis presumixen, se vorien en gran apuro si tingueren que llegir en públich alguna composició escrita en la dolcissima llengua d'Ausias March.

Unicament l'inspirat poeta En Miquel Amat y Maestre,²³⁷ ha escrit algunes composicions en tan brillant idioma, que no per ser poques deixen de ser apreciables; los demes qu'han volgut *fer algo* no han tengut eixit, habent alguns que no han conseguit altra cosa que demostrar sa ineptitud. Per este motiu crech que ni encara'l nom de *poetes valencians* deu donárselos (Anònim 1885e: 63a).

Pel que fa a Castelló de la Plana, cal destacar la *Revista de Castellón*, publicació editada entre 1881 i 1883 que va informar de la situació cultural de la capital de la Plana. En aquesta s'adverteix l'arribada de la Renaixença a Castelló, es publiquen alguns poemes en català, Josep Nebot difon les seues idees lingüístiques i Gaetà Huguet es mostra com a precedent del valencianisme (Ramos 1989: 179).²³⁸

En el número 6, publicat el 15 de març de 1882, es publica l'article anònim «Lo pervindre de les provincies Valencianes». L'autor de l'article —sobre el qual Ramos (1989: 36) suggereix que es tracta de Gaetà Huguet—²³⁹ es refereix a la llengua catalana amb els circumloquis la «llengua materna» (1882e: 81a), «la nostra llengua» (1882e: 82a), esmenta el «renaiximent valencià» (1882e: 81b), i proposa

la celebració de esposicions regionals á hon concurriren los productes de les tres provincies; [...] la reconstitució de societats econòmiques, que tingueren ses assemblees anyals en la metròpoli; y finalment, [...] la fundació, en totes les viles importants del antig regne Valenciá, de societats análogues á la del «Rat-Penat» de Valencia á hon se congregarent tots los amadors de les glories valencianes (1882e: 82a).

Un text que, com indica Ramos (1989: 36), «és un precedent del valencianisme polític a Castelló de la Plana».

²³⁷ Es refereix a Miquel Amat i Maestre, escriptor nascut l'any 1838 a València, però que vivia a Petrer des dels vint-i-sis anys. Fou oncle per part materna de l'escriptor monover Azorín.

²³⁸ Vegeu § v.4.3.2. Josep Nebot i Pérez i § v.4.2.6. Gaetà Huguet i Breva, respectivament.

²³⁹ Concretament, Ramos (1989: 36) afirma que «per l'estil de la seua exposició i la presència del republicà federal Gaetà Huguet Breva en la redacció ens fa pensar directament en la seua autoria».

3.4. *Recapitulació*

Tot amb tot, la qüestió lingüística no va ocupar un espai central en les publicacions periòdiques valencianes perquè tampoc era un tema excessivament important en la societat valenciana de l'època. Ara bé, aquest assumpte fou més recurrent a les publicacions culturals i a les satíriques i polítiques que als diaris.

Pel que fa a les posicions lingüístiques que aquestes defensaven, en les revistes culturals s'observa una major presència del llemosinisme, de caràcter més historicista en aquelles sota la influència de Llorente; mentre que el llemosinisme de les revistes sota l'impuls de Llombart té una naturalesa més vigent i favorable al conreu de la llengua pròpia.

D'altra banda, entre les revistes satíriques i polítiques hi ha les que empren la llengua pròpia per a arribar a un major nombre de públic i per a fer riure, però alhora mantenen actituds diglòssiques, com és el cas d'*El Saltamartí* i *La Moma*. Mentre que hi ha les que mostren una major fidelitat lingüística i l'humor que fan és amb la llengua pròpia com a mitjà i no com a objecte d'aquest, com és el cas d'*El Tio Nelo*, *La Traca* i *La Degolla*, les quals van ser impulsades per deixebles de Llombart.

En conjunt, les referències al nom, la identitat i l'origen de la llengua catalana que apareixen en les publicacions periòdiques són escasses. La identitat i l'origen no s'hi esmenten pràcticament: d'una banda, la majoria de les referències que hi ha a la identitat de la llengua són al «valensià» com a dialecte, encara que quasi mai s'especifica de quina llengua és dialecte; d'altra banda, les referències a l'origen quasi sempre són implícites i es situen dins l'anomenat llemosinisme. Pel que fa al nom, majoritàriament són referències privatives, i és per això que hi predomina «valensià» — i els seus derivats. Aquest fet indica, implícitament, que el marc de referència d'aquestes publicacions es limita al País Valencià. En canvi les referències al «llemosí», en al·lusió al conjunt de la llengua catalana, predominen en les publicacions amb majors pretensions culturals, tant les escrites en castellà com les publicades en català.

4. LA QÜESTIÓ LINGÜÍSTICA ENTRE ELS ERUDITS I LLETRAFERITS

En aquest apartat analitzem en detall la posició de tots els valencians que es van manifestar respecte al nom, la identitat i l'origen de la llengua pròpia dels valencians. Alguns d'ells ho van fer sense tenir en compte la tesi de la romanística internacional ni de la incipient filologia catalana en particular, bé perquè no era un aspecte important dels seus treballs, perquè desconeixien aquesta tesi científica i seguien el criteri general de l'època d'anomenar «llemosí» la llengua pròpia de la catalanofonia, o bé perquè seguien la tradició dels darrers segles de referir-se a la llengua amb noms privatis com «valencià» —i derivats. En aquest sentit, molts d'aquests testimonis no entren en el fons de la qüestió, sinó que l'esmenten de passada; altres es limiten a emprar un nom determinat de manera sistemàtica, encara que sense posicionar-se lingüísticament al respecte.

En tot cas, de cadascú, n'oferim un breu perfil biogràfic, subratllant l'origen geogràfic, la professió, l'estatus social i econòmic, l'adscripció política, la vinculació a la ciutat de València i a les seues entitats culturals, les estades externes, els vincles personals amb Catalunya, el tipus d'escrit en què manifesten les seues opinions i, en general, totes aquelles circumstàncies que contribuïsquen a explicar la seua ideologia lingüística. En definitiva, agrupem aquests lletraferits i erudits valencians en unitaristes, particularistes i secessionistes, ideologies lingüístiques que hem definit adés.²⁴⁰

4.1. *Els unitaristes*

4.1.1. Josep d'Orga i Pinyana

Impressor de professió nascut a València el 1800, Josep d'Orga era un liberal que va conèixer Lluís Lamarca en la seua etapa d'estudiant, amb el qual va compartir l'afició pel teatre; més endavant va fer amistat amb la resta de membres del grup format per Vicent Boix, Joan Arolas, Pasqual Pérez, Josep Maria Bonilla i Josep Bernat i Baldoví, entre d'altres, «amb els quals coincidí en la tertúlia en casa de l'editor Marià Cabrerizo i en les plataformes periodístiques de l'època durant els anys 40» (Martí Mestre 2003: 435). És en la dècada dels 70 quan la seua activitat valencianista s'incrementa, a recer de

²⁴⁰ Vegeu § v.2. Les posicions ideològiques: unitarisme, particularisme, secessionisme.

Llombart i el grup progressista. Era un home interessat en totes les manifestacions de la identitat del poble valencià, encara que té pocs treballs en què reflexione sobre la llengua (Martí Mestre 2003: 435-436). Va participar en la fundació de Lo Rat Penat, entitat de la qual fou vicepresident segon en la primera junta directiva (entre 1878 i 1879) i soci honorari amb veu i vot en la segona (entre 1879 i 1880).

De la seua obra destaquem el poema «Defensa de la noustra parla», que llegeix el 31 de juliol de 1878 en la sessió inaugural de l'entitat Lo Rat Penat:

De lo regne d'En Jaume som tres bránques / Catalans, Mallorquins é Valencians: / No'en toques pas lo tronch, no'n pas arránques / Petita fulla ó brot d'aquets germans, / No les ávis costums y llenguaiç tánques / Ab lo círculo y gramaire castellans; / Que si els Euzkars de tres ne forman una, / Ont es la *llengua d'oc* no'n cap ninguna (Lo Rat Penat 1878: 67).

És a dir, d'Orga exalta la unitat i germanor dels catalans, mallorquins i valencians, els quals són les tres branques de la «llengua d'oc» en els territoris de Jaume I, ço és, en les terres de parla catalana.²⁴¹ D'aquesta afirmació deduïm que d'Orga considera que la llengua catalana, a la qual es refereix amb el circumloqui «la noustra parla», forma part de l'occità.

El mateix any, d'Orga publica l'article «La llengua d'Oc» a *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*, escrit en què proclama el seu sentiment d'unitat lingüística amb Catalunya i Mallorca, així com la seua voluntat sincera d'acostament i d'agermanament entre els tres territoris de parla catalana, la qual tenia un fonament lingüístic i històric.²⁴² En el cas de l'article, comença amb la següent cita del rei Ferran el Catòlic: «Tan dificultós n'es unir als castellans, com desunir als catalans» (1878b: 64). Més endavant es pregunta: «¿á quí dels millors scriptors de la noustra dolça parla, li es comú y sencill llegir de Ausias March y de altres antichs autors llemosins?» (1878b: 66). És ací on afirma que «nousaltres els valencians, com á mitjaners dintre lo triumvirat» format per aragonesos, catalans i balears, «estám destinats per lo Altíssim á junyirlos ab la noustra dolça parla, pera coronar la gran obra de lo invicte rey En Jaume» (1878b: 68). D'Orga finalitza el treball exaltant el «llemosí» afirmant que: «Ab la dita llengua d'oc se escrigueren els Furs é lleys dels paisos conquestats als moros; ab lo llemosí ne foren confirmats y *pactats* per leus Estaments y Córts celebrades en est regne, totes y

²⁴¹ Vegeu Colón (1987) per a l'ús de «llengua d'oc» —a l'època medieval— per a referir-se a les llengües catalana i occitana alhora.

²⁴² Cf. Martí Mestre (2003: 439).

cascona de les suas pragmàtiques» (1878b: 68). I rebla l'enèrgica defensa de la llengua proclamant que «jamay s'olvidará lo enérgich llemosí», el qual

usaren un jorn aquells nobles é generosos patricis Ot de Moncada y Guillem de Vinatea, y mes ençá lo que'n lo bresol de Lluís Vives y Vicent Ferrer parlam avuy en Valencia, y que preicant ambell [= amb ell] tot lo mon lo comprehenia, tremolant pel Juí final (1878b: 68).

També l'any 1878, concretament el mes de setembre, està datada l'obra *Fraseologia per facilitar llegir y scriurer lo llemosí de l'any 1300 fins á huy* (1878a), publicació que sembla quedà truncada, en què l'aleshores vicepresident de Lo Rat Penat pretenia posar al servei de la societat un diccionari que servira per a facilitar la lectura del català antic i modern i facilitar l'escriptura correcta en el lèxic, ortografia i gramàtica (Martí Mestre 2003: 441).

Tot amb tot, Josep d'Orga considera que el «llemosí» és la llengua parlada per catalans, mallorquins i valencians, tant en l'actualitat com en els segles anteriors. I emprà aquest mot, el derivat «llengua d'oc» i el circumloqui «la noustra dolça parla» per a designar aquesta llengua en el seu conjunt, fet del qual deduïm que d'Orga considera que aquesta forma part de la llengua occitana. A més, no fa distincions entre la llengua antiga i l'actual i, implícitament, les considera la mateixa; i fa servir un model de llengua occitanitzant —amb paraules com «noustra», «leurs», «Lluís Vives» i «gramaire»— i arcaïtzant —amb formes com «ab», «scriurer», «jorn», «enérgich», «tronch» i «suas».

4.1.2. Vicent Boix i Ricarte

L'historiador i escriptor liberal, Vicent Boix va nàixer el 1813 a Xàtiva, però es va traslladar ben jove a València, on fou condeixeble de Tomàs Villarroya i Sanz, i amic de valencianistes coetanis com Josep Maria Bonilla, Pasqual Pérez i Rodríguez, Joan Arolas i Jaume Vicente, amb els quals va coincidir a les Escoles Pies del Cap i Casal. Boix és autor d'una extensa obra escrita en castellà, majoritàriament de temàtica històrica, en la qual s'observen nombroses afirmacions respecte a la llengua dels

valencians.²⁴³ A més, va participar en la fundació de l'entitat Lo Rat Penat, de la qual fou president honorari entre 1878 i 1880.

Abans de 1854 escriu algun treball que és necessari esmentar pel fet que realitza afirmacions sobre la llengua catalana que tornarà a emprar al llarg de la seua obra. És el cas del primer volum de la seua *Historia de la ciudad y reino de Valencia* (1845), on afirma que la llengua que es parla al regne de València prové de la que s'empra a Catalunya, la qual hi arriba amb la conquesta i la fundació del regne per part de Jaume I; així s'estableix la llengua catalana al territori valencià (Martí-Badia 2014: 55). En aquest volum dedica un apartat a donar «Algunas noticias sobre la lengua lemosina» (1845: 490-504), en el qual afirma que

La lengua provenzal ó prohenzal popularizada en el principado de Cataluña adquirió mas regularidad, mas armonía y mayor número de voces, haciendo desaparecer casi del todo la que con tanta celebridad se hablaba allende los Pirineos, y ofreciendo por consiguiente tanta variacion, que llegó á formar casi una lengua diferente, distinguiéndose en lemosina y provenzal (1845: 490).

I més endavant afirma que la llengua dels catalans i la dels valencians és la mateixa, com veiem tot seguit:

Nuestra lengua, aunque catalana, no es sustancialmente diferente mas que en el dialecto, pronunciacion, conjunto de voces, vocablos árabes vulgares y romanos. Con el heredamiento y asiento que hicieron en nuestra capital los castellanos, navarros, portugueses, prohenzales, romanos, aragoneses y catalanes, agregáronse á la lengua catalana varias voces, con que se formó un nuevo dialecto ó romance provincial, segun lo declaró el mismo rey conquistador: “los jutges en romanz diguen les sentències que donarán.» Usando, pues, de este romance, tambien escribió los fueros el Sr. D. Jaime II (1845: 491).

És a dir, segons Boix, la llengua catalana —que anomena «lemosina»— forma part de l'occitana —que designa amb el nom «provenzal»—, encara que quasi forma una de diferent. Pel que fa a la llengua dels valencians, Boix considera que és la mateixa i només es diferencia de la dels catalans «en el dialecto», la pronúncia i algunes paraules. En uns termes semblants s'expressa el 1851 en el text de censura que escriu a l'inici del *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig. En aquest escrit de censura Boix focalitza les seues afirmacions en la llengua catalana del País Valencià, a la qual es

²⁴³ Vegeu Segarra (2003) per al paper de Boix en la construcció d'un discurs històric sobre la identitat valenciana.

refereix amb la designació privativa «lengua valenciana», lamenta la recent castellanització —sobretot al Cap i Casal— i l'enalteix amb referències a monarques, escriptors i obres de diferents territoris del domini lingüístic:

Esta ha sido la lengua favorita de Jaime I; de Pedro IV, el conquistador de Sicilia; de Jaime II, el célebre por los privilegios dados á sus pueblos; de Alfonso V, el magnánimo conquistador de Nápoles; del pacífico rey D. Martin, y de aquellos batalladores que como los Láurias, los Colomas. los Entenzas, los Moncadas y los Cardonas abrieron un palenque de gloria á los castellanos Córdovas, Paredes y Alarcones en los campos del Lacio. Esta lengua hablaron los paladines en las córtés de Aragon y de Tolosa; y en esta lengua cantaron Jaime Febrer, Jaime Roig, Jaime Siurana, Luis Juan Valentí, Juan Tallante, Andres Martin Pineda, Joan Joan. Bernardo Fenollar, el caballero Jaime Gasull, el ilustre Onofre Centelles y el célebre Ausias March, digno hermano de armas del desgraciado príncipe Cárlos de Viana, y émulo del Petrarca; y todavía sentimos renacer en nuestro pueblo la grandeza de aquellos dias de oro, cuando leemos el *Llibre de les dònes*, ó la *Cudolada*; el *Procés de les olives*, ó *Disputa entre viudes y doncelles*; las *Cantigas de amor*, la *Brama dels llauradors*, y aquellas poesías en fin que disputaron en los juegos florales la gloria del genio y de la creacion. En esta lengua se redactaron y publicaron aquellas leyes que admiró hasta el entusiasmo el ilustre y sabio magistrado D. Francisco Javier Borrull; y por último ha tenido esta lengua su literatura propia, asi como su historia, sus privilegios y su independencia (1851: XIV-XV).

Pel que fa al nom de la llengua catalana, Boix cita un document signat per Jaume I — datat a Lleida el 7 de novembre de 1262— i afirma que

Al leer este y otros documentos de aquella época, como la introduccion á los fueros de Valencia, no se puede afirmar que sea lemosina la lengua de que se valieron sus autores; porque ni el rey D. Jaime en sus comentarios, Ramon Muntaner en su crónica, el rey D. Pedro en su historia, ni instrumento alguno del tiempo de la conquista, llaman lengua lemosina á la que se introdujo en nuestro reino, lo cual prueba que esta voz *lemosin* se usó posteriormente á la publicacion de aquellos escritos (1845: 491).

En aquest sentit, no opina sobre el nom amb què hom s'ha de referir a la llengua catalana coetània, però l'estudi de la seua obra mostra que empra majoritàriament la denominació «lemosín» en referència a la llengua literària, que conviu en paral·lel amb l'ús de «valenciano» i «lengua valenciana» per a referir-se a la llengua no literària (Martí-Badia 2014: 59). A més, en una altra obra de 1867 es refereix al conjunt de territoris de parla catalana amb l'expressió «las provincias lemosinas»:

Las grandes expediciones de Lauria y sus grandes hechos de armas en cien puntos del Mediterráneo, al paso que daban nombre y valor á los catalanes y valencianos, produjeron en

Aragon un profundo disgusto, porque tantas victorias inclinaron dedidamente el ánimo del monarca en favor de las provincias lemosinas (1867: 48).

Boix era membre de la Societat Econòmica d'Amics del País de València, que al gener de 1869 l'elegeix soci emèrit i president de la Secció de Literatura, i el mes de febrer del mateix any proposa a l'esmentada secció la creació de premis literaris inspirats en els Jocs Florals (Pastor Banyuls 2017: 39-40):

Se ofrece un premio consistente en una medalla de oro, y si la Sociedad Económica lo estiman oportuno en la impresión de la obra, al autor del mejor estudio histórico-crítico de la literatura lemosina [...] Un premio consistente en una abeja de oro al autor de una oda dedicada al trabajo [...] Otro en una flor de azahar de plata, al autor de la poesía lemosina que con carácter histórico y asunto popular local, merecese ser premiada [...] Y otro premio consistente en un ramito de violetas de plata al autor del mejor romance narrativo castellano.²⁴⁴

Una altra mostra del seu interès per la llengua dels valencians és la carta que envia el 1875 al *Diario de Valencia* quan s'assabenta que Llombart pretén crear l'Acadèmia de les lletres llemosines amb el nom «Los fills de la Morta viva», que transcriu Puig i Torralva a les pàgines de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*:

Senyor Director del *Diario de Valencia*

Mon distinguit amich: Acabe de llegir un solt, en l'apreciable periodich que V. dirig, anunciant la creació de una academia titolada «Los fills de la Morta-Viva.» Ni conech lo proyecte, ni tinch la honra de saber els noms dels iniciadors. Pregue á V., puix, me dispense l'obsequi de fer aplegar á noticia de dits senyors, que poden contar ab ma completa adhesió al proyecte, y ab tota ma bona voluntat y servicis pera la realizació de eixos treballs, que fa alguns anys desijava vore realizats.

Dispense V. esta franqueça á S. S. Q. B S. M. —Vicént Boix (Puig i Torralva 1881: 156).

D'altra banda, la seua manifestació més rotunda sobre la unitat lingüística —i també històrica i cultural— de les terres de llengua catalana és del 1877, al «Discurs de gracias» pronunciat als Jocs Florals de Barcelona, en el qual comença disculpant-se per la seua pronunciació:

Senyors; sento no poder ni parlar ab la dolça severitat de la vostra pronunciació, sino ab la suau y no ja original de la mehua terra, que essent germana vostra, molt prehuada, ha donat á la sua

²⁴⁴ Citem de Pastor Banyuls (2017: 40), que el transcriu i l'actualitza lingüísticament.

paraula una cadencia embaumada de las suas flors, y l'encant d'un cel que fa brotar per totas parts el amor y la serenitat.²⁴⁵

Continua destacant els llaços d'unió de les terres de parla catalana:

Valençia, Senyors, us saluda; y l'hom, que d'allí es vengut, recullint las simpatías dels que cantan els patiments de l'ànima y las grandesas de aquella terra, sia en la llengua d'Ausias March, o bé en la de Cervantes, las deposita humilment en las mans de la gran Ciutat dels Berenguers, oferint l'abras de pau á sos antichs germans los trovadors de Catalunya, de Provença y de Mallorca. Valencia, sempre la mes jove, saluda á Barcelona, sa germana matjor, sempre gran entre els fills del immortal Regne d'Aragó. ¡Cuán grat es, Senyors, conservar esta germandat establida per lo valor y la fe del molt alt y poderós Rey en Jacme I.er que, ab sos cavallers de Catalunya, de Provença y d'Aragó es anat á despullar de son turbant, mes no de sa bellesa oriental, á la tan estimada Valencia [...]. Desde llavors Valençia, per oritge de sa reconquista, per sos primers pobladors, eixits d'aquesta terra de braus y robustos fills del treball, y per la acceptació de sa llengua, que fonch la llengua dels seus guerrers, dels seus benaventurats y dels seus sabis, ha guardat en tot temps ab Catalunya relacions de moltissim interés que forman avuy la vida dels pobles moderns, en la existencia de una y altra, per lo camí de la industria y del comer.²⁴⁶

I rebla aquesta exaltació d'unitat amb les següents paraules: «Una mateixa es la gloria dels dos pobles, una mateixa es la llengua y admirable la llibertat en las lleys de cada hù, cuan eran reconegudas per totas parts, y en totas parts feyan respecte las barras d'Aragó» (Roca 2012: 236). És a dir, a Barcelona i amb un públic majoritàriament català, Boix evita referir-se a la llengua amb cap nom en concret i emprà expressions com «la llengua d'Ausias March», «la llengua dels seus guerrers» —en referència a la conquesta del regne de València per Jaume I—, i «una mateixa es la llengua». És l'any 1877, quan el «llemosinisme onomàstic» ja havia estat desplaçat pels noms «català» i «llengua catalana», gràcies en gran part a la consolidació dels Jocs Florals de Barcelona. En aquest context, doncs, l'«adaptació onomàstica» de Boix sembla ésser ben meditada.

Comptat i debatut, Boix explica de manera confusa i contradictòria l'origen i, sobretot, l'evolució de la llengua catalana, sense deixar de lloar la unitat d'aquesta. I en la qüestió onomàstica s'observa un augment considerable de l'ús del terme «lemonín» i dels seus derivats per a referir-se a la llengua catalana coetània, que conviu en paral·lel amb l'ús del mot «valenciano» i el sintagma «llengua valenciana,» amb una clara voluntat unitària del conjunt dels territoris de parla catalana (Martí-Badia 2014: 70). En tot cas, Boix no

²⁴⁵ Citem el text de Roca (2012: 235-236), que el transcriu.

²⁴⁶ *Ibid.*

opina sobre el mot que hom ha d'emprar per a referir-se al conjunt de la llengua, i l'ús que en fa del mot «llemosí» és en referència a la llengua literària, mentre que l'ús del nom «valenciano» i dels derivats corresponents és per a designar la llengua no literària. En aquest sentit, Boix empra el terme «llemosí» per al conjunt de la llengua catalana de manera instrumental, com també mostra l'ús de circumloquis per a referir-se a la llengua catalana al si dels Jocs Florals de Barcelona.

4.1.3. Jacint Labaila i González

El poeta i escriptor nat a València el 1833, Jacint Labaila era, com Rafael Ferrer i Bigné —de qui parlarem més endavant—, un advocat afiliat al moderantisme polític que «considerava la poesia i erudició regionals, com una mera efusió sentimental, un *hobby*» (Sanchis Guarner 1982: 38). Tercer president de Lo Rat Penat (entre 1880 i 1881), el 1864 publica a València l'obra *Ecos de la juventud*, i en l'exordi a les tretze poesies catalanes que conté afirma que:

Los valencianos, aunque emparentados íntimamente con los catalanes por las relaciones de historia, de clima, de lengua y de intermediación, somos sin embargo muy diferentes; [...] Como consecuencia, pues, del amor al país, los hijos del Principado rezan, enseñan, hablan y escriben en catalán; y por otra consecuencia, idénticamente lógica, los descendientes de Ausias-March y de Mosen Jaume Febrer olvidamos el valenciano, no lo hablamos ya, ni lo escribimos (1864: 183).

En aquesta ocasió, Labaila diferencia el «catalan» del «valenciano» però, com veurem en la resta de la seua obra, no els oposa més enllà de constatar dos models de llengua divergents. En la resta de l'esmentada introducció, torna a referir-se a la llengua catalana del País Valencià amb el sintagma «nuestro dialecto» en dues ocasions (1864: 183, 184)²⁴⁷ i en una com a «dialecto patrio» (1864: 184), i es refereix als seus poemes com a «versos lemosines» (1864: 184). L'any 1866 publica al *Calendari català per a 1867* el poema «A en Francesch Pelay Briz», a qui adreça els versos següents: «La llengua de los ávís ya en Valencia s'oblida, / yo cante en eixa llengua y el mèu cantar se pert, / y es ma vèu llacrimosa com una vèu que crida / en mitj de l'alta serra, perdida en lo desert» (1866: 41).

²⁴⁷ També s'hi refereix, en una ocasió, amb el sintagma «nuestro hermoso dialecto» (1864: 185).

Tanmateix, el 1868 pronuncia el «Discurs de gracias llegit en Barcelona, en lo saló de Cent, en los Jochs Florals de dita ciutat de l'any 1868»,²⁴⁸ en el qual destaca l'agermanament en comptes de les diferències que ressaltava quatre anys abans:

Una decada de Jochs Florals ha corregut desde l'infantesa á la pubertad de la llengua catalana del renaiximent: en eixe curt espay de temps, Catalunya ha estés sa renoméná y son entusiasme no sols dins d'ella sino fora de son territori; volant en ales de la fama, volant pels aires ha aplegat á Mallòrca y ha despertat ab un bés de carinyo á sa antiga germana que silenciosa dormia: mes tart manprenent un altre vol ab ses ales llaugeres s'ha aturat en Valencia, y abrasantse ab amor á sa altra antiga germana [...] l'ha fet sortir de son llit de flors [...]. Moguda per lo potent impuls del moviment literari de Catalunya, Mallòrca despertada, pren part en ell, pren part molt gloriosa; y Valencia ix de son marasme al crit carinyós de la veu tendra d'alguns dels seus ingenis, que fan reviure en los seus versos la llengua tres segles casi oblidada, la llengua de Ausias March y de Jaume Febrer (1882: 272).

És a dir, a Barcelona i davant d'un públic majoritàriament català, empra el nom «llengua catalana» per a referir-se a la llengua de Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià, perquè a «Catalunya ha estés sa renoméná y son entusiasme no sols dins d'ella sino fora de son territori; [...] volant pels aires ha aplegat á Mallòrca y [...] mes tart manprenent un altre vol ab ses ales llaugeres s'ha aturat en Valencia» (1882: 272). Aquesta afirmació mostra que Labaila era coneixedor de la posició dels erudits i filòlegs catalans sobre el nom del conjunt de la llengua catalana, i per això ell l'empra estratègicament. A més, en aquesta afirmació s'observa la seua posició sobre la identitat de la llengua catalana: una llengua, i compartida amb catalans i balears. De fet, quatre anys abans al seu llibre publicat a València ja havia avançat que «los valencianos» estem «emparentados íntimamente con los catalanes por las relaciones de historia, de clima, de lengua y de inmediatecion».

Reprenent el discurs a Barcelona, a continuació saluda «á los poetas catalans ab nom y representació de los de Valencia» (1882: 272) i manifesta el seu agraïment «per lo carrech pera el que m'anomenaren en lo Consistori, la galanteria catalana y la convicció de que treballe ab fé çéga per lo llustre de nostra literatura» (1882: 274). I esmenta dues vegades el sintagma «lengua catalana» (1882: 273), encara que no s'observa clarament si es refereix restrictivament a la llengua de Catalunya o al conjunt dels territoris catalanoparlants. El que sí és clar, com afirma Blasco (1988: 45), és que no menciona els mots «llemosina» ni «llemosí». El mateix 1868, Labaila compon un poema dedicat

²⁴⁸ Discurs reproduït dins la seua obra *Flors del meu hort* (1882: 270-280), d'on el citem.

al seu amic català Francesc Pelagi Briz, editor i responsable del *Calendari Català*, en què lamenta que «la llengua de los avis ja en Valencia s'oblida, / jo cante amb eixa mateixa llengua i el meu cantar se perd».²⁴⁹

Anys després, concretament el 1880, realitza el discurs de president de Lo Rat Penat, en què afirma que «el patriotich objecte que nos feu establir la Societat fon lo renaiximent de la lliteratura llemosina valenciana» (1882: 284).²⁵⁰ Tot seguit, quan rebut que aquesta Societat «no amagaba, ni amaga ni amagará, si Deu vol, cap fi polítich», engloba les terres de llengua catalana quan afirma que «consequirem replegar gran número de sócios de totes les opinions que militen en lo camp de la política espanyola, no sols fills de Valencia, de Cataluña, de Mallorca y de Provenza, sino també de Castella, de Navarra y d'altres punts» (1882: 284).

Més endavant afirma que «esta Societat es llemosina» (1882: 290), i que «Barcelona fora la capital del Renaiximent llemosí» (1882: 292), perquè «Huí Barcelona [...] vá al cap de valencians y mallorquins; per aixó es la *nova Roma* de lo Renaiximent» (1882: 292). A continuació rebut l'«acusació» de Francisco Tubino (1880) de «catalaniste, en lo sentit de seguir una de les dos tendències de la lliteratura catalana, la dels intransigents, la dels que volen recular als temps ya morts» i afirma que aquesta és una «apreciació gratuita que careix de fonament, feta al aire; per que m'admiren y m'entusiasmen los fruits del llemosinisme catalá, mallorquí y valenciá» (1882: 294). Un any després, concretament el 29 de juliol de 1881, llegeix el «Discurs que obrigué la sessió pública i solemne de los Jochs Florals de lo Rat-Penat en lo Teatro Regional de Valencia»,²⁵¹ en què lamenta l'absència del català Víctor Balaguer, «apóstol de lo renaiximen[t] llemosí» (1882: 0304).

Finalment, el 1882 publica l'obra *Flors del meu hort. Poesies valencianes acompanyades de la traducció castellana de M. Torres Orive*, en la qual trobem el breu escrit «Principales reglas para la lectura de la lengua valenciana» en què empra el mot «valenciano» i el sintagma «lengua valenciana» (1882: 18) per a referir-se a la llengua catalana del País Valencià. Així doncs, en els escrits de Labaila s'observa que no es posiciona explícitament respecte al nom i la identitat de la llengua catalana, encara que en reconeix la seua unitat. Pel que fa a l'ús del nom de la llengua, es refereix a la

²⁴⁹ Cítem de Roca (2011b: 25), que el transcriu i l'actualitza lingüísticament.

²⁵⁰ *Ibid.* Labaila (1882: 282-300).

²⁵¹ *Ib.* Labaila (1882: 302-309).

llengua catalana del País Valencià amb circumloquis privatius com «nuestro dialecto», «dialecto patrio», «la llengua tres segles casi olvidada, la llengua de Ausias March y de Jaume Febrer», «lliteratura llemosina valenciana», «valenciano» i «llengua valenciana». Per al conjunt de la llengua catalana emprà majoritàriament «llemosí» amb expressions com «renaiximent llemosí», «versos lemosines» —en referència als seus poemes—, «Societat [...] llemosina» —en referència a Lo Rat Penat— i «llemosinisme» —en referència a la creació literària del conjunt de la catalanofonia—, encara que també emprà circumloquis com «nostra literatura» i «la llengua de los avis». A més, almenys en una ocasió, recorre estratègicament al sintagma «llengua catalana» per a designar el conjunt de la llengua, concretament als Jocs Florals de Barcelona de 1868, amb un públic majoritàriament català, fet que indica el seu coneixement de la posició defensada pels filòlegs, erudits i lletraferits catalans. És a dir, l'ús que fa del terme «llemosí» per al conjunt de la llengua catalana és instrumental.

4.1.4. Vicent Vignau Ballester

Nat a València el 1834, Vicent Vignau es va doctorar en Teologia a València. El 1857 es va traslladar a Madrid, on es va llicenciar en Dret i en Filosofia i Lletres, es va doctorar en Medicina (1880) i va exercir de catedràtic de gramàtica comparada de les llengües neollatines des de 1881 i de gramàtica de les llengües romàniques des de 1900 fins a la seua jubilació el 1904. Fou director de l'*Archivo Histórico Nacional* (Madrid) des del 1896, director de la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* —també des de 1896—, acadèmic numerari de la *Real Academia de la Historia* entre 1898 i 1919. L'erudit Vignau publica el 1865 a Madrid —i amb el nom «Pedro»— l'obra titulada *La lengua de los trovadores*, en el pròleg de la qual afirma respecte al nom de la llengua dels trobadors que: «El nombre de Lengua de Oc seria sin duda el más propio si no tuviera [...] el defecto de ser demasiado extenso, pues comprende todos los dialectos de este idioma» (1865: XIV-XV). I, més endavant, afegeix:

hemos aceptado tambien el de lemosin-provenzal, porque conduce á nuestro propósito, que es abarcar á grandes rasgos las dos escuelas ó las dos variedades culminantes de este idioma: la que el señor Milá designa con el nombre de galo-meridional, por otro nombre provenzal, y la catalana, que creemos se expresa mejor con la palabra, lemosina, despues que el catalan ha pasado á ser uno de los muchos dialectos en que se subdividió aquel idioma (1865: XV).

És a dir, Vignau considera que el nom que millor designa la llengua catalana literària és el «llemosí», mentre que creu més adequat «llengua de oc» per al sistema lingüístic que ell pensa que forma la llengua catalana junt amb l'occitana. Unes afirmacions que, com hem vist adés, impel·leixen a Milà i Fontanals a criticar-les en una ressenya sobre l'obra de Vignau.²⁵²

4.1.5. Teodor Llorente i Olivares

Poeta, periodista i polític nascut a València l'any 1836, Teodor Llorente és un dels valencians que més va escriure sobre el nom i la identitat de la llengua catalana.²⁵³ Segon president de l'entitat Lo Rat Penat (1879), al llarg de la seua trajectòria «anà accentuant la seua vinculació i compromís amb el Partit Conservador» (Roca 2011b: 86).²⁵⁴ El 1864 publica el poema titulat «Barcelona y Valencia» al *Calendari Catalá*, en què lloa la germanor d'aquestes dues ciutats, les quals parlen la mateixa llengua:

Los pensamientos sen vòlen, com au que al niu va dreta / Al vell tronc llemosí. / Los pensamientos sen vòlen al temps en que la Gloria / En las daurades fulles de la inmortal historia / Donava per eixemples al mon vòstres recòrs; / Quant verts llorers brotaven lo Llobregat y el Turia, / Y amostrá nòstra llengua á totes las mars Lluria, / Y March á tots los còrs. / ¡Roger, vostre hom de ferro! Ausías nostre poeta! / Gloria que la una á l'altra se unix, y que completa / Lo nostre distint gèni, perque enca que germans, / Rius brolla, pa nosaltres, de llet y mèl la terra, / Y ab ses dures mamelles vos va nutrir la sèrra / Dels valents laletans (1864: 50-51).

Llorente col·laborava al setmanari valencià *El Museo Literario*, en el qual publica el 5 de febrer de 1865 l'article titulat «Literatura catalana. Calendari catalá pel any 1865. Col·leccionat y publicat per Francesch Pelayo Briz»,²⁵⁵ en què repassa i elogia l'actualitat literària de Catalunya i ressenya el primer exemplar del *Calendari Catalá*, publicació en la qual hi ha: «Al lado de las poesias catalanas de Rubió, de Balaguer, y de Milá, vemos [...] los preciosos versos mallorquines de Tomás Aguiló y Gerónimo Roselló, y las humildes composiciones valencianas del que escribe estas líneas» (1865a: 43c). En aquest escrit deixa clar l'ús del mot «llemosí» com a sinònim del conjunt de la llengua catalana i en contraposició al «provençal»:

²⁵² Vegeu les pp. 129-130.

²⁵³ Vegeu Roca (2007a) per a la seua vida i obra.

²⁵⁴ Vegeu Roca (2007b: 137-157) per a la seua ideologia política.

²⁵⁵ Aquest article fou reproduït el 3 de març del mateix any al diari barceloní *El Telégrafo* (pp. 1514-1516) i el 20 d'abril en el diari valencià *La Opinión* (pp. 2de-3a).

Esta poesía es verdaderamente hermana de la que al otro lado de los Pirineos ha engendrado á *Mirejo*, ese poema provenzal [...]. Sí, la poesía provenzal y la poesía lemosina, hermanas en su siglo de oro, participan ahora de una común refluorescencia. Al lado de las poesías catalanas de Rubió, de Balaguer, y de Milà, vemos en el *Calendari* los preciosos versos mallorquines de Tomás Aguiló y Gerónim Roselló, y las humildes composiciones valencianas del que escribe estas líneas (1865a: 43c).

El líder de la Renaixença valenciana dirigia aleshores el diari valencià *La Opinió*n, on —segons Roca (2010: 47)— expressa públicament la seua primera «reserva» onomàstica. L'article anònim, que Simbor (1988b: 130-131) li atribueix, va aparèixer el 19 de setembre de 1865 amb el títol «Poesia catalana». Tot comentant un llibre del poeta català Francesc Bartrina, assegura que es tracta d'«un elegante volumen cuyas páginas son demasiado breves para los amantes de la renaciente literatura *lemosina*, como decimos nosotros, y *catalana*, como quieren nuestros vecinos de allende el Ebro» (1865b: 3c). Així doncs, Llorente manifestava la seua preferència per l'històric «llemosí» com a sinònim de «català».

El mateix 1865 publica al *Calendari Catalá* el poema «Als poetes de Catalunya», on exclama «¡Oh laletans poetes, que de los nostres abis / Parleu la dolça llengua volguda del meu cor» (1865c: 33) i celebra que «Be feu, quant delimitantmos ab falagueres cobles / Les glories llemosines canteu, nous trovadors» (1865c: 34).²⁵⁶ Dos anys després, en el mateix *Calendari Catalá*, publica el poema «Als felibres», en el qual al·ludeix als «felibres de Provença», a «Los llemosins poetes, als qui la sort féu guérra» (1867: 136), que parlen la «llengua d'oc»: «Correu tots de Cerdanya, Provença y Catalunya, / Correu fins de les terres hont s'ou [= s'escolta] sonar mes lunya [= llunyana] / La dolça llengua d'Oc» (1867: 137). Una llengua que, segons Llorente, compartim a una banda i a l'altra del massís de les Corberes: «¡Oh! trovadors ditxosos! Quant en los vostres llavis / Esclate en eixa llengua dels nostres comuns avis / Lo cántich llemosí, / Membreuvos que del humil Riu Blanch en les riberes / A l'ombra de les paumes d'orient, y les llimeres / del valenciá jardí» (1867: 137).

Llorente funda i dirigeix el diari *Las Provincias*, en el qual publica el 5 de maig de 1868 la carta titulada «Juegos Florales» amb motiu del certamen de Barcelona, on lloa «la severa y grave lengua materna» (1868a: 1b) i, tot seguit, matisa així el nom de la

²⁵⁶ Aquest poema fou reproduït el 25 de febrer de 1866 a *Las Provincias* i a la primera edició del *Llibret de versos* (1885: 39-42) (Roca 2007b: 54).

llengua: «lo que aquí se llama *la lengua catalana*, y á la que se nos permitirá á los valencianos apellidar *lemosina*, siguiendo nuestra antigua costumbre» (1868a: 1b). Aquest article, com hem vist adés, enceta una polèmica amb el català Víctor Balaguer amb col·laboracions d'ambdós escriptors publicades en *Las Provincias* i *La Montaña de Montserrat*, respectivament.²⁵⁷ En el segon article, Llorente (1868a: 2b) reconeix la unitat de la llengua catalana i admet la impropietat terminològica del mot «llemosí» per a designar-la. Però considera que als mallorquins i als valencians els «repugna» el sintagma «llengua catalana» per a designar el conjunt de la llengua i, per aquest motiu, advoca per continuar emprant el mot «llemosí», que —al seu parer— està sancionat per l'ús dels escriptors i del poble. Així doncs, Llorente exposa ja el 1868 un conjunt d'opinions que no variarà pràcticament al llarg de la seua vida.

La bona relació de Balaguer i Llorente no es resenteix i anys després, concretament el 27 d'octubre de 1875, el valencià publica a *Las Provincias* un extens comentari laudatori del discurs de recepció que Víctor Balaguer havia pronunciat poc temps abans a Madrid com a nou membre de la *Real Academia de la Historia*. En aquest article, que Llorente titula significativament «De la literatura catalana», insisteix en el fet que:

Los catalanes quieren dar este nombre [de llengua catalana] al conjunto de la literatura *de oc* en España, comprendiendo las tres ramas, catalana, propiamente dicha, valenciana y balear. Los valencianos no nos resignamos fácilmente a esa denominación, por no haber sido nunca Cataluña nombre genérico de estos antiguos Estados, y sostenemos la antigua denominación de lengua y literatura *lemosina*. Varias veces se ha discutido esta cuestión, sin haber podido llegar a un acuerdo. El Sr. Balaguer, en su discurso de la Academia, llama *catalana* a la literatura restaurada (1875: 1a).

L'any següent, concretament el 31 de maig de 1876, amb motiu de la commemoració a València del sisé centenari del traspàs de Jaume I —segons Roca (2010: 44-45)— *Las Provincias* afirma que els escriptors mallorquins, amb la seua participació, havien tingut una «deferencia hacia nuestra ciudad, hermana suya en historia, en lengua y en costumbres».

D'altra banda, també és interessant observar les relacions epistolars de Llorente, on es pot observar la seua opinió privada. El 22 de gener de 1877 envia una carta a Joaquim Rubió i Ors sobre la renaixença de les lletres catalanes en terres valencianes, en la qual

²⁵⁷ Vegeu les pp. 130-132.

es refereix a la llengua catalana del País Valencià amb el mot «valenciano»;²⁵⁸ i amb l'expressió «letras lemosinas» per a referir-se al conjunt de la llengua, quan afirma que els autors «de literatura político-popular [...] no se preocupaban para nada del renacimiento de las letras lemosinas: tomaban el valenciano como lo habla el pueblo, para dejarse comprender de él».²⁵⁹ Açò també s'observa quan Llorente afirma que:

Hoy hay muchos poetas dramáticos; pero éstos no saben nada, ni quieren saber, del antiguo lemosín. Hay una diferencia completa, una separacion absoluta, entre los que cultivamos la poesía lemosina docta y los que escriben en valenciano vulgar para el teatro o para los periódicos callejeros. Ahora mismo hay uno de éstos (que le envío por este correo), escrito en el *patois* vulgar, sin género alguno de cultura literaria.²⁶⁰

Segons Sunyer (1996: 288), aquesta afirmació prepotent de Llorente mostra que —per a molts renaixencistes— la disputa del nom de la llengua era classista, ja que ells escrivien en la llengua culta, de prestigi i arcaïtzant, que compartien amb els catalans, i no en la llengua «vulgar», del poble. El 18 de juliol de 1878, Llorente envia una carta a l'escriptor sevillà Manuel Cañete, en la qual li pregunta per què no s'admeten composicions per a l'àlbum dedicat a la Reina en altres llengües llevat del castellà:

¿Por qué no admiten VV. en su álbum poesías en los dialectos literarios de España? Yo le enviaría una en valenciano; Victor Balaguer podría escribirla en catalán, y la mallorquina se encargaría á Jerónimo Rosselló [...]. Esto por lo que afecta á la lengua de oc (Llorente 1936: 144).

És a dir, considera que el valencià és un dels dialectes literaris de la llengua d'oc, juntament amb el català i el mallorquí. Més tard, concretament el 5 d'octubre de 1879, *Las Provincias* publica —amb el pseudònim Valentino— l'article «Poesía catalana»,²⁶¹ en què lloa l'obra de Verdager *Idilis y cants místichs* (1879) i considera que tindrà molt bona acceptació entre els valencians perquè:

suaviza el catalan de tal modo, que desaparecen todas las asperezas con que tropieza, al leer poesías en esa lengua, quien no está muy acostumbrado á ella [...] y por el uso que hace [...] de los plurales femeninos en *e*, contra los partidarios del *catalá que ara's parla*, que siguen la terminación en *a*, nuestro poeta ha de ser doblemente simpático á los valencianos: sus versos parecen nacidos en las márgenes floridas del Túria (Valentino 1879: 2a).

²⁵⁸ Cítem de Simbor (1980: 14-16), que transcriu la carta.

²⁵⁹ *Ib.*, p. 15.

²⁶⁰ *Ib.*

²⁶¹ Com indiquen Marcet i Solà (1998: 1246-1247), aquest article el reproduirà, en català, *La Veu de Montserrat* els dies 17 i 24 del mateix mes d'octubre de 1879.

Dos mesos després, Llorente llegeix el discurs del president de Lo Rat Penat «al inaugurar los travalls del present any», que el periòdic català *La Renaixensa* publica el dia 15. En aquest discurs, constata, amb les següents paraules, que el valencià és la llengua que es parla al carrer. El problema d'ús de la llengua es troba al conreu literari, que és el que ara renaix també a Catalunya i les Balears:

¿Estan sorts los que tal diuen [el «valencià» és llengua morta]? Llengua morta es la llatina, una llengua que no parla avuy ningú, encara que pera certes coses se conserve en los llibres; mes ¡llengua morta la llengua valenciana! Ixcau al carrer y atengau als primers que pasen, y sabreu si es llengua morta; aneu de poble en poble per lo nostre reine de Valencia, y voreu que está tan viva com un pexarell. Lo que estava mig mort es son conreu lliterari, y asó es lo que renaix, lo mateix así que en Catalunya y Mallorca, y lo mateix que pasa en Espanya ab lo renaiximent lliterari del llemosí (1879: 492-493).

D'altra banda, el 1880 Llorente exerceix de president del consistori dels Jocs Florals de Barcelona i, com a tal, realitza el discurs corresponent, en el qual evoca els valencians, que «remenbren les glories de nostra antiga patria comuna, y canten ses ditjes venidores en la dolsa parla de Ausias March y Jaume Roig».²⁶² I exclama:

¡Germanía, germanía! vinch á cridar jo aquí, com cridaven nostres avis [...] ¡Germanía, germanía per a tots los que, com vínculo de més estreta parentela, dins de la gloriosa familia espanyola, parlem encara la llengua naixcuda del vell tronch llemosí! ¡Germanía, germanía entre tots los que en Valencia, Mallorca y Catalunya despenjen la citra empolegada, los que regiren oblidats arxius, los que refan ab ses nobles muses los monuments de la antigor, los que repleguen en los llabis del poble la materna parla per purificarla y ennoblirla.²⁶³

En un altre ordre de coses, Llorente publica el *Llibret de versos* l'any 1885, en l'adreça del qual —titulada «al senyor Don Marian Aguiló, en la Biblioteca de la Universitat de Barcelona»— reconeix al mallorquí «la inspiració que ha infantat mos versos valencians». I com Aguiló

mostraveu los t[r]esors lliteraris [...]; les relacions interminables de llibres catalans, valencians y mallorquins; [...] el diccionari [...] ab milers de paraules recullides amorosament así y enllá, per tot arreu, vorá'l Ter ó vorá'l Llobregat, en les platges de Mallorca ó en les de Valencia (1885: 8).

I es pregunta: «¿s'ha de perdre tota esta riquesa? exclamaveu, mitj orgullós mitj adolorit: ¿s'ha de menysprear aquest idioma, gloriós en la historia, y que parlen encara

²⁶² Citem de Roca (2012: 239-240), que el transcriu.

²⁶³ *Ib.*

algunes millonades d'homens dende'l Pirineu fins los palmerals d'Elx?» (1885: 8). Ho escriu de València estant, «en la terra d'Ausias March, menys aferrada á la seva parla que la vostra Catalunya» (1885: 9). Tot seguit critica als qui afirmen que la llengua catalana és una llengua morta, reaprofitant part del discurs de 1879:²⁶⁴

Llengua *morta* es la llatina, que no parla avuy ningú, encara que pera certes coses se conserve en los llibres; mes ¡llengua morta la llengua valenciana! Ixcau al carrer, atengau als primers que passen, y sabreu si es llengua morta; aneu de poble en poble per lo Regne de Valencia, y voreu que está tan viva com lo paxarell més cantador. Lo que estava mitj mort, es son conréu lliterari, y assó es lo que renaix, lo mateix assí que'n Catalunya y Mallorca; y lo mateix que passa en Espanya en lo renaiximent llitari del llemosí, passa en Fransa, y en Italia, y en Inglaterra, y en altres nacions molt avansades y cultes (1885: 9-10).

Més endavant es refereix a la llengua catalana del País Valencià amb els noms «lo valencià que ara's parla», «llengua viva», «valencià» (1885: 10), «llengua valenciana» i finalitza l'adreça afirmant: «pregau en conte que en Valencia nostra comuna llengua no está tan viva com en Catalunya» (1885: 12).

A més, també és interessant comentar els seus articles signats amb el pseudònim «Valentino». El 31 de desembre de 1885, durant la redacció de la primera de les sis ressenyes que dedicà al Canigó de Jacint Verdaguer —amb l'esmentat pseudònim—, utilitza novament la següent expressió lingüístico-geogràfica per a al·ludir a la llengua comuna a catalans i valencians (Roca 2010: 55): «el brillante y fecundo movimiento literario que ha hecho brotar tantas flores de hermosa poesía desde los robledales del Pirineo hasta los palmerales de Elche». A més, en la tercera línia d'aquest article —titulat «La literatura catalana»—, Llorente escriu: «Voy a hablar a los lectores de este periódico de literatura lemosina». La qual cosa, segons Roca (2010: 55) reforça el valor de sinònims amb què, des de més de vint anys enrere, utilitzava ambdós adjectius.

Més tard, el 1887 publica a Barcelona *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, que dedica al català Víctor Balaguer. En aquesta obra escriu algunes afirmacions respecte a la identitat de la llengua catalana, en què s'observa un «llemosinisme» força diluït (Rafanell 1991b: 39). A continuació, comentem només tres dels molts exemples semblants que escriu en aquesta obra. En primer lloc, amb motiu de la conquesta de València per Jaume I, afirma que la «literatura catalana, trasplantada á sus verjeles por los conquistadores, abrió en ellos las flores de la poesía: Ausias-

²⁶⁴ Concretament les pp. 492-493 del parlament.

March, Jaime Roig y Corella, valencianos todos, forman el insigne triunvirato del numen lemosín» (1887: 28). Més endavant afirma que «los industriales catalanes constituyeron el núcleo de la población, y dieron su idioma á la capital y á la mayor parte del nuevo reino» (1887: 118). I afegeix en una nota a peu de pàgina: «al predominio catalán en la población de Valencia, unióse sin duda, para determinar el idioma de la ciudad reconquistada, la influencia poderosa de la corte del rey Don Jaime, cuya lengua favorita era la provenzal catalana» (1887: 118-119).

En aquest sentit, és curiós que Llorente es referisca a la llengua «provenzal catalana» en lloc de la «lemonsina» (Rafanell 1991b: 39), com ho va fer al llarg de la seua vasta obra. En segon lloc, mentre comenta les conseqüències de la guerra de successió a l'antic regne de València, afirma: «Y para completar la desvalencianización del reino, el idioma de Castilla reemplazó al propio suyo en todos los actos de la vida oficial» (1887: 173). En tercer lloc, Llorente es pregunta:

¿Quien podrá señalar [...] el punto exacto de la división, no oficial, sino étnica, entre catalanes y valencianos? [...] Ni apelando al idioma puede trazarse la línea divisoria: la lengua catalana se convierte poco á poco en valenciana, con igual difuminación de matices. Hasta llegar al Mijares, todo catalanea en el reino de Valencia: Vinaroz y Benicarló recuerdan las villas industriales y mercantiles del litoral de Cataluña; los montañeses del Maestrazgo [...] recuerdan también á los payeses de la montaña catalana (1887: 186).

D'altra banda, Llorente també va escriure, òbviament, a l'*Almanaque «Las Provincias»*, on l'any 1889 publica l'article titulat «El movimiento literario en Valencia en 1888»,²⁶⁵ en el qual afirma, en referència al *Diccionari* de Marià Aguiló:

Este diccionario catalán sería, á la vez, diccionario valenciano; pues cree el docto Aguiló (y soy de su opinión) que en Cataluña, Valencia y Mallorca no ha de haber más que una lengua literaria, á cuya unidad no afecten las variantes de sus vulgares dialectos (1889: 71).

L'any 1890, Llorente esdevé cronista del Cap i Casal en substitució del recentment traspasat Fèlix Pizcueta. I uns mesos després realitza una altra clara manifestació respecte al nom i la identitat de la llengua catalana amb motiu de la reedició de les *Rimas* de Querol (1891), que hem comentat adés.²⁶⁶ Més tard, ja en 1906, escriu a *Las Provincias* una crònica del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906)

²⁶⁵ Article que, segons Llorente (1889: 65), va veure la llum anteriorment al primer número de la revista mensual *La España Moderna*, publicada a Madrid.

²⁶⁶ Vegeu les pp. 136-137.

amb el pseudònim «Valentino», en què afirma que entre els objectius de mossén Antoni M. Alcover es troba el de formar un

inventario completo de todas las voces del idioma catalán (en su acepción lata, comprendiendo el valenciano y el mallorquín), que se registran en los antiguos libros y documentos, y que se conservan vivas en todos los puntos en que (con dialectación diferente) se habla esta lengua.²⁶⁷

Segons comenta Ferrando (2006a: 147) a propòsit d'aquesta afirmació, «mai no havia estat Llorente tan explícit públicament pel que fa al nom de la llengua». En aquesta mateixa crònica també fa referència a la llengua que es parla «desde el francés Rosellón hasta las riberas del Segura» (Ferrando 2006a: 142). A més, la seua presència al Congrés també va comportar la composició *ex professo* d'una poesia que va llegir durant l'acte de clausura d'aquest, en què exalta així els lligams entre Catalunya i el País Valencià:

Germans de la gloriosa Catalunya, / els de l'illa Daurada y Roselló, / els d'Alguer, que separa'l mar y allunya, / pero l'oblit de vostre orige, no; / pera recort d'aquest venturós día, / per la partida solament amarch, / Valencia una abrassada vos envía / arborant com penó de germania / la llengua d'Ausias March.²⁶⁸

Convé esmentar que Roca (2010: 56-57) ha observat que Llorente varia en l'ús del mot «llemosí» per a referir-se a la llengua dels valencians durant els anys 80 i sobretot 90 del segle XIX, que va abandonar progressivament la denominació «llemosí», optant per l'ús d'altres apel·latius com «valencià» i «llengua valenciana» i, en menor mesura, «català».²⁶⁹

Tot amb tot, a diferència d'altres escriptors coetanis, Llorente no vacil·la a l'hora de defensar la unitat i la identitat catalana de la llengua dels valencians (Ferrando 2006a: 114; Roca 2010: 44), defensa que Vicent Simbor (1996: 24) qualifica com una de les «aportacions essencials» de la seua vasta obra. De fet, cal tindre en compte el mestratge que va exercir el mallorquí Marià Aguiló en conceptes tan importants com l'interés per

²⁶⁷ Citem de Ferrando (2006a: 115), que el transcriu.

²⁶⁸ Citem de Ferrando (2008: 119-120), que la transcriu. A més, aquest poema va aparèixer publicada a *Las Provincias* dins l'article «Congreso Internacional de la Lengua Catalana» del dia 20 d'octubre de 1906 (Roca 2008: 87).

²⁶⁹ Sobretot des de la celebració del Congrés (1906) fins a la seua mort (1911), anys que resten fora de l'abast d'aquest treball. Vegeu Roca (2010).

la llengua i la literatura catalanes, la unitat de la llengua i la fraternitat cultural amb Catalunya i les Illes Balears.²⁷⁰

Respecte al nom de la llengua, preferia el terme «llemosí» per a referir-se a la llengua literària, argüint raons estratègiques, per a no ferir susceptibilitats socials entre els valencians. És a dir, a diferència de Llombart —com veurem més endavant—, no tracta de justificar-ho filològicament. Llorente sap que la filologia moderna ja havia mostrat la inexactitud d'aquest terme, encara que ell l'empra per tradició, perquè el nom català ja s'aplica a una de les varietats del «llemosí» i— per tant— el conjunt de la llengua catalana hauria de tindre un altre nom, i perquè el nom català no agrada als valencians. Com afirma Roca (2007b: 164), Llorente emprava el nom «llemosí» amb «el desig de no provocar rebuig social, de no ferir l'orgull de la societat valenciana».

Al capdavant, també hem observat que, en el període que hem estudiat, Llorente és l'únic que s'hi apropa —bé que tímidament— a la posició de la filologia romànica respecte a l'origen singular del conjunt de la llengua catalana, romànic però deslligat de l'occità des de l'inici. Com hem vist adés, ho fa el 1868 en un article anònim publicat a *Las Provincias*, que Roca (2010: 48) li atribueix —«anònim, però sens dubte escrit pel director de *Las Provincias*»—, en què afirma:

El idioma que se habla en Cataluña, Valencia y Mallorca no proviene del Limoussin francés, y en este sentido se comete una inexactitud al llamarlo lengua lemosina. Pero, aceptado que la etimología no es exacta, ¿qué mal hay en que la cosa siga llamándose por el nombre que se le ha puesto y que los siglos han sancionado? (1868b: 2b)

A més, probablement cal esperar fins al 1933 per a observar una nítida afirmació filològica respecte a l'origen singular del conjunt de la llengua catalana, any en què un jove Manuel Sanchis Guarnier publica la primera edició de *La llengua dels valencians*.

4.1.6. Benvingut Oliver i Estellés

Originari de Catarroja, on va nèixer el 1836, Benvingut Oliver es va llicenciar en Dret a la Universitat de València, fou vice-secretari de l'Audiència de Barcelona, on va viure uns anys. Va residir una temporada al Puerto Rico colonial, però el 1870 s'instal·la a

²⁷⁰ Vegeu Roca (2007a: 27-63), que ha estudiat la influència d'Aguiló en Llorente.

Madrid com a funcionari de la *Dirección General de Registros Civil, de la Propiedad y del Notariado*, de la qual va ser subdirector vint-i-quatre anys. Fou elegit membre de la *Real Academia de la Historia* amb el discurs d'ingrés intítulat *La nación y la realeza en los estados de la Corona de Aragón durante la dinastía barcelonesa*. Es tracta d'un dels iniciadors de la investigació erudita sobre el nostre passat jurídic i el primer a emprar la fórmula «països catalans» —en minúscula— (Fuster 1979: 160-161). No se li coneix cap text en català, però és el primer valencià del vuit-cents que empra el nom «català» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana. A més, Fuster (1982: 37) afirma que Oliver «era un home de *Las Provincias*», en el sentit que «devia ser “canovista”, o “silvelista”», i que ell i Teodor Llorente van ser amics des de joves, com sembla demostrar-ho el to de les cartes entre ambdós recollides als volums II i III de l'epistolari llorentí (Fuster 1979: 162).

En tot cas, Oliver és el primer valencià del vuit-cents a emprar el nom «català» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana. És el 1876 amb la publicació del primer volum de l'obra *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, en la qual realitza alguns comentaris sobre la llengua. A la introducció d'aquest primer volum afirma que

entre los habitantes de los territorios conocidos con los antiguos nombres de Principado de Cataluña y Reinos de Mallorca y de Valencia [...] todavía mantienen como vínculo de union la misma lengua de origen ó de nacimiento, á la cual designaremos con el nombre común y mas propio de *lengua catalana*.

Este hecho que, si no somos los primeros en descubrir, nadie hasta ahora lo ha proclamado, arroja inesperada luz sobre toda nuestra historia y sobre el verdadero carácter de los pueblos que podemos llamar de lengua catalana, los cuales aparecen á nuestros ojos partes de un todo, como miembros de una nacionalidad, no sólo dentro de la gran familia española sino dentro de aquel poderoso Estado político, conocido durante la Edad Media, y hasta el siglo pasado, con el nombre de Corona de Aragon (1876: v-vi).

Dues pàgines més endavant insisteix respecte a la llengua dels territoris de l'antiga corona d'Aragó:

en una palabra, que todos esos pueblos, que como sello exterior é indelebe se valen de una misma lengua para expresar sus sentimientos y sus ideas, desde los Pirineos al rio Segura, y de las Islas del Mediterráneo, formaban y constituian una verdadera nacionalidad (1876: ix).

I poc després es refereix a la zona catalanoparlant del País Valencià amb el sintagma «los pueblos de lengua catalana del Reino de Valencia» (1876: XI). Anys després, concretament el 1881, publica el quart i últim volum d'aquesta obra, que és una edició del *Libre de les costums generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa* de 1539. Als preliminars, detalla aspectes filològics i lingüístics de l'obra i es refereix a la llengua del segle XIII amb els sintagmes «antiquísimo catalan» (1881: VI) i «catalan tan antiguo» (1881: VII), i també esmenta els «Diccionarios de lengua catalana» (1881: XX). Segons Marcet i Solà (1998: 1162), l'autor té plena consciència del que representa aquesta obra per a les terres de parla catalana. Més endavant afirma que

para exponer con claridad y método el contenido de sus preceptos y el espíritu de todas las instituciones jurídicas ordenadas en el mismo, nos ha sido forzoso hacer un previo estudio analógico, ortográfico y sintáxico de ese mismo texto, á fin de conocer la verdadera significacion gramatical y lógica de las voces y de las frases (1881: X).

Així, «al adoptar este sistema [...] conservamos [...] todos los elementos necesarios para que el gramático y el filólogo puedan estudiar el desarrollo de la lengua catalana» (1881: XI). També fa referència a l'origen de la llengua catalana, encara que de manera indirecta, quan afirma que ha conservat la lletra ç «por considerarla como letra característica de la lengua de Oc y de sus variedades galo-meridional, provenzal y catalana» (1881: XIII).²⁷¹ Unes pàgines més endavant es refereix al text, que està redactat en «idioma catalan antiquísimo», i lamenta el retard dels estudis

de nuestro Derecho nacional, y los dialectológicos; y sobre todo, la falta, cada vez más sentida, de una Academia regional de la lengua popular de Cataluña, Mallorca y Valencia, que estudiándola fundamentalmente y estableciendo los principios de su Morfología y Sintaxis, pueda restituir á este idioma su carácter y fisonomía propios y nativos (1881: XX).

L'edició d'aquest text, en termes filològics i en paraules del mateix Oliver (1881: XX), «lo creemos muy distante de la perfeccion, y sus defectos los pondrá de manifiesto el estudio filológico de la lengua catalana». De totes formes, el vocabulari resultant d'aquesta edició «prestará alguna utilidad en los momentos actuales, y [...] siempre podrá recurrirse á él como un inventario de la lengua catalana del siglo XIII» (1881: XXI), perquè «corresponde á un período fijo y determinado de la lengua catalana» (1881:

²⁷¹ Més endavant empra un sintagma semblant: «nuestra edicion de las COSTUMS no está destinada exclusivamente á personas más ó menos familiarizadas con las variedades de la lengua de Oc» (1881: XX). També efectua una referència anàloga quan al·ludeix «los estudiosos dialectológicos romanos ó neo-latinos, y en especial los que versan sobre las variedades de la lengua de Oc» (1881: XXII).

XXI). Posteriorment aclareix els dubtes respecte a la identitat de la llengua catalana que havia pogut crear adés²⁷² i assevera nítidament la independència de la llengua catalana en els termes següents: «La filología comparada de las lenguas formadas del latin al començar la Edad Media, y del castellano, provenzal, y catalan particularmente, acrecentarán el gran caudal de sus materiales» (1881: XXII-XXIII). També ho fa quan es refereix al *Llibre de Costums* com

un monumento literario que ofrece la demostracion más cumplida de que el idioma catalan, en que está escrito, habia salido de su infancia para llegar al período de su completa formacion [...], constituyendo ya en el siglo XIII una lengua verdaderamente literaria, con carácter propio y nacional, distinta, no sólo de la castellana, sino de la provenzal y de los dialectos que se hablaban en las comarcas situadas al otro lado de los Pirineos (1881: XXIII).

Tot amb tot, l'erudit Benvingut Oliver considera que el català és una llengua romànica que es parla des dels Pirineus fins al riu Segura, incloent a les Illes Balears,²⁷³ i considera que el nom més adient per a designar-la és el de «llengua catalana».

4.1.7. Vicent Venceslau Querol i Campos

Encara que amb una obra poètica majoritàriament en castellà, el poeta Vicent V. Querol —nascut a València el 1837— va escriure algunes poesies en català, i també coneixem més d'un discurs públic en la llengua pròpia. Membre de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València —junt amb el seu germà Aureli Querol—, el curs 1872-1873 fou el president de la Secció de Literatura, els dos cursos següents el president de l'entitat (1873-1874 i 1874-1875) i, finalment director del butlletí d'aquesta entitat el curs 1875-1876.²⁷⁴ El 1868 assisteix, junt amb Llorente, Ferrer i Bigné i Labaila, als X Jocs Florals de Barcelona, en què es refereix a la llengua catalana com a «natiu idioma» i brinda «perquè, quan tornen de maig les roses noves / pugam cantar, poetes, les catalanes trobes».²⁷⁵

²⁷² Ens referim al moment en què afirma: «la lengua de Oc [...] y de sus variedades galo-meridional, provenzal y catalana» (1881: XIII), així com als exemples transcrits en la nota anterior.

²⁷³ Voluntàriament o involuntària, eludeix la Catalunya del Nord en totes les afirmacions que realitza sobre els llocs on es parla la llengua catalana.

²⁷⁴ Cf. Pastor Banyuls (2017: 66).

²⁷⁵ Citem de Blasco (1988: 45-46), que transcriu el poema.

Anys després publica a València *Rimas*, llibre que conté poesies «castellanas» (1877: 23-302) i tres «catalanas» (1877: 304-325), aquestes últimes amb la corresponent versió castellana (Ribelles 1978: 519). La decisió de Querol de titular les seues poesies amb el mot «catalanas» serà criticada el mateix 1877 per Constantí Llombart i més tard per Llorente.²⁷⁶ Ara bé, Querol feu cas omís a les crítiques de Llombart respecte al nom de les seues «Rimes catalanes», com es desprén del fet que en l'edició pòstuma d'aquestes —el 1891 a Madrid— les continua titulant així, malgrat que Ferrando (2006c: 214) i Ferrando i Nicolás (2011: 336) afirmen que el qualificatiu «catalanes» «desapareix en la reedició de 1891».

Al voltant de 1875, Querol remet a Milà i Fontanals dos fulls amb informació de la llengua catalana als pobles de la província d'Alacant —ben probablement— a petició de l'erudit català, que aleshores estava interessat en l'estudi dels límits geogràfics de la catalanofonia (Bernat i Baltrons 1999: 214-215).²⁷⁷ El nom que emprà Querol per a referir-se a la llengua dels valencians és majoritàriament «valenciano»: «En Monforte se habla el castellano, pero [...] se ignora si con antelación a la época citada se habló el valenciano»;²⁷⁸ «En Aspe se habla un castellano idéntico al de Monforte, sin mezcla de valenciano»; «Petrel al Norte, Pinoso, Monóvar, Hondón de las Nieves y Crevillente al mediodía, són los últimos pueblos de esta parte de la Prov^a. que se habla el valenciano»; «Elda, Aspe y Monforte se encuentran enclavados enmedio de pueblos que hablan el valenciano»; «El valenciano que se habla en los mentados pueblos es puro y sin intercalar palabras castellanas»; «Fuente la Higuera valenciano»; «Guardamar valenciano» i «Orihuela valenciana». Ara bé, com suggereix Pastor Banyuls (2017: 111), en aquest cas Querol es refereix específicament a una zona valencianoparlant i és per això que emprà el nom amb què es coneix la llengua catalana en aquestes comarques.

L'única referència al «catalán» que apareix en aquest document és l'última que aporta Querol, quan afirma que «Caminando desde Alcoy, Penaguila, Vall d'Albayda cap a

²⁷⁶ Vegeu les pp. 136-137.

²⁷⁷ Més exactament, el document «duu el nom *Querol* al final del text, la qual cosa ens indicaria que el poeta valencià [...] va ser l'autor d'aquest primer document o la persona que comunicà a Milà les dades que conté» (Bernat i Baltrons 1999: 214).

²⁷⁸ Citem de Bernat i Baltrons (1999: 215-216), que transcriu el document.

Callosa den Sarriá, Polop, Serres de Bernia, Puigcampana, [...] Vall de Gallinera, Vall de pop, montañas [...] hasta la plana de Denia catalan mas puro que Valencia».²⁷⁹

D'altra banda, les dades epistolars també revelen molta informació important al respecte. El 1884, en una carta enviada a Llorente, signada a Madrid amb data de 18 de novembre, Querol afirma respecte al discurs que ha de realitzar com a president dels Jocs Florals de 1885: «Ahí es nada escribir un discurso en catalán para los catalanes: cierro los ojos al peligro y ¡adelante!» (Llorente 1928: 134); encara que més endavant afirma: «Nada me dices de tu tomo de poesías lemosinas», en referència al *Llibret de versos* de Llorente, que es va publicar l'any següent. Dos mesos més tard, concretament el 6 de gener de 1885, torna a enviar una carta a Llorente en la qual insisteix en els termes següents: «Aun no he tenido tiempo para pensar en mi discurso de los Juegos Florales. [...] Luego veré si puedo disponer de algún ocio para repasar mi olvidado catalán» (Llorente 1928: 136). Encara que després es refereix així a l'esmentat llibre de poesies de Llorente: «La próxima publicación de tus poesías lemosinas, que aguardo con ansia, me servirá de mucho para refrescar la imaginación y recordar los olvidados giros de la lengua de oc» (Llorente 1928: 136).

L'any següent Querol realitza l'esmentat «Discurs del Sr. President del Consistori», en el qual es refereix així a Manel Milà i Fontanals, recentment traspassat: «Mestre ben aymat y consultat oracle del renaixement llemosí, sembla que al anarsen d'entre nosaltres haja deixat en desvaliment y orfanesa les lletres catalanes»,²⁸⁰ a qui «la erudició ben triada y'l coneixement á fons de totes les literatures neollatines no impedia la realisació de la seua propia obra artística».²⁸¹ Pel que fa a la llengua catalana, en aquell discurs es refereix als Jocs Florals d'aquesta manera: «esta gran festa anyal de la antiga y forta raça catalana, que congrega fins als més llunyadans parents»,²⁸² fent servir el sintagma «raça catalana» en el sentit de pertànyer a la mateixa comunitat de parla que catalans i balears. No debades, com indiquen Marcet i Solà (1998: 1408) i Roca (2012: 241), aquest discurs fou reproduït —a més del llibre oficial dels Jocs (1885)— en els periòdics catalans *La Renaixensa* (1885), *La Veu de Montserrat* (1885), els valencians *Las Provincias* (5-5-1885) i *Almanaque «Las Provincias» para 1886* (1885), i en la

²⁷⁹ *Ib.* 216.

²⁸⁰ Citem de Roca (2012: 241), que el transcriu en la seua totalitat.

²⁸¹ *Ib.* 241-242.

²⁸² *Ib.* 242.

revista *Museo Balear* (1885) i no hem trobat cap article on algun lletraferit o erudit valencià protestara o responguera aquestes nítides afirmacions de Querol.

A més, com dona compte Ferrando (2006c: 214), mentre era president de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València hi pronuncia una conferència intitolada «Breves consideraciones acerca del renacimiento catalán», en la qual no estableix cap diferència entre «llemosí» i «català». Ferrando (2006c) deu referir-se a la conferència «El renacimiento en nuestros días de la literatura provenzal catalana», enunciada l'1 d'abril de 1875 i que va formar part del cicle de debats «Juicio crítico sobre la restauración de la poesía lemosina; su porvenir y ventajas o inconvenientes de su desarrollo».²⁸³ En aquesta dissertació, Querol «trazó luego a grandes rasgos el origen y el desarrollo del habla y de la literatura catalana»,²⁸⁴ «habló luego de la época de oro de la literatura catalana durante el siglo XV»,²⁸⁵ una llengua i literatura que han estat restaurades recentment,²⁸⁶ com mostra «la serie de trabajos y de obras que en corto número de años han realizado dicha literatura, y al ocuparse de la índole especial de la lengua catalana».²⁸⁷ En definitiva, una llengua i una cultura molt importants per als valencians perquè

el idioma catalán, [...] es aún el de nuestro antiguo reino. Que en ese idioma están escritas nuestras crónicas; los documentos y códices de nuestros archivos; los procesos de nuestras Cortes, los códigos de nuestras antiguas leyes [...]. Que si el catalán desapareciese, se olvidaría la significación de los nombres de muchas de nuestras comarcas; se olvidaría hasta el significado de nuestros propios apellidos. Que los valencianos no pueden menospreciar la lengua de sus antiguos poetas: aquella en que, por primera vez, un valenciano vertió a idioma vulgar los libros santos, y aquella en que por vez primera habló en España el arte de la imprenta.²⁸⁸

²⁸³ Citem de Pastor Banyuls (2017: 128-130), que transcriu la crònica publicada al butlletí de l'Ateneu de València del 15-05-1875 adaptant el text a la normativa castellana actual.

²⁸⁴ *Ib.* p. 128.

²⁸⁵ *Ib.* 129. En la p. 130 empra una expressió semblant: «el siglo de oro de las letras catalanas».

²⁸⁶ *Ib.* 129: «se ha restaurado tambien con mayor brillo que nunca la lengua literatura provenzal catalana».

²⁸⁷ *Ib.* 129. Hi ha més referències al conjunt de la llengua i a la literatura catalanes, com les següents: «idioma catalán» (pp. 129 i 130), «renacimiento catalán» (en dues ocasions en la p. 130), «literatura catalana» (p. 130).

²⁸⁸ *Ib.* 130.

Segons Simbor (1988a: 37), «caldria tenir en compte si l'atreuiment singular de Querol no es veuria facilitat per la llunyania física de València i de les seues pressions»,²⁸⁹ encara que la seua relació amb València és constant i perllongada en el temps. De fet, com indica Pastor Banyuls (2017: 110), Querol formava part de la societat civil valenciana i —en alguns casos— la representava, com és el cas de l'Acadèmia de Sant Carles, l'Ateneu Científic, Literari i Artístic i la Societat Econòmica d'Amics del País, tres entitats importants del Cap i Casal. A més, el discurs que acabem de comentar l'enuncia a l'Ateneu mentre era el president de la institució.

De fet, Querol no només «titulà «Rimes catalanes» el recull de poemes renaixencistes que publicà al costat dels poemes en castellà al llibre *Rimas*, de 1877» (Simbor 1988a: 37), sinó que també ho feu en la segona edició d'aquestes (1891) prologada per Llorente i en la conferència a l'Ateneu de València, en la qual només empra «català» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana davant d'un públic exclusivament valencià. Endemés, Ferrando i Nicolás (2011: 336) afirmen que la posició onomàstica de Querol es deu a la influència del mallorquí Marià Aguiló, però cal relativitzar l'ascendència de l'escriptor mallorquí sobre Querol en aquesta qüestió, sobretot si tenim en compte que Llorente va tindre una major relació amb Aguiló i aquest es va mantindre en la posició llemosinista.²⁹⁰

Així, amb les dades que hem mostrat podem afirmar que Querol empra públicament el mot «catalanes» per a referir-se a les seues poesies i es refereix al renaixement literari del conjunt de les terres de parla catalana amb el sintagma «el renacimiento catalán», i en privat també es refereix al «catalán» com a la llengua en què farà el discurs dels Jocs Florals de 1885. A més, Querol era coneixedor, com hem vist, de l'obra filològica de Milà i Fontanals, fet que al nostre parer també influí sobre la seua posició respecte al nom de la llengua. Tampoc podem deixar de banda el fet que en privat, almenys per carta a Llorente, es refereix amb el mot «llemosines» a les poesies d'aquest darrer, però sembla que es tracta més bé d'una forma de cortesia cap al seu amic Llorente pel fet que

²⁸⁹ Anys després, aquesta idea l'ha expressada semblantment Roca (2007b: 166): «Querol, però vivia a Madrid, on havia publicat el seu llibre i no estava sotmés als condicionaments polítics de la societat valenciana».

²⁹⁰ Vegeu Roca (2007a: 27-63) per al mestratge d'Aguiló a Llorente; i § v.4.1.5. Teodor Llorente i Olivares, per a la seua ideologia lingüística.

aquest preferia emprar el mot «llemosí» per referir-se a la llengua literària, com hem vist adés.²⁹¹

4.1.8. Fèlix Pizcueta Gallel

Nat a València l'any 1837, Fèlix Pizcueta es va llicenciar en Medicina a la Universitat de València, professió que va exercir durant uns anys. Més tard es va dedicar al periodisme i a la política, fou cronista del Cap i Casal, va estar vinculat al Partit Republicà, i en l'àmbit cultural fou el primer president de l'entitat Lo Rat Penat —entre 1878 i 1879— i més tard el seté —entre 1884 i 1886 (Roca 2011b: 85). No va manifestar directament la seua opinió respecte al nom i la identitat de la llengua catalana, encara que és pertinent ressenyar ací les seues intervencions respecte ambdues qüestions, perquè ens donen informacions d'interés. El 1879 realitza el Discurs del President de la Societat en els Jocs Florals València, organitzats per Lo Rat Penat, en què manifesta la seua dificultat d'expressar-se «en la llengua patria», que «no es la qu'he parlat en la escola, ni en la que m'he produït» per escrit (1880: 21).

Un temps més tard, concretament el 16 de febrer de 1881, participa a la seu d'aquesta entitat amb la resta de membres de la secció de literatura en la repressa del debat que havia quedat pendent des de la sessió anterior sobre «si nuestra lengua valenciana actual sirve para la poesía heróica, ó es mejor la arcáica». Segons la crònica anònima que dos dies després publicà *Las Provincias*, fou el primer a parlar-hi, assegurant «que la lengua usual, tanto en Cataluña como en Mallorca y en Valencia, que él consideraba como tres ramas de un mismo tronco, podía espresar perfectamente la grandeza de la poesía heróica» (Anònim 1881b: 2d). Pel que fa a la identitat de la llengua, doncs, segons Pizcueta «la lengua usual» que es parla a Catalunya, Illes Balears i País Valencià és la mateixa, «como tres ramas de un mismo tronco».

El mateix 1881 publica el poema «La meua llengua. Versos improvisats» en *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*²⁹² en què afirma: «Jo sempre parlaré la dolça llengua / En que á parlar ma mare m'ensenyá» (1881: 136), «la llengua en que escrigué Jaume sa historia / Pensá Lluís Vives y cantá Ausias March» (1881: 137). En darrer terme, el 18 de

²⁹¹ *Ib.*

²⁹² Aquest poema es tornà a reproduir dins *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* 1, p. 3a.

desembre de 1884 pronuncia el discurs d'obertura del curs de Lo Rat-Penat, en el qual afirma que Sant Vicent Ferrer tenia «aquell esperit evangélich que vá dur de ciutat en ciutat y de vila en vila predicant sempre en llengua valenciana» (1885: 13b).²⁹³

Comptat i debatut, Pizcueta, metge, home d'ideologia progressista i del patriciat urbà de València (Sanchis Guarnier 1982: 38, 49), no es manifestà respecte a la identitat de la llengua catalana, encara que —implícitament— sempre reconegué que la llengua de Catalunya, Balears i País Valencià eren tres branques d'un mateix tronc. Pel que fa a la qüestió onomàstica, va tractar d'esquivar-la emprant circumloquis per a referir-se al conjunt de la llengua catalana literària com «la meua llengua», «la llengua patria», «la dolça llengua en que á parlar ma mare m'ensenyá» i «la llengua en que escrigué Jaume sa historia / Pensá Lluís Vives y cantá Ausias March». Alhora, Pizcueta va utilitzar els sintagmes «llengua valenciana» i «idioma valencià» per a referir-se a la llengua d'ús dels valencians.

4.1.9. Joan Baptista Perales i Boluda

Natural de Moixent, on va vindre al món l'any 1837, l'escriptor Joan Baptista Perales es va llicenciar en Filosofia i Lletres a Madrid, on hi vivia. Va publicar, anotar i continuar les *Décadas* (1610-1611) de Gaspar Escolano, concretament en tres volums, publicats el 1878, 1879 i 1880 respectivament. Ens interessa particularment el tercer dels volums, que és la «continuación de las Decadas que escribió [...] Gaspar Escolano», escrita per Perales. Aquest té un capítol titulat «Formación de la lengua valenciana»²⁹⁴ en què el curador es centra en l'origen occità de l'idioma implantat per Jaume I a l'antic regne de València. Ara bé, Perales matisa que la llengua de la repoblació «ya no puede llamarse sino catalana» perquè «los catalanes la crearon» (1880: 53). En aquest sentit, com indica Rafanell (1991b: 44), hem de destacar la contundència d'aquestes paraules, que situa Perales com un dels primers valencians del vuit-cents a dir clarament que s'ha d'anomenar llengua catalana a l'idioma de l'antic regne de València, sense circumloquis accessoris. Un fet important que van eludir els estudiosos del període, incloent-hi Llobart (1879a: 540), el qual va evitar fer qualsevol comentari al respecte en els seus

²⁹³ Reproduït l'1 de gener de 1885 a *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* (1885: 11b-14b), d'on el citem. També en dona notícia *Las Provincias* el 19 de desembre de 1884.

²⁹⁴ Text que, pel seu interès i llargària, reproduïm a l'annex 23.

«apunts bio-bibliogrífichs». A més, cal tindre en compte que visqué a Madrid, on va publicar l'obra, i no sembla estar especialment vinculat a Lo Rat Penat. Fets, tots ells, que cal tindre en compte a l'hora d'estudiar les seues clares afirmacions sobre el nom i la identitat de la llengua catalana. També cal advertir que aquesta contundent afirmació no està aïllada ni matisada amb posterioritat, sinó ben al contrari. En aquest sentit Perales torna sobre la qüestió quan afirma que «Consta [...], bajo la fé de los autores que en la materia nos han precedido, que los Fueros de Valencia fueron redactados en latin y traducidos despues á la lengua usual catalana que era la que se hablaba en Valencia» (1880: 54a). En definitiva Perales i Boluda considera que el català és una llengua romànica que també es parla al País Valencià, i «catalana» és el nom que cal emprar per a referir-s'hi.

4.1.10. Josep Bodria i Roig

Pintor i escriptor nascut a València el 1842, Josep Bodria va ocupar diferents càrrecs de la junta directiva de Lo Rat Penat, entre els quals destaca el de vicepresident en els períodes 1892-1895 i 1897-1901.²⁹⁵

Va exercir de corresponsal valencià a la revista catalana *Lo Gay Saber* «periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians», com deia el subítol, on va publicar cartes al director ressenyant l'activitat literària valenciana, amb especial atenció al Cap i Casal. Al primer número de 1880 dona compte de la inauguració de la nova seu de Lo Rat Penat, el saló principal de la qual estava presidit per «des armes de Valencia, ab lo simbólich Rat-Penat; á ambes parts, están los escuts de Catalunya y Mallorca, per demostrar que son les tres germanes de igual parla» (1880a: 10b), descripció on mostra clarament la seua opinió sobre la unitat de la llengua catalana. I més endavant afirma que l'aleshores president Teodor Llorente va llegir «un bellíssim discurs en llengua valenciana» (1880a: 11a). El mes següent informa que a la secció de literatura de Lo Rat Penat s'«esmenta els temes que durant l'any hauran de posar-se a discussió», el tercer dels quals és l'«Orige de la literatura valenciana» (1880b: 47ab). L'1 d'abril del mateix any publica un altre article en què es refereix al català Víctor Balaguer com a «célebre trovador de Montserrat, gloria de sa patria y de la

²⁹⁵ Vegeu Perpinyà i Puig (2015) per a una introducció a la vida i l'obra de Bodria.

lliteratura llemosina» (1880c: 87a). El 15 d'agost publica un altre article en el qual dona notícia dels Jocs Florals celebrats a València el proppassat 29 de juliol —als quals va participar Víctor Balaguer— i que Bodria qualifica com «la festa de la poesia llemosina» (1880d: 188a). A més, en el mateix article transcriu una «décima» escrita per ell mateix en què brinda —entre d'altres— «P'els llemosins escriptors» (1880d: 188b). En aquestes tres darreres referències s'observa —doncs— que Bodria empra el mot «llemosí» per a designar el conjunt de la llengua catalana.

Abans de finalitzar el 1880, publica un altre article de correspondència en què informa de l'acte d'inici de curs 1880-1881 de Lo Rat Penat, on afirma que l'aleshores alcalde de València Vicent Pueyo va fer el discurs d'obertura de curs «ab correcte llenguaje valenciá» (1880e: 265b). A més, informa que en la ciutat de Gandia «comensa á remoures lo moviment llemosí» i, en una nota a peu de pàgina, afirma que «*Lo Gay Saber* que no accepta aqueix nom» —el de «llemosí»— «por [= per] lo actual renaixement literari catalá, en obsequi al corresponsal li dona publicitat, fent constar parer sobre'l particular» (1880e: 265b). Aquesta nota a peu de pàgina és, doncs, l'afirmació més nítida coneguda sobre la posició de Bodria respecte al nom del conjunt de la llengua catalana. Més endavant, al mateix article, l'autor afirma que aquest «moviment llemosí» a Gandia és gràcies a uns quants «conreadors de nostra dolça parla», que exerceixen de «mantenedors de nostre renaixement literari» (1880e: 265b). En el primer article de 1881 informa que s'ha inaugurat la Biblioteca de Lo Rat Penat, «á la que, tan V.[vosté, director de *Lo Gay Saber*,] com els demás apreciats escriptors catalans, han contribuït en part al foment de la mateixa» (1881a: 20b). És a dir, Bodria reconeix i agraeix als escriptors catalans la seua contribució a l'assoliment de la biblioteca de l'esmentada entitat. En l'article següent, publicat el 15 de juny, Bodria parla dels propers Jocs Florals de València i afirma que hi participaran «los mes triats cantors de nostre antiga parla» (1881b: 134b).

En el primer article de gener de l'any següent, Bodria informa —també des de les pàgines de *Lo Gay Saber*— que «en la secció de lliteratura se debatirán en lo present curs académich los temes següents» (1882a: 10a), el quart dels quals es titula «Orígens y primers monuments de la lliteratura valenciana» (1882a: 10b), fet que ens duu a plantejar-nos que el debat esmentat de 1880 no es va produir i es va ajornar la seua realització fins al 1882. També és important esmentar que la setena «discussió» porta per títol «La denominació de llemosina aplicada á la nostra llengua, ¿té alguna rahó

histórica y filológica?» (1882a: 10b). En aquest sentit, és innegable el fet que els valencians que van participar d'aquests debats al si de la secció literària de Lo Rat Penat eren coneixedors dels plantejaments de la romanística internacional o, com a mínim, de la posició que van mantindre Bofarull i Milà i Fontanals des de Catalunya. I deduïm que aquest tema comença a transcendir a la societat valenciana lletrada, encara que aquesta fora reduïda. Ens referim al conjunt de socis de l'esmentada entitat valenciana, així com a les persones que —d'alguna manera— n'eren properes.

En l'article següent, publicat l'1 de febrer, es refereix privativament a «lo renaiximent literari valenciá, dut á cap fa temps, per nostre estimat company Sr. Llombart» (1882b: 29b). Dona compte del debat al si de la secció de literatura de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València al voltant de la pregunta: «el renacimiento lemosin es perjudicial al desarrollo de la literatura española?» Afirmar que els lletraferits Josep Martínez i Aloy i Josep Vives i Ciscar —els quals treballen en apartats posteriors— van intervindre en «defensa del actual moviment» literari; el primer va afirmar que «lo renaiximent valenciá está enriqueciendo nuestra literatura patria» en referència —evidentment— a la literatura espanyola, i es va referir privativament a «la literatura valenciana». Segons la crònica de Bodria, la postura contrària era defensada per un «molt jove» Francesc Vives i Liern —cofundador de Lo Rat Penat i primer secretari de l'entitat, l'any 1878, i aleshores secretari de l'Ateneu de València— i per Miquel Velasco i Santos —aleshores director de l'Arxiu general del regne de València i autor de l'obra *Reseña histórica de la Universidad de Valencia* (1868). Més endavant, Bodria fa referència a la llengua catalana del País Valencià amb els circumloquis «nostra parla» i «nostra llengua», i després amb les referències privatives «valenciá» i «renaiximent de les lletres valencianes» (1882b: 30a). En l'article següent, publicat el 15 de març, Bodria respon a l'article del català Careta i Vidal intitulat «Lo catalanisme á Valencia», tal i com hem vist adés.²⁹⁶

D'altra banda, en l'article publicat el 15 de juny es refereix a la llengua catalana amb el circumloqui «paraules escrites en nostra parla del segle xv» (1882d: 119a). En la mateixa col·laboració, Bodria informa d'una vetlada literària i musical a la Seu de València en què el català Jaume Collell —canonge de Vic— fou «molt aplaudit al final que dedica algunes sentides paraules d'afecte y carinyo vers lo nostre gloriós renaixement actual» (1882d: 119b). I, abans de finalitzar l'article, Bodria afirma que en

²⁹⁶ Vegeu les pp. 135-136.

Castelló de la Plana «se ha propagat lo pensament de formar una societat pera'l conreu [= conreu] de nostra dolça parla» (1882*d*: 119b). En el seu darrer article publicat en *Lo Gay Saber* —del 15 d'agost—, informa dels darrers Jocs Florals de València, en què

lo llorejat poeta malloquí D. Tomás Forteza [...] exposá los motius de unio y germandat que existixen entre les Balears y Valencia rebent un llarch picament de mans, al finir sa bellíssima peroració, deixant grats recorts entre'ls que tingueren lo gust de felicitarlo personalment (1882*e*: 151b).

Finalment, Forteza fou obsequiat —«com tots los mantendors forasters»— «ab un dinar de germanó y companyerisme, ahon ha reynat la més coral expansió, brindant per sos germans de Catalunya, Valencia y Mallorca» (1882*e*: 152a). Als seus escrits publicats a *Lo Gay Saber* s'observa, doncs, que Bodria emprà el mot «llemosí» per a designar el conjunt de la llengua i literatura catalanes, i amb el pas dels anys abandona progressivament l'ús d'aquest mot en favor de circumloquis com «nostra parla» i «nostra llengua» i de la designació privativa «valenciá».

Anys després, Bodria publica el volum de poesia titulat *Roselles* (1895), prologat per Jeroni Forteza i Valentí, assagista, periodista i poeta valencià d'origen mallorquí. En l'esmentat pròleg, Jeroni Forteza emprà els circumloquis inclusivament «la materna llengua» (1895: VI), «la nostra parla» (1895: VII), «la nostra poesia» (1895: VII) i «la llengua de sos pares» (1895: X) per a referir-se a la llengua catalana, encara que sembla seguir la «tesi llemosinista» quan es refereix a Bodria com un dels «valencians que escriuen ó trovan en llemosí» (1895: XIII) i també només en una ocasió emprà el mot «valenciá» (1895: IX) per a referir-se a la llengua popular. Adés hem afirmat que els circumloquis que emprà són inclusivament, basant-nos en el fet que en els únics dos casos concrets que escriu és per a referir-se, en primer lloc, a «Mossen Verdaguer, els dos Aguilons, en Costa, en Roselló, en Matheu, en Llorente, en Forteza (Tomás), en Balaguer, en Collell, en Picó y alguns altres». Tots ells catalans, mallorquins i valencians que van escriure en català. I, en segon lloc, quan Forteza afirma que a Bodria «li passa lo mateix que á la major part dels poetes de Catalunya, Valencia y Mallorca, que no mes ho son de veres quant cantan ab sa própia llengua» (1895: IX).

Pel que fa al propi Bodria, en la nota referida al poema titulat «Á la mare de deu» (1895: 21-23) afirma que Llombart era «propagador del renaixement llemosiniste en

Valencia [...] que venia donant á llum l'esmentat Calendari²⁹⁷ en nostra dolcíssima parla, escriguí la present composició, una de les primeres que vaig fer en valenciá» (1895: 133). I en la nota referida al poema titulat «Costums de ma terra» (1895: 26-28) afirma que es publicà en *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*, almanac que era «redactat per escriptors valencians, catalans y mallorquins» (1895: 134).

Cinc anys després, Bodria publica un nou «Aplech de versos valencians», en aquest cas titulat *Fulles seques* (1900). En aquest llibre es pot llegir el poema «Profesió de fe», en el qual escriu:

Feixuga y sense gales, sentí mon cor un día, la musa dolça y tendra del valenciá verger: / los ritmes del gran mestre [Teodor Llorente] donárenli armonía, / les Illes d'or sos cántichs; ses troves Verdaguer. / [...] Yo cante sense notes les gestes de la terra, / costums, estils y faules del poble valenciá; / y escrich en esta parla, que huy tot hom desterra... / si fora de Castella, cantara en castellá (1900: 13-14).

En l'apartat de notes escrites per ell es refereix al poema titulat «La Valenciana» (1900: 121-122) i afirma que «Ú dels chors que per primera vegada se cantaren en la llengua del país (1884), fon *La Valenciana*, qual música es deguda al llavors jovencell fill de Bunyol D. Joseph Morató» (1900: 170).

Tot amb tot, l'escriptor Josep Bodria —d'origen social humil i amb manca d'estudis universitaris (Sanchis Guarner 1982: 47)— és un dels valencians que reconeixen la unitat de la llengua catalana i que van seguir la tesi que designa a la llengua catalana amb el mot «llemosí», encara que limitant-se a emprar aquest mot instrumentalment, sense tractar de justificar-ho. A més, amb el pas dels anys abandona progressivament l'ús d'aquest mot en favor de circumloquis com «nostra parla», «nostra llengua» i «la llengua del país» —entre d'altres— i de la designació privativa «valenciá». En aquest sentit, de la seua relació amb la publicació *Lo Gay Saber* deduïm que era coneixedor de la posició de Milà i Fontanals i de Bofarull, fets —tots ells— que van influir en el seu tebi posicionament respecte a la qüestió onomàstica. Un altre aspecte a destacar, com hem apuntat adés, és la importància de la informació que publica als seus articles com a corresponsal valencià del periòdic català *Lo Gay Saber*, sobretot respecte als debats al si de la secció literària de *Lo Rat Penat*.

²⁹⁷ Es refereix a la publicació *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* (1874-1883), fundada per Llobart.

4.1.11. Roc Chabàs i Llorens

Nat a Dénia l'any 1844, Roc Chabàs fou coadjutor a la parròquia de la capital de la Marina Alta i, des de 1891, canonge arxiver de la seu de València, on va viure molts anys. Va realitzar nombrosos estudis lingüístics que va publicar en la revista *El Archivo* (1886-1892) —fundada i dirigida per ell mateix— i va editar textos clàssics catalans, com a bon coneixedor del català antic. A més, va participar a l'entitat Lo Rat Penat, on fou membre de la junta directiva com a president de la secció de literatura (el curs 1901-1902) i responsable de publicacions (diversos cursos a partir de 1902).

Convenim amb Pérez i Moragon (2008: 177-178) que aquest valencià ha estat exclòs durant molt de temps de les anàlisis sobre la Renaixença de manera injustificada. És un fet innegable que la major part de la producció de Chabàs fou en castellà, però no se'l pot separar ni excloure per aquest motiu, perquè el denier col·laborà amb aquest moviment des de la recerca del passat valencià —en llengua castellana. Sobre el nom de la llengua va sostindre una posició canviant (Pérez i Moragon 2008: 192). Pel que fa a les relacions epistolars que va mantindre amb diferents valencians i catalans, el 27 de gener de 1883 escriu una carta a Jacint Verdaguer, en la qual afirma que

En el Principado aun pueden pensar en la restauracion del lenguaje pátrio; en Valencia es imposible. Ni siquiera gramatica ni diccionario tenemos, Justamente los días de mi permanencia en Valencia los he aprovechado para animar el estudio del valenciano, y he conseguido de Lo Rat-penat que nombre una comision para que reuna los datos y redacte un diccionario valenciano; estoy empeñado en que se haga algo bueno, pues lo poco que hay no vale nada.²⁹⁸

Anys després, concretament el 6 d'octubre de 1889, envia una carta al català Jaume Massó i Torrents —conservada a la Biblioteca de Catalunya (Pérez i Moragon 2008: 193-194)—, en resposta a la sol·licitud d'un article, en la qual li deia:

¿Como decir á V. que no? Me es imposible, por mas que hubiera V. salido mucho mejor dirigiendose á otros de Valencia [...]. Supongo que lo escribiré en castellano y V. se lo arreglará al catalán, por que de lo contrario iría escrito en valenciano.²⁹⁹

En una altra del 4 de novembre de 1894, deia al mateix Massó i Torrents: «Ans de despedirme vull escriure quatre paraules en la parla valenciana, tan descuidada. Si bé sí

²⁹⁸ Citem la carta de l'epistolari Verdaguer (1974: 20-21).

²⁹⁹ Aquesta carta la citem de Pérez i Moragon (2008: 193), que la transcriu.

parlem valencià, ja no sabem escriure'l per haver perdut la costum, no tenim esme y anem a borreig. Mos afectuosos recorts».³⁰⁰

Amb l'ús del mot «valenciano» i l'expressió «parla valenciana», doncs, Chabàs es limita a designar privativament la llengua catalana del País Valencià, i no a qüestionar la seua entitat unitària. Ho demostra, sobretot, en la carta que escriu l'1 d'abril de 1894 a Pasqual Boronat i Barrachina en què dona la seua opinió sobre el nom de la llengua d'un manera clara i concisa:

Respecto á llamar lemosin al valenciano antiguo se me ocurre lo siguiente. El idioma que se habla en Valencia y Baleares, no nació aquí espontaneamente sino que fue importado de Cataluña: es, pues, catalán por su origen. Pero desde este principio, más ó menos, se han ido desviando del primitivo modo de hablar las tres ramas principales y el decir catalan [*sic*] al valenciano sería confundido con el actual catalán y el mallorquín. [...] De todos modos, para distinguir el catalán, valenciano y mallorquin de estos últimos tiempos del primitivo necesitamos una palabra que no es ninguna de estas tres, y la que en España encontramos, autorizada es la de *lemosin*.³⁰¹

És a dir, segons Chabàs, el mot «llemosí» és útil per a designar la llengua literària «antiga» i comuna als territoris catalanoparlants, mentre que considera més convenient designar privativament la llengua catalana «de estos últimos tiempos», segons si és de Catalunya, del País Valencià o les Illes Balears amb els mots «catalán», «valenciano» i «mallorquín», respectivament. Més tard, en una segona carta al mateix Boronat del 20 de juny de 1895, es refereix a la llengua catalana del País Valencià amb el mot «valencià», amb les paraules següents: «Vullg escriureli en valencià y tot son tropeçons, falta'l costum y no sé començar».³⁰²

D'altra banda, en els articles que publicà a *El Archivo* es refereix en diverses ocasions a la llengua catalana del País Valencià amb el mot «valenciano», com en l'article «La enseñanza de la gramática castellana en las escuelas del reino de Valencia» (1886a: 57a, 58a, 59a; 1886b: 65a, 66a; 1886c: 73a; 1886d: 81a, 81b, 82a, 82b; 1886e: 90a, 90b) i en l'article «Estudios sobre el valenciano»³⁰³ emprà el sintagma «dialecto valenciano» (1887c: 374a) en el mateix sentit. També és interessant la seua opinió respecte a l'ortografia de la llengua catalana al País Valencià:

³⁰⁰ *Ib.* p. 194.

³⁰¹ Aquesta carta la citem de Chiner (1995: 191-192), que la transcriu.

³⁰² *Ib.* p. 192.

³⁰³ L'escrit, titulat «Estudios sobre el valenciano», és anònim, però convenim amb Pérez i Moragon (2008: 197) a atribuir-li l'autoria.

La ortografía histórica del valenciano es un caos lleno de dificultades y anomalías. Ortografía moderna verdaderamente no la hay: suelen algunos adoptar la catalana y no cuadra bien aquí; ò prefieren usar la castellana y no reparan que tenemos varios sonidos imposibles de representar fonéticamente con aquel alfabeto (1886c: 73a-73b).

I en la seua proposta de «la gramática castellana puesta al alcance de los valencianos», proposa treballar amb textos valencians antics «adoptando la transcripcion histórica y acomodándola á la reproduccion exacta de las palabras, como actualmente se pronuncian en la mayor parte del reino» (1886d: 81b) perquè, segons ell, «transcrito así el libro, sirve de lazo entre el valenciano antiguo y moderno, prepara el camino al lemosin y es asequible á todo el reino». Un any després, concretament, el 27 de gener 1887, en l'article «Castellanizacion de los nombres valencianos de los pueblos» es refereix a la llengua d'abans «de las guerras de Sucesion, cuando aun se tenia aquí el valenciano como idioma oficial» (1887b: 308b), i més endavant emprà una expressió semblant: «Los antiguos cronistas, y con ellos Escolano y Palau, que escribieron cuando era el valenciano lengua oficial» (1887b: 308b). Al mes d'octubre publica l'article «Obras para el estudio del valenciano», en què lamenta que «por desgracia aún están por escribir la Gramática y el Diccionario Valenciano, y ni siquiera existe trabajo alguno que los pueda suplir» (1887a: 90a), i esmenta obres «que es preciso tener para conocer el valenciano antiguo» (1887a: 90a). L'any següent, en el número corresponent al mes de setembre, dona compte de la publicació dels primers fascicles del *Diccionario valenciano-castellano* d'Escrig que en eixe moment està editant Llobart, del qual afirma que «falta hacía un trabajo de esta índole y de ella se lamentaban los buenos patricios» (1888: 46b), encara que —segons Chabàs— Llobart «toma demasiado por base el valenciano de la capital, y sabido es que no es el mas puro» (1888: 47a), i recomana consultar els treballs del balear Marià Aguiló que si es publicaren «en forma de *Glosario del lemosin* antiguo, se haria un gran serivicio á nuestras letras y á las de Cataluña y Mallorca» (1888: 47a).

Altrament, en l'any 1889 també s'observen diverses opinions de Chabàs respecte al nom i la identitat de la llengua. En primer lloc, el 22 de juliol realitza el discurs del secretari dels Jocs Florals de València, en el qual afirma que des «que vaix naixer he tingut à molt plaer el parlar la llengua que, surtint del llemosí com á rama del provençal,

vingué la catalana al ser barrejats los sarrahins i dictant els *Furs*» (1889a: 284b).³⁰⁴ En segon lloc, en el número d'*El Archivo* corresponent al mes de setembre escriu una col·laboració en què puntualitza les afirmacions de l'article anònim «Crónica general» publicat a *La Renaixensa* el 27 de juliol de 1889. En aquest escrit es refereix a la llengua catalana del País Valencià amb el mot «valenciano» (1889a: 285b, 286a) i afirma que «mejor es entendido en todo el reino [de València] un alicantino que un vinarocense, porque más se le apega á éste del catalán que al otro del castellano» (1889a: 286a). I, en tercer lloc, el 25 de desembre publica a *L'Avens*³⁰⁵ l'article «Lo moviment lliterari artístich y arqueològich á Valencia», que escriu per encàrrec del director d'aquest periòdic.³⁰⁶ Comença l'article amb modèstia «no he sabut negarme á la invitació del ilustringat director d'eixa REVISTA [*L'Avens*]. Li calía altra ploma á la importancia del assunt» (1889b: 202). I continua afirmant que

es tindrà, pues, que contentarsen ab lo poch que sabrá dirli el Croniste d'Alacant [Chabàs], qui parlará son valenciá, bé que incorrecte, pero sinse pretencions arcáiques. Es tracta huí de presentar á les tres germanes, parlant cascuna sa llengua, filla, com les altres, de la mateixa mare (1889b: 202).

Tot seguit, a l'hora de parlar de la poesia de Querol, afirma que aquest «parle'l castellá, ó bé'l valenciá» (1889b: 202). A continuació empra com a sinònim el sintagma «llengua materna» (1889b: 203). Dona notícies del diccionari d'Escrig (1887):³⁰⁷

Continúa també en la publicació del *Diccionario valenciano-castellano* de Escrig, molt corregit y augmentat, el entusiasta valencianiste En Constantí Llombart. Servirá molt més qu'el primitiu pera'l comú de les gents; en tal concepte'l tinch com un adelant d'utilitat práctica. Em dól per altra part, que no siga un treball lliterari en regla, com el fet en Francia sobre les llengües provençals; però tením que desenganyarnos y conéixer lo platónich dels nostres desitjos. ¿No mos tindrem que contentar en assó, quant los catalans, ab més mitjos, no han fet encara possible la publicació del tresor recullit per En Marian Aguiló? Els diccionaris vulgars han d'anar al davant dels científichs (1889b: 203-204).

Més endavant parla de Jaume I, del qual afirma que «encara que no naixcut en Valencia, pues s'identifica ab nosaltres en religió, pátria y lletres. El Conqueridor [...] poblá y reglá la pátria valenciana, y en fi mos doná llengua y hasta monuments escrits de la

³⁰⁴ Citem el text de l'article «Nuestro regionalismo» publicat a *El Archivo* en el número corresponent al mes de setembre, dins del qual transcriu el discurs.

³⁰⁵ I reproduït el 1890 a *El Archivo*.

³⁰⁶ Així ho afirma en una nota al final de l'article publicat a *El Archivo* (1890: 42b): «Este artículo fué escrito por exigencia del Director de la revista [...] *L'Avens*».

³⁰⁷ Llibre que encara s'estava publicant. Vegeu Llombart (1889: 296b-297a).

sehua má» (1889b: 205). Dos mesos després, aquest article fou reproduït a la revista *El Archivo* (1890: 39a-42b) amb la següent nota afegida al final del mateix:

Este artículo fué escrito por exigencia del Director de la revista catalana ilustrada *L'Avens* y publicado en el cuaderno de diciembre. Iba acompañado de otro en mallorquín³⁰⁸ y se esperaba otro del Rossellón en provenzal. Nuestros lectores nos dispensarán le dejemos tal cual se escribió (1890: 42b).

També és interessant l'article que publica l'agost de 1891 a *El Archivo* titulat «Un valencianista del pasado siglo y el ven. Pedro Esteve» en què reproduïx el «Prólech precís» (1891: 107b-108b) del llibre inèdit *Resumen y Relació de la Vida y Prodiges del Religiós, el Ven. Pare Fray Pere Esteve, de la Orde de nostron Pare Sanct Francesch, de la Observancia* (1760) d'Ignasi Leopold Planells, «un escritor natural de Valencia y acérrimo partidario de la restauración lemosina» (1891: 107a). A més, en paraules de Chabàs, Planells era un

entusiasta por las virtudes de [...] V. Pedro Esteve, se propuso escribir su historia y lo hizo en valenciano, para resucitar su memoria, y que se leyesen en Valencia sus hechos narrados del mismo modo que él predicaba y hablaba. El Sr. Ignasi Planells no era menos entusiasta de su idioma que del Venerable, é intenta darnos una leccioncilla para leer en valenciano (1891: 107a).

A continuació reproduïx l'esmentada «Leccioncilla para leer el valenciano» (1891: 109a-110a) de Planells i afirma que ell i Carles Ros «son casi los únicos que en el pasado siglo intentaron la restauración del valenciano como se ve por la muestra» (1891: 110a-110b).

D'altra banda, el 1894 publica l'article «Los sermones valencianos de San Vicente Ferrer» a l'*Almanaque «Las Provincias»*, en el qual es refereix a la llengua catalana del País Valencià amb el mot «valenciano» (1894: 154, 155) i afirma que «Al copiar los textos lo haré en el lenguaje valenciano, [...] que en nuestro idioma predicaba» (1894: 155). I un any després publica l'article «San Vicente Ferrer, fabulista» també a l'*Almanaque «Las Provincias»*, en què realitza la següent afirmació amb informació interessant sobre la seua opinió respecte al nom i identitat de la llengua catalana: «Las dejo en valenciano, con perdón de los catalanistas que no quieren sea el nuestro dialecto particular dentro del lemosín, ni que tengamos que ver nada con la capital del

³⁰⁸ Titulat «La cullita de les lletres á Mallorca l'any 1889» i publicat per Gabriel Llabrés i Quintana a *L'Avens*, pp. 207-214.

Languedoc» (1895: 225). És a dir, considera que el «valenciano» és «nuestro dialecto particular dentro del lemosín», çò és, dins del conjunt de la llengua catalana. Finalment, el 1899 trobem un article anònim d'un escriptor valencià³⁰⁹ a la *Revista Crítica de Historia y Literatura Españolas, Portuguesas e Hispano-Americanas* que dona compte de la conferència que realitzà Chabàs el novembre de l'any anterior a l'entitat Lo Rat Penat sobre «el idioma de los “furs” y el diccionario valenciano». Segons aquest autor anònim, Chabàs es refereix a la llengua catalana emprant el mot «valenciano» com a sinònim (Anònim 1899: 532-533), com s'observa quan respon a la pregunta «¿Por qué se tradujeron al valenciano?» en referència a la traducció del llatí al català:

La opinión del señor Chabás es que la publicacion de los primitivos fueros [en llatí], á raíz de la reconquista, hasta 1261, en que mandó el rey hacer su traducción, convencióse de que era de todo punto imposible, dada la obstinación de los aragoneses, el hacérselos aceptar. Si no habain [= *habían*] de servir más que para catalanes, mejor era dárselos en su idioma, para que así se encarnasen mas en las municipalidades cuyo espíritu democrático quería levantar (Anònim 1899: 533).

I dona compte dels arguments de Chabàs sobre la necessitat de realitzar «el gran diccionario histórico de la lengua valenciana» (Anònim 1899: 534). Per últim, en la primera part del seu article «Estudio sobre los sermones valencianos de San Vicente Ferrer que se conservan en la biblioteca de la Basílica metropolitana de Valencia» publicat en la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* de Madrid, afirma que els sermons del sant valencià estan «escritos en el valenciano, ó llámese catalán, de principios del siglo XV» (1902: 1).

En conjunt, doncs, Chabàs considera que «el idioma que se habla en Valencia y Baleares, no nació aquí espontaneamente sino que fue importado de Cataluña: es, pues, catalán por su origen» (Chiner 1995: 191). I que «el decir catalan al valenciano sería confundido con el actual catalán y el mallorquín». És per això que considera adequat el mot «lemosin» per a «distinguir el catalán, valenciano y mallorquin de estos últimos tiempos del primitivo». Aquestes afirmacions les realitza en privat, per carta. Tanmateix, en públic considera que el valencià és «nuestro dialecto particular dentro del lemosín» (1895: 225), igual que el català —de Catalunya— i el català de les Balears, i en conseqüència considera més adequat el mot «lemosín» per al conjunt de la llengua

³⁰⁹ Afirmem que era valencià perquè descriu la conferència amb molta minuciositat i nombrosos detalls. Així com pel fet que es refereix al País Valencià amb l'expressió «nuestro reino» (Anònim 1899: 533).

catalana literària i «valenciano» per a la llengua catalana parlada al País Valencià, mot —aquest darrer— que empra molt majoritàriament. A més, almenys en una ocasió empra el mot «catalán» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana del segle XV.

4.1.12. Constantí Llombart

Carmel Navarro i Llombart, nat el 1848 en una família de pocs recursos del Cap i Casal i conegut amb el pseudònim de Constantí Llombart,³¹⁰ és el valencià que més va defensar els apel·latius «llemosí» i «llengua llemosina» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana, com tractem de mostrar al llarg d'aquest apartat.³¹¹ El 1872 publica *Niu d'abelles*,³¹² al pròleg de la qual es queixa que els valencians no s'interessen per la llengua pròpia:

Jo, lectors meus, em playnch en lo mig de l'ánima, quant algun rato considere lo llastimós abandono en que los vats d'el Túria han vingut á deixar la dolcísima llengua llemosina; aquella llengua sencilla ab la que, corrent lo segle XIII, lo rey En Jaume I d'Aragò mos va escriurer los magnífichs *Furs y privilegis* (1876a: VII).

Una llengua que, segons Llombart,

per motiu de lo casament de los reys católichs [...] no ha fet més qu'anar de mal en pitjor, fins al estrem de que tant los mallorquins, com los valencians y catalans, no fá molts anys, pera res la usaben en sos escrits. [...] Mes los catalans que son mes amants de les còses de sa tèrra, que nosaltres els valencians, [...] s'enrecordaren de la *llengua materna*, com se dia en lo segle XV, y proposaren á los seus germans los mallorquins y valencians, una crehuada literaria ab lo lloable fí de conquistar lo perdut tresor de la llengua llemosina (1876a: VIII).

Més endavant, Llombart (1876a: VIII-IX) es refereix a «la llengua catalana, qu'en lo fondo es la mateixa valenciana y malloquina, ja que, com tots sabem, son totes les tres filles d'una mateixa mare qu'es la llemosina». Tot seguit es pregunta per què els valencians i mallorquins no han seguit l'empenta de Catalunya:

¿qu'han fet los escriptors valencians y mallorquins? ¿En qué han atjudat á los seus germans de Catalunya, pera realiçar lo seu patriòtich pensament? En molt pòca còsa, en casi res.

³¹⁰ Vegeu Estrela (2015), Tesi doctoral inèdita, per a la vida i l'obra de Llombart.

³¹¹ Vegeu Archilés i Segarra (2005) per al paper de Llombart en la construcció de la identitat regional valenciana.

³¹² Citem la segona edició, de 1876.

Fòra d'unes quantes òbres dramàtiques, pòques [...], y d'algunes composicions poètiques escrites en bòn llenguage llemosino-valenciá, lo demés, á mon mòdo de vorer, mes promte servix d'obstacle á la restauració de la llengua llemosina, que d'altra còsa.

Pero ¿quin podrá ser lo motiu que tenen los poetes valencians, pera no atjudar en esta empresa á sos germans de Catalunya? ¿Per qué no han d'escriurer, per lo menys, tant es [= en] la llengua llemosina com en la castellana, com ho fan los seus companys del Principat? (1876a: IX)

Dos anys després, al primer número de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* —publicat el 1874— escriu l'article «Tot vól escomensar», en què afirma que aquesta publicació és «del mateix caràcter» que *Lo Gay Saber*, publicat a Barcelona. La publicació valenciana és «un periódich literari llemosí [...] pera l'objecte d'anar responent d'alguna manera als lloablesesfórços [= als lloables esforços] d'els catalans en favor del renaiximent de les nostres lletres» (1874: 9). Unes «lletres» compartides amb balears i catalans que a Catalunya estan promovent moltes publicacions: «En Barcelona, lo moviment literari llemosí d'aquest any, ha donat llóch á que s'escrigueren y publicaren moltes y molts estimables produccions» (1874: 10), de les quals en dona compte. També esmenta la

Biblioteca catalana, que formada de les principals obres qu'en la nóstra llengua materna s'han escrit en lo Principat y en los antichs realms de Mallorca y Valencia, publica En Marian Aguiló y Fuster, fent aixi no curt servici á les lletres de la térra (1874: 10-11).

A més, menciona al mallorquí Jeroni Rosselló, «acredor á l'agrahiment de tots los que com nosaltres estimen la llengua llemosina» (1874: 11). Després és el moment de saber «qu'és lo qu'els literats y poetes de Valencia n'han fet en favor del moviment literari llemosí en aquests darrers mesos» (1874: 13). Entre aquesta informació afirma que «tenim bastant adelantat» l'*Ensaig d'ortografia valenciana*, «que tanta falta fa pera anarne unificant la llengua llemosina» (1874: 14). I, més endavant, recrimina directament a

l'Ateneo científich, literari y artístich de València, que tant podia atjudarne á restaurar la llengua d'els nóstres antecessors, ocupat en les còses dels forasters, apenes si s'enrecórda de les de sa casa. ¿Qu'èls costaria á llurs il·lustrats individuos, consagrarne, de quant en quant, algunes de les seues sessions á les lletres llemosines? (1874: 15-16)

En el número de l'any següent, el mateix Llobart anuncia que l'editor Pasqual Aguilar encara no l'ha pogut editar (1875: 17), però en els successius exemplars de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* no va tornar a aparéixer cap més anunci d'aquesta obra. En

aquest article inicial del segon número de la revista, Llombart anuncia els projectes que «nos habem proposat» per a «portarne á cap lo renaiximent de les lletres llemosines», que són: en primer lloc, la creació de «L'Acadèmia de lletres llemosines» amb el nom «Los fills de la Mórta viva»; en segon lloc, «una bona gramática llemosino-valenciana»; en tercer lloc, «una Ortografia»; en quart lloc, «lo perfeccionament de lo Diccioniari de lo Sr. En Joseph Escrig» en cinqué lloc, «un periódich»; en sisé lloc, «la “Biblioteca llemosina”, compósta de les principals obres llemosines, antigues y modernes»; i, en vuité lloc, la celebració dels «los Jochs florals» (1875: 13-14). Tanmateix, com indica Martí Mestre (2005: 203), aquests projectes només es van assolir en part, ja que el context social i polític era poc favorable i, a més, Llombart va rebre pocs suports.

Els escrits de Llombart van cridar l'atenció del català Antoni Careta i Vidal que, com hem vist adés, polemitzava amb ell sobre el nom i la identitat de la llengua catalana.³¹³ En el segon article del debat amb Careta i Vidal, Llombart afirma que «nos habem proposat portarne á cap lo renaiximent de le lletres llemosines» i que «a aquest objecte, teniem pensat, si be pera mes abant, lo establir en Valencia un centre ahon se concentraren tots los disgregats elemensts literaris llemosins» (1875: 13). I a recer de l'explicació de l'esmentada acadèmia, enumera els projectes que pretén dur a terme per al «renaiximent de les lletres llemosines»:

Los fills de la Mórta viva, qu'este será lo nom que l'Acadèmia de lletres llemosines ha de dur, podrá ab l'esforç de tots los aymadors de nóstres glories, eixecarne lo pendó de la nova creuhada dins lo punt qu'en lo dia li correspón per dret ocuparne. D'ella, ab l'activa cooperació d'els intellijens [= intel·ligents], podrá ixirne una bona gramática llemosino-valenciana, que tan utilosa pot sernos; una Ortografia, millor que lo breu ensaig que tenim á punt de donar al públich; podriem també emprendre lo perfeccionament de lo Diccioniari de lo Sr. En Joseph Escrig,³¹⁴ que tant podia millorarse; podriem anar estudiant les reformes hui compatibles en l'estat de la nostra llengua; podriem publicarne un periódich per lo promte, y tal volta, mes enllá, la «Biblioteca llemosina», compósta de les principals obres llemosines, antigues y modernes, que tenim grans desitjos de donar á la estampa. Altra de les cóses que podriem durne á cap per medi de l'Academia, serien los Jochs Florals, los quals celebraría ab tot l'aparament qu'en l'antigor sels donaba, y que tant han cridat l'atenció de tota Espanya, en los últims anys qu'en Barcelona es verifiquen.

Tot asó conseguiriem, probablement, lo dia que s'establirà l'Academia; y per a lo qual contant ab l'important cooperació d'els mes distinguits literats qu'escruien en lo llenguatge de nostres antepasats, entr'ells, en primer lloch los eminents cronistes de Catalunya y Valencia, En Víctor

³¹³ Vegeu les pp. 132-133.

³¹⁴ Diccioniari finalment reeditat, amb ampliacions seues, l'any 1887. Vegeu Llombart (1887a).

Balaguer y En Vicent Boix respectivament, que nos la oferiren, estant preparantse los treballs preliminars (1875: 13-14).

Continua l'article afirmant que, per a la inauguració de l'esmentada Acadèmia, està escrivint un discurs inaugural intítulat «Excel·lències de la llengua llemosina», discurs que finalment llegeix el 31 de juliol de 1878 amb motiu de la «solemne sesió inaugurativa de Lo Rat-Penat». I també informa que s'està escrivint un projecte d'estatuts «que tindrem l'honor de sometre a la discussió y aprobació de los senyors de la comisió que pera l'objecte nomene l'Academia» (1875: 14).

Un any després, també a les pàgines de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*, Llombart (1876b: 11) lamenta que «lo públich valenciá no ha correspost encara ab lo gran interés y lo entusiasmo que deguera despertar en éll nòstra causa gloriosa qu'es la sehua». I informa que ell mateix ha editat i publicat les *Obres festives* del religiós dominicà del set-cents Francesc Mulet, tasca que continuarà un any després amb *Lo procés de les olives* de Bernat Fenollar (*et al.*), obra —aquesta darrera— que esdevé el primer exemplar de la col·lecció *Biblioteca Valentina* que ell mateix impulsa, tal i com ja havia avançat el 1875 a les pàgines de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*. Tot seguit continua defensant la llengua pròpia i carregant contra els valencians «fills rebordonits», i també dona compte de les produccions dels autors valencians, entre les quals es troba *Rimas* de Vicent V. Querol, que anomena «catalanes» les seues tres poesies «llemosines», fet que no entén i per això li ho critica, com ja hem comentat adés.³¹⁵ En el mateix article, Llombart destaca la publicació de les *Tragèdies* de Víctor Balaguer, que «á cridat l'atenció, no sols de la terra llemosina, sino també de tota Espanya» (1876b: 15). És a dir, fa referència als territoris de parla catalana amb el sintagma «terra llemosina». El mateix any Llombart edita l'obra col·lectiva *Lo procés de les olives* (1877), on realitza el següent comentari al conegut proemi d'Onofre Almudèver: «Així discretament parlant s'expressava, més de tres-cents anys enrere (1561), lo poeta valencià, Onofre Almudèver, tan digne de lloança [...], per a estimular al conreu i cultiu de la llemosina llengua».³¹⁶

El 1878 publica *Abelles y abellerols*, encapçalada per l'escrit intítulat «Cuatre mots sobre epigrames» (1878a: VII-XII), en què defensa la llengua pròpia de manera contundent i afirma que «en colaborasió en atres varios poetas valensians, mallorquins y

³¹⁵ Vegeu les pp. 136-137.

³¹⁶ Text que citem de Pitarch (1972: 138), que al seu el transcriu i l'adapta a l'ortografia actual.

catalans, vaig donar á llum el primer epigramari escrit en la nostra llengua» (1878a: VIII), en referència a *Niu d'abelles* (1872). I, més endavant, es refereix a la «llengua valensiana» (1878a: IX), en al·lusió a la llengua del poble valencià.

Arribats a la nit del 31 de juliol d'aquest any, es celebra la sessió inaugural de presentació de Lo Rat Penat —entitat de la qual Llombart és un dels principals impulsors—, en la qual llegeix el seu discurs *Excel·lencies de la llengua Llemosina*. En aquest, Llombart exclama: «¡Ya, per fi, Valencia, la gentil ciutat de l'amor y la poesia, la perla del Túria, sembla correspondre al crit patriotich de renaiximent donat fa temps per nostres germans de Catalunya! ¡Ya al cap aplegà hora!» (1878b: 9). Llombart continua el parlament exhortant el seu públic amb les paraules següents:

No, valencians, no es morta nostra expresiva llengua llemosina, com los seus malhvirats inimichs [= enemies] semblaba desijaben, gracies als generosos esforços de nostres germans de Catalunya y de les illes Malloques, esforços generosos que de hui en avant debem nosaltres ab tot fervor imitar (1878b: 11).

Respecte al nom de la llengua, Llombart precisa que «aquella mateixa noble llengua llemosina, apellada á les hores [en el passat] del pais ó valenciana, que nostres majors usaren desde la gloriosa conquesta d'aques[t] regne. Aquesta llengua, que apellarém nosaltres llemosina» (1878b: 12). Pel que fa a la identitat de l'esmentada llengua, segons Llombart, amb aquesta

es parlá en Aix, en Marsella, en Tarasco, en Orange, en totes les principals ciutats de la Prohénça; en la Galia gòtica ó Langüedoch y ses cultes ciutats de Montpeller y Tolosa, com aixís mateix en la provincia confinant de Guyena y en sa capital Burdeos, y molt especialment en Limoges, de la que'l nom vá pendre, y que hi va pertanyer á la Galia Narbonense. Fonch formada aquesta llengua, llavors, parlada en tantes provincies, de la espanyola, ó bé sia, romana vulgar ó romanç meçclada ab la goda dominant, qu'en ella introduhiren los que de la península de Espanya fugiren á França en la general invasió d'els moros, any [...] setcents dotce, meçclantla també ab la mixta francesa [...] y no hi manca tampoch algú que crega que vá penetrar fins París (1878b: 12-13).

A més, segons Llombart (1878b: 13), en la mateixa llengua fou criat en Montpeller «y parlá nostre molt alt é invicte Rey En Jaume», amb la qual va escriure «á imitació de Juli César, ses conquestes y á imitació d'els romans la introduhí ab la sua religió en les Mallorques, y en Valencia y son antich regne al conquerarlos». I, amb les conquestes

posteriors, «de Valencia, Aragón y Catalunya [...] s'introduhí lo llemosí en los regnes de Cerdenya, Nápol's y Sicilia». Seguint la seua argumentació, Llombart també afirma que

la llemosina llengua fonch la cortesana ab qu'en Aragón, Valencia y Catalunya, los reys parlaben, y ab la qu'En Pere IV, lo Cerimoniós, compongú sa real historia; dissentint aquesta llengua en los tres amunt citats domini, sols en alguna qu'altra petita variació, ya que en la manera de pronunciarse, ya en la adopció d'algunes veus originaries, insignificants, diferencies molt menys notables si es vol encara, que les que'l castellá sofrix en les diverses provincies hon se parla (1878b: 15).

Un discurs en què Llombart, com observa Rafanell (1991b: 42), gairebé no explota la gran quantitat de noms il·lustres que podrien donar crèdit a la seua proposta. En aquest sentit, cita a Martí de Viciano, però dedica la major part del seu parlament a plagiar el pròleg d'Agustí Sales al *Diccionario* de Carles Ros. Altrament, també el 1878 publica a *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* l'article inicial de la publicació, en el qual comença afirmant: «Profitosos, certámens han segut los dotce darrers mesos pera les lletres llemosines [...]. Tres ó quatre anys d'entusiasme [...] y haurém [...] lograt posarnos al nivell de nostres germans de Catalunya» (1878c: 11). Perquè, al seu parer, els valencians no tenen interès per la llengua pròpia: «tampòch lo públich de nòstra bella ciutat correspòn [...] á la lloable restauració de nòstres lletres llemosines, iniciada fa temps en Barcelona» (1878c: 12). I tot seguit ressenya les novetats editorials valencianes. Endemés, «en Barcelona no cal per qué dir qu'es seguix de fórt y ferm treballant per nòstra restauració literaria» (1878c: 12) i, com a prova, dona compte de les obres publicades darrerament.

Un any més tard, Llombart publica la seua gran obra *Los fills de la morta-viva*, recull «bio-bibliogràfic» dels autors valencians que escriuen en «llemosí». L'obra comença amb un pròleg en què defensa la llengua pròpia, com s'observa quan parla del decret de Nova Planta (1707) i afirma que «tal fon la maléfica influencia que'l haberse abolit en estos antichs realmes los furs y privilegis eixerci en la nostra llemosina parla, imposta com oficial la de Castella» (1879a: XXV). És a dir, el català —i els furs— foren abolits dels territoris de parla catalana i això tingué unes conseqüències desastroses. Més endavant, esmenta nombrosos escriptors en català al País Valencià i afirma que

tots ells il·lustrats escriptors ó distinguits poetes valencians, los quals notoriament estimulats del renaixement lliterari llemosí portat estos darrers anys á efecte pels fills del Principat de

Catalunya [...], segurament conseguiran tornar dins poc, com es desitja, a són natural esplendor la llemosina parla (1879a: XXVI-XXVII).

També cal esmentar quan parla de Carles Ros i afirma que «mamprenqué per sa propia iniciativa la dificultosa tasca de restablir en nostra terra l'idioma» (1879a: 30),³¹⁷ per a explicar amb una nota a peu de pàgina que:

No es, com alguns creuen, un real decret lo que á una llengua, li dona ó pot llevarli la categoria d'*idioma*, sino ses propies excelencies, [...] com aixís mateix lo mérits guanyats per ella ab los grans monuments lliteraris qu'ab son talent los seus escriptors y poetes saberen erigirli. ¡Cónstelos als que, sens coneiximent de causa, els incomoda lo nom d'*idioma* aplicat á la llengua llemosina, á la rica llengua dels seus ávis! (1879a: 30)

Una obra, doncs, plena de referències al nom que ell emprava per a designar la llengua catalana: «renaiximent lliterari llemosí» (1879a: XXVI), «llemosina parla» (1879a: XXVII), «composicions *llemosines*» (1879a: 398), «llemosino-valencià» (1879a: 761). En què també troba l'ocasió per a tornar a criticar el títol de les *Rimes catalanes* de Querol (1877), com hem comentat adés. El mateix 1879 Llobart escriu l'article introductor de la revista *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*, en el qual afirma que «l'ensaig d'establir lo teatro lemosino-valencià, pensament llastimosament frustrat per haber volgut los autors dramatch[s] valencians collir lo fruyt avans de mandurarse» (1879b: 11). Més endavant torna a lamentar el poc interés dels valencians: «¿Es qu'els valencians acás desdenyen, sens motiu, les coses de sa pàtria? ¿Es que sa llengua, qu'es l'esperit del poble, no els mereix mes que despreci? Si, desgraciadament, aixina fora, paraules nos mancarien pera expresar l'afronte» (1879b: 12). A continuació repassa les publicacions i els certàmens d'arreu dels territoris de parla catalana, i conclou donant compte de «l'obra qu'en castellá escriu En F. M. Tubino, sobre lo renaiximent lliterari llemosí en Catalunya, les Balears y Valencia» (1879b: 16).

L'agost de 1881, l'entitat Lo Rat Penat debat l'aprovació dels seus primers estatuts i Llobart, junt amb Josep Maria Puig i Torralva, es queda sol en la defensa de «llemosí» i «llemosí-català» —respectivament— i finalment s'aprova «valencià» (Ferrando 2006c: 214). D'una altra banda, la *Revista de Valencia* publica l'1 de maig de 1881 l'article anònim «Crónica mensual», que dona compte que Constantí Llobart «otro incansable secuaz del renacimiento lemosin, [...] esta escribiendo una rectificacion —

³¹⁷ La figura de Carles Ros és molt important per a Llobart, és la seua referència principal. De fet, hi ha molts paral·lelismes entre l'obra d'ambdós escriptors, encara que foren d'èpoques diferents.

que no será corta— de los errores cometidos por el Sr. Tubino» (1881*d*: 335) en la seua obra de 1880.³¹⁸

Llombart és premiat als Jocs Florals de València de 1880 per la seua obra *Ensayo de Ortografía lemosino-valenciana* «con la *Abeja de oro* ofrecida á este tema por el Ateneo Científico, Literario y Artístico de Valencia» (1887*a*: xv). Treball que restà inèdit fins la reedició del *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig (1887) i que «ex profesamente lo ha traducido su autor [...] del lemosín en que fué escrito para dicho Certamen, al castellano en que ahora se publica» (1887*a*: xv).³¹⁹ Llombart comença lamentant la manca de valencians que es dediquen «al estudio de nuestra materna lengua lemosina» i que hi haja qui la menysprea «calificándola desdeñosamente de *algarabía*» (1887*a*: xv). Després anima als valencians a estudiar i aprendre «cuantos idiomas quieran, [...] mas nunca olviden que en ninguno de ellos conseguirán, por más que se afanen, darles á sus pensamientos tan expresiva y adecuada forma, como en su propia lengua» (1887*a*: xvi). Llombart ho argumenta de manera contundent:

Mas no es asunto baladí el cultivo de nuestra lengua; en ella está como encarnado el espíritu de un gran pueblo, y siendo un idioma el primero de los elementos que constituyen la existencia esencial y característica de cualquier país, es un deber principal, una sagrada obligación la que todos tenemos de mantener, conservar y perfeccionar el materno idioma, inapreciable herencia que nos legaron nuestros venerables antepasados (1887*a*: xvi).

Llombart celebra que «la Sociedad de amadores de las glorias valencianas *Lo Rat-Penat*, ha levantado en Valencia su majestuoso vuelo el renacimiento de nuestra literatura lemosina» (1887*a*: xvi). Més endavant proposa que la millor solució per a la llengua és:

establecer una doble división de lugar y tiempo en nuestra lengua [...]. La primera de ellas [...] la que al punto donde se habla se refiere, reducida está á la aplicación indistinta del calificativo *lemosín* á las tres diversas ramas del árbol de nuestra lengua, que son el catalán, el mallorquín y el valenciano, denominándose respectivamente *lemosino-catalán*, *lemosino-mallorquín* y *lemosino-valenciano*, según a la región á que corresponda; y no omitiéndose nunca el dictado *lemosín*, ya que tal fué el nombre de pila que, por razón de haber nacido en *Limoges*, así como por haber nacido en Castilla se denomina la lengua española castellana, la es en todos casos apropiado. De este modo obtendriáanse las consiguientes ventajas de facilitar en mucho la unificación de nuestra lengua, pudiendo, por otra parte, desarrollarse autónómicamente en cada

³¹⁸ Rectificació que, segons Marçet i Solà (1998: 1303), no arribà a aparèixer.

³¹⁹ Vegeu Guardiola i Savall (2005) per a l'aportació de Llombart al diccionari d'Escrig.

una de por sí, evitándose quizás mezquinos recelos ó antagonismos que entre sus cultivadores pudieran algún día suscitarse.

Respecto á la división de tiempo, bueno fuera atenerse al pasado, al presente y aun al porvenir, y establecer tres diferentes géneros de lenguaje: uno correspondiente al pasado, ó sea el *lemosín arcaico*; otro al presente, que podría llamarse *lemosín literario*, y ha de ser el que con el actual renacimiento se forme; y por último, el *dialecto valenciano*, especie de *caló*, corruptela de nuestra antigua lengua valenciana, y que hoy ordinariamente usamos (1887a: xvii).

Llombart defensa la unitat de la llengua i alhora «deixa oberta la porta al desenvolupament de cada variant, cosa que hem d'entendre més com un respecte per les peculiaritats regionals que com l'intent de formar models lingüístics separats» (Climent 2003: 285). Els «recelos» esmentats són l'element que decanta la proposta onomàstica de Llombart qui, segons Rafanell (1991b: 44), «pretén fer passar el que és una intuïció defensiva per una convicció plenament assumida». El mateix 1887, Llombart publica *Valencia antigua y moderna*,³²⁰ en què dedica un apartat a «La lengua lemosino-valenciana» (1887b: 63-67), i on realitza també interessants afirmacions respecte al nom i la identitat de la llengua catalana:

La lengua provenzal ó prohenzal, nacida en la parte del Mediodía de Francia, y popularizada en el principado de Cataluña, adquirió más regularidad, más armonía y mayor número de voces, haciendo desaparecer casi del todo la que con tanta celebridad se hablaba allende los Pirineos, y ofreciendo por consiguiente tanta variacion, que llegó á formar casi una lengua diferente, distinguiéndose en lemosina y provenzal (1887b: 63).

Més concretament, pel que fa al País Valencià, Llombart afirma que:

D. Guillem de Corberá, nombrado en 1216 ayo y mayordomo del infante D. Jaime I de Aragón, instruyó en ella á su augusto discípulo, que algunos años despues la introdujo en Valencia al tiempo de la conquista.

Nuestra lengua, hija como la catalana y mallorquina del provenzal, no es sustancialmente diferente más que en el dialecto, pronunciacion, conjunto de voces, vocablos árabes vulgares y romanos. Con el heredamiento y asiento que hicieron en nuestra capital los castellanos, navarros, portugueses, prohenzales, romanos, aragoneses y catalanes, agregáronse á la lengua de *Oc* varias voces, con que se formó un nuevo dialecto ó romance provincial, segun lo declaró el mismo rey Conquistador (1887b: 63-64).

³²⁰ Obra que guarda un gran paral·lelisme amb la que va escriure Marc Antoni d'Orellana a finals del segle XVIII; no només en el títol, sinó també en el contingut. Vegeu Martí-Badía (2013) per a la ideologia lingüística d'Orellana.

Així, segons Llobart (1887b: 64), «el agregado de tantas lenguas formó un tercer idioma, conocido antiguamente en nuestro reino por *lengua materna*». Definició que, a més d'errònia, Llobart la copia amb exactitud de Vicent Boix (1845: 491), encara que no el cita. L'explicació de Llobart finalitza en el temps present, quan afirma que

en nuestros días habia llegado la lengua lemosina á tal extremo de decadencia, que apenas si algunas personas eruditas la entendian; empero gracias á algunos buenos patricios amantes de las glorias de su pais, con cuya cooperacion fundamos la Sociedad denominada Lo Rat-Penat, que tiene por principal objeto despertar el cariño de los valencianos á su olvidada lengua materna, lo cual nos hace creer que todavía alcanzará su antiguo esplendor el lemosin, y veremos reflorcer esta pomposa rama de la literatura nacional (1887b: 66-67).

D'altra banda, Llobart va projectar per al gener de 1888 un congrés filològic a València al qual assistirien valencians, catalans i balears (Marcet 1991: 126). *L'Arch de Sant Martí* informava, en un article anònim, que es tractava d'un congrés «filològich-llemosí», en el qual

se posará á discussió lo següent cuestionari.

Primer. Unificació de la llengua que avuy se parla en Catalunya, Valencia y Balears, sa conveniencia, oportunitat y bases fonamentals.

Segon. Calificació y nom de dita llengua.

Tercer. Aptitud de la mateixa pera'l cultiu de tots los géneros literaris examen dels que han obtingut menos cultiu y medis pera fomentarlos.

Cuart. Designació d'autors clàssichs.

Quint. Concessions que convindria impetrar del poder públich en favo[r] del llemosí, ab relació al llenguatge oficial y á la ensenyansa (Anònim 1887: 949-950).

Congrés que no s'arriba a realitzar perquè fou boicotejat, segons Marcet (1991: 126), pel sector conservador de la Renaixença valenciana. Pel que fa a les relacions epistolars, el 3 de gener del 1888, Llobart envia una carta a Verdager, en què afirma: «Confie solament en que vos y algunes altres persones de tan profons [= profunds] coneixements en nostra llengua, se dignarán ilustrarme en moltissims dels punts en que ha de tropeçar ma insuficiència» (Verdager 1981: 123). En aquesta carta torna a mostrar la seua consciència d'unitat lingüística també en l'àmbit privat, emprant el sintagma «nostra llengua» per a designar el conjunt de la llengua catalana. Finalment, el 1889 publica a la revista *El Archivo* l'article titulat «Notas biblio-biográficas. Un diccionario valenciano-castellano inédito», en què dona notícia de l'obra de Tomàs Font i Piris (1852) i en el qual torna a referir-se a la llengua catalana amb el mot «llemosín» (1889: 297b, 300a).

Comptat i debatut, Llombart és un dels valencians —junt amb Llorente— que més es va interessar pel nom i la identitat de la llengua dels valencians, com demostren —d’una banda— les nombroses vegades que va escriure sobre ambdós temes i —d’altra banda— pel fet d’impulsar la creació de les l’Acadèmia «Los fills de la mórta viva» (1875) i l’«Academia Ausias-marchina» (1885) per al treball en favor de la codificació i l’estudi de la llengua catalana. Pel que fa al nom de la llengua, Llombart es va mostrar implacable amb la seua opinió d’anomenar «llemosina» a la llengua catalana, arribant a l’enfrontament dialèctic amb el valencià Vicent V. Querol i el català Antoni Careta i Vidal. A més, Llombart —a diferència de Llorente— va intentar justificar filològicament l’ús d’aquest nom, perquè —segons ell— valenciana, catalana i balear eren tres branques de la llengua provençal nascuda a Llemotges, contradient la tesi de la romanística internacional.

4.1.13. Josep Sanmartín i Aguirre

Escriptor de formació autodidacta de la colla de Llombart, Sanmartín i Aguirre va nàixer l’any 1848 a València. Fou un dels socis constituents de Lo Rat Penat, entitat de la qual va formar part de la junta directiva els cursos 1883-1884 —com a vocal— i 1886-1887 —com a bibliotecari. El 30 d’agost de 1872 es publica el seu poema «¡Aurrerá!» en el butlletí de l’Ateneu de València, en el qual anima als lletraferits valencians a escriure en la llengua pròpia:

Ab llengua de mons avis, ab llengua llemosina,
En la que un jorn cantaren Mossén Roig i Ausias March,
Ab eixa llengua pàtria, tèntra, dolça i divina
De l’arpa de ma terra les cordes vullc pulsar. [...]
Poetes de València, poetes de ma terra,
Vosaltres que de l’arpa les cordes feu vibrar,
Cantem en nostra llengua com l’au canta en la serra,
Sigam valents l’ensenyà que alcen nostres germans.
Qui té llengua va a Roma, tenint la llengua vostra,
¿Per què en una altra llengua templeu vostres llaüts?
¿Acàs per una estranya han de deixar la nostra
Quan ella a *nova Roma* un jorn nos ha de dur? [...]
Cantem, cantem poetes, en la llengua materna
En la que nins resàrem les primeres oracions; [...]

Cantem, cantem, poetes, doncs, una i altra troba,
En la llengua que un dia cantà el gran Ausias March³²¹

L'any 1876, Sanmartín i Aguirre publica el llibret d'epigrames *Cuentos vells y baralles noves*, que comença amb aquests comentaris lingüístics i literaris en el «prolech»:

Valencia, la pàtria d'en Ausias March y en Jaume Roig, aymant com la primera de les seues glòries, no podia per ninguna de les maneres permaneixer indiferent á la idea tan lloable com transcendental pera nostre reyalme, de restaurar la rica joya de nostra literatura; idea noblement iniciada per sa germana Catalunya (1876: 9).

És a dir, la «restauració» literària que encapçala Catalunya, ha d'ésser seguida pel País Valencià. Davant d'aquesta situació, Sanmartín i Aguirre es pregunta: «¿per quin motiu los literats y poetes de la ciutat del Turia, una vegada en lo camp de la lluyta, no hi demostren lo seu valer ab los fets que sa brillant història ens dona lo dret en esta honrosa crehuada literaria-llemosina, á esperarne d'ells?» (1876: 10). Així, l'escriptor no entén «la injustificable inacció d'els escriptors valencians respecte al moviment literari llemosí iniciat en Catalunya» (1876: 11). De fet, Sanmartín i Aguirre considera que aquesta passivitat implica

qu'als valencians s'ens resistisca l'admetre per de pronte lo llenguatge que nostres avis parlasen, lo cual nes molt gran obstacle pera la renaixensa de les lletres llemosines, y per aixó, tenintho en conte dels escriptors d'esta ciutat, entre los quals se trova en primer llòch lo popular poeta en Constantí Llombart, ú d'els que á mes fé hi treballen pera portarne á cap en Valencia lo renaiximent literari llemosí, s'hatjen decidit á escriurer y publicarne obres festives, si no molt recomendables per son mérit, á propòsit per son género y estil, pera despertarne l'adormida afició que tant encara huí escasetja, á la llijenda d'escrits en nòstre llenguatge (1876: 11-12).

És per això que l'escriptor ofereix al lector aquest aplec d'epigrames arreplegats dels pobles de Catalunya i del País Valencià i publicacions «llemosines» com *Lo Gay Saber*:

En este llibre, trovarán los lectores reunides, juntas ab los jistes, rondalles, anécdotes y cuentos que son colector ha pogut arreplegarne'n llurs viatjes per los pòbles de Catalunya y lo reyalme de Valencia, no poques vegades d'els propis llabis d'els llauradors y d'els pagesos, y moltes mes de diferents publicacions llemosines, especialment de *Lo Gay Saber* y d'el anuari qu'en Barcelona dona á llum lo senyor Pelay Briz, les mes gracioses composicions d'els principals poetes catalans, valencians y mallorquins (1876: 11-12).

³²¹ Citem de Pastor Banyuls (2017: 139-140), que el transcriu i l'actualitza lingüísticament.

L'objectiu de Sanmartín i Aguirre és contribuir a què els valencians s'habituen a llegir en català i que es divertisquen: «Lo nostre objecte al donarlo á la estampa, simplement se reduix á contribuirne d'algun mòdo [...] á que lo públich valenciá s'aficione á llegir obres escrites en nostra llengua, y á entretíndrelo al mateix temps» (1876: 14). Dos anys després, en la sessió inaugural de presentació de Lo Rat Penat, Sanmartín i Aguirre va declamar el poema «¡Avant!...», que contenia versos com:

Patria, Fides, y Amor
Es la divisa santa
D'eixe penó qu'empunyen
Els catalans cantors;
Seguim tots eixe lábaro
Ab fé y valenta planta,
Qu'ell á una *nova Roma*
Nos ha de dur un jorn. [...]
No es estandart de guerra,
De pau y d'armonia,
De progrés y de gloria
Tan sols es estandart;
Qu'avuy els pobles recóbre
Tots sa soberanía,
Y trenquen les cadenes
Qu'els lliguen als tirans. [...]
¿Acás per una estranya [llengua]
Ham de deixar la nóstra
Quant ella á *nova Roma*
Un jorn nos ha de dur? [...]
Tingám fé en lo pervindre
Qu'es nostra *Roma nóva*:
¡Poetes de Valencia!
¡Avant! ¡avant! ¡avant! (Lo Rat Penat 1878: 69-72)

Un poema on reivindica públicament l'ús del català —fet infreqüent a la València de 1878— que, a més, s'ha considerat entre els pocs exemples del posicionament favorable a la politització de la Renaixença al País Valencià. L'any 1895 publica l'obra *Jagants y nanos (falóries en prósa y vérs)*. En el primer escrit, titulat «Passen vostés avant», fa alguna referència a la llengua catalana amb els noms «nostra llengua» (1895: 7, 9, 11), «la dolça llengua dels seus avis» (1895: 12), i justifica l'ortografia que empra:

Contra la rutina seguida per la majoria dels escriptors valencians, que de costums s'ocupen, com vostés hauran notat, he tingut a bé adoptar la ortografia llemosina, completament en desús en nostre poble, y restaurada, pera gloria de nostra tradició lliteraria, per los brillants poetes de la renaixensa.

També ha fet us d'algunes paraules antigues, porque'm pareix que si'l renaiximent lliterari de la llengua valenciana ha de ser un fet, es mengua tindre que tirarne má d'estranyes tenint les nostres propies (1895: 12-13).

És a dir, intenta emprar un model de llengua genuí, net de castellanismes, que identifica amb el llemosí i —per tant— que contrasta amb l'ús escrit que predomina en l'actualitat, sobretot en la prosa i el teatre. En l'últim escrit del llibre, titulat «rahonament lliterari», Sanmartín i Aguirre torna a argumentar el seu model de llengua i —implícitament— realitza alguna afirmació sobre l'origen, la identitat i el nom de la llengua. En primer lloc, justifica el model de llengua emprat:

el primer ducte que vaig [...] fou un ducte lexicològich; puix si seguint el camí mamprés per mos il-lustres companys los escriptors de la renaixensa, adoptava per complet el llemosí-valenciá, m'esposava, sense voler, á caure en lo arcaisme; mentres, per lo contrari, si ab la otrografia castellana, adoptava el valenciá *que huy se parla*, plagat de barbarismes per la ignorancia filològica del pòble, y castellanizat ademés en moltissims termes valencians, que s'han perdut en la capital, pero que se conserven encara en contats pòbles de nostre antich realme, tenia forçosament el perill de resultar antilliterari. En este ducte, pera no caure en ningú dels dos estrems, porque sabut es qu'éstos son sempre viciosos, no he tengut mes remey, ab l'objecte de véncer eixes dificultats, que ser francament eclecticich.

Consequent ab lo dit, he fet us, com fas present lo pròlech d'esta obreta, de totes les paraules antigues que conech, y qu'en la decadència de nòstra llengua han sigut substituïdes per atres castellanes, porque á mon entendre, no hiá rahó fundada pera qu'es perguen; mentres que per atra banda, no he volgut escriure, per eixemple, *altre* per *atre*, *Esglesia* per *Iglesia*, *nosaltres* per *nosotros*, *fins* per *hasta*, *nengú* per *ningú*, *oblit* per *olvit*, etc., etc., que son com ab verdadera propietat devía haverles escrit, porque ademés de que desdihuen de treballs llaujers, com son generalment els festius, podien éstos pareixer als lectors, pòch coneixedors de l'antiga llengua llemosina valenciana, un tant catalanizats (1895: 265-266).

Ací, Sanmartín i Aguirre torna a identificar el model de llengua genuí amb el llemosí, que en aquest cas l'anomena «antiga llengua llemosina valenciana», i amb el català, quan afirma que empra alguns mots que als lectors poc instruïts poden semblar «un tant catalanizats». En segon lloc, considera que la llengua pròpia dels valencians no és un dialecte del castellà:

Seguint la definició d'alguns Diccionaris, creu la generalitat qu'es sòlaments llengua la que se parla oficialment en una nació, y dialecte la variació de la llengua nacional —ó millor dit, oficial— en una província. En opinió dels escriptors regionalistes, eixa definició, filla de la centralització política duta á efecte per la unitat espanyòla, per ser molt convencional, no podem manco de posarla en tèla de juhí. [...] dech fer constar, que nòstra materna parla [...] es tan llengua com quansevòl atra que tinga tan gloriosa història com ella té (1895: 267-268).

Una llengua que té el mèrit, entre molts altres, de ser la primera en què va escriure's «lo primer llibre que se va emprentar en nòstra nació». Ara bé, «no basta que una llengua tinga gloriosa tradició, pera sostindre dignament lo nòm de tal: es precis que la conserve», perquè pot corrompre's «hasta degenerar en dialècte», com «li passá á la llemosino-valenciana» (1895: 268). Per a evitar-ho, cal posar fi al desori normatiu actual:

sa renaixènsa es un fet històrich que molts pòchs desconeixen; pero no es pròu lo fet: falta algo mes, falta donarli la unitat que no té. No desconech que, per a aplegar á eixe fi, il·lustrats escriptors llemosinistes han publicat importants y erudites òbres; mes aixina y tot, com estos carixen d'autoritat oficial —per més que les sehues opinions siguen molt respetables— cada escriptor escriu unes mateixes paraules de diferent mòdo, el ducte domina en la majoría dels casos, y la anarquía seguix reinant filològicament, tot lo qual reclama d'una manera imperiosa la necessitat de fundar l'Academia de la llengua valenciana, que done lleys respècte al particular, pera que s'autoritat, sent l'obra de molts, siga per tots respetada (1895: 269).

Per això, Sanmartín i Aguirre demana la creació d'una institució normativa oficial per a la llengua catalana del País Valencià, que evite la castellanització i que l'enllace amb la llengua antiga, amb el «llemosí». Tot amb tot, Sanmartín i Aguirre reconeix implícitament la unitat de la llengua, a la qual es refereix amb noms diferents com «llemosina», «llemosino-valenciana», «valenciá» i circumloquis com «la nostra llengua» i «la llengua pàtria», entre d'altres.

4.1.14. Faustí Barberà i Martí

Originari d'Alaquàs, on va nèixer l'any 1850, Faustí Barberà es va llicenciar en Medicina a la Universitat de València, institució on posteriorment va obtindre el títol de doctor en Medicina i Cirurgia (1879). En l'àmbit cultural va participar en Lo Rat Penat, entitat de la qual fou membre i va exercir-hi diferents responsabilitats en la seua junta directiva, com a responsable de la secció d'interessos materials (el curs 1895-1896),

bibliotecari (entre 1896 i 1898) i, finalment, vicepresident (entre 1898 i 1903). De Barberà cal comentar dos discursos, el primer dels quals es titula «La causa y lo remey del decaïment actual d'Espanya», pronunciat el 15 de març a l'acte d'obertura de curs del gremi de Mestres Fusters de València. Aquest discurs en català conté alguna referència interessant a la llengua, que transcrivim tot seguit. Barberà agraeix a la nova junta del gremi

per son acort de qu'este discurs fóra valencià, novetat simpàtica y de transcendència que porta'l fi de quels obrers, a qui principalment va dirigit mon treball, l'ohiren en la mateixa llengua de la botiga y del obrador, en la mateixa de son llar, en la mateixa dolça parla en què s'a mare l'his amostrà a pronunciar les primeres paraules, quant de menuts els acaronaba a son pit u entretenia en sa falda; en eixa llengua rica y sonora qu'Ausies March donà ses troves y Jaume Roig ses concells, en eixa llengua regional un tant oblidà per lo mateix qu'és la del poble y no dels erudits ni dels sabis més o mens autèntichs, ni dels cursis que coneguentla molt bé «confiesan tener grandes dificultades para hablarla»; d'eixa llengua dolça y eufònica en la queensem tots los valencians, y que a medida que la matjor cutura vindrà sobre'l nostre país confie ha de ser més coneguda y aimada.³²²

El segon és «De regionalisme y valentinicultura», discurs que llegeix el 7 de desembre en la sessió d'obertura del curs 1902-1903 de Lo Rat Penat l'aleshores vicepresident primer en qualitat de president accidental —per la recent dimissió d'Honorat Berga (Roca 2011b: 185). En aquest discurs, que Alfons Cucó (1999: 60-65) va assenyalar com a iniciador del valencianisme polític, també s'hi observen referències al nom i la identitat de la llengua catalana, així com una contundent defensa d'aquesta. Barberà es refereix a la llengua dels valencians amb les construccions³²³ «la llengua de l'intimitat y de la franqueça» (1910: 6), «nòstra volguda llengua» (1910: 23), «llengua matèrna» (1910: 23), «nòstre parlar» (1910: 23), «nòstra llengua» (1910: 24, 25, 27, 30, 32, 35), «idioma del país» (1910: 24), «eixa llengua que abandoná fa anys al us del pòble» (1910: 24), «la llengua nòstra» (1910: 25), «la llengua de Valencia» (1910: 26), «el seu idioma» (1910: 26), «nostra volguda parla» (1910: 27), «la llengua de ma mare [...] la llengua de ma casa» (1910: 28), «la meua llengua» (1910: 28), «llengua pròpia» (1910: 30), «nòstre idioma» (1910: 32), «la llengua del país» (1910: 33), «la llengua dels nostres vells» (1910: 36), i «*nuestro dialecto*» (1910: 23) escrit amb cursiva i amb una

³²² El citem de Roca (2006: 31-32), que realitza l'estudi i transcripció.

³²³ Indiquem les referències dins del text, deixant de banda les referències escrites a peu de pàgina, perquè aquestes segurament són posteriors —de 1910—, any en què es va publicar el text amb «comentaris nous».

nota a peu de pàgina que concreta que aquesta paraula pot entendre's de formes diferents. En aquesta precisa que

la filología se inclina más á creure sien dialèctes les diferents formes de una llengua; de mòdo, qu'l andalús y encara el aragonés, serán dialèctes de la llengua castellana; com el valenciá, si es dialècte, he hu ha d'esser de la llengua catalana, may del castellá (1910: 23).

També fa referència a la llengua del poble amb les formes «llengua valenciana» (1910: 23, 26, 28), «valenciá espontani y be'n dit» (1910: 23), «parlar valenciá» (1910: 24, 36) i «valenciá» (1910: 24, 26, 29); així com a «la fraternitat entre'l Rosselló y Catalunya y'ls demás païssos de llengua Catalana» (1910: 10). En definitiva, Barberà reconeix la unitat de la llengua, es refereix a la llengua del poble amb els noms «valenciá» i «llengua valenciana», mentre que per al conjunt de la llengua catalana empra sempre circumloquis amb l'objectiu d'evitar la qüestió onomàstica.

4.1.15. Josep Ruiz de Lihory

Nascut a València l'any 1852, Josep Ruiz de Lihory —baró d'Alcalalí— va estudiar Dret a la Universitat de València, on va conèixer Teodor Llorente. Membre del Partit Conservador, amb la restauració borbònica fou regidor, diputat provincial, alcalde de València (1884), diputat a corts per Alzira (1890) i governador civil de Valladolid i Mallorca. També fou membre de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*, va escriure estudis relacionats amb el passat artístic valencià en llengua castellana i va presidir l'entitat Lo Rat Penat en una primera etapa des de finals de 1903 fins a 1908 i, en una segona etapa, de 1912 a 1915. Com explica Càmara (2008: 61), Ruiz de Lihory va formar part de l'expedició a Elx organitzada per Lo Rat Penat el 1900 i inclogué un capítol sobre el *Misteri d'Elx*, amb el títol «Drama lírico-religioso de Elche», en la seua obra *La música en Valencia. Diccionario biográfico y crítico* (1903: 62-95). Drama assumpcionista, el *Misteri d'Elx*, que, segons Rafanell (1991a: 25-26), és l'últim reducte del «llemosinisme» al segle XX. A propòsit del sintagma «poesías lemosinas», Ruiz de Lihory escriu una nota a peu de pàgina on afirma que

aunque aceptamos la protesta que hace el sabio Don Marcelino Menéndez y Pelayo en su *Historia de las ideas estéticas* (t. I, pag. 243 [...]) respecto a la impropiedad de llamar lemosina a la lengua catalana, nos permitimos darle este nombre porque el uso lo ha sancionado en la región valenciana (1903: 93).

Ruiz de Lihory coneixia el posicionament de Marcelino Menéndez Pelayo, que havia estat molt contundent respecte al nom i la identitat de la llengua catalana.³²⁴ Tot i això, Ruiz de Lihory reconeix que la llengua catalana del País Valencià és la mateixa que la de Catalunya i accepta que és impropri anomenar «demosina» la llengua catalana, encara que ell l'empra «porque el uso lo ha sancionado en la región valenciana», és a dir, en fa un ús instrumental.

4.1.16. Josep Maria Puig i Torralva

Originari de València, on va nàixer el 1854, l'escriptor Josep Maria Puig i Torralva és —en paraules de Llombart (1879a: 742)— «un poeta genuinament valencià, l'únic acás que *rónegament* cultiva nostre idioma». Deixeble de Llombart, va formar part de la junta directiva de Lo Rat Penat durant molts anys, ocupant diferents responsabilitats entre les quals destaquen les de vocal (els cursos 1882-1883 i 1889-1990), vicesecretari (entre 1885 i 1887) i vicepresident de l'entitat (entre 1896 i 1898). El 1880 obtingué l'accèssit als Jocs Florals de València amb *Ensaig d'Ortografia valenciana*, tema que fou proposat per l'«Ateneu lliterari de València» (Llombart 1879a: 742). És ben probable que aquesta obra continga informació d'interés entorn al nom i la identitat de la llengua catalana. Lamentablement, però, no se'n conserva cap exemplar i l'única notícia que tenim és que «tenía en preparación para darlas a la estampa, al tiempo de ocurrir su fallecimiento» (Ribelles 1978: 516b).

El 1880 Puig i Torralva continua la tasca d'edició i direcció de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* iniciada per Llombart i a l'article inicial d'aquesta fa referència al «renaiximent lliterari del idioma patri» (1880: 12). A més, en aquest exemplar publica un article del català Ignasi Ferrer i Carrió titulat «Gramática histórica de la llengua catalana» en què aquest afirma la necessitat d'una gramàtica històrica «que donará llum corresponent pera apreciar á la vegada la procedencia de la llengua y la fidel construcció de la mateixa» (1880: 88-89), «la llengua catalana [...] las branças que d'ella han naxcut (la valenciana y la mallorquina)» (1880: 89). En aquest sentit, considerem que en publicar l'article la direcció de la revista n'assumeix els postulats, ni que siga parcialment. També s'hi publica el poema «Morir d'amor» que l'escriptor valencià Francesc Fayos i

³²⁴ Vegeu la p. 72.

Antoni dedica «a mon bon amic lo entusiasta catalanista y llorejat poeta valencià En Josep M. Puig» Torralva a les mateixes pàgines de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* (1880: 31), de Barcelona estant.

L'any següent publica un article sobre Llombart a *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*, en el qual realitza l'afirmació més contundent que li coneixem actualment sobre el nom de la llengua catalana. Concretament, afirma que Llombart,

com tots los poetes valencians, apellida *llemosina* á sa llengua nativa. Nosaltres, sobre este punt, som de molt distinta opinió; puix creem firmement, y d'aixó nos ocuparem ab lo degut deteniment en altra part, que la llengua del Turia, com la del Llobregat, es catalana (1881: 145).

Però no arriba a ocupar-se «ab lo degut deteniment en altra part», o —almenys— eixe treball encara no l'ha exhumat cap investigador. Tanmateix, la posició de Puig i Torralva, evolucionà cap a les posicions «llemosinistes», probablement per la seua progressiva proximitat a Llombart i a la contundència amb què aquest darrer va defensar la seua posició. El mateix any 1881, concretament al mes d'agost, *Lo Rat Penat* debat l'aprovació dels seus primers estatuts i Puig i Torralva —junt amb Llombart, com hem comentat adés— es queda sol en la defensa de «llemosí-català» —i «llemosí» respectivament— i finalment s'aprova «valencià» (Ferrando 2006c: 214). Un any després de la seua nítida manifestació en favor de del nom «català» per al conjunt de la llengua publica l'article introductor a *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* en què dona compte que «la secció de *Lliteratura* [...] se ocupá de les *Ventajes del renacimiento lliterari llemosí*, disertant lo distingit poeta mallorquí En Geroni Forteza» (1882: 12). I també informa que Llombart prepara l'edició d'un diccionari:

comprent la necessitat qu'existix de un verdader *Diccionari llemosino-castellá*, y viceversa, ja fá molt temps trevall en escriurer un meditat *Proyecte, Plá de redacció y Estatuts* per que deurán regirse les competents persones qu'en la confecció de tan importantísima obra han de ocuparse. Es un ensaig fet á conciencia, segons les exigencies, de la crítica moderna, que son autor, de acort ab lo Sr. Pueyo y Ariño, actual president de *Lo Rat-Penat*,³²⁵ sometrá enguany, punt per punt, á la mes escrupulosa discussió en aquella societat, ahon aprovat que siga ab les millores que en éll s'introduixquen, començarán á funcionar les ilustrades persones elegides pera dur á cap tan transcendental empresa. La reunió de estes, segons lo proyecte del Sr.

³²⁵ Vicent Pueyo i Ariño, membre del Partit Conservador i exalcalde de València, degué accedir a la presidència de l'entitat a conseqüència del seu protagonisme i prestigi socials, ja que no se li coneix activitat lletrada (Roca 2011b: 87).

Llombart, constituirá un respectable cos académich, encarregat de cuidar perennement de la conservació y perfeccionament de nóstra llengua (1882: 15).

En aquest sentit, Rafanell (1991b: 48) es pregunta: «¿No era aquest mateix Puig Torralva qui, un any abans, havia publicat que la llengua del Túria era, literalment “catalana”?» Puig i Torralva, però, continua la seua evolució i un any després —el 1883— la seua obra *Historia gramatical de la lengua lemosino-valenciana* és guardonada als Jocs Florals de València «ab un brot de lloer d’argent» escrita en català i que restà inèdita, encara que Alcover (1915: 485) la dona com a publicada («Valencia 1883.- Un opuscle»).³²⁶ De fet, Llombart (1879a: 743) afirma que es tracta d’un «interessant treball [...] que per sa práctica utilitat creem deguera donar pronte á la prensa». En els dos capítols disponibles d’aquesta obra es pot llegir una variació de la tesi defensada dos anys abans respecte al nom de la llengua catalana. En aquest cas afirma que

Este llenguaje fon nomenat de diversos modos, com romá, romaniçat, romano-provençal, catalano-provençal, d’oc, catalá, llemosí y altres; pero nosaltres lo designarem simplement llemosí-catalá, y llemosí-valenciá, quant de la nostra llengua parlém (1883: 49).

El títol del primer capítol és «Oríge y vicisituts de la llengua llemosino-catalana fins la gloriosa conquesta de Valencia per lo rey En Jaume I»,³²⁷ en el qual identifica amb el sintagma «llemosino-catalana» la llengua dels catalans, que «dende lo segle IX aná formantse com totes les lle[n]gues neo-llatines, apareix en la conquesta de Valencia per lo rey En Jaume, de tal modo formada, que Muntaner dia de Roger de Lluria, que parlava *lo pus bell catalanesch del mon*» (1883: 53). Mentre que la llengua catalana dels valencians és objecte d’un altre capítol posterior a la conquesta de Jaume I, com ja avançava al títol del capítol: «Ara que ja havem fet, ó intentat fer al manco, la genealogía y historia de la joventut de la llengua llemosino-catalana, aném á estudiar les vicisituts é historia gramatical de la llengua llemosino-valenciana» (1883: 53-54). Aquest darrer concepte el manleva de Llombart, el qual —com observa Rafanell (1991b: 42)— l’havia pres abans de Carles Ros. Pel que fa a la identitat de la llengua catalana, l’explicació de Torralva és molt confusa. La seua explicació comença amb

³²⁶ Roca (2013a: 292) afirma que «sols nàrribà a publicar el primer capítol a les pàgines 44-54 de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al any de 1884* [...] acompanyat de la següent nota a peu de pàgina: “Publ[i]quém aquest sol capitol de la llorejada obra del Sr. Puig, que disijém done en breu á la estampa completa, pera que éll en part se la conega”».

³²⁷ Aquest primer capítol fou reproduït el 1885 dins *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* 4, p. 29b-30b, i 5, p. 36b-37a.

l'arribada dels fenicis, rodís, focis, cartaginesos, romans, gots, àrabs «y altres pobles á les plajes espanyoles del mediterrani [que] contribuiren mes ó manco á la formació del nostre llenguaje» (1883: 45), confont el relat històric i lingüístic del territori valencià amb el relat històric de la llengua catalana. Segons Torralva, el 9 d'octubre del 1238 «escomençá la formació de la llengua llemosino-valenciana» (1885: 44b), període objecte del segon capítol, publicat dos anys després a les pàgines de *Lo Rat-Penat. Periódich Llitterari Quincenal*. Seguint la seua argumentació,

la llengua que parlava lo net d'En Pere II era la catalana [...]. Pero'l rey no portá en les seues mesnades gent que parlava solament lo catalá, puix ab éll ne vingueren de moltes altres nacionalitats, com castellans, navarresos, aragonesos, portuguesos, provençals, romans, italians y francesos. Tots estos elements anaren cavant lo llenguaje dels catalans, que en grandíssim número fincaren en Valencia, fins conseguir que prenguera carácter propi y peculiar, contribuint á d'asó los aragonesos mes que nengun altra gent. Mes no se crega que'l catalá se corrompé molt y pronte en este reyne, perque si fem la crestomatia de la llengua en lo sigle XV, vorem que existia la unitat completa de llenguaje, llitterari sobre tot, entre Valencia, Mallorca, Barcelona y Roselló.

Huy en dia son molt marcades les diferencies que existixen entre'ls esmentats pobles, y son molt mes en lo llenguaje popular (1885: 44b).

Tot amb tot, la hipòtesi més probable respecte a l'apropament de Torralva a la «tesi llemosinista» és la progressiva proximitat d'aquest a Llombart, i la contundència amb què aquest darrer va defensar la seua posició, com hem observat en l'apartat dedicat al fundador de *Lo Rat Penat*. En aquest sentit, cal destacar la concisa i convincent afirmació de l'any 1881 enfront de les llargues i dubitatives afirmacions que realitza en l'obra de 1883, en les quals fa servir uns termes molt semblants —en molts casos idèntics— als que emprava Llombart. En aquest sentit, Rafanell (1991b: 47) dedueix «una censura al projecte d'ampliació de les tesis catalanistes de Puig Torralva» per part de Llombart, adduint que «el silenci i sobretot el viratge ideològic posterior d'aquest autor en són la prova més fefaent». Tanmateix, el fet que Torralva no justifique filològicament l'ús del terme «llemosí» per al conjunt de la llengua catalana ens duu a pensar que es tracta d'un ús instrumental.

4.1.17. Josep Martínez Aloy

Va nèixer a València l'any 1855, es va llicenciar en Dret a la Universitat de València (1877) i fou historiador i polític. Com a historiador va publicar diversos estudis d'investigació històrica i arribà a ser cronista de la província de València (1892) i director del Museu de Belles Arts (1920). En l'àmbit cultural, fou membre de la junta directiva de Lo Rat Penat, ocupant diferents responsabilitats entre les quals destaquen les de vicepresident en els períodes 1889-1892 i 1895-1897 i tresorer entre 1892 i 1895. D'altra banda, com a polític formà part del Partit Liberal Conservador, fou regidor del Cap i Casal i exercí d'alcalde (1907 i 1917), així com també president de la Diputació de València (1914).

L'any 1881 llegeix al si de l'Acadèmia de la Joventut Catòlica —entitat conservadora del Cap i Casal— el discurs titulat «Formacion de los apellidos lemosines». En aquest discurs realitza les següents afirmacions sobre el nom i l'origen de la llengua catalana:

Yo no sé qué nombre tenga esa lengua, pareciórame arrogancia llamarla valenciana ó catalana; modestia, decirla provenzal. Con frecuencia se la llama lemosina, y yo así la nombro, siquiera sea porque todos me entienden. La denominacion podrá ser defectuosa, pero está admitida, y la filología enseña á respetar los vocablos admitidos, aun cuando tengan en su acepción una etimología equivocada. Mientras la lengua española se llame castellana, porque se habló en Castilla, mientras la romana se llame latina porque se habló en el Lacio, podrá llamarse lemosina la lengua que se hablára en el Limosin. Y si lemosina es la lengua, lemosines serán los numerosos apellidos que de la misma proceden (1881: 158).

És a dir, és coneixedor de la tesi defensada recentment per la filologia romànica, però ell emprà una denominació «defectuosa», encara que «tengan en su acepción una etimología equivocada», i ho fa «siquiera [...] porque todos me entienden». També és interessant comentar l'afirmació que li sembla «arrogancia llamarla valenciana ó catalana; modestia [...] provenzal», perquè eixos arguments denoten que té la voluntat d'emprar un mot que es referisca al conjunt de la llengua catalana, sense que pugui entendre's una suposada superioritat d'un dels dos territoris sobre l'altre. Això, evidentment, el fa errar i així ho reconeix: «consegüentment, l'error admès de designar com a *llemosí* el grup català-valencià-balear-provençal apareix com un mal menor» (Rafanell 1991b: 45). Aquest discurs no va passar desapercebut i fou publicat el mateix

any a la *Revista de Valencia*, concretament l'1 de febrer,³²⁸ al Butlletí de l'esmentada Acadèmia (Ribelles 1978: 413), a la revista barcelonina *Lo Gay Saber*, a la impremta de Domenech i deu anys després a les pàgines de *La Ilustració Catalana*.

D'altra banda, l'any 1889 trobem una variació onomàstica privativa en un article a la revista *El Archivo*³²⁹ en el qual es refereix als «apellidos valencianos» (1889: 233ab, 235a) en el lloc en què abans havia emprat «apellidos lemosines». Un canvi onomàstic privatiu comú en la major part dels escrits d'erudits i escriptors valencians dels dos darrers decennis del segle XIX. Al capdavant, Martínez Aloy reconeix implícitament la unitat de la llengua, i pel que fa a la qüestió onomàstica prefereix —en primer lloc— seguir l'opció llemosinista i —més tard— empra designacions privatives.

4.1.18. Francesc Barber i Bas

Poeta, dramaturg i periodista deixeble de Llombart, naix l'any 1864 al si d'una família humil del Cap i Casal. Fou vicesecretari de Lo Rat Penat entre 1886 i 1890, i també va formar part de la junta directiva de l'entitat com a bibliotecari (entre 1890 i 1893). L'any 1890 va dirigir la revista satírica en català *La Degolla*, però abans, amb només vint-i-tres anys escriu el pròleg a la tercera edició del *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig editat per Llombart. Barber i Bas comença afirmant que una de les conseqüències del Decret de Nova Planta de 1707 és «el deplorable estado de decadencia á que la lengua lemosina y su gloriosa literatura, injustificadamente, quedaron reducidas» (Llombart 1887a: LI). Al llarg del segle XVIII, «quedóse ahogada [...] en los corazones de aquellos beneméritos valencianos la iniciada empresa de restaurar el decaído idioma en que sus antepasados hablaron y escribieron», i al segle XIX «nuestra lengua y literatura» va perviure en els «colòquis, miracles, trovos y romansos de cego» (Llombart 1887a: LI). De fet, segons Barber i Bas,

gracias á tan humildes cultivadores del materno lenguaje, los cuales con sus escritos contribuyeron no poco á mantenerlo siempre vivo en los labios del pueblo valenciano, y, más ó menos perfecto, según la ilustración y cultura de las personas que lo usaron, se ha conservado hasta nuestros días (Llombart 1887a: LI).

³²⁸ D'on citem el text.

³²⁹ Es tracta d'una rèplica a l'article de Francesc Vilanova titulat «Los apellidos geográficos valencianos», que va aparéixer el mes d'abril de 1889 en la revista publicada a Dénia, article que analitzem en § V.4.3.3. Francesc Vilanova i Pizcueta.

En tots els àmbits s'imposava el castellà en detriment de la llengua pròpia, i això va provocar que «más que lemosín, *castellano valencianizado* es lo que las clases populares hablaron» (Llombart 1887a: LI). És en aquesta situació que a Catalunya es produeix el «renacimiento literario catalán» encetat per Bonaventura Carles Aribau, que al País Valencià «desgraciadamente, no tuvo [...] la entusiasta y patriótica acogida que, con el tiempo, la mencionada *Oda* había de tener entre los catalanes, produciendo los más excelentes resultados» (Llombart 1887a: LII). A continuació, Barber i Bas esmenta nombrosos escriptors valencians en llengua pròpia, entre els quals a Bernat i Baldoví, que va publicar *El Mole*, redactado «en valenciano vulgar» (Llombart 1887a: LII). Segons Barber i Bas,

preciso es reconocer que, hasta el presente, ni en los periódicos, ni en las obras dramáticas escritas en valenciano, hicieron sus autores gran cosa en favor de la restauración de nuestra menospreciada lengua. Antes al contrario, escribiendo, por lo regular, en una jerga antiliteraria, que ni el indocto vulgo emplea en sus conversaciones, no sería difícil demostrarles que así es como sus chavacanas lo perjudican, siendo á ellos, en primer lugar, á quienes debe atribuirse el que todavía en la actualidad se estropee y corrompa. ¿No merecería alabanzas quien, lo mismo en el teatro que en la prensa, procurase perfeccionar el lenguaje valenciano? Conveniente sería que nuestros periodistas y autores dramáticos fijasen la atención en ello (Llombart 1887a: LII).

Barber i Bas també qüestionava als poetes cultistes valencians com Altet i Ruata, Llorente, Querol, Pizcueta, Ferrer i Bigné, Labaila, Blasco, Aguirre i Matiol, Arroyo i Almela, Sanmartín i Aguirre, els quals

á la par que varios de los mencionados periodistas y autores dramáticos, se limitaban á escribir en el idioma de Cervantes ó en el desnaturalizado dialecto que se usa, exceptuando algunas ocasiones en que solían muy pocos de ellos componer sus poesías en desaliñado lenguaje lemosín (Llombart 1887a: LII).

El dramaturg valencià contrasta la situació valenciana amb la «prodigiosa restauración y prosperidad creciente» de la «literatura catalana», que celebra efusivament: «¡Verdaderamente es asombrosa la actividad intelectual que, desde que se suscitó el renacimiento lemosín, se experimentó y continúa experimentándose en la región catalana!» (Llombart 1887a: LIII). En el cas de l'illa de Mallorca,

no pudo [...] permanecer indiferente á este florecimiento de las letras catalanas, y también procuró por su parte coadyudar á tan nobilísima empresa, ya concurriendo sus escritores y poetas á los *Juegos Florales* de la condal ciudad, ya publicando libros y revistas á propósito

para despertar en sus compatriotas la afición al lenguaje que, con tan merecida celebridad, cultivó el inmortal Raimundo Lulio (Llombart 1887a: LIII).

A continuació esmenta diferents escriptors mallorquins del vuit-cents i afirma que «levantaron entonces el majestuoso pabellón del renacimiento balearico, y todavía lo sostienen dignamente con la cooperación de varios otros adeptos [...], constituyendo todos una brillante constelación en el esplendoroso firmamento de nuestra literatura» (Llombart 1887a: LIII). És a dir, Barber i Bas emprà indistintament els noms «renacimiento lemosín», «catalán», «balearico», «valenciano», i totes aquestes denominacions fan referència a «nuestra literatura». Més endavant comenta els primers Jocs Florals de València (1859), en els quals es van premiar «dos poesías lemosinas» — una de Víctor Balaguer i una de Llorente—, que considera entre les manifestacions «literario-lemosinas» que es van produir al Cap i Casal (Llombart 1887a: LIV). També fa referència a l'expressió «*la olvidada lengua de sus abuelos*» emprada per Tomàs Villarroya, a «la Musa lemosina» i a «la patriótica causa del lemosinismo» (Llombart 1887a: LIV) per a al·ludir al conjunt de la llengua i la literatura catalanes; i d'altres com «la lengua y literatura lemosino-catalanas» en referència a Catalunya, i el «lenguaje usual» i «el valenciano que se habla» en al·lusió als escriptors Bernat i Baldoví, Bonilla, Liern i Palanca, entre d'altres (Llombart 1887a: LV). Més tard, l'any 1874, l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València va realitzar un certamen «en el que se concedieron premios á la lengua lemosina», i Llombart «trató [...] de fundar un periódico para difundir el lemosinismo»; el 1875 va aparèixer el «almanaque lemosín» amb «composiciones en prosa y verso, tanto de los más acreditados escritores y poetas valencianos, catalanes y mallorquines, como de los noveles escritores», una publicació que aleshores «era el único órgano que en la ciudad del Cid tenía el naciente lemosinismo» (Llombart 1887a: LVI).

Les propostes realitzades per Barber i Bas i els termes que emprà són deutors de Llombart, com la idea de crear una entitat codificadora de la llengua:

Todavía habrá de transcurrir muchísimo tiempo antes que la lengua y literatura lemosinas consigan poseer un perfeccionado y completo DICCIONARIO. Con todo, aun así, atendida la in[e]stabilidad del lenguaje, necesitará de los constantes estudios de los filólogos valencianos, si se quiere evitar que otra vez torne á su decadencia. Para esto, lo que procedía, en nuestro concepto, era la creación de una *Academia lemosino-valenciana*, compuesta de personas inteligentes en lengüística, las cuales, á imitación de la Real Academia española, velasen perpetuamente por el perfeccionamiento y conservación del lemosín. Llombart,

comprendiéndolo así, tiene organizado este cuerpo académico, destinado á mantener nuestra nativa lengua en el brillante estado á que [...] es acreedora. ¡Es el único medio eficaz para conservar la expresiva lengua de nuestros antepasados! (Llombart 1887a: LXI)

D'altra banda, quan Barber i Bas comenta aquesta edició del diccionari d'Escrig, indirectament es refereix a la identitat de la llengua, compartida amb els territoris de parla catalana i occitana. Ho fa quan afirma que en aquesta obra conté paraules «que, si bien en la capital del Reino valenciano no tienen aplicación corriente, aun en la Provenza y en otras comarcas de las provincias lemosinas, como son Cataluña, las Baleares, Alicante y Castellón, están en uso» (Llombart 1887a: LXIII-LXIV). Ara bé, segons Barber i Bas, fou Llombart qui «se sintió con fe para levantar en esta capital la noble enseña del lemosinismo», «poeta lemosín» i «escritor lemosinista» que escriu en «nuestra lengua», i anima als altres escriptors «á trabajar por el renacimiento de su abandonado idioma» amb «el inquebrantable propósito de llevar a cabo en esta ciudad la restauración de nuestra lengua y nuestra literatura» (Llombart 1887a: LV).

Tot amb tot, Barber i Bas considera que la llengua catalana i l'occitana tenen una identitat compartida, reconeix la unitat de la llengua, i es refereix al conjunt de la llengua catalana amb el nom «leмосín» —i derivats—, que fa servir en paral·lel amb denominacions privatives per a cadascun dels territoris de la catalafonia.

4.1.19. Salvador Guinot Vilar

Nat l'any 1866 a Castelló de la Plana al si d'una família de rics terratinents, es dedica a l'estudi per problemes de salut. Deixeble de Marcelino Menéndez Pelayo a Madrid, on es llicencia en Filosofia i Lletres, treballa de professor de llengua i literatura a l'Institut de Batxillerat de Castelló de la Plana (1893-1944). Políticament s'identifica amb el catolicisme social i va evolucionar cap a posicionaments carlins, integristes i liberals conservadors. En l'aspecte cultural publica a València l'obra *Capolls mustigats* (1900) amb que enceta la narrativa valenciana, obra que fou reeditada a Barcelona el 1905 per L'Avenç amb el títol *Escenes Castelloneses*, fet que el va connectar amb els avanços gramaticals que s'estaven produint a Catalunya (Ramos 1989: 155-156). L'erudit Salvador Guinot també fou redactor a la revista castellonenca *Ayer y Hoy*, on l'any 1902 publica uns articles on comenta aspectes literaris i lingüístics. El primer és «Mossen Verdaguer», en el qual enalteix l'obra del català Jacint Verdaguer, per a qui

la patria catalana no era sols el principat de Catalunya, era tota la terra d'Espanya y Fransa que parla el llenguatge catalanesc; aquella garba de pobles que'l Conqueridor lligá y que si els centralisme cessariste y jacobí destruí, lligada l'ham de veure algún día (1902a: 223).

I tot seguit reproduïx el poema «La estatua de don Jaume» de Verdaguer. El mateix any publica, amb el pseudònim Joan de Vicenta, l'article «El regionalismo y Lo Rat Penat». En aquest article Guinot informa del discurs *De regionalisme i valentinicultura* que Faustí Barberà havia pronunciat uns dies abans en la seu de Lo Rat Penat i mostra que està d'acord amb les paraules de Barberà. Pel que fa a la llengua pròpia del País Valencià es refereix amb el nom de «valenciano» (1902b: 412, 413). L'any 1903, també sota el pseudònim Joan de Vicenta, publica la sèrie d'articles «Regionalisme» en la revista bisetmanal *Ayer y Hoy* on defensa aquesta opció política i fa alguna referència a la llengua pròpia, a la qual es refereix amb l'expressió «la llengua que mamarem» (1903a: 53, 54). El mateix any publica l'article «Bibliografía», on ressenya l'obra del poeta borrianenc Joan Baptista Teixedo, de qui destaca que «hay en esa poesía mucho sabor local y en su lenguaje valenciano muchos deijos y acentos propios del habla peculiar de Burriana», així com el domini que aquest té de «la lengua vernácula» (1903b: 192). Guinot també remarca el model de llengua que emprà Teixedo:

Los progresos que en la lengua vernácula están haciendo los estudiosos no pasan enteramente desapercibidos para este poeta, que instintivamente se inclina á la ortografía fonética y no á la etimológica, como la moderna filología preceptua, aunque no con aquella decisión y fijeza que se puede exigir á un escritor de renombre. Así vemos con gusto que adopta la acentuación peculiar de nuestra lengua (tan diferente de la acentuación castellana) para que el lector no confunda lastimosamente los sonidos (1903b: 193).

Unes setmanes després publica l'article anònim «Una rondalla de la tèrra»,³³⁰ a l'inici del qual afirma:

La nostra literatura popular es tan abundosa, eixerida y digna d'estudi com la de consevol altra encontrada del terror catalanesc. En la Plana y més encara en lo Maestrat viu forta y bledana la musa popular, com en la Ribera valenciana, en els Pirineus catalans y en les illes de Mallorca (1903c: 234).

Més endavant fa referència a la rondalla «La flor del liri blau», la qual segons Guinot

es tan valenciana com catalana y mallorquina; en les tres literatures germanes se troba: be pot dirse que'l seu bres es catalanesc, dixán á la disputa dels erudits l'averiguació de si va ser el

³³⁰ Ramos (1989: 53) li imputa l'autoria.

Roselló, el principat catalá, les illes ó el reyalme valenciá el que primer conegué eixa rondalla (1903c: 234-235).

Un altre article que Salvador Guinot publica en *Ayer y Hoy* és «El aragonesismo en Segorbe», en el qual ressenya el llibre *Sobre voces aragonesas usadas en Segorbe* del sogorbí Cayetano Torres Fornés (1903). En aquest article Guinot torna a deixar clara la unitat de la llengua quan afirma:

El Sr. Torres pertenece al número innumerable de los ilustrados que llaman lengua española á la castellana, como si no fueran tan españolas como esta y mucho más antiguas el vascuence y el catalán. De ahí el concepto pobre y anticuado que tiene el autor del *catalanesch* en sus variedades catalana, mallorquina y valenciana, y el que no conceda importancia á la influencia inmensa ejercida por la lengua catalana en el habla de Aragón hasta determinar en ella una variedad castellana (1903d: 400).

Ho torna a fer unes línies després quan assevera:

Creemos que cualquiera que lea desapasionadamente la obra que examinamos quedará convencido de esa verdad, que si puede halagar á los castellanos y muy especialmente á los de Aragón, no debe molestarnos á los de raza catalana, aunque como los valencianos sintamos el evidente alejamiento moral de una comarca que enclavada dentro de la región habla un lenguaje extranjero (1903d: 400).

Un tercer exemple és quan Guinot es pregunta: «¿Quién se atreverá á negar hoy la primacia de la lengua catalana entre todas las lenguas vulgares?» (1903d: 400). I hi insisteix quan contradiu a Torres Fornés i assegura que

las voces de origen catalán usadas en Aragón y Segorbe, serán catalanismos siempre, ó *lemosinismos* como dirían impropriamente los escritores valencianos que nunca querían reconocer la supremacia del Principado, olvidando que tan catalán como el lenguaje del rey Don Jaime, Pere Tomic, Francese [= Francesc] Eiximenis, Johanot Martorell y Pere Serafí, es el de San Vicente Ferrer, Ramón Muntaner, Ausias Marc y Jaime Roig, valencianos y el de Ramon Llull y En Pax, mallorquines. Más lógico fué Rojas Clemente al clasificar esas palabras como valencianismos, aunque con más propiedad debió llamarlas catalanismos.

Porque las voces de origen catalán usadas en Segorbe podrán haberse introducido allí por aragoneses, catalanes ó valencianos, pues también la raza catalana ha ejercido influencia directa en esa comarca, siendo difícil, mejor dicho, imposible, averiguar en cada [= cada] caso concreto quien ha sido el introductor; pero siempre por su origen serán catalanas y no aragonesas (1903d: 401).

Deixeble de Menéndez Pelayo, amb aquestes afirmacions Guinot palesa la seua formació filològica, apunta l'anacronisme del nom «llemosí» i remarca la unitat lingüística amb el nom «llengua catalana» (Ramos 1989: 53). L'últim exemple de Salvador Guinot és l'estudi «Don Lorenzo Matheu y Sanz», que es publica annex al final del segon volum de la revista cultural *Ayer y Hoy*. En aquest treball també realitza alguna afirmació semblant, com aquesta primera:

La novela picaresca rimada de Jaime Roig ha resistido los embates de los siglos, siendo tan famosa ahora como antes y quizá más estudiada hoy que en el mismo siglo XVI en que por primera vez se imprimió, no obstante la espantosa decadencia de la lengua en que se escribiera, y con seguridad que si es lengua volviese en algún tiempo á ser aquel *pus bell catalanesch* — como decía Muntaner, que tan gallardamente la manejaba—, el *Spill* sería la obra más popular de nuestra literatura regional (1903e: XVII).

La segona és aquesta, on empra «las letras catalanas» per a referir-se al conjunt de la literatura catalana:

El advenimiento al trono de España de la casa de Borbón y con él la política absorbente y centralizadora aflojaron los vínculos de fraternal afecto entre las literaturas peninsulares, llegando á considerarse por la raza castellana como extranjeras y poco ménos que despreciables las letras catalanas y galáico-portuguesas (1903e: XVII).

En la tercera insisteix sobre la impropietat del terme «llemosí» per a referir-se a la llengua catalana: «El castellano [...] no tiene la concisión, la energía y el vigor en tan alto grado como el catalán, que muchos impropriamente llaman lemosín» (1903e: XIX). L'últim exemple és quan Guinot es refereix a l'*Espill* de Jaume Roig com a obra «catalana»: «traducir al castellano una obra poética catalana, conservando la misma forma métrica del original, es vano empeño» (1903e: XX), en referència a la traducció de 1665 feta per Llorenç Matheu i Sanç. En definitiva, Salvador Guinot reconeix explícitament la unitat de la llengua, a la qual considera que cal referir-se amb el nom «catalán», bandejant el de «llemosín» per la seua impropietat filològica.

4.1.20. Joaquim Garcia Girona

Oriünd de Benassal, on va nèixer el 1867, va dedicar la seua vida a l'obra religiosa i lexicogràfica. Llicenciat en Filologia i Lletres al Seminari de Tortosa, l'any 1902 publica el poema «Als fills del Maestrat» a la revista castellonenca *Ayer y Hoy*, que

encapçala amb aquestes paraules que atribueix a Dant «Vergonya eterna á aquells que despreciant son idioma alaben lo dels altres». Entre aquests versos, enalteix la llengua pròpia del Maestrat: «Bé prou temps que persintia [= presentia] / Dins mon còr enamorat / La dolsseta melodia / Que brolla la llengua mia, / La llengua del Maestrat» (1902: 122a); fa referència a l'origen romànic de la llengua: «¡Esclava la noble filla! / Del august pare Llatí!... / La que infantá de Castilla / La parla, y com á pubilla / Heretá el mon llemosí!...» (1902: 122b); i deixa clara la identitat lingüística compartida amb els catalans: «Si ma véu fos poderosa. / ¡Còm diria als meus paysáns...! / Deprenéu á fer hermosa / Vostra lléngua delitosa / Dels poétes cataláns» (1902: 123b). En aquest sentit,

Garcia Girona és un exemple de literat arrelat a una zona del nostre territori lingüístic, que creà obres literàries seguint l'axioma alcoverià segons el qual l'escriptor ha d'utilitzar el lèxic que és propi de la regió d'on és nat quan escriu una obra literària (Gimeno Betí 2006a: 157).

En la vessant lingüística Garcia Girona fou corresponsal del *Diccionari català-valencià-balear* i les cartes enviades a mossén Alcover aporten valuosa informació sobre la seua ideologia lingüística.³³¹ Pel que fa al nom i la identitat de la llengua, Garcia Girona considera que «català» és el nom més correcte per a anomenar al conjunt de la llengua catalana, d'Alacant a Perpinyà. Un exemple el trobem en la primera carta que envia a Alcover, amb data de febrer de 1902:

De mi puch dirli, (y per lo que toque al Maestrat d'ahont soch fill) que m'hai alegrat molt al saber la escomesa de vosté, perque en ocasió de fullejar los papers vells d'aquells arxius, hai vist que hi ha un tresor de llenguatje catalá. Així es que ja m'havia dedicat á fer colecció de paraules y frases de la llengua avans de tindre coneiximent de l'obra de vosté.³³²

Un altre exemple és el que conté la tercera carta, datada el mes d'octubre del mateix any, en la qual s'expressa amb una major claredat pel que fa al nom i la identitat del conjunt de la llengua catalana:

M'hai fet carrech de les rahóns que vosté tan elocuenmén desrolla en l'últim Bolleti, en favor de que's respèten totes les variáns de la nostra llengua sense sacrificarne ninguna. Jo pensava lo contrari, posán l'ideal, la suma perfecció de la mateixa en la unitat, com el francés o el castellá academichs, trián per selecció les paraules més propies y clasiqes, y retocán totes les adulterades pel poble, per més que esta adulteració, ó més ben dit, alteració ó corrupció,

³³¹ Vegeu Gimeno Betí (2004) per a la correspondència epistolar entre ambdós erudits.

³³² Citem de Gimeno Betí (2004: 121), que transcriu la correspondència entre Alcover i Garcia Girona respectant l'escriptura original dels autors.

estigue subjecta á rigoroses lleys filològiques; y fen una llengua única, el catalá, si aixina podem di, *oficial*.

Les seues rahóns m'han fet vore que una tal llengua estarie divorciada del poble, que no la entendrie; mes, en cambi <penso jo> serie la llengua literaria qu'entendrien tots los conreudors des d'Alacán a Perpigná.³³³

En aquesta mateixa carta també empra el circumloqui «la nostra benvollguda parla»³³⁴ per a referir-se al conjunt de la llengua catalana, acció que també realitza en altres cartes d'aquests anys, com «nostra llengua» en la quarta carta (de febrer de 1903)³³⁵ i «la nostra estimadíssima llengua» en la cinquena (d'octubre de 1903).³³⁶ A més, en la sisena carta (de desembre de 1903) es refereix a la seua creació lírica amb l'expressió «los meus ensaigs de poesia catalana»;³³⁷ i en la carta de gener de 1906 fa aquesta referència privativa al seu parlar: «li prego que al dit Congrés no dixé vosté desatesa la nòstra varietat dialectal del Maestrat».³³⁸ Les cartes enviades entre febrer de 1902 i febrer de 1903 les tramet des del Seminari de Tortosa, mentre que les remeses des d'octubre de 1903 fins al Congrés de 1906 ho fa des del Seminari de Saragossa, on era rector. Ara bé, com indica Ramos (1989: 141), «si bé la seua biografia es caracteritza per les llargues temporades fora de casa, no perdrà mai el contacte amb el seu poble natal, on passava els estius».

Aquestes cartes també mostren que Garcia Girona estava molt interessat en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* d'Alcover,³³⁹ fins al punt que en una ocasió li tramet diners de més «per la suscripció de quonsevol atre del suscriptors fallats, que ne tindrà massa, majormén dels de la meua ensocoltrida terra valenciana».³⁴⁰ D'altra banda, cal destacar la tasca dialectològica del prevere Garcia Girona, que recull material de camp, redacta fitxes i les envia a mossén Alcover. Un treball que, segons Gimeno Betí (2016: 100), el converteix en «un dels primers estudiosos valencians de la llengua —si no el primer— que duu a terme aquesta mena de metodologia dialectal».

³³³ *Ib.*, p. 125.

³³⁴ *Ib.*

³³⁵ *Ib.*, p. 128. Aquest circumloqui el torna a emprar en la cinquena carta (d'octubre de 1903), en la vuitena (de febrer de 1904), en la desena (d'abril de 1905), i en dues de les tres que Gimeno Betí ha publicat posteriorment —la primera de març de 1905 (2008: 337) i la segona de gener de 1906 (2008: 339).

³³⁶ *Ib.*, p. 129. Aquesta circumlocució la repeteix en la dotzena carta (de maig de 1906), així com en la de març de 1905 (Gimeno Betí 2008: 337).

³³⁷ *Ib.*, p. 130.

³³⁸ Cítem de Gimeno Betí (2008: 338).

³³⁹ Vegeu, sobretot, les cartes núm. 1, i 3-9, dins Gimeno Betí (2004: 121-133).

³⁴⁰ *Op. cit.*, p. 130.

Finalment, Garcia Girona s'inscriu al Congrés de 1906 junt amb altres valencians, però finalment no va poder assistir-hi segurament perquè els seus superiors del Seminari de Saragossa —on aleshores era rector— no li ho van permetre, tal i com Gimeno Betí (2008: 242) dedueix de les cartes que va enviar entre gener i desembre de 1906. En definitiva, Garcia Girona afirma la unitat de la llengua, a la qual es refereix majoritàriament amb el nom de «catalana».

4.1.21. Lluís Fullana i Mira

Naix a Benimarfull l'any 1871, de ben jove s'integra en l'ordre franciscà —on s'ordena sacerdot l'any 1896— i el 1903 esdevé vicari del convent d'Ontinyent (Climent 2004: 15). Des de 1902 va ser un corresponsal molt actiu del *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover, a qui havia enviat 4.000 cèdules al desembre de 1902 i unes 6.000 més al febrer de 1904, fet que empeny Alcover a catalogar-lo entre els «col·laboradors que tenen poca son» (Climent 2004: 30). En aquest sentit, en la seua formació filològica és autodidacta. I és gràcies a la correspondència que manté amb mossén Alcover que podem analitzar la seua ideologia lingüística.³⁴¹ En la primera carta, enviada al desembre de 1902, Fullana mostra el seu interès en el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, confessa el seu interès en l'estudi de la llengua catalana i —indirectament— realitza algunes afirmacions sobre l'origen romànic d'aquesta i la identitat lingüística compartida entre els diferents territoris de la catalanofonia:

Es tan gran l'afà que tinch per la propagació de l'Obra del *Diccionari*, qu'esta regió d'Ontinyent me sembla xicoteta, y com a capitá afanyós de conquistar noves terres, vullch fer algunes expedicions per la provincia d'Alacant, qu'es ahon millor es conserva nòstra llengua materna.

Pense estudiar la nòstra llengua baix lo triple aspecte *etimològich*, *ortográfich* y *ortofònich*. Lo primer per a fer vore, en lo dia de demà, à molts imbècils que, cacarejant de filòlechs, tenen l'atreviment de negar a la nòstra llengua l'honrós parentesch directe en la llengua comú de la raça llatina, dient, al mateix temps, que no's mes qu'un dialecte de la llengua de Castella: siguent així qu'es tan germana del castellá, com esta ho es del francés y del italiá. La estudiaré baix lo segon aspecte, perque veig, en sentiment de la mehua ànima, la horrorosa confusió que reyna, en lo dia de hui, entre casi tots els que s'adonen al estudi d'esta llengua, volentla fer joquet de llurs extravagancies, y com si fora nineta de xiqueta, cadascú li talla un trage à sa mesura y, que vullgues o no vullgues li'l fan posar. La estudiaré, així mateix, baix lo terxer

³⁴¹ Vegeu Llorenç (1989) per a la correspondència entre ambdós religiosos.

aspecte, pera provar filològicament, que la vera pronunciació llemosina no ha desapareixcut encara, qu'está molt vigent en diverses parts del reyne de Valencia, si bé en la capital, y en ses alrehedors, apenes ne resta algun vestigi.³⁴²

És a dir, en aquesta primera carta Fullana deixa clar que la llengua pròpia dels valencians és la mateixa que la de la resta de la catalanofonia, i que aquesta és una llengua romànica, com també ho és el castellà, el francès i l'italià. Unes consideracions que també s'observen en la lletra següent, escrita al febrer de 1903:

Ans de tot necessite en [= em] dispense del gran descuit que he tingut, no contestantli mes pronte à la lletra que vaig rebre fa ja molt de temps. Li pague'm perdone en atenció à les moltes ocupacions que tinch. Dues classes diaries, estudis particulars sobre la nostra llengua, com Vosté ja sap, reços i demes ocupacions propies d'un religiós. [...] Com Vosté ho desija, em cuidaré de concluir, en lo mes breu possible, els estudis sobre la nostra llengua; y si li pareix que ha de ser d'alguna utilitat, publiquels, sino faça lo que vullga d'ells. No li envie res encara perque, com les tres qüestions estan tan intimament enllaçades, tinch qu'estudiarles à la una.

Recorreg arxius i llibreries velles, embrutantme l'habit de pols i telaranyes, anant per dalt de les cambres, m'he enconrat ab dos llibres que dedijava [= desitjava] moltissim trobar. L'ú d'ells té per títol: «Institucions dels furs y privilegis del Regne de Valencia [...]» per Pere Gerònim Tarraçona, editat en l'any 1530. —L'altre són les «Trobres» de Mossen Jaume Febrer, [...] escrites en l'any 1276. [...] Si encara no estan prèsos, yo m'encarregaré de traure totes les paraules llemosines que contenen els dos; y si ya estan prèsos, em contentarè en saborejarlos un moment cada dia.³⁴³

En la tercera carta, escrita al juny de 1903, Fullana torna a mostrar el seu interès en el *Diccionari Català-Valencià-Balear* —que anomena «nòstra Obra»³⁴⁴ i pel treball de Pompeu Fabra:

Dende le [= Des del] Bolleti que comprenia Febrer y Març que no he rebut cap notícia sobre la nòstra Obra del *Diccionari*, lo qual m'estrenya moltissim. Per li [= lo] vist, donat les moltes ocupacions que també per ahí tenen, no s'en han recordat d'enviarmel; y yo tot afanyós per llegirlo. Desitjaria puiz me'l enviara pronte, especialment aquell que deu portar l'article de Pompeu Fabra, sobre la manera de representar graficament lo só *linguo-palatal*, o sia ll

³⁴² Citem de Llorenç (1989: 586), que transcriu les cartes de Fullana a Alcover respectant l'escriptura original de l'autor.

³⁴³ *Ib.*, p. 588.

³⁴⁴ Aquesta expressió la torna a emprar en la carta escrita al juliol de 1905. Vegeu-la en Llorenç (1989: 593).

llemosina o catalana. Tinch escrit sobre eixe particular y vullguera, ans d'enviar à Vosté les *Observacions sobre l'anàlisi grafich*, enterarme de lo que diu eixe Senyor.³⁴⁵

Pel que fa al nom de la llengua, hem vist que majoritàriament l'anomena «nòstra llengua», i en aquesta darrera carta «llemosina o catalana», noms que considera sinònims, tal i com veiem en un altre fragment d'aquesta mateixa lletra:

En lo meteix [= mateix] correu li envie les *Observacions sobre l'anàlisi etimològich y fònich de la nostra llengua*, que Vosté ja sap, fa temps. No tinc cap d'inconvenient que les paraules *llemosí, llemosins, llemosina, llemosines* sien substituïdes per *català, catalans, catalana y catalanes*. Que modifique Vosté tot lo que crega digne de modificació, y si li pareix que hi ha alguna cosa profitosa per als lectors del Bolletí, la publica; en fi que faça lo que li done la gana en tota llibertat.

Dins de 15 dies enviaré l'altre quadern ó sia: *Observacions sobre l'anàlisi grafich de la nòstra llengua*.³⁴⁶

Semblantment s'expressa en la carta següent, escrita al novembre de 1903:

Recibi *Les questions de literatura y llengua catalana*. Mil d'enhoresbones per la seua Obra «magistral» baix tot aspecte. Es una refutació valenta y, al mateix temps, un tractat de literatura y llengua catalana que descriu grans orisons en nostre camp filològich. [...] En lo mateix correu rebrà ma copia del meu treball *Anàlisi etimològich de la nostra llengua, segons la Morfologia*. Tant pronte tinga reproduïda l'altra copia del meu «Anàlisi de la nostra llengua» se'l remitaré. Y quan haja terminat el tercer treball «Anàlisi ortogràfich de la nostra llengua» faré que vaja també al seu poder. Com li dia. [= ,] al entregarli les dues copies anteriors, Vosté faça l'us que vullga de tots els meus treballs. Vullch tinga present així mateix qu'encara que he fet us dels mots *llemosí, llemosina, llemosins y llemosines*, no tinch inconvenient sient substituït pels altres sinonims, *català, catalana, catalans y catalanes*.³⁴⁷

En les cartes següents Fullana també emprà el circumloqui «la nòstra llengua», com en la que escriu al febrer de 1904: «Una de les qüestions que mes s'han debatut en la Ortografia de la nòstra llengua es [...] la representació grafica del só palal de la *l*; [...] he curat d'arreglar totes les paraules [...] de la nostra llengua que actualment s'escriuen ab *ll*»;³⁴⁸ en la que compon al desembre de 1904: «Estant yo, ha temps en arrere, de temporadeta en Denia, vingué Moss. Ròch Chavás y tinguérem una bona serie de conferencies sobre la nòstra llengua, en particular, sobre Ortografia»; «Este estiu passat feren als franciscans de València un “Certamen Literari en llahor de la Purissima

³⁴⁵ *Op. cit.*, 589.

³⁴⁶ *Ib.*

³⁴⁷ *Ib.*, p. 590.

³⁴⁸ *Ib.*, p. 591.

Concepció de Maria”, en lo convent de Cocentaina, y à mi, sense ser poeta, [...], m’encarregaren de fer dos poesies: una en la nòstra llengua»,³⁴⁹ i en la que redacta al juliol de 1905 des de Benissa: «Jo seguixch treballant afanyós com sempre. Ja tinc pròu avançat el treball encarregat pel “Congrés de la nòstra llengua”». ³⁵⁰ A més, en aquesta darrera carta també empra un circumloqui diferent:

Ja fa uns quinze dies que he vengut à esta regió de la Marina hont, si Deu vòl, passaré tot l’estiu. Preferixch sempre tenir les vacances en esta regió per dues rahons: la primera perque es el llòch hont mes em pròba, y la segona perque es la regió hont millor es conserva la parla hermòsa dels nostres avis, y punt per lo mateix, el mes à proposit per dedicarse à son estudi.³⁵¹

Finalment, en la carta composada al novembre de 1905, Fullana s’interessa pel congrés de l’any següent: «L’altra objecte qu’em mou à escriureli es preguntarli si em podrà dir quant, pòch mes ò manco, tindrà lloch lo “Congrés de la Llengua Catalana”. [...] Yo treballe com un ferrabrás en la [= el] “Tema” qu’em designareu». ³⁵² Una reunió científica en la qual Fullana va presentar el treball «Ullada general sobre la morfologia catalana». ³⁵³ Al capdavant, Fullana reconeix la unitat de la llengua, a la qual es refereix majoritàriament amb circumloquis diversos i considera sinònims els noms «llemosina» i «catalana». Tanmateix, amb el temps es distancia d’Alcover i a partir de 1915 evoluciona cap a posicions secessionistes fins al 1932, quan signa les Normes de Castelló i torna a reconèixer la unitat de la llengua catalana.³⁵⁴

4.1.22. Recapitulació

En aquest període, la ideologia lingüística majoritària és la unitarista, que agrupa als valencians que reconeixen la unitat de la llengua catalana, tant de manera implícita com explícita. En aquest bloc coincideixen lletraferits i erudits d’origen social humil —com Josep Bodria, Constantí Llombart i Francesc Barber i Bas— i de nivell socioeconòmic elevat —com Teodor Llorente, Josep Ruiz de Lihory i Salvador Guinot—; amb formació acadèmica —com Vicent Vignau, Benvingut Oliver, Fèlix Pizcueta, Joan

³⁴⁹ *Ib.*, p. 592.

³⁵⁰ *Ib.*, p. 593.

³⁵¹ *Ib.*

³⁵² *Ib.*, p. 594.

³⁵³ Vegeu Climent (2004: 40-50) per a la participació de Fullana en aquest congrés.

³⁵⁴ Vegeu Llorenç (1989: 596-605) per a la resta de la correspondència de Fullana amb Alcover —que arriba fins a 1916—, Simbor (1992) per a la seua proposta gramatical, i Climent (2004) per al conjunt de la seua obra lingüística.

Baptista Perales, Faustí Barberà, Josep Martínez Aloy, Joaquim Garcia, i els esmentats Llorente, Guinot i Ruiz de Lihory— i autodidactes —com Josep Sanmartín i Aguirre i Josep Maria Puig i Torralva, i els esmentats Bodria i Llombart—; d'ideologia conservadora —com Jacint Labaila, i els esmentats Llorente, Oliver, Ruiz de Lihory, Martínez Aloy i Guinot Vilar— i progressista —com Josep d'Orga, Vicent Boix, i els esmentats Pizcueta, Llombart, Sanmartín i Aguirre, Puig i Torralva i Barber i Bas. Entre els unitaristes són majoria els originaris de València —com Vicent V. Querol i els esmentats d'Orga, Labaila, Vignau, Llorente, Pizcueta, Bodria, Llombart, Sanmartín i Aguirre, Barberà, Ruiz de Lihory, Puig i Torralva, Martínez Aloy i Barber i Bas—, encara que també hi ha oriünds d'altres punts del País Valencià com Xàtiva (Vicent Boix), Catarroja (Benvingut Oliver), Moixent (Joan Baptista Perales), Dénia (Roc Chabàs), Castelló de la Plana (Salvador Guinot), Benassal (Joaquim Garcia) i Benimarfull (Lluís Fullana). A més, entre les professions d'aquests escriptors i erudits són majoria els que es van dedicar al periodisme —com en els casos de Llorente, Pizcueta, Perales, Llombart, Sanmartín i Aguirre i Barber i Bas— i l'advocacia i altres professions de l'àmbit jurídic —com Labaila, Oliver, Querol i Ruiz de Lihory—; però també hi ha eclesiàstics —com Chabàs, Garcia Girona i Fullana—, historiadors —com Boix i Martínez Aloy— i professors de llengua —com Vignau i Guinot—; així com alguns que es van dedicar a altres treballs com el d'impressor (d'Orga), pintor (Bodria), metge (Barberà) i botiguer (Puig i Torralva).

Es tracta, doncs, d'un grup heterogeni en les diferents vessants que hem analitzat: origen socioeconòmic, estudis, ocupació, ideologia política i origen geogràfic; entre els quals coincideixen, d'una banda, aquells que empen el nom «català» —i derivats— per a referir-se al conjunt de la llengua pròpia, com Benvingut Oliver, Vicent Querol, Joan Baptista Perales, Salvador Guinot i Joaquim Garcia Girona. D'altra banda, són majoria els qui empen el nom «llemosí» —i derivats— i els qui fan servir denominacions privatives, com és el cas de la resta d'unitaristes: Josep d'Orga, Vicent Boix, Jacint Labaila, Vicent Vignau, Teodor Llorente, Fèlix Pizcueta, Josep Bodria, Roc Chabàs, Constantí Llombart, Josep Sanmartín, Faustí Barberà, Josep Ruiz de Lihory, Josep Maria Puig i Torralva, Josep Martínez Aloy, Francesc Barber i Lluís Fullana; entre els quals hi ha qui reconeix la impropietat de la denominació llemosinista, però que justifica per qüestions identitàries i d'acceptació social entre els valencians —com Llorente, Chabàs i Ruiz de Lihory—; mentre que la resta dels que empen designacions

llemosinistes i privatives no argumenten la seua tria onomàstica. Així doncs, cal revisar la següent afirmació de Simbor (1988a: 37):

Pel que fa a la identitat i nom de la llengua tant l'un grup com l'altre coincideixen a posar-li qualsevol nom excepte el de catalana. Així trobarem als escrits de l'època noms com ara «llemosí», «provincial», «regional», «nostre dialecte» i, és clar, «valencià» o «llengua valenciana».

L'única excepció a la regla fou Querol, que titulà «Rimes catalanes» el recull de poemes renaixencistes que publicà al costat dels poemes en castellà al llibre *Rimas*, de 1877. I a part de l'evidència filològica, potser caldria tindre en compte si l'atreviment singular de Querol no es veuria facilitat per la llunyania física de València i de les seues pressions. De totes maneres, fou un cas únic.

Com hem observat al llarg d'aquest apartat, ni Querol va abandonar la seua presència i activitat a València, ni fou un cas únic, com hem vist amb Benvingut Oliver, Joan Baptista Perales, Salvador Guinot i Joaquim Garcia Girona, els quals sí que van viure fora de València. En aquest sentit, aquests erudits i escriptors valencians recuperen el nom català —i el derivat llengua catalana— per a designar el conjunt de la llengua, encara que aquest no es generalitza per qüestions polítiques i identitàries.

El que sí s'estén en aquest període és el sentiment d'unitat de la llengua catalana, gràcies a la difusió dels postulats de la romanística internacional entre els erudits i escriptors valencians i, sobretot, per les relacions humanes que s'estableixen entre els lletraferits valencians i els de la resta del domini lingüístic. La mostra més evident d'aquesta afirmació és que la ideologia lingüística majoritària entre els escriptors i erudits valencians de l'època és l'unitarisme, bastant superior en nombre i en coneixença d'aquests per part de la societat valenciana coetània, si els comparem amb les altres dues ideologies lingüístiques, i més encara si tenim en compte que els particularistes —com veurem en l'apartat següent— no neguen la unitat de la llengua.

Finalment, pel que fa a l'origen de la llengua Llorente és l'únic que s'hi apropa —bé que tímidament— a la posició de la filologia romànica respecte a l'origen singular del conjunt de la llengua catalana, romànic però deslligat de l'occità des de l'inici. Com hem vist observat, ho fa el 1868 en un article publicat a *Las Provincias*, en què afirma:

El idioma que se habla en Cataluña, Valencia y Mallorca no proviene del Limoussin francés, y en este sentido se comete una inexactitud al llamarlo lengua lemosina. Pero, aceptado que la

etimología no es exacta, ¿qué mal hay en que la cosa siga llamándose por el nombre que se le ha puesto y que los siglos han sancionado? (1868b: 2b)

De fet, probablement cal esperar fins al 1933 per a observar una afirmació filològica nítida respecte a aquesta qüestió, quan un jove Manuel Sanchis Guarner publica la primera edició de *La llengua dels valencians*.

4.2. Els particularistes

4.2.1. Josep Maria Bonilla i Martínez

Natural de València, on va vindre al món el 1808, Josep Maria Bonilla i Martínez era un escriptor satíric i de caire popular de la colla de Josep Bernat i Baldoví i Pasqual Pérez. D'ideologia liberal, es va llicenciar en Dret a la Universitat de València (1833), es va dedicar llargament al periodisme i fou un dels socis constituents de l'entitat Lo Rat Penat. El 25 de febrer de 1852 publica al *Diario Mercantil* el poema titulat «A la memoria del ilustre Asara», al final del qual es pot llegir la següent nota: «L'antic llemosí, escrit en sa pròpia ortografia, s'ha perdut tant en les inovacions dels temps que a penes és hui conegut per algunes persones il·lustrades. Açò mos ha desidit a escriure esta poesia tal cual se parla el valensià».³⁵⁵ És a dir, Bonilla considera que el valencià actual es parla i s'escriu dissemblantment a com ho feia l'«antic llemosí», però no afirma que es tracte de dues llengües diferents.

Com indica Ramos (1989: 27), Bonilla es va establir per raons polítiques a Castelló de la Plana entre 1857 i 1863 i va col·laborar amb el diari *El Eco de Castellón* a petició del seu director, Cayo Hernández de la Padilla. Fruit d'aquesta col·laboració és l'article «Folletín», publicat el 21 de juny de 1857, on Bonilla afirma:

Ya que he caigut en la tentasió de escriure en valensiá alguns folletins, ó lo que siguen, en este periódico, sedint als desichos del seu redactor y director, me pareix molt regular y á propósito, dir algo avans de tot, sobre el oriche de la llengua llemosina y valensiana, escrita ni mes ni meñs que com hui se parla, segons diguerem en lo *Móle* antic (1857: 1a).

³⁵⁵ Citem el text de Simbor (1980: 114), que el transcriu amb retocs ortogràfics.

A continuació explica «una pintoresca teoria sobre l'origen de la llengua» (Ramos 1989: 28) i justifica el nom «llemosí» per al conjunt d'aquesta suposada llengua catalano-occitana:

El nom de llemosina que se dona á la llengua u idioma, d'aon arranca el oriche del valensiá, ve de la siutat de Limoges en Frància. Es la que se parlaba en tot lo mich dia de esta nació, y la que ara se usa variada en Cataluña, València, Mallorca, Menorca, Ivisa y Cerdeña. El llemosí se formá de la unió del fransés y del español, que parlaben els que fuxqueren de España en tem[p]s dels moros.

Per los años de 1250, ya se escribien versos en llemosí, y en éll se doná prinsipi á les diferents clases de vers, d'aon les han pres els castellans [...]. El llemosí quedá per de pronte en la Provensa; pero com en temps de la reconquesta [...] baixaren també fransesos revolts en los españoles emigrats, dugueren el seu idioma, y l'establiren en [...] Cataluña, d'aun [= d'on] ixqué el dialeste Catalá.

Mes avant esta chent guerrera estengué ses conquestes per les isles veines, Ivisa, Mallórca y Menorca, á les quals comunicaren sa llengua. També la pasáren á Serdeña; be que en este país se tróva hui molt adulterada en la mescla del italiá, y les llengües dels bárbaros que sucesivament ocuparen dites isles.

En aquella época, tingué el llemosí gran credit y aseptasió; tant, que se usaba en la cort dels condes de Barcelona y Mompeller. Com el Rey D. Chaume s'habia criat y mamat en la llet el llemosí, tingué en éll y en la seua cort tan de poder la afisió á esta llengua, que reconquistada València del poder dels moros, volgué que els nous habitants parlaren el llemosí, apesar de tindre en lo seu eixersit aragonesos, castellans, y d'atres provinsies de España y Frància (1857: 1ab).

Tot seguit empra arguments del setcentista Llorenç Matheu i Sanç (Ramos 1989: 28):

Desde entonses, escomensá á usarse en la siutat y reine de València, y corrent el temps, aná pulinse de modo, que deixant [= deixant] les paraules ó diccions áspres del catalá, y prenont [= prenent] del llatí lo que li faltaba, desbastant les veus de dura y difísil pronunsiasió, y adoptantne atres de pronunsiasió dolça y grasiosa, en fi, cultivada en lo machor cuida [= *cuidado*] y esmero, s'ha pres nom per si asóles, dientse llengua valenciana, y contantse entre les mes abundants, espresives, consises, dolces, grasioses, llaucheres, y hermoses del mon.

Esta diferencia entre el catalá y el valència, deu atribuirse al carácter dels habitants; pero lo mes particular y apresiable del valensiá es la consisió, la brevetat y la espresió, per les moltes paraules que te de una sílaba, ó siguen monosílabos, cosa que nó te ninguna llengua del mon. [...] Per fi, el valenciá á corregut la mateixa sort que les atres llengües, ha dechenerat, y la falta de cultiu, y el domini de la llengua castellana desde els Reys de la casa de Austria, época més gloriosa del nostre idioma, l'han fet caure en un total abandono; y si algun filólec valència, amant del seu país, no la traue del abatiment en que se tróva, restituintli el llustre antic y la grasia primitiva, seguirá decaent hasta sa total destrucsió (1857: 1bc).

Uns fragments —concretament el segon i el tercer que hem citat— que són quasi idèntics a l'article anònim «De la llengua llemosina y valenciana» que va publicar el 13 de maig de 1837 dins la revista *El Mole* (1837: 19-22). En tot cas, com afirma Rafanell (1991a: 22), Bonilla no fa sinó plagiar diversos passatges de Carles Ros i Marc Antoni d'Orellana i incorporar-los algunes observacions més aviat laterals. En definitiva Bonilla considera que el llemosí és una llengua que es va formar a la ciutat occitana de Llemotges per la unió del castellà i del francès, la identifica geogràficament amb els territoris de parla catalana i occitana, i afirma que a Occitània es va deixar de parlar amb el pas del temps, però no així a la resta de la catalanofonia, on aquesta llengua ha evolucionat de maneres diferents en cadascun dels territoris que la parlen.

4.2.2. Jaume Peiró Dauder

Originari del Cap i Casal, on va nèixer el 1830, el periodista Jaume Peiró Dauder és un dels que empraven «llemosí» per a designar el conjunt de la llengua catalana «antiga». El 15 de novembre de 1862 publica l'article anònim «El dialecte valensiá»³⁵⁶ a les pàgines d'*El Tio Nelo*, revista que ell mateix dirigia. Segons Blasco (1988: 44), aquest escriptor «potser fou un dels primers a assenyalar, el 1862, influït probablement per la lectura d'algun text del Cinc-cents, que “llemosí” era un terme arcaic». En aquest article es refereix a la llengua del «pòble, hasta eixe que diuen *baix*» amb les expressions «la nostra llengua nativa» (1862b: 1), «valensiá» (1862b: 2) —en dues ocasions—, «la llengua pròpia» (1862b: 2), «la llengua en que deprenqué á espresar els pensaments mes sants de la seua infansia» (1862b: 2), «llenguache valensiá» (1862b: 2), «el dialecte Valensiá» (1862b: 2) i, d'altra banda, el «llenguache catalá» (1862b: 2) en referència a la llengua parlada pels catalans. Més endavant, Peiró es pregunta:

¿Pero per qué la literatura no s'encarrega de transmetre y compachinar algo escrito en el nostre dialecte, pera no pèdrel del tot?

La llengüa llemosina, agüela ó vis-agüela del valensiá c'ara parlem, era tant ó més dolsa y espresiva que la italiana (1862b: 3).

I continua la seua argumentació afirmant que «en eixa llengua no nos entendriem ara», segons Peiró, perquè «la catalana actual conserva encara algo mes que nosatros d'ella». A més, «els catalans [...] fan de la seua llengua una cuestió patriòtica, com es natural, y

³⁵⁶ Pitarch (1972: 127-131) i Rafanell (1991a: 22, 107-110) li atribueixen l'autoria.

la cultiven y, per diferents michos, procuren sostindre-la y esplotarla», però no així els valencians. És aquesta reflexió la que fa preguntar-se a Peiró:

¿Per qué así no ham [= hem] de manifestar el amor al nòstre dialècte?

Die avans que l'hermosísima llengua llemosina s'en aná, ¿pero acás en la c'ara parlem, castellanisá y desconeguda com está, no hiá elements literaris y d'alt prèu?

Es veritat que modernament s'ha esplotat y pròu; pero en sèrt chènero ahon per desgrasia no tots han conseguit logar el seu intent.

El nòstre dialecte té en efècte [= efecte] sèrta (en perdó de vostés) *Andalusia* espesial que convida al estil humoristic; pero com no tot lo que se creu ser del chènero humorístic se presta al bon humor, y com entre molt bò s'ha escrit en eixe camí tant de... manco bò, d'ahí també el qu'es crega qu'el nòstre dialècte no servix mes que pera una còsa: *fer riure*.

Pero yo no hu crec aixina, yo crech que [= que] la llengua llemosina nos ha deixat encara alguna miqueta de sombra de la seua dolor y poesia. ¿Pues qué, no es posible fer brollar grans fonts de sentiment de la nòstra actual llengua valensiana? Digas c'ha caigut en el despresi y que mals fills l'abandoném al olvit; pero no qu'es pòbra ó no fecunda, ó lo qu'es mes dolorós, estrambòtica y de mal gust (1862b: 3).

Per tot açò, Peiró (1862b: 3) arriba a preguntar-se: «¿no seria posible el drama, el verdader drama, en dialecte valensiá?» El «Sr. Balader [...] va probar qu'inchenis com el seu poden fer molt de la llengua valensiana», en referència al dramaturg valencià Joaquim Balader. Amb aquest raonament, Peiró (1862b: 4) acaba afirmant que «m proponc traure arguments d'ella, pera probar que hiá encara molt caudal darmonía, de sentiment y de bellea en el nostre dialecte actual», amb l'objectiu que els valencians deixem de veure'l «aixina com à ròba de chenovesos, fent d'ell un despresi que no mereix». És a dir, considera que la «llengua valensiana» és descendent de l'«antiga» «llengua llemosina» —com ho és la catalana—, i lamenta que aquesta no siga conreada literàriament, com sí ho fan els catalans amb la seua. Fet que, al seu parer, dignificaria la llengua dels valencians. En definitiva, com afirma Rafanell (1991a: 22), les referències de Peiró a la «llengua llemosina» mostren una clara sobrevaloració compensatòria de la llengua «antiga» que contrasta amb la idea de corrupció del «dialecte valensiá».

Quatre anys més tard, Peiró publica al *Calendari Catalá* el poema «A Catalunya. Un recort y una esperansa» que diu així:

Non so[c] nat, senyora mia, —de lo teu cèl sota'ls raigs, / ni la llengua que tu parlas —es la que jo sé parlar; / pero hi ha en las meas venas —part de catalana sanch / [...] ¡y amor llavòrs

me parlava, —me parlava en catalá! / [...] Vullch cantarte [...] / en la teva llengua —
qu'armonias té tan grans! (1868: 73-74)

En aquest poema, segons Blasco (1988: 49), «el sentiment de diferència lingüística és la clau del poema»; i que Peiró ho fa «sense adonar-se que al capdavant està cantant en valencià amb desinències barcelonines» (1988: 45). Tanmateix, ens sembla més encertat afirmar que Peiró indica unes diferències lingüístiques —dialectals podríem dir-ne— entre els dos parlars: el seu català de València i el català de Barcelona. Segons Peiró, el «dialecte valencià» prové de la «llengua llemosina», igual com el «catalá»; de fet, Peiró no oposa la llengua catalana del nord del riu Sénia enfront de la del sud d'aquest accident geogràfic, sinó que en tot cas diferencia ambdós models de llengua.

4.2.3. Rafael Ferrer i Bigné³⁵⁷

Poeta culte i periodista, Rafael Ferrer i Bigné va nèixer l'any 1836 al carrer Quart de València al si d'una família acomodada. Fill de Melcior Ferrer i Lacosta —a qui va perdre en la infantesa— i de Josefa Bigné, d'origen francès. Va realitzar els estudis primaris a les Escoles Pies de València, més tard es va llicenciar en Dret i Filosofia i Lletres —encara que no va arribar a exercir la jurisprudència— i la seua afició al dibuix el va fer ingressar a l'Escola de Belles Arts de Sant Carles. Com a periodista, col·laborà als diaris valencians *La Opinión* i *Las Provincias*, així com a les revistes *La Ilustración Valenciana*, *El Eco del Turia*, *Almanaque de Valencia* i *El Museo Literario*, publicacions on també va escriure composicions poètiques. Soci del Liceu de València, la seua vesant literària es consolida a l'inici de la Renaixença, moviment en què participa activament. Fruit d'aquestes inquietuds literàries, el 1868 esdevé soci de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i el 3 de maig del mateix any assisteix als X Jocs Florals de Barcelona —festa anual celebrada al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona— acompanyant als poetes coetanis Jacint Labaila —aquell any membre del consistori— i Teodor Llorente i Olivares.

També fou cofundador de Lo Rat Penat (1878), entitat literària que va presidir entre els anys 1881 i 1882, esdevenint el quart president. Burgés moderat del Cap i Casal, va mostrar interès envers la llengua catalana amb l'escriptura de poemes en llengua pròpia

³⁵⁷ Una versió anterior d'aquest apartat fou publicada a Martí-Badia (2015) amb el títol «Llengua i identitat en l'obra de Rafael Ferrer i Bigné».

i amb estudis sobre aquesta escrits en castellà. Era, com el poeta i escriptor Jacint Labaila, un jurista liberal i home de gran cultura situat a l'òrbita ideològica llorentina (Roca 2011b: 86) que «considerava la poesia i l'erudició regionals, com una mera efusió sentimental, un hobby» (Sanchis Guarner 1982: 38). El 1865 escriu el poema titulat «Les tres germanes (Fragments)», que publica al *Calendari Català* de Pelai Briz (1865: 46-50) i que reproduirà íntegrament anys després a *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí* (1875: 123-129), encara que amb alguna variació (Blasco 1988: 60). En aquest poema fa referència així als tres territoris de parla catalana en les dues primeres estrofes:

Mallorca, Catalunya y tu, la patria meva, / València, la que estime com affalch de mare, /
Deixeu qu'ab recort tindre jo juntes vos compare, / Així com les tres Graçies que'l art va
modelar; / Tres formes de una idea, tres rames d'un sòl arbre, / Tres cants d'un sòl poema, que
huy s'apella Historia, / Tres filles d'una mare, les qu'alletá la Glòria, / Tres nimfes que se
banyen en la mateixa mar (1865: 46).

En aquests versos, Ferrer i Bigné reconeix la unitat de la llengua catalana i lloa la germanor entre Catalunya, les Illes Balears i el País Valencià. Col·laborador del setmanari valencià *El Museo Literario*, el 23 de febrer de 1866 publica l'article «Poesía lemosina» (1866a: 62a-63a), escrit conegut per la polèmica amb Víctor Balaguer sobre l'apoliticisme de la Renaixença. En aquest escrit, Ferrer i Bigné anima als escriptors valencians i mallorquins a seguir l'exemple dels catalans (Roca 2007b: 82) i es lamenta de la situació literària del País Valencià: «siquiera sea nuestro país la provincia entre las tres hermanas, donde más extinguido está el espíritu de localidad y menos cultivada la literatura patria» (1866a: 62a-62b).³⁵⁸ El mateix any 1866 publica al *Calendari Català* el poema «La crehuada dels poetes»,³⁵⁹ en què torna a versar sobre la llengua comuna amb balears i catalans:

Pöetes de Mallòrca, Valencia y Catalunya, / ¿Per qué dels vostres abis lo cant resucitéu? / [...] «Qui té llengua va á Roma.» Jo tinch la vostra llengua, / La llengua llemosina dels patris trobadors; / [...] Ella mos fa germans y hereus de nostres abis / Que en famosa llengua deixárenmos tresòrs; Y aixi com be s'entenen, parlant los nostres llabis (1866b: 76-77).

³⁵⁸ El mateix article apareix publicat al diari *Las Provincias* el 8 de març de 1866.

³⁵⁹ Ferrer i Bigné reproduirà aquest poema a *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1875*, pp. 113-114.

A València, el mes de maig de 1867 premien en un certàmen poètic en honor a la Mare de Déu dels Desemparats el seu romanç intitulat «Tirant a la joia»,³⁶⁰ en el qual exclama:

¡Ella sap quant jo'l desije! / Mes ¡ay trist! altre regal, / Jo no tinch pera oferirli / Qu'este valenciá romanç. / Jo sé que estima la llengua / En que Jofré li parlá, / La de Sant Vicent Ferrer, / La d'En Jaume y d'Ausias March. / Be siga en mots de poeta / Be siga en humils dictats, / ¿Cóm esta llengua materna / La Mare no ha de escoltar? (Llombart 1879a: 419)

És a dir, es refereix a la llengua pròpia amb el sintagma «llengua materna» i el circumloqui «la llengua en que Jofré li parlá, la de Sant Vicent Ferrer, la d'En Jaume y d'Ausias March». L'any següent, el 9 de maig de 1868, llegeix en un «aplec de germanor» a Montserrat el seu poema «Als Pyrineus», que finalitza així: «Un esperit qu'enllassa los cors de sá y de llá, / Qu'essent hu tè per branques: la LENGUA LLEMOSINA, lo Verb DE CATALUNYA, la parla PROVENSALE» (1868d: 71). És a dir, distingeix particularitats en l'agermanament per motius politicoadministratius, reduint el concepte «llengua llemosina» a la llengua catalana del País Valencià, i distanciant aquesta del català i del provençal (Blasco 1988: 46), encara que només nominalment. Així, Ferrer i Bigné passa a fer un ús privatiu del concepte «llengua llemosina», limitant el seu abast exclusivament al territori valencià, fet que s'explica davant la negativa dels escriptors i erudits catalans i balears a emprar-lo per al conjunt de la llengua catalana.

Ferrer i Bigné també col·labora amb la publicació catalana *Lo Gay Saber*, el «Periódich literari quinzenal fet per escriptors catalans, mallorquins y valencians» —com deia el seu subtítol—, en la figura de corresponsal valencià. En aquest context, entre 1868 i 1869 publica una sèrie de set articles titulats «Poetas valencians», dedicats al suecà Josep Bernat i Baldoví³⁶¹ i als valencians Tomàs Villarroya i Sanz i Pasqual Pérez i Rodríguez, amb referències a la llengua dels autors. En el primer article es refereix a la «llengua materna» (1868a: 44b) i, parlant de Tomàs Villarroya, afirma que

el impuls del sèu amor patri, de la sèva afició á la casi oblidada lliteratura llemosina, y del sèu esperit popular y verament valenciá, va eletgir la llengua materna, pera donar forma y manifestació als dolls de poesia que atesorava la sua inspirada ánima (1868a: 44a).

³⁶⁰ Aquesta és la data que dona Llombart (1879a: 407-420), que també transcriu el text, d'on el citem.
³⁶¹ Segons Nicolás (2002: 244-245), Bernat i Baldoví va participar del primari sentiment particularista que des de feia segles separava els parlars valencians del tronc comú de la llengua catalana, com s'observa en *La Donsayna* (1844: 17; 1844: 69) —que ell mateix dirigia. Tanmateix, difícilment es podria interpretar aquesta anècdota en un sentit secessionista.

Després afirma que, mentre la resta de valencians escrivien quasi sempre en llengua castellana, «sols éll, tan sóls la sua modesta veu deixá ohuir, en llemosina troba, un ressò de la llengua de sos pares» (1868a: 44a), i a continuació reproduïx un poema seu. En l'article següent afirma que «Lo popular Pare Mulet, el *Quevedo valenciá* de la darrera centuria; el polítich [Manuel] Civera, conegut per el fidegüero; el festiu Pare Mestre Navarro³⁶² y'ls demás que l'havien precedit en lo cultiu de las llemosines y valencianes lletres» (1868b: 59a). I finalitza l'article referint-se així a la llengua d'uns poemes perduts de Villarroja: «tot, per supost, escrit en valenciá literari, ó segons ell dia. En la olvidada llengua de mons avis, Mes dolça que la méll!» (1868a: 59b). En el primer article dedicat a Bernat i Baldoví —publicat l'1 de desembre— parla dels seus versos en «valenciá» (1868c: 147b) i dels seus articles en premsa en «valencià» (1868c: 148a), i finalitza l'article afirmant que era amant de la «llengua materna. Esta era la seua llengua natural, y tant en vers com en prosa (encara que no en la millor ni mes antiga ortografia) el valenciá usual era lo seu centre» (1868c: 148a). Parla de la llengua que emprava Bernat i Baldoví en les seues obres i es refereix a «lo convencional llenguatge valenciá» (1869a: 246a) i finalitza l'article qualificant al suecà com a «poeta llemosí» (1869a: 246a).

En l'últim dels articles —publicat el 30 de setembre— afirma que Pasqual Pérez escrivia en «la mateixa valenciana llengua» (1869b: 292b). Una sèrie que, segons Marcet i Solà (1998: 1024), va quedar interrompuda per causes que desconeixem, com s'observa en la darrera línia de l'últim article quan s'afirma que «donará á coneixer mes completament [les seues obres] en los següents articles» (1869b: 293a).

El 1873 publica a València l'assaig *Estudio histórico-crítico sobre los poetas valencianos de los siglos XIII, XIV y XV*,³⁶³ que fou premiat per la Societat Econòmica d'Amics del País de València, a l'inici del qual realitza una «Advertencia acerca de lo que en este estudio comprendemos bajo el nombre de poetas valencianos», que comentem tot seguit. En primer lloc, Ferrer i Bigné (1873: 3) afirma que la llengua «importada» per la conquesta de Jaume I era «muy diferente del idioma árabe, aunque no completamente estraña á su influencia». Una llengua que, segons ell, estava «no

³⁶² Es refereix al dominicà Lluís Navarro, escriptor de poemes satírics i miracles de Sant Vicent Ferrer en llengua catalana, nascut a Alboraià l'any 1788.

³⁶³ Citem l'edició de Josep Rius (1873). Tanmateix, segons Marcet i Solà (1998: 1109-1110) primer fou publicat al butlletí de la Societat Econòmica d'Amics del País de València XVI (1873: 13-96), després al butlletí de l'Ateneu de València (1873) VI, VII, VIII i, per últim, a *Lo Gay Saber*, com explicarem a continuació.

depurada de los diferentes elementos que estrañaba el egército de D. Jaime», composat per aragonesos, catalans, provençals, anglesos, francesos i italians; la qual fou

modificada especialmente en la ciudad de Valencia, por razon del origen de sus primeros pobladores, procedentes de Aragon, Cataluña y Francia, los cuales independientemente del idioma que les era natural, tenian por tipo y norma de lenguaje el usado por el Rey Conquistador, no solamente en su trato particular y oficial, sino en sus escritos literarios y disposiciones legales (1873: 4).

En segon lloc, es disposa a «fijar cuál sea el nombre que mejor convenga á esta lengua». Abans d'això, però, afirma que aquesta naix «cuando la de Lacio, descompuesta y corrompida por los peregrinos elementos filológicos importados por los pueblos del Norte, dió origen á los idiomas neo-latinos» (1873: 4). Així, segons Ferrer i Bigné, «nacia la *lengua* llamada de *Oc* [...] localizada primeramente en la region del Mediodía de Francia, que del nombre de la lengua se denominó *Langüedoc*», a la qual posa al mateix nivell que «el francés, italiano y castellano». Doncs bé, d'aquesta llengua, «de cuyas ramas, por el contrario, no dando el nombre, sino tomándolo de la localidad donde mas correctamente se hablaba (Limoges), se llamó lemosina», idioma que «al estenderse á los pueblos catalanes se apellidó catalan, como se llamó despues valenciano, en el reino de Valencia, y mallorquin en el de Mallorca» (1873: 4). Dit i fet, segons Ferrer i Bigné (1873: 3-5), en aquesta obra entén per poetes valencians «los que en Valencia introdujeron y cultivaron la lengua genéricamente llamada lemosina, la cual han designado especialmente con el nombre de valenciana³⁶⁴ los escritores del siglo de oro de la literatura patria». És a dir, segons Ferrer i Bigné, la llengua catalana en el seu conjunt s'anomena «lemosina» perquè Llemotges és «la localidad donde mas correctamente se hablaba», es cognomena «catalan» a Catalunya, «valenciano, en el reino de Valencia, y mallorquin en el de Mallorca». Més concretament, «valenciana» és la designació específica per a la llengua del País Valencià perquè així la van designar «los escritores del siglo de oro de la literatura patria», és a dir, del segle XV valencià.³⁶⁵ Ara bé, aquest llibre de Ferrer i Bigné es publica entre el 15 de gener de 1878 i l'1 de març de 1880 a *Lo Gay Saber*, traduït al català per Josep Fiter Inglès, l'obra passa a

³⁶⁴ Nota de Ferrer i Bigné: «JUAN RUIZ DE Corella principia su *istoria de Joseph* diciendo: *descriuré en vulgar VALENCIANA prosa*. Miguel Pérez, al frente de una traduccion, esplica que se ha hecho *de lati en vulgar lengua castellana en stil de VALENCIANA prosa*. Podríamos multiplicar sin esfuerzo los ejemplos».

³⁶⁵ Vegeu Colón (1978: 39-71) per a totes dues qüestions. També resulta molt interessant el treball de l'erudit castellanenc Lluís Revest i Corzo intitulat *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu* (1930), més concretament el seu primer capítol (1930: 9-15).

titular-se *Estudi històric-crític sobre els poetes dels segles XIII, XIV i XV* i desapareix la paraula «valencianos». És a dir, el mateix treball es publica a Catalunya i tots els autors valencians passen a ésser catalans, però Ferrer i Bigné no va protestar.³⁶⁶

Anys després, el 1881 realitza com a president de Lo Rat Penat, el *Discurs [...] al inaugurar els treballs del any 1881 a 1882*,³⁶⁷ en el qual centra la seua atenció en el nom i la identitat del català del País Valencià. En aquest discurs comença afirmant que els valencians «no ductabem en apellar llemosina-valenciana la llengua [...] de nostre reyne, apres de sa reconquesta», i que «lo antich llemosí havia segut tronch comú de les branques catalana, mallorquina y valenciana» (1881: 4). Tot seguit, justifica el mot «llemosí» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana perquè, segons ell, «pren son nom de la comarca ahon millor se parlaba aquell llenguage poétich, de la terra ahon naixqueren els trobadors mes famosos y del poble ahon s'ha conservat algú dels mes antichs documents d'aquella lliteratura» (1881: 4-5). Després continua el discurs lamentant que

eixe llinage [...] sancionat per los sigles y consagrat per la gloria, ha segut modernament posat en tela de juhi per alguns escritors, principalment catalans, que aidats sens ducte per l'amor á les coses de la patria, germana de la nostra, pretenen baratar lo cognom de *llemosí* per lo de *catalá*, sense reparar que «el apellido» es la unica igualdat que sol quedar á voltes entre els germans rics y els pobres (1881: 5).

L'argumentació de Ferrer i Bigné (1881: 5) respecte al nom de la llengua catalana continua amb l'afirmació que els escriptors catalans pretenen «imposar son propi nom á ses germanes; denomina catalá nostre llenguage, catalanes nostres glories, catalans nostres poetes». I prossegueix argumentant que, a més de les «rahons històriques» esmentades, «no son les de bona clasificació que aboguen per que se adopte com nóm comú ó genérich de la llengua, el de una de les varietats ó especies que compren», perquè aquesta no aporta major claredat a la doble accepció «ampla y estricta», és a dir, llengua catalana «la que's para en Catalunya» només, i la que també «se usa en les Balears y en Valencia» (1881: 5). També observa que hi ha partidaris de «la adopció de *Llengua de oc*», com en el cas de «lo Sr. Vignau», en referència a l'obra de l'erudit valencià Vicent Vignau Ballester, que hem comentat adés. Encara més, Ferrer i Bigné

³⁶⁶ O, almenys, actualment no es coneix cap article de Ferrer i Bigné on protestara per aquest fet. I de segur coneixia la traducció perquè es tracta d'un llibre seu.

³⁶⁷ Segons Ribelles (1978: 1292), a més de l'edició que citem, «se publicó en la premsa diària de Valencia» i en el català *Lo Gay Saber*. El transcrivim a l'annex 24.

desaprova aquells «sabis» que, «á la manera que els técnichs de les ciències» pretenen mudar «de la nit al matí» un nom comú que, segons ell, està estés àmpliament per l'ús constant de successives generacions, en referència a «llemosí». Perquè «nostre matern llenguage», insisteix, «nom patronímich té, y de la llegitimitat de son orige y de son us constant per espay de sis sigles, exemple nos donen y testimonis majors de tota esepcio son», valencians, balears i catalans d'èpoques diferents. I en aquesta primera part del discurs acaba afirmant que «per lo que atany á la llengua y á la lliteratura comú á les tres provincies, tant en l'antich com en lo modern temps, precis es pendre acta pera donar la veu de “alerta” y oposar en son cas á la força de la imposició, lo dret de la protesta» (Ferrer i Bigné 1881: 5).

És a dir, Ferrer i Bigné reconeix l'origen comú de la llengua pròpia amb balears i catalans, encara que de cap de les maneres accepta la denominació filològica de llengua catalana. És més, justifica el nom «llemosí» no només per l'ús del poble durant anys, sinó també per l'origen i identitat d'aquesta llengua. Paràmetres erronis, en els dos casos, com ja havien mostrat anys enrere Bofarull (1854) i Milà i Fontanals (1859). Aquest és un discurs que, segons Rafanell (1991b: 46), mostra una bel·ligerància que no hi havia a les defenses «llemosinistes» de Llombart, que el fan passar de la consideració inicial que el valencià i el català són idiomes «bessons» a remarcar les «diferències notòries» d'avui entre ambdós parlars. Segons Roca (2011b: 109) les paraules de Ferrer i Bigné es deuen, amb tota probabilitat, al caràcter explícitament polític que per aquell temps ja havia adquirit la reivindicació literària a Barcelona, i que esmentava els valencians a marcar-ne distàncies.³⁶⁸ Aquest discurs no passà desapercebut, i moltes publicacions el van comentar. L'1 de desembre del mateix 1881 es pot llegir a la *Revista de Valencia*, de la qual Llorente n'era el director, l'article anònim «Crònica mensual», en què es dona notícia de l'esmentat discurs de Bigné, «en el que se ocupó de la lengua lemosina y su literatura en Valencia y Cataluña, oponiéndose á la tendencia de algunos escritores catalanes que quieren absorber el valenciano en el suyo» (1881f: 44). També l'*Almanaque «Las Provincias»* publica un article anònim (1881g: 31), en aquest cas titulat «Valencia en 1881», en el qual es dona notícia del discurs de Ferrer i Bigné i s'afirma que aquest realitzà «un discurso sobre las diferencias entre las lenguas y literaturas de Valencia y Cataluña». En aquell mateix *Almanaque «Las Provincias»*

³⁶⁸ En aquest sentit, «Cucó [1999: 46-47] hi ha vist [en el discurs de Ferrer i Bigné] una defensa del *stablishment* de la Restauració, un exemple dels recels de la classe dominant valenciana envers una suposada politització de la Renaixença a l'estil del que s'estava produint al Principat» (Rafanell 1991a: 24-25).

també es dona notícia de l'esmentat discurs en un altre article anònim —signat amb les inicials «F. R. F.»— titulat «Lo Rat-Penat. Societat de amadors de les glories Valencianes» en el qual es pot llegir: «leyendo el presidente Sr. Ferrer y Bigné un notable discurso, en el que se ocupó de la lengua y la literatura valenciana, y de lo que se diferencia de la catalana» (1881: 233). I afegeix tot seguit:

La sociedad se propone continuar trabajando, con verdadero entusiasmo, en pró del renacimiento lemosin, que tanto se ha generalizado en Valencia especialmente el año último, como habrán podido apreciar nuestros lectores por la breve reseña que dejamos consignada (1881: 233).

Més endavant, l'1 de setembre de l'any següent, apareix un altre article anònim a la *Revista de Valencia* també titulat «Crónica mensual», que dona compte dels discursos de Fèlix Pizcueta, Jeroni Forteza i Ferrer i Bigné en els Jocs Florals de Lo Rat Penat. En referència al discurs de Ferrer i Bigné, l'autor anònim afirma que

el Sr. Ferrer pronunció un elocuente discurso. Espuso el carácter de nuestros Juegos Florales, distinto del que habia animado á los antiguos de la Provenza, Mallorca, Cataluña y Valencia, y diverso igualmente de los que en la actualidad se celebran en el antiguo Principado y en el Mediodía de Francia (Anònim 1882f: 429).

També és interessant la resposta de la redacció de *Lo Gay Saber*, que comença el setmanari de l'1 de febrer d'aquell 1882 amb l'article «Lo catalanisme a Valencia», signat per «C» —que amb tota seguretat és Careta i Vidal (Rafanell 1991b: 47)—, com hem comentat adés.³⁶⁹

En les cròniques de les publicacions valencianes, doncs, es destaquen les proclames diferencials de Ferrer i Bigné, que cal entendre la conjuntura de politització creixent de la Renaixença catalana. En aquest context, doncs, l'argumentació de Ferrer i Bigné sobre el nom de la llengua, en què aquest afegeix conscientment l'element identitari, és presentada com evident i adequada. Mentre que la publicació catalana *Lo Gay Saber*, en veu de Careta i Vidal, critica el discurs i els arguments esgrimits per Ferrer i Bigné i es pregunta si darrere d'aquest discurs hi ha alguna finalitat secessionista. Al capdavall, aquestes reivindicacions singularistes en matèria lingüística no eren enteses pels catalans. Ferrer i Bigné, però, no arriba en cap moment a posicionar-se amb el secessionisme, com tampoc ho van fer la gran majoria de literats i erudits valencians

³⁶⁹ Vegeu les pp. 133-136.

que van fer afirmacions singularistes d'aquest tipus. Tot amb tot, Ferrer i Bigné fou un dels valencians que defensà l'ús del mot «llemosí» per a referir-se a la llengua catalana literària, amb l'argument que «“el apellido” es la unica igualdat que sol quedar á voltas entre els germans richs y els pobres» (1881: 5), en referència a catalans i valencians respectivament. I emprà el mot «valenciá» per a referir-se a la llengua no literària del País Valencià. A més, no es limità simplement a emprar aquest mot, com van fer la majoria dels renaixencistes valencians, sinó que va tractar de justificar-ho argumentant que el nom venia de la ciutat on va nàixer i que també hi havia una tradició d'ús entre els valencians. En darrer lloc, el seu discurs de 1881 fou bel·ligerant respecte al nom del conjunt de la llengua catalana, un to que no s'hi observa en cap dels altres renaixencistes valencians.

4.2.4. Blai Bellver i Tomàs

Natural de Xàtiva, on va nàixer l'any 1818, Blai Bellver fou un tipògraf i escriptor satíric d'ideologia política liberal. Va fundar el periòdic republicà *La Federación*, en el qual publica al voltant de 1870 uns articles amb el pseudònim d'«El músich major» arremetent contra els partidaris de l'absolutisme que des del diari *El Eco Setabense* havien desqualificat la llengua pròpia.³⁷⁰ Bellver els hi diu:

Som [...] tan xative[n]chs, qu'al pendrer part en la redacció de *La Federación* no ham volgut renunciar á la nostra llengua materna, tan desaborida y de poch gust pera *El Eco*; pero es porque ignora que esta llengua ó dialecte'l cultivá Sant Vicent Ferrer, l'usaren Jaume I, Pere IV, Jaume II, Anfos [= Alfons] v. els batalladors Llúries, Colomes, Entences, Moncades, Cardones y altres distinguits personajes, y en éll cantaren també Jaume Febrer, Jaume Roig, Jaume Siurana, Joan Tallente, Bernat Fenoller [= Fenollar], Joan Gasull, Onofre Centelles y lo célebre Ausias March. Dialecte, en fi, que fins lo mateix immortal Cervántes li rendí entusiasmadés alabançes en la sehua novela *Pérsiles y Sigismunda*. ¡Sols á *El Eco*, senyors, sols á *El Eco* li dona oix, ó tal vegada picors que'l fan botar! (Llombart 1879a: 561)

En uns termes semblants s'expressa l'any 1878 en el fullet *Gran fira en la ciutat de Xàtiva*.³⁷¹ En aquest fullet de vuit pàgines, Bellver es refereix a la llengua catalana en què està escrit l'opuscle amb les expressions «la nostra llengua ó dialecte» (Llombart

³⁷⁰ Citem l'article de Llombart (1879a: 561), que transcriu el text.

³⁷¹ Aquesta és la data que dona Llombart (1879a: 560-561), que també transcriu el text, d'on el citem.

1879a: 560), «la nostra mare llengua», «la nostra llengua materna», i «llengua ó dialecte» (Llombart 1879a: 561), el qual

‘l cultivá Sant Vicent Ferrer, l’usaren Jaume I, Pere IV, Jaume II, Anfos [= Alfons] v els batalladors Llúries, Colomes, Entençes, Moncades, Cardones y altres distinguits personajes, y en éll cantaren també Jaume Febrer, Jaume Roig, Jaume Siurana, Joan Tallente, Bernat Fenoller [= Fenollar], Joan Gasull, Onofre Centelles y lo célebre Ausias March (Llombart 1879a: 561).

És a dir, no designa amb cap nom concret l’idioma que empra, la que «com á bons valencians, volem contribuir á propagarlo y á ferli lloch en l’explendorós temple de la lliteratura» (Llombart 1879a: 560-561). Una llengua comuna entre catalans i valencians, com afirma implícitament citant tan «distinguits personajes» de banda i banda del riu Sénia.

4.2.5. Bernardo Mundina Milallave

Oriünd d’Onda, on va nèixer el 1839, Bernardo Mundina era pintor i professor a l’institut de Castelló de la Plana. L’any 1873 publica l’obra *Historia geografia y estadística de la Provincia de Castellon* (1873), a l’inici de la qual hi ha una pàgina titulada «Advertencias», en la primera de les quals es refereix privativament a la llengua catalana del País Valencià amb el mot «valenciano» (1873: 4). En la descripció que realitza poble per poble de les comarques de Castelló indica la llengua què es parla en cadascun d’ells. El circumloqui que més empra és el següent: «el dialecto que hablan [...] es el lemosin» (1873: 14) i, a continuació esmenta algun tret lingüístic que caracteritza els habitants del poble en qüestió, com per exemple, el cas d’Almassora: «distinguiéndose de los pueblos comarcanos con un *¡ay!* que pronuncian con cierto tono, y lo aplican indistintamente en la conversacion, lo cual les caracteriza muchísimo» (1873: 56). El nom de la llengua és indicat amb la mateixa estructura o molt semblant fins a un total de trenta ocasions,³⁷² i també empra el mot «valenciano» com a sinònim de «lemosín», amb estructures molt semblants a les anteriors en vint-i-dues ocasions³⁷³. És a dir, per a referir-se a la llengua que parlen els habitants dels municipis de la

³⁷² Concretament a les pp. 14, 19, 22, 28, 46, 56, 106, 111, 114, 118, 144, 151, 174, 200, 240, 269, 286, 306, 324, 333, 374, 452, 462, 475, 481, 483, 486, 493, 547, 549, 603, 684.

³⁷³ *Ib.* pp. 40, 49, 63, 87, 140, 163, 179, 212, 272, 291, 296, 328, 343, 397, 443, 473, 533, 537, 597, 606.

provincia de Castelló empra els mots «valenciano» i «lemosin» com a sinònims totals, sense indicar cap diferència.

L'any 1881 publica l'article «Lo Rat Penat» a la *Revista de Castellón*, en el qual comenta els dos anys de l'esmentada entitat, fundada «por un reducido número de entusiastas valencianos impelidos por su noble amor á la historia de nuestros [= *nuestros*] antepasados y con el propósito de resucitar las glorias valencianas en ciencias, letras y artes» (1881: 155b). Els ratpenatistes, segons Mundina,

No podían permanecer indiferentes á su llamamiento los vates de nuestra época; y unidos en fraternal consorcio, unieron también sus inspiradas creaciones á las generales muestras del más patriótico entusiasmo; y llevados por su amor á la antigua literatura lemosina, clamaron con *Aribau* (1881: 156a).

I tot seguit cita els primers versos del poema «Oda a la pàtria» del català Bonaventura Carles Aribau. En definitiva, Bernardo Mundina es refereix molt majoritàriament a la llengua catalana del País Valencià, tant amb el nom «lemosín» com amb el de «valenciano», que empra com a sinònims; a més, dels seus escrits deduïm que no nega la unitat de la llengua, encara que no parla d'aquesta qüestió directament.

4.2.6. Gaetà Huguet i Breva

Nascut a Castelló de la Plana l'any 1848 al si d'una família rica, va estudiar a Barcelona i es va llicenciar en Filosofia i Lletres. Després d'exercir la docència a l'Amèrica del Sud i a Nova York, torna a la capital de la Plana l'any 1874 i s'afilia al partit federalista de Francesc Pi i Margall. President de la Lliga de Contribuents (1881), diputat provincial (1890) i regidor de Castelló de la Plana (1906-1909), desenvolupa un paper cabdal en el valencianisme castellanenc (Ramos 1989: 147).³⁷⁴

Treballa de redactor a la *Revista de Castellón*, on entra en contacte amb el moviment renaixencista valencià, i fou membre del consell de redacció de la revista cultural castellanenca *Ayer y Hoy* (Ramos 1989: 147-148), en el segon número de la qual enceta una sèrie d'articles titulada «Notes valencianistes». En aquest primer article afirma que centrarà el seu objectiu «á parlar del renaxement litterari valencià, del despertament á la

³⁷⁴ Vegeu Archilés (2003) per al federalisme i el valencianisme de Gaetà Huguet.

vida de la nostra llengua litteraria» (1902: 32). Huguet es congratula de la importància de «lo renaxement litterari valenciá» actual:

Ahuí no sería fácil trobar escriptors naxcuts al Regne de Valencia que no hagen pagat tribut de mes ó menys importancia á d'aquest moviment, escrivint en la materna llengua, acudint á les anyals justes festes en son conreu, estudiant y vulgarisant los noms y obres dels nostres classichs dels sigles XV y XVI (1902: 32).

També fa referència a «lo moviment llengüistich valenciá» (1902: 32) i retreu als valencians que «no n'es prou que los nostres poetes escriguen versos valencians, y qu'el nostre poble parle valenciá» (1902: 32-33), sinó que «cal que lo conexement del nostre llenguage litterari forme part integrant de l'educació de tot valenciá mijanament cult» (1902: 33). Pel que fa a la llengua catalana, les referències que fa són privatives del País Valencià, com «la nostra nativa parla», «la llengua que parlava en los dies de sa major gloria» i «la llengua valenciana, tal com es, y es estada parlada dés [de] la XIII centuria, hi ha una diversitat tal en les terminacions dels temps de sos verbs y partícules gramaticals, y una tant grand falta de ficsació, que remembren de sopte sa dreta filiació llemosina» (1902: 33) i avança que «en un altre número d'aquesta revista [...] direm algo sobre la filiació de la llengua valenciana» (1902: 34).

El segon article el publica en el cinqué número de la revista, a l'inici del qual adverteix que

No me propose en les presents notes emboirarme en fondes disquisicions filològiques quand faré referencia al nostre renaxement litterari, com sent aquest tema molt superior á mes migrades forces; y sols aspire á divulgar conceptes que sobre alguns punts del mateix han sigut emitits per los escriptors valencians, quals petjades vull seguir, ab lo fi d'arrailar en lo cor del nostre poble, y de la nostra joventud, guarnida sempre de nobles aspiracions, l'amor á la nostra materna llengua y á les coses de la Terra (1902: 73).

L'objectiu d'Huguet en aquest article és «en primer terme parlar de la filiació de la llengua valenciana» i considera que

pera ben senyalar les fites d'aquesta filiació deurie començarse per ferse estudis conciençuts sobre l'aljamía valenciana ó llenguage parlat per quant aquests estudis nos mostrarien lo cabdal de veus y frasses, tant llatines y gregues com celtiques y arabes, aportades al llenguage que les mesnades del rey conqueridor En Jaume primer nos portáren en la XIII centuria (1902: 73).

Tot seguit, Huguet exposa les seues idees sobre l'origen de la llengua catalana al País Valencià:

Devem per lo tan huí renunciar á determinar y ficar l'importancia d'aquesta influencia [àrab], consignant no obstant, qu'ella no deurá ser despreciable, tenint en compte que lo gran nucleo de població que llavors al temps de la reconquesta trobá en la nostra Terra lo rey En Jaume continuá establida en ella, aportant sens dubte molts elements de sa propia parla al llenguage qu'anava elaborantse paulatinament en lo mateix sigle XIII y en los següents.— Feta puix l'abstracció d'aquestes fonts, anem á buscar les que jutjem mares ó capdals. Aquestes les trobarem, sens dubte, en la llengua parlada per lo Conqueridor y sa gent. Aquest llenguage, qui de les despulles del llatí anave formantse dés lo sigle IX al mig jorn del Loire é qui no alcançá relativa perfecció fins lo sigle XIII, era conegut baix lo nom generich de romá; pero tenie altres noms regionals. Font appel·lat per alguns llengua d'oc en contraposició al que parlaven la gent del Nort de dit riu, nomenad d'oïl ó dialecte picart; altres lo nomenaven provençal; y n'eren no menys numerosos los qui li donaven lo nom de llemosí (1902: 74).

Qüestió que serveix a Huguet per a enllaçar amb el nom de la llengua:

Pero ja siga per ser aquesta darrera denominació la mes generalizada en lo sigle XIII, ja siga per la gran influencia que lo gramatich Ramón Vidal exercí entre los escriptors de la época ab ses «Rasos de trobar» en les quals denominava llemosina á d'aquella llengua, lo cert es, que ab aquell nom fon batejat lo llenguage en quin fóren escrites les cròniques del rey conqueridor, les de Desclot, les de Pere II de Valencia IV d'Aragó, les dels seus successors, axí com los nostres furs y quants escrits foren publicats en los sigles XIII y XIV. Aquest nom y lo de llengua valenciana vénen barrejats dés llavors per los escriptors del nostre regne (1902: 74).

I, a continuació, connecta la qüestió onomàstica amb la unitat de la llengua:

També lo catalá Carlos Aribau iniciador del poent renaxement litterari á Catalunya en lo passat sigle dona lo nom de llemosí en sa celebrada poesia «A ma patria» al llenguage d'aquell país, com regonexent lo mateix orige qu'el parlant al Regne de Valencia. Mes cal consignar que l'immensa majoria de escriptors catalans del renaxement no son de la opinió d'Aribau, y vòlen que la llengua parlada tant á Catalunya com á Valencia se la denomine catalana; opinió que ni fins ara, ni d'ara en avant probablement acceptaran los escriptors valencians (1902: 74-75).

És a dir, Huguet reconeix la unitat de la llengua catalana i redueix les desavinences entre valencians i catalans a la qüestió de noms. A continuació, Huguet (1902: 75) tracta de «provar lo major grau d'affinitat de lo nostre llenguage ab lo frances é italiá que ab lo castellá» i, implícitament, torna a reconéixer la unitat de la llengua catalana quan no contrasta «nostre llenguage» amb la llengua parlada pels catalans (Ramos 1989: 48). En

l'oposició que estableix amb la llengua castellana, Huguet emprà els noms «llengua valenciana», «llenguage [...] valenciá», «la llengua del nostre país» (1902: 75) i, majoritàriament, «valenciá» (1902: 75, 76).³⁷⁵ Huguet acaba l'article reafirmant que

la nostra es mes similar y germana de la francesa é italiana que de la castellana, y que al tractar se son conreu y poliment devem ficarnos molt en lo progres d'aquelles dos llengües posantnos en guardia contra l'intrussió y excessiva influencia que la castellana per son caracter official ha d'exercir sobre la nostra (1902: 76).

En l'article següent, publicat en el vuité número de la revista bisetmanal castellanenca, Huguet continua oposant la llengua pròpia a la castellana:

creem que l'enemich capital de la nostra llengua és la castellana, que juntament ab lo defalt de la cultura regional sont lo cap y causa del meçquí estat d'adulteració y abandono á qu'es aplegat lo nostre llenguage popular en los mes grands centres de població, hon l'element official castellá te grand importancia. Axí es que les reformes en l'ortografia y en la dicció, fetes en la llengua castellana, han sigut acceptades sens discussió en la valenciana; llevantli son sabor etimologich (1902: 130).

Unes paraules amb què Josep Nebot se sent al·ludit i l'impel·leix a respondre.³⁷⁶ En aquest article, Huguet es refereix a la llengua catalana amb els noms «nativa llengua» (1902: 129), «la nostra llengua» (1902: 129, 130, 131), «lo nostre llenguage popular» (1902: 130), «la [llengua] valenciana» (1902: 130), «valenciá» (1902: 130, 131, 132), «la llengua valenciana» (1902: 130-131, 131) i fa la següent distinció lèxica entre la llengua catalana de Catalunya i la del País Valencià: «la paraula castellana “murciélagó” qu'en dialecte catalá es nomenada rata-pinyada y en el valenciá rata-paná deu ser escrita en valenciá litterari rat-pennat» (1902: 132).

En el quart i últim article de la sèrie «Notes valencianistes», publicat en el tretzé número d'*Ayer y Hoy*, Huguet replica a Josep Nebot, qui l'havia acusat d'«arcaich ó acatalanat». L'erudit castellanenc fa un repàs històric de la situació de la llengua des del segle XIII al País Valencià i, d'una banda, manifesta «la meua desconformitat ab los qui anomenen acatalanat al llenguage que, prenent per basse lo dels nostres escriptors antichs mes ó menys reformat, use l'estol d'escriptors novells qui s'acaronen baix les ales de “lo Rat-Pennat”» (1902: 232). D'altra banda, Huguet insisteix en la qüestió nominal:

³⁷⁵ El nom «valenciá» l'empra dues vegades en la p. 75 i quatre en la 76.

³⁷⁶ Vegeu § v.4.3.2. Josep Nebot i Pérez; i Ramos (1989: 48-54), que analitza la polèmica en el seu conjunt; una discussió que gira al voltant del model de llengua.

la nostra llengua, la qual d'és de lo sigle XIII ha vingut anomenantse ab lo nom generich de llemosina y mes tart de valenciana; sens que may los escriptors classichs valencians l'hágen baptejada ab lo nom de catalana. Crech per lo tant que los moderns que res ó molt poch encara havem fet per son poliment y conreu no tenim lo dret de canviarli el nom; qual camvi implicarie lo regonexement de la propia impotencia pera continuar l'obra gloriosa dels nostres predecessors (1902: 232).

Com afirma Ramos (1989: 51), ací Huguet sintetiza la seua opinió sobre el nom «llengua catalana», l'ús del qual traïa els sentiments identitaris dels valencians, «uns sentiments que eren necessaris per a aconseguir la seua conscienciació idiomàtica en una època en què els moviments autonòmics començaven a fer via». Aquesta ferma defensa del particularisme valencià «el portarà posteriorment, fins i tot, a declarar-se secessionista. Es tractarà, però d'un secessionisme *especial*». Al capdavant, Huguet identifica l'origen romànic de la llengua catalana, però l'explicació que fa d'aquesta qüestió és un tant estrofolària. A més, reconeix la unitat de la llengua catalana i redueix les desavinences entre valencians i catalans a la qüestió de noms.

4.2.7. Josep Vives i Ciscar

Oriünd de València, on va nàixer l'any 1853 en una família benestant, l'erudit Josep Vives i Ciscar va estudiar Dret a la Universitat de València i es va doctorar en aquesta matèria l'any 1878. Com a historiador es va interessar per l'arqueologia i fou soci numerari de la Societat Arqueològica Valenciana des de l'any 1874 fins a la desaparició d'aquesta entitat l'any 1881. En l'àmbit cultural fou vicepresident de Lo Rat Penat el curs 1884-1885 i president de la secció d'arqueologia el curs 1885-1886. Vives i Ciscar és un altre dels que empraven «llemosí» per a designar el conjunt de la llengua literària «antiga». L'1 de gener de 1882 publica l'article «Los diccionarios y vocabularios valencianos» en la *Revista de Valencia*, en què realitza les següents afirmacions sobre la identitat de la llengua catalana del País Valencià:

á la conquista de Valencia concurrieron aventureros de todos los paises y gran número de soldados procedentes de Aragon y Cataluña. De esta fusion de individualidades tan heterogéneas, nació el valenciano, que mira como madre al lemosin procedente del Langüedoc y estendido por la huestes de Carlo-Magno cuando conquistó la Marca-hispana y terrenos colindantes (1882a: 74).

Defensa l'ús del mot «llemosí» per a designar la llengua catalana perquè

En lemosin, digan lo que quieran en contrario algunos autores, escribieron Jordi del Rey, Jaume Febrer, Dionis Guiot y Mattfrés de Bezeys [= Matfre Ermengaut], primeros poetas, que si no nacieron en Valencia vivieron en nuestra ciudad é iniciaron la escuela lemosino-valenciana (1882a: 74).

Tot seguit continua una breu síntesi de la llengua catalana al País Valencià i es refereix a «la edad de oro de la literatura valenciana» (1882a: 75), al «idioma valenciano» (1882a: 75), a les composicions «en verso valenciano» (1882a: 75), al «valenciano» (1882a: 75, 76, 78, 79, 80) i a la «literatura valenciana» (1882a: 76). A continuació facilita una bibliografia comentada des de Jaume March fins a l'actualitat (1882a: 76-81), que conté un apartat d'«obras auxiliares para el estudio y conocimiento de la lengua valenciana» (1882a: 80-81). Aquest article l'arriba a publicar en forma d'opuscle amb una «tirada especial de 40 ejemplares», en el qual adverteix en una nota a peu de pàgina que

Como nuestro ánimo ha sido ocuparnos solamente de los diccionarios valencianos, no mencionaremos los muchos que se han escrito en Cataluña y Baleares, por más que la lengua de estas regiones tenga el mismo origen que la nuestra y solo se diferencien en el modo de pronunciar las palabras (1882b: 5).

A més, passats dos mesos, concretament el 15 de març, envia una carta a Jacint Verdaguer en què comenta l'article anterior, es refereix a les terres de llengua catalana com «las provincias que hablan la lengua de oc», i a ell mateix «como defensor del lemosin».³⁷⁷ En definitiva, Josep Vives considera que les llengües catalana i occitana eren la mateixa en origen, reconeix implícitament la unitat de la llengua catalana quan afirma que la diferència entre la llengua de Catalunya, les Balears i el País Valencià és la fonètica, justifica el nom «llemosín» per a referir-se a aquesta en conjunt i remarca el particularisme lingüístic valencià.

³⁷⁷ Citem de l'epistolari Verdaguer (1971: 201), on està transcrita.

4.2.8. Lluís Tramoyeres Blasco

Natural de València, on va nèixer el 1854, Lluís Tramoyeres va estudiar Filosofia i Lletres a la Universitat de València i fou historiador de l'art. En el vessant cultural, fou membre de la junta directiva de Lo Rat Penat com a vocal (entre 1879 i 1880) i bibliotecari (entre 1880 i 1884), i va aconseguir la plaça d'oficial de l'Arxiu Municipal de València l'any 1890. És un altre dels que emprà «llemosí» per a designar privativament la llengua del País Valencià. El 1875 celebrà dues conferències «en lo *Liceo Literario*, sobre la *Llitteratura y llengua llemosina*» (Llombart 1879a: 618), encara que no en dona més dades. Ambdues conferències semblen estar relacionades amb el seu treball titulat *La llitteratura llemosina dins lo progrés provincial* que Llombart (1879a) publica com a pròleg i que fou reconegut amb «lo premi d'una ploma de argent» per la Societat Econòmica d'Amics del País de València (Llombart 1879a: IX). A l'inici d'aquest treball, en la segona nota a peu de pàgina afirma que

la denominació de llitteratura llemosina usada per lo cartell [dels Jocs], nos ha posat en lo cas d'admetre una clasificacio ab la que no estém del tot conformes. Enténgase, puix, que tant en lo text com en les notes, al emplear la paraula *llemosina*, nos referím sempre á la literatura valenciana y sols per rahó historica pot emplearse aquella (Llombart 1879a: IX).

És a dir, segons Tramoyeres, el mot «llemosí» només es podia emprar per raons històriques i extrapolar-lo a l'actualitat era un error. Una nota que impugnava en la seua totalitat l'actualització de «llemosí» feta per Llombart (Rafanell, 1991b: 43). A més, Tramoyeres emprà el mot «llemosina» (Llombart 1879a: XI, XII)³⁷⁸ amb un ús restrictiu per a la llengua catalana del País Valencià. Així ho torna a fer palés en la següent nota a peu de pàgina: «En la nostra pàtria,³⁷⁹ y sens parlar del catalá y mallorquí, que tenen vida propia» (Llombart 1879a: XI); sense que això afecte al fet que faça referència als altres territoris de parla catalana amb el sintagma «les provincies germanes» (Llombart 1879a: XI). Encara que aquesta posició varia tot seguit quan es refereix al renaixement de la «llitteratura llemosino-valenciana» (Llombart 1879a: XI, XIX), els mateixos termes que emprà Llombart; i més endavant a «lo renaiximent valencià» (Llombart 1879a: XIV). A aquest particular ball de noms afegeix el de «llengua valenciana» (Llombart 1879a: XVI).

³⁷⁸ I el derivat «llemosí» (Llombart 1879a: XIV, XV).

³⁷⁹ Ací es refereix a la pàtria espanyola.

D'altra banda, segons Tramoyeres, «La lliteratura supón una llengua y raça que la parla. D'asi'l que cada una tinga son carácter propi. Lo valenciá se diferencia esencialment del gallego, com este del vasch» (Llombart 1879a: XII), que més endavant anomena «raça valenciana» (Llombart 1879a: XIV). Un treball que fou reproduït el 18 de novembre de 1879 en traducció al castellà al diari *Las Provincias* (Ribelles 1978: 590), rotatiu on treballava de redactor. Treballs, tots ells, escrits en un valencià pretesament occitanitzant (Rafanell 1991b: 43). Anys després, concretament el 1894, publica l'article «Costumbres populares. Literatura “fallera”» a l'*Almanaque «Las Provincias»*, en què afirma que els llibrets estan escrits «en valenciano» (1894: 114). Finalment, a l'*Almanaque «Las Provincias»* de l'any següent publica l'article «La primera enseñanza en Valencia. Notas para su historia» en què dona notícies sobre l'organització escolar des de Jaume I fins a 1895. Afirma que les ordenances de 1639 «hablan, por primera vez, de las materias propias del examen [*de maestros*], disponiendo que éste había de consistir en la lectura en *romans* (valenciano) y latín» (1895: 112).

Comptat i debatut, Tramoyeres dedicà la seua vida a l'estudi de l'art valencià, i en les seues ocasionals contribucions a la llengua i la literatura catalanes va seguir la «tesi llemosinista» de Llombart, de qui va manllevar expressions com «lliteratura llemosino-valenciana», encara que li va impugnar l'ús del concepte «llemosí» aplicat a l'actualitat. Pel que fa a la unitat de la llengua, Tramoyeres no la nega en cap cas, encara que fa èmfasi en el particularisme lingüístic valencià.

4.2.9. Recapitulació

La ideologia lingüística particularista agrupa als valencians que no neguen la unitat de la llengua catalana, però palesen el particularisme lingüístic del valencià respecte de la resta dels parlars de la catalanofonia, especialment els de Catalunya. Entre aquests són majoria els d'origen socioeconòmic benestant —sobretot en els casos de Rafael Ferrer i Bigné, Gaetà Huguet i Josep Vives i Ciscar— i els d'ideologia política progressista —com és el cas de Josep Maria Bonilla, Blai Bellver i Gaetà Huguet; però també n'hi ha de conservadors, com és el cas de Ferrer i Bigné. Pel que fa a l'origen geogràfic, també destaca la ciutat de València —és la ciutat on naixen i viuen Jaume Peiró, Lluís Tramoyeres, i els esmentats Ferrer i Bigné, Bonilla i Vives i Ciscar—, i el nombre d'oriünds d'altres municipis valencians és més reduït —és el cas de Xàtiva (Bellver),

Onda (Mundina) i Castelló de la Plana (Huguet)—, segurament també pel fet que els integrants d'aquest grup també és menor. Quant a la formació acadèmica dels particularistes valencians, cal remarcar que la major part es van llicenciar en Dret —Bonilla, Ferrer i Bigné, Vives i Ciscar— i en Filosofia i Lletres —Huguet, Tramoyeres i també Ferrer i Bigné. Finalment, l'ocupació majoritària d'aquests escriptors i erudits és el periodisme —Bonilla, Peiró i Ferrer i Bigné—, enfront d'una minoria i variada representació d'altres oficis com tipògraf (Bellver), pintor (Mundina), polític (Huguet), historiador (Vives i Ciscar) i historiador de l'art (Tramoyeres). Es tracta d'un grup igualment heterogeni, més reduït en nombre i en incidència social en la societat valenciana de l'època, si els comparem amb els unitaristes. A més, cal subratllar la quasi nul·la relació humana d'aquests amb escriptors i erudits coetanis d'altres territoris de parla catalana, tret també diferenciador amb el bloc majoritari.

Pel que fa a l'origen del conjunt de la llengua catalana, tots els particularistes valencians consideren que és el mateix que el de l'occitana, i que es situa a la ciutat de Llemotges; uns ho afirmen directament —com Bonilla, Ferrer i Bigné, Huguet, Vives i Ciscar—, mentre que d'altres ho admeten indirectament —com Peiró, Bellver, Mundina i Tramoyeres. Per últim, tots ells tenen en comú que prefereixen les designacions privatives, amb les quals es refereixen a la llengua catalana del País Valencià, generalment amb el nom «valencià» —i derivats. Ara bé, hi ha matisos que cal comentar: en primer lloc, hi ha qui reserva les designacions llemosinistes per a referir-se exclusivament al conjunt de la llengua catalana antiga —és el cas de Peiró i Vives i Ciscar—; d'altra banda, hi ha qui empra el nom «leмосín» —i derivats— com a sinònim de «valenciano» —i derivats—, com Mundina i Tramoyeres; en tercer lloc, hi ha qui intenta justificar les denominacions llemosinistes —com Bonilla, Huguet i Ferrer i Bigné—, però només aquest darrer protesta per la substitució de «llemosí» per «català» que han realitzat la major part dels escriptors catalans per a referir-se al conjunt de la llengua catalana; finalment, Bellver és l'únic dels particularistes valencians que només empra circumloquis per a referir-se tant al conjunt de la llengua catalana com a la del País Valencià.

4.3. *Els secessionistes*

4.3.1. Joaquim Martí i Gadea

Originari de Balones, on va nàixer el 1837, Martí i Gadea fou sacerdot a diferents parròquies valencianes com les de Pedreguer, Dénia, Senija, Anna, Casinos i Mislata. D'ideologia catòlica integrista, va estudiar Teologia i Filosofia i es va interessar pel folklorisme. L'any 1891 va publicar el *Diccionario general valenciano-castellano*, sobretot a partir del diccionari d'Escrig i Llombart (1887a) (Nicolás 1994: 310). A l'inici del pròleg, Martí i Gadea afirma que la valenciana és una llengua regional de l'Estat espanyol:

La publicación de un DICCIONARIO VALENCIANO-CASTELLANO [...] se ha hecho doblemente necesaria en la actualidad, con el extraordinario vuelo que ha tomado en España el estudio de las lenguas regionales, y sobre todo el de la valenciana, después del renacimiento con tan buenos auspicios iniciado y con creciente éxito continuado por [...] Lo Rat-Penat; mas dado el refinado gusto de la época presente, la mayor suma de conocimientos en la lingüística y el progresivo desarrollo de las aficiones á la literatura patria, un Diccionario Enciclopédico [...] no basta ya en nuestro concepto á satisfacer la gran necesidad que más cada día siente el pueblo indocto de mayor instrucción, ni menos responde á los laudables y patrióticos esfuerzos que por popularizar nuestra casi olvidada lengua nativa está llevando á cabo la juventud estudiosa de nuestros días (1891a: VII).

Pel que fa al nom de la llengua, Martí i Gadea empra «valenciano» majoritàriament, com al títol del diccionari, encara que també fa servir «habla valenciana» (1891a: VIII) i «lengua valenciana» (1891a: IX), denominacions que empra com a sinònims. En les seues obres miscel·lànies folklòriques també fa referència a la llengua pròpia dels valencians, encara que no és tan rotund pel que fa a la identitat de la llengua. Un exemple és *Ensisam de totes herbes*, publicat també l'any 1891, on fa defenses de la llengua com la següent:

Una de dos, ó som valencians ó nou' som; si som, parlem en valensiá, com mos han enseñat els nostres pares y ahuelos, salves aquellas paraules qu'estiguen mal dites ó atres modernas que la costum y el us diari autorisen. ¡Cóm s'anten soltar yo la mehua llengua p'agarrarne un atra! Aixó pera mí sería dasta sert punt un sacrilechi, porque sería fer despresi y tirar per terra una cosa tan sagrá com es el llenguache que mamarem en los pits de les nostres mares (1891b: 487).

Martí i Gadea sosté la creença d'identificar la llengua antiga amb el «llemosí», que era comuna als territoris de parla catalana i occitana, però que amb el pas del temps s'hauria diferenciat en les quatre branques actuals: provençal, catalana, valenciana i mallorquina (Nicolás 1994: 313). Així ho afirma en l'obra *Tipos, modismes y còses rares y curioses de la tèrra del gè*, la primera edició de la qual es va publicar el 1906:³⁸⁰

La llengua valenciana. Ya saben tots qu'es una rama ó filla del llemosí, y per lo tant que té la riquesa de veus, frases y modismes, refranys y la dolçor, brevetat, expressió y gracia de sa mare, superant à ses germanes la catalana, mallorquina y provençal, especialment en la dolçor y claritat, com ho confesen les mateixes interesades, puix ouir parlar à soles à un valenciá o valenciana d'eixos qu, además d'arrogants y garbosos no tenen frenet en la llengua, encandila al més guapo; pero á pesar de tindre eixa ventaja y reunir tan bones condicions la nòstra parla, som tan pòch patriòtits, parlant en ginerat, els naturals d'este regne, que no fem cas ni préu d'ella, y no més que quansevòl m'hos parle en castellá, ja la deixém y procuren d'agarrar l'atra, encara que no sapiám dir jufa, y soltem les més grans barbaritats. Asò se nòta més en Valencia, ahon tots vòlen parlar en castellá puix en la mateixa Barcelona veém tots parlen en la sehua llengua, y quant no comprenen ó no vòlem compendre lo que algú els diu, en seguida li endorsen: Ah, nòy no comprench pá, y s'el deixen y s'en van. Admés, els cataláns prediquen, recen, canten y ho dihuen tot en catalá, [...] y els valenciáns, llevat del sermó y els milacres de Sen Vicènt Ferrer, tot ho fan en castellá, puix desta en lo Rat-Penat se permetizen discursos en castellá, no més per donar gust á algun sòci que te afició á eixa llengua. Comprenghen, puix, sobre tot els ratpenatistes, que d'eixa manera no se va á nengun puesto, y que si verdadérament ámen la llengua patria y totes les còses d'ella, dehuen fer una propaganda més activa, donant ells el eixemple, parlant sempre en valenciá [...]. M'hos pareix, com á molts, que això seria pròva de verdader valencianisme y de amor á la nòstra llengua, y cregúts d'asò han tirát estes pòbres pero patriòtiques ralles, afegint la sigüent cansó: Entre'ls idiomes del mon / ningú com el valenciá, puix es rich, breu, espresíu / y dolç com el marçapa / Puix per això justètament dehuen els valenciáns / engrandirlo, alabarlo, encara que siga davant del sursum còrda.³⁸¹

En definitiva, quan es refereix a la «llengua antiga», Martí i Gadea empra el nom «llemosí» i derivats, com quan parla de l'obra del poeta Ausias Marc en el segon volum de *Tipos, modismes y còses rares*: «Puix com es una òbra tan notable, sempre tindrà admiradors, lo mateix qu'el ingèni que la feu, enaltint la llengua llemosina» (1906: 70).

³⁸⁰ La segona edició es va publicar el 1908 i la tercera el 1912.

³⁸¹ Citem de Nicolás (1994: 313-314), que transcriu el text respectant l'escriptura original.

4.3.2. Josep Nebot i Pérez

Nat a Vila-real el 1853, va estudiar Farmàcia a Barcelona (1870-74), va ingressar al cos estatal d'arxivers (1890) i va treballar de bibliotecari a la Facultat de Medicina de València (1892). Va ser membre de la junta directiva de Lo Rat Penat, des de 1902 com a bibliotecari, i entre 1907 i 1908 com a vicepresident. El 1882 publica la poesia «Als sócis de Lo Rat-Penat», en la qual defensa «nostra parla llemosina» (1882: 91) que de «ses céndres hau fet reviure» (1882: 92). Col·laborador assidu de la *Revista de Castellón*, l'1 de febrer de 1883 publica l'article «Algunos datos para el estudio etnográfico de la provincia de Castellón», en el qual comenta els límits de la llengua catalana a la província de Castelló. Al llarg de l'article es refereix a la llengua catalana amb els mots «lemosín», «lemosina» i «valenciano», emprant-los com a sinònims. El primer exemple és aquest fragment:

Sabido es que en nuestra provincia, á pesar de pertenecer al antiguo reino de Valencia, existen muchos pueblos en los que se habla el idioma castellano, ó mejor dicho, el dialecto aragonés, más o ménos adulterado por palabras y modismos valencianos, pero de construcción castellana al fin y al cabo. Esto por sí sólo no tiene nada de estraño, pues linda esta provincia en gran parte con el antiguo reino de Aragón; pero sí es de estrañar que hablen de ese modo pueblos situados á corta distancia del mar, mientras se habla el lemosín, tan puro como en cualquier otra parte del reino de Valencia, en poblaciones que proyectan su sombra en territorio aragonés (1883a: 33b).

El segon exemple és aquest fragment: «desde la cuenca del río de Lucena y rambla de la Viuda hacia el Norte, se habla el lemosín en toda la provincia, incluso en aquellos pueblos que como La Mata y Portell, están á muy corta distancia de Aragón» (1883a: 33b-34a). Un altre exemple és quan Nebot afirma:

«En toda la extensión de la [cuenca] del Mijares se habla el castellano, salvo en Ribesalbes, única excepción de la provincia [...], porque Villareal, aunque á corta distancia de dicho río, pertenece á la cuenca del de Bechí ó Seco, [...] y Almazora, además de estar en la costa del mar, lemosina en toda la extensión del reino de Valencia, pertenece á la cuenca del Mijares [...]. Háblase asimismo el castellano en toda la ribera del Palancia y sus afluentes; [...] pero usan el valenciano cuantos pueblos lleban sus aguas al rio de Bechí y al Belcaire [...]; Fansara, Ayodar y Chovar, están en continuas relaciones con Onda, donde se habla el valenciano (1883a: 34a).

L'altre exemple és quan parla dels pobles de la província de Castelló segons a la diòcesi a què pertanyen:

cuantos pueblos hablan el castellano en esta provincia, pertenecen á la diócesis de Valencia y Segorbe y los valencianos á la de Tortosa [...]. Y decimos que es digna de notarse esta circunstancia, porque vemos que cuantos pueblos del partido judicial de Segorbe hablan el valenciano, pertenecen, sin excepción, á la diócesis de la lejana Tortosa (1883a: 34a-34b).

Abans d'acabar l'article, Nebot es pregunta: «¿Qué causas históricas pueden haber contribuido á que en esta provincia estén repartidos los dos idiomas que en ella se hablan según las cuencas de algunos ríos?» És a dir, Nebot empra com a sinònims els noms «lemosín» i «valenciano» i el considera un «idioma» com també ho és el castellà. L'1 de març del mateix any, publica l'article «Notas filológicas de la Plana» en la mateixa *Revista de Castellón*, en què es refereix a la llengua catalana del País Valencià amb l'expressió «idioma ó dialecto valenciano» (1883b: 67a) i comenta la identitat d'aquesta amb les paraules següents:

si como todos creemos, no es el valenciano un dialecto del español ó castellano sino del lemosín, ó, mejor dicho, este mismo idioma modificado por el tiempo, y tan diferente de lo que fué, como el castellano de hoy lo es del romance de Alfonso el Sabio y los idiomas neo-latinos lo son en la actualidad de lo que fueron en el siglo XIII, ¿por qué á ciertas letras de su alfabeto se les han de dar sonidos puramente castellanos como se hace en la ciudad del Turia, en vez de los propios del lemosín y catalán, que reciben no sólo en la Plana y Maestrazgo, sino en la mayor parte de los pueblos valencianos? No lo creemos justo; por ello, pues, en el presente trabajo, al analizar el lenguaje de la Plana, no podemos dejar de hacer patentes las diferencias entre éste y el de la capital, [...] demostrando ipso facto que es el de aquí mucho más afine del catalán y del antiguo lemosín, miéntras tiene el de Valencia muchos más puntos de contacto con el habla de Castilla (1883b: 67a-67b).

I més endavant es refereix a la llengua catalana del País Valencià amb el mot «valenciano» (1883b: 68b). És a dir, segons Nebot, la llengua catalana del País Valencià —«valenciano», en diu ell— és un dialecte de l'occità —«lemosín», en les seues paraules. Un any més tard publica l'article «Apuntes para el estudio de la lengua valenciana», en què es refereix indirectament a la identitat de la llengua catalana del País Valencià quan afirma que «los valencianos en cuanto á nuestro lenguaje se refiere [...] no nos fijamos como fuera debido en esta pobre hija de Oc, digna por mas de un concepto de nuestra atención y cariño» (1884: 234a-234b). D'una manera més puntual va col·laborar a l'*Almanaque «Las Provincias»*, anuari en què el 1886 publica l'article «Quousque tandem?... A los escritores valencianos», en el qual lamenta «la anarquía que impera en el campo de la literatura valenciana» (1886: 217), en l'ortografia i la

gramàtica. Segons Nebot, hi ha «dos escuelas que se disputan el dominio de nuestra literatura» (1886: 218) una «catalana» i l'altra «castellana». En la primera

pueden marcarse perfectamente tres agrupaciones: los *arcaístas*, los *catalanistas propiamente dichos* y los *neo-lemosines*. Llamamos *arcaístas* á los que pretenden escribir hoy el valenciano como se escribía en el siglo XV. [...]. De los que llamamos *catalanistas propiamente dichos*, [...] aunque se les llama escritores valencianos, se rigen por los diccionarios, gramáticas y modelos catalanes [...]. Algunos de estos creen (y lo dicen francamente) que la literatura valenciana y la catalana deben ser una sola. Y llamamos finalmente *neo-lemosines*, á los que siguiendo la antigua gramática lemosina, prestan no obstante cierta conformidad á las innovaciones filológicas de nuestro pueblo, si bien procurando acomodarlas á las reglas y preceptos gramaticales (1886: 219).

A més, hi ha l'escola castellana, que segons Nebot és «la parte más lastimosa de este asunto. Pertenecen todas las obras dramáticas y la prensa periódica, y pretenden sus adeptos escribir el valenciano “tal com se parla en lo día”» (1886: 220). Tot seguit comenta les característiques ortogràfiques d'aquest grup i rebla: «Francamente, señores, eso no es escribir como se habla; eso es simplemente escribir mal. [...] ¿Pues por qué al escribir en valenciano todos se creen autorizados para hacer lo que les de la gana?» (1886: 220) Davant d'aquesta situació, Nebot proposa «un gran congreso de valencianistas, donde tengan cabida las dos escuelas y todas las opiniones [...], y convéngase entre todos en hacer de ese congreso una especie de Concilio ecuménico que defina el dogma de nuestra literatura» (1886: 221). I la segona de les conclusions que donaria el congrés en qüestió podria ser

acceptar los hechos consumados y formar dos gramáticas diferentes: la una castiza, erudita, que puede ser la catalana (y nos ahorramos el trabajo de hacer una nueva, que al cabo ha de ser casi igual á ésta), con la que podamos ayudar [...] al renacimiento lemosin y recordar nuestras antiguas glorias literarias; y otra la valenciana popular [...] con reglas fijas y precisas [...] que] unifique, legalizándolas, las tendencias de una escuela que tal vez representa la manifestación de verdaderas necesidades de la época (1886: 221-222).

Un any després, Nebot publica *Les compañies. Drama valensiá en dos actes y en vers*, presentat als Jocs Florals de 1885, a l'inici del qual adverteix que:

Si be este drama al ser presentat als *Chocs Florals* anaba escrit, com es natural, en la verdadera llengua valensiana clàssica, huí, al oferirlo al públic, ham cregut presís vestirlo de la manera en que tots els seus chermans solen eixir á llum; es dir, en arreglo á la nova Gramática de nostra

llengua (si es que hiá tal Gramática): obrém be?, no ho sabém; sols ham tingut present que hiá un refrá que diu: «allá ahon estigues, com siguen, sigues».

Perdónemos *Lo Rat Penat* (1887: 2).

Només quatre anys després d'haver afirmat que «el valenciano [*no es*] un dialecto del español ó castellano sino del lemosín» (1883*b*: 67a), Nebot afirma que hi ha una «llengua valensiana clásica», diferent de la «llemosina» (ço és, catalana)? Més bé, amb l'afirmació de 1887 que acabem de veure, Nebot es refereix a la llengua catalana clàssica parlada al País Valencià fent servir la denominació particularista de llarga tradició valenciana.³⁸² L'any 1894, Nebot publica l'obra *Apuntes para una gramática valenciana popular*, en el pròleg de la qual repeteix alguns arguments del darrer article amb la diferència que ara afirma:

para evitar mayores males ha llegado el momento de escribir dos gramáticas valencianas diferentes, la *hierática* y la *demótica*; es decir, la literaria y la popular: la primera que la escriba *Lo Rat-Penat* ó quien tenga la autoridad para ello (si no se quiere adoptar la catalana literaria que sería tal vez lo más prudente); la segunda es la que hoy damos al público (1894: XII).³⁸³

Després de desenvolupar la seua gramàtica presenta la següent «conclusión»: «nada nos parece más á propósito que copiar íntegramente» les paraules dels *Quatre mots* de Manuel Milà i Fontanals (1874), en què aquest defensa «dúes menes de llenguatje: 1ª Una literatura general (y si no's vol dir catalana, no's diga de cap manera llemosina, sino catalano-valentino-baleárica) [...]. 2^a Un altre llengua particular y variable, es á dir, molts dialèctes diferents» (1894: 166-167). I finalment presenta un apèndix en què reproduïx l'article de 1886 publicat a l'*Almanaque «Las Provincias»* titulat «Quousque tandem?... A los escritores valencianos» (1894: 185-194). Com indica Ramos (1989: 136), en aquesta obra Nebot defensa que el procés de castellanització és irreversible i copia la gramàtica castellana de la *Real Academia Española*.

³⁸² Vegeu Colón (1978: 60-71), que documenta aquest particularisme onomàstic a l'època medieval.

³⁸³ Una proposta que guarda semblances amb la que va fer Llombart el 1887, segons la qual calia «establecer tres diferentes géneros de lenguaje: uno correspondiente al pasado, ó sea el *lemosín arcaico*; otro al presente, que podría llamarse *lemosín literario*, y ha de ser el que con el actual renacimiento se forme; y por último, el *dialecto valenciano*, especie de *caló*, corruptela de nuestra antigua lengua valenciana, y que hoy ordinariamente usamos» (1887*a*: XVII).

D'altra banda, el 1898 publica l'article «Algo sobre fonología valenciana» a l'*Almanaque «Las Provincias»*,³⁸⁴ en el qual per primera vegada defensa que «el catalán y el valenciano» són dues llengües diferents. Ho escriu mentre comenta que

no he podido encontrar ni una sola vez entre nuestros poetas [*valencianos*] de entonces [*del siglo XV*] quien haga consonantes la *a* y la *e*, y en cambio, el catalán Vallmanya,³⁸⁵ en su poesía inserta en *Les Trobes*, escribe:

Alt es lo cors, quis consagra sus lara

Lar bell e net es per vos dedeu mare (1898: 198).

I, a continuació i entre parèntesi, afirma: «Llamó hacia esto la atención de los que creen que ya entonces el catalán y el valenciano eran dos lenguas diferentes y que deben seguir siéndolo» (1898: 198). «Este articulillo» és l'inici de la seua evolució cap a plantejaments nítidament secessionistes, que plantejarà amb una major atenció i extensió en els seus treballs publicats els primers anys del segle XX, i que superen el marc temporal d'aquest treball. El darrer exemple és l'article «Notas valencianistas» que publica l'any 1902 a la revista castellonenca *Ayer y Hoy* com a resposta a la sèrie d'articles en què Gaetà Huguet (1902) critica la castellanització de la llengua pròpia al País Valencià.³⁸⁶ Nebot retreu a Huguet que

Adole [...] del mismo mal que aqueja á todos los valencianistas exaltados que por miedo al fantasma del castellano que suponen va á devorarnos, se arrojan en brazos del catalán y aún del francés sin percatarse de que filológicamente tan extranjeros son éstos como aquéllos en nuestra región; y patentemente lo demuestra en su artículo, no solo empleando voces como *ultrança*, *romandre*, *petit* y otras que ya nadie emplea en valenciano, sino llegando hasta á modificar la conjugación del verbo *ser* sustituyendo la tercera persona del presente *son*, valenciana y castellana, por la francesa *sont*.

Y es que no quieren convencerse los *valencianistas á ultrança* de que en Valencia resulta imposible y hasta inocente la pretensión de implantar el regionalismo traducido del catalán y que el «acceptar de bon grat que la llengua castellana siga la official pera les relacions ab les altres provincies castellanés, pero aspirar á que dins de la Terra Valenciana siga per lo menys potestatiu l'us de la nostra llengua en tots los centres y corporacions essencialment regionals» es querer cerrar los ojos á la evidencia pretendiendo el absurdo de que las diputaciones provinciales, por ejemplo, dirigieran sus comunicaciones en valenciano á los ayuntamientos de los distritos de Segorbe, Viver, Chelva, Villar del Arzobispo, Chiva, Requena, Enguera[,] Ayora, Villena y Orihuela y á gran parte de los de Lucena, Liria, Novelda, Monóvar, Dolores

³⁸⁴ Escrit que anys després reproduirà dins del seu *Tratado de Ortografía Valenciana Clásica* (1910: 105-114).

³⁸⁵ Es refereix al poeta i notari català del segle XV Antoni de Vallmanya.

³⁸⁶ Vegeu § v.4.2.6. Gaetà Huguet i Brevia.

[...]; municipios valencianos todos ellos, pero que entienden nuestra lengua poco más que el vascuence.

Convénzase de esta verdad y fijense bien en esto los valencianistas exaltados que pretenden vestir á Valencia con el traje catalán: en Cataluña todos los pueblos sin excepción hablan el catalán, mientras que la mitad de los valencianos hablan el castellano (1902: 155-156).

A més, Nebot defensa la castellanització de la llengua pròpia, tal i com torna a evidenciar en les línies següents:

hay otra razón poderosa que nos divide en dos bandos á los amadores de nuestra tierra, de nuestras glorias y de nuestra lengua: unos, como el señor Huguet, creen que la lengua valenciana es una especie de reliquia ó joya de familia que debemos conservar intacta y venerar con profundo cariño por respeto y amor á nuestros antepasados; otros, entre los que me cuento, creemos que la lengua de un pueblo es pura y simplemente un instrumento de trabajo que conviene modificar según las circunstancias de lugar y tiempo á fin de adaptarlo en lo posible á las necesidades de la tarea que se emprende y á las aptitudes y fuerzas de quien ha de manejarlo.

Por esto [...] dejamos la ortografía de Ausias March y Jaime Roig y aceptamos la de Bernat y Baldoví y Escalante; para facilitar el trabajo y disminuir el esfuerzo del operario, del pueblo que lee (1902: 156).

En definitiva, segons Nebot

lo que debíamos hacer [...] los verdaderos *amadors de les glories valencianes* es publicar ediciones populares de nuestros clásicos en forma moderna como lo hacen todos los pueblos [...] Así es, en nuestra humilde opinión, como contribuiríamos á sostener *aquell macís y famós casal litterari* á que elocuentemente alude el señor Huguet; no trabajando suicidamente en la obra pueril de convertir el valenciano en una lengua sabia como el latín y el griego, asequible únicamente á los que empleen grandes esfuerzos en su estudio y su *traducción* á la lengua que el pueblo habla en el presente siglo (1902: 157).

En tot cas, en l'obra del paragramàtic Nebot s'observa clarament una evolució que parteix del reconeixement de la unitat de la llengua quan afirma que «el valenciano [*no es*] un dialecto del español ó castellano sino del lemosín» (1883*b*: 67a) fins al secessionisme plantejat a l'article de 1902. Ara bé, encara el 1894 Nebot cita i recolza la tesi de Milà i Fontanals en què aquest defensa —d'una banda—, una llengua literària catalana comuna que «si no's vol dir catalana, no's diga de cap manera llemosina, sino catalano-valentino-baleàrica» i —d'altra banda— una «llengua particular y variable» de

«molts dialectes diferents», fet que indica que l'ús que fa del mot «lemosín» és instrumental.³⁸⁷

4.3.3. Francesc Vilanova i Pizcueta

Originari del Cabanyal, on va nèixer l'any 1859, es va doctorar en Dret, va escriure prosa i poesia majoritàriament en castellà i es va dedicar a l'estudi de la història. Francesc Vilanova publica el 1884 a la *Revista de Castellón* una sèrie d'articles titulada «Un opúsculo de Viciano», en què comenta l'obra *Alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana* de l'historiador valencià Rafael Martí de Viciano i aprofita per a realitzar comentaris sobre la llengua, com els següents. En primer lloc, mentre comenta les conseqüències de la guerra de successió, afirma:

A mas de tanta humillación, se trató de arrancar á Valencia, á Cataluña y á Mallorca sus lenguas peculiares, hijas de la armoniosa habla lemosina ó de Oc, en que habían vertido sus conceptos Auxias March, Hugo de Metaplana y Ramon Llull (1884a: 185b).

Vilanova continua argumentant que, a partir d'aquesta guerra, «en Valencia [...] fuese menguando poco á poco el círculo del lemosín» (1884a: 183b). Primer les lleis i després les costums, el segle XVIII acabà de transformar «la Valencia provençal, en castellana». Així, «la valenciana» quedà relegada «als milacres, al interior de las familias y al pueblo». Perquè, segons Viciano, a mitjans del XVI deixà «de cultivarse el valenciano con pretensiones literarias» degut al «excesivo centralismo había ahogado el espíritu local». I és ací quan introdueix Martí de Viciano, el qual, «como Gerónimo Sempere en la poesía [...], marca el tránsito de un idioma á otro» en el camp de la història. Més endavant comenta les queixes de Viciano per «la ilegítima preponderancia del castellano y del precario estado de su lengua nativa, el cual era debido á la incuria de los valencianos y á la influencia de la moda» (1884a: 185a), i demana perdó

por su audacia de haber traducido obras del lemosín al castellano! ¡Lo mismo que hoy! ¿Qué diría Viciano si levantara la cabeza? ¿Si viera á sus paisanos avergonzarse de hablar la rica, hermosa y dulce lengua de Auxias March, y hacer gala de su castellanismo? ¡Se escusa de haber hecho las expresadas traducciones, con el deseo de comunicar á mas gentes sus obras, cuando hoy al que escribe en prosa ó verso valenciano, se le inculpa del delito de lesa patria! [...] dejad, pues, á la provincia (que fué un día nación y contiene en sí grandes gérmenes para

³⁸⁷ Vegeu Ramos (1992), que estudia el conjunt de propostes lingüístiques de Nebot.

serlo mañana) toda la plenitud de su vida dentro del Estado, y á las lenguas locales, junto á la lengua general (1884a: 185b).

Després dona rang de llengua al català —en igualtat de condicions que el provençal— quan afirma que la «lengua franca [...] era una lengua compuesta de unas y de otras, que servía para el comercio, como la lingua geral brasileña y el informe patois mezcla de árabe, provenzal, catalán, francés é italiano, de las costas mediterráneas» (1884a: 186a). I sembla emprar el mot «catalán» com a sinònim de «lemosín» per a referir-se al conjunt de la llengua catalana, ja que el mot «lemosín» no apareix en la comparació. En la continuació de l'article publicada el 15 d'octubre del mateix any,³⁸⁸ cita i comenta el passatge en què Viciana «trae el origen de la lengua valenciana á la que llama lemosina» (1884b: 207a), i després realitza la següent afirmació respecte a la identitat de la llengua catalana:

Nuestra lengua nativa (que ya es hora de llamarla así sin vanos temores) de la cual tan justísimo elogio hace Viciana, es un dialecto ó modo de pronunciar diferente, pero no de la castellana conste, sino de la lemosina, la cual á su vez, como la italiana, castellana, [...] lo es de la latina y sino la mas antigua, pues todas nacieron por el mismo tiempo, la primera cultivada literariamente (1884b: 207b).

És a dir, «lemosina» torna a ser el mot que empra per a designar el conjunt de la llengua catalana. A continuació, després de lloar-la, afirma que «es idioma de las costas é islas comprendidas entre España, Francia é Italia» (1884b: 207b). Tot seguit mostra la seua posició respecte al nom de la llengua quan afirma que «tuvo dos fases principales su brillante literatura, la provenzal-lemosina (siglos XI al XIII) y la catalana-valenciana (siglos XIII-XVI)» (1884b: 207b). I subdivideix el segon període en uns altres dos, que són, d'una banda: «1.º Catalán-mallorquín (siglos XIII y XIV) representado por Ramon Llull [...] Arnau ó Arnaldo de Vilanova [...], Vidal de Besalú [...] y don Jaime I el conquistador, Desclot, Montaner, y don Pedro IV» (1884b: 207b). I, d'altra banda, el «2.º Valenciano (siglos XV y XVI) al que dan esplendor [...] Martorell [...], Andreu Febrer (catalán según otros), Jaucme Conesa y Antonio Vilaragut [...], Auxias (Oseas) March [...], Jaucme Roig [...] y Juan Ruiz ó Roig de Corella» (1884b: 207b). Més endavant destaca la importància de Llull, March i Roig, i afirma: «he aquí como la tan calumniada como casi por completo desconocida literatura provenzal vió surgir de su seno genios tan eminentes que ejercieron un influjo europeo» (1884b: 208a). I torna a

³⁸⁸ La primera continuació de l'article, publicada l'1 d'octubre a *Revista de Castellón* 91 (pp. 196b-197b) no conté cap aspecte ressenyable per a l'objecte d'aquest estudi.

emprar com a sinònims els mots «lemosin» i «provenzal» per a referir-se a la llengua catalana, encara que identificant-la —de nou— erròniament com una unitat lingüística amb la llengua occitana:

Era entonces el Lemosin, oficial en la corona de Aragón y condado de Tolosa y oíasele con predilección como lengua trovadoresca y cortesana en todas las cortess [= *cortes*] de Europa [...] el provenzal lejos de avanzar, tuvo que ceder á influencias políticas mas poderosas, perdiendo la cohesión en sus propios dominios. Sólo el castellano en el siglo XVI, y el francés en el XVIII lograron después del latín la extensión que la lengua lemosina alcanzara en el XIII; salva la diferencia de que aquellos idiomas se impusieron por las armas, y el provenzal por la poesía (1884b: 208a-208b).

Continua amb lloances a la llengua i conclou que: «hoy todo ha cambiado. Hoy la lengua lemosina en su variedad catalana, sólo es oficial en Andorra» (1884b: 208b). Una «lengua lemosina en su variedad catalana» que torna a ser un circumloqui per a evitar el sintagma «llengua catalana». I tot seguit empra erròniament com a sinònims «el idioma provenzal, lemosino, románico ú occitánico» (1884b: 208b), en referència a les diferents llengües vulgars de la Romània. «Idioma» que, segons ell, «se halla dividido en tres ramas, francesa, italiana y española» (1884b: 208b). Seguint la seua argumentació, la «rama francesa» conté tres

principales dialectos [... :] el provenzal, [...] que comprende toda la costa desde Niza hasta el Rosellon y la Cerdeña, donde confina con el catalán, el gascón [...], y el lemosin más trabajado literariamente, que hoy disputa al provenzal la supremacia; y ocupa el pais interior, lindando [...] por el N. con el auvernio, producto de su mezcla con el frances (1884b: 208b).

Quant a «los dialectos italianos del lemosín», identifica «el corso, el sardo, el genovés, [...] y el piamontés» als quals «se pueden agregar los suizo-austriacos [...], el de los grizones, el ilírico y el tirolés» (1884b: 208b). I, finalment, «los dialectos de la raza española», que tenen una importància «mucho mayor [...] lingüística, literaria é histórica», que són «el catalán, el mallorquín y el valenciano hablados en ocho provincias de nuestra pátria, dos de ellas de primer orden» (1884b: 208b). Aquesta «rama española» de la llengua «lemosina» o «provenzal» és considerada com a llengua en la continuació de la seua argumentació quan afirma:

Aunque fraccionada esta lengua se estiende desde las vertientes francesas de los Alpes, hasta los palmares de Elche en la dirección, Noroeste; Suroeste y en la de poniente á saliente, desde las costas de Gascuña, hasta los bosques del Tirol (1884b: 208b-209a).³⁸⁹

Tot seguit, el considera un idioma quan afirma: «ocurren en este idioma, fenómenos lingüísticos notables» (1884b: 209a). També és interessant la xifra que dona de nombre de parlants del conjunt d'aquesta «llengua» (o «idioma») que anomena «lemosina» (i «provenzal»):

Según cálculo de Eliseo Reclús en su geografía universal, veinte y dos millones de habitantes hablan el lemosín, como lenguaje popular, repartidos en [...]: diez y seis en la rama francesa [...], cuatro en la española, uno y un tercio en Italia y tres cuartos de millon en Austria y Suiza (1884b: 209a).

I finalitza l'article amb la transcripció d'un fragment «de la obra del Abate Andrés titulada Storia d'ogni Letteratura» (1884b: 209a) que finalitza així: «no me parece una temeridad afirmar que la poesía provenzal sea de origen, catalana y que á lo menos deba pertenecer igualmente que la lengua á Cataluña y á Provenza y sea llamada catalana-provenzal» (1884b: 209b). El quart i últim fragment de l'article de Vilanova es publica el 15 de novembre és objecte d'«examen del dialecto del provenzal, llamado valenciano, hablado en las ricas é importantes provincias de Castellón, Valencia y Alicante (reino de Valencia) y en la isla de Ibiza» (1884c: 237a). Sobre aquest afirma que «reconocida es desde luego su filiación latina» (1884c: 237a) i tot seguit el lloa. Per a referir-se a la llengua catalana del País Valencià continua emprant el mot «valenciano» (1884c: 237a, 237b, 238a, 239a,³⁹⁰ 239b, 240a, 240b), en una ocasió es refereix amb el mot «catalán-valenciano» (1884c: 240a) i altres tres amb el sintagma «lengua valenciana» (1884c: 240b, 241a). També es refereix al «provenzal, que es nuestra lengua de origen y el catalán-mallorquín, del que tan sólo nos separan diferencias dialectales» (1884c: 240a). Finalment, quant al nom de la llengua, el 15 de desembre publica «Apéndices al opúsculo de Viciana» en què trobem una «lista de voces valencianas y castellanas tomadas del latin, según Viciana» (1884d: 271b-273b) a tres columnes: «latín», «valenciano» i «castellano». Tanmateix, el 1886 publica un article a l'*Almanaque «Las Provincias»* en què va més enllà. Primer comenta una sèrie de refranys castellans i tot seguit fa el mateix amb els de «la lengua [...] regional valenciana, derivada de la

³⁸⁹ Aquesta descripció guarda un cert paral·lelisme a la que Llorente va publicar el 25 d'agost de 1868 a *Las Provincias* en l'article «La lengua lemosina» (1868b: 2b): «tres dialectos de lengua común que se habla desde los Pirineos hasta Elche».

³⁹⁰ Per equivocació, la pàgina està numerada com a «139».

lemosina» (1886: 204), en la qual «no han faltado colectores á los refranes nacidos en los dominios del idioma de Ausías-March y Vicente Ferrer, que llamaremos Romance ibérico oriental, en contraposición al central ó castellano, y al occidental ó galaico-portugués» (1886: 204). Més endavant afirma: «del siglo XVI al XVIII, nadie se volvió á ocupar de la lengua valenciana, que hasta 1707 siguió siendo oficial en todo el reino» (1886: 204). I, després, es refereix a «el valenciano, cual todas las lenguas (pues lengua es y no dialecto, como p.e. el andaluz y el aragonés lo son del castellano)» (1886: 204).

Tres anys després, Vilanova publica a la revista *El Archivo* «Los apellidos geográficos valencianos» en què comenta l'article que Josep Martínez Aloy havia escrit en les pàgines de la revista de Dénia l'any 1881. En aquest article, Vilanova es refereix a la llengua catalana amb el mot «lemosín» (1889: 182b, 183b), encara que sense posicionar-se respecte al nom i la identitat d'aquesta. Finalment, Vilanova publica el 1896 *Arte y literatura*, que recull articles seus. Entre aquests es pot llegir «La lengua regional valenciana» (1896: 261-264), que reproduïx fragments de la sèrie d'articles publicats a la *Revista de Castellón* (1884a, 1884b, 1884c, 1884d), als quals afegeix comentaris sobre la llengua pròpia, com aquest que reproduïm tot seguit:

Entre las lenguas regionales de España figuran el vascuence, gallego, bable, catalán, valenciano y balear. [...] Razones políticas, no literarias, explican la dependencia en que se halla la lengua regional respecto de la nacional ó común; al paso que, aun con argumentos lingüísticos, se justifica la postergación del dialecto, especie de corruptela del idioma, relegada á las clases menos ilustradas. Y demostrada la premisa anterior, paso á ocuparme del valenciano (1896: 172).

Tot amb tot, en els escrits de Vilanova s'observa una evolució que passa de reconèixer que el valencià «es un dialecto ó modo de pronunciar diferente, pero no de la castellana conste, sino de la lemosina», l'any 1884, d'emprar el mot «lemosín» per a referir-se a la llengua catalana literària i —almenys en una ocasió— el mot «catalán», a afirmar dos anys després que «el valenciano, cual todas las lenguas (pues lengua es y no dialecto, como p.e. el andaluz y el aragonés lo son del castellano)». Tanmateix, Vilanova empra sempre el mot «lemosín» per a designar el conjunt de la llengua catalana i argumenta sempre que la identitat d'aquesta llengua és compartida amb l'occitana, que ell anomena «provençal».

4.3.4. Manuel González Martí

Originari de València, on va nèixer el 1877, Manuel González va destacar com a dibuixant i historiador de l'art. Va estudiar Dret a la Universitat de València i Belles Arts a l'Acadèmia de Sant Carles de València. Amb només vint-i-cinc anys escriu l'article «Autonomismo lingüístico» en la revista castellonenca *Ayer y Hoy*, en el qual nega la unitat de la llengua catalana amb les paraules següents:

El gallego, es lengua y no dialecto que nació cuando la castellana. El catalán, es lengua y no dialecto que nació cuando [= *cuando*] la citada parla de Cervantes. Estas se mecieron en la misma cuna y á un mismo tiempo, y recibieron casi idénticas influencias. Las tres fueron hijas de aquella hermosa lengua que hoy solo queda para los actos litúrgicos de la Iglesia Católica. Además de estas lenguas, se conocen en la península, la vascuence, más antigua que las primeras; el valenciano, y por último el portugués, que ha sido considerado por algunos filólogos como el mismo gallego (1902: 265).

És a dir, el jove Manuel González considera que el «valenciano» és una llengua diferent del «catalán», el qual «es lengua y no dialecto». Uns mesos després escriu en la mateixa revista l'article «El regionalismo» com a resposta a l'article «El regionalismo y Lo Rat-Penat» que Salvador Guinot havia escrit amb el pseudònim Joan de Vicenta.³⁹¹ Ací González Martí reafirma el seu secessionisme quan assegura que «nunca la literatura valenciana quiso emanciparse. Formó siempre parte de la literatura española» (1903: 2). Segons González Martí, doncs, el valencià és una llengua diferent del català, però la literatura valenciana sempre ha estat subordinada a l'espanyola. Unes afirmacions mancades d'arguments i de rigorositat que no se sostenen des de cap punt de vista lingüístic.

4.3.5. Recapitulació

Els escriptors i erudits d'aquest grup coincideixen en la creença que el valencià és una llengua independent del català i la designen amb els noms «valenciano» i «lengua valenciana». A més, encara que els secessionistes valencians d'aquest període consideren que el valencià és una llengua diferent del català, afirmen que ambdues tenen un mateix origen, que també va lligat al del «llemosí». En aquesta ideologia

³⁹¹ Vegeu la p. 232.

lingüística tots els escriptors i erudits tenen formació acadèmica, però cap d'ells relacionada amb la filologia: Martí i Gadea va estudiar Teologia i Filosofia, Josep Nebot Farmàcia, Francesc Vilanova es va doctorar en Dret i Manuel González es va llicenciar en Dret i va estudiar Belles Arts. Pel que fa a les professions que van exercir, són variades i no n'hi ha cap de majoritària: Joaquim Martí fou sacerdot, Josep Nebot farmacèutic i bibliotecari, Francesc Vilanova historiador i Manuel González dibuixant i historiador de l'art. Altrament, entre l'origen geogràfic d'aquests valencians també és majoritari el Cap i Casal, d'on són originaris Francesc Vilanova, Manuel González, i on va viure la major part de la seua vida Josep Nebot —nat a Vila-real—, i Joaquim Martí és originari de Balones, encara que va viure i treballar en parròquies de diferents comarques valencianes.

VI. EL MISSATGE UNITARISTA DEL PRIMER CONGRÉS INTERNACIONAL DE LA LLENGUA CATALANA (1906)

El 1904 es crea l'entitat València Nova de l'escissió d'alguns membres de Lo Rat Penat com Josep Maria Puig i Torralva, Francesc Badenes i Dalmau, Ramon Andrés i Cabrelles, Eduard Boix, Isidre Torres i Francesc Costell; i el 7 de maig de 1906 creen la revista homònima. Una entitat formada per gent jove, el primer president de la qual fou Miquel Duran i Tortajada i el seu personatge més emblemàtic Faustí Barberà Martí (Ferrando 2008: 106).

El manacorí Antoni Maria Alcover inicia les enquestes —l'any 1900— arreu dels territoris de parla catalana, i un any després (fins el 1926) edita el *Bolletí del diccionari de la llengua catalana* —embrió del posterior *Diccionari català-valencià-balear*—, empreses per a les quals comptava amb 162 col·laboradors i corresponsals al País Valencià: 63 a la província d'Alacant, 25 a la de Castelló i 69 a la de València (Perea 2008).

Finalment, entre els dies 13 i 18 d'octubre de 1906 es celebra a Barcelona el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, organitzat i presidit per Antoni Maria Alcover.³⁹² Dels valencians inscrits, cinc consten com a congressistes honoraris: Vicent Greus i Roig, Faustí Barberà i Martí,³⁹³ Teodor Llorente,³⁹⁴ Vicent Mancho i Soriano, Lluís Fullana i Mira i la mateixa entitat Lo Rat Penat;³⁹⁵ i vuit consten com a congressistes efectius —que allora eren col·laboradors d'Alcover: Bartomeu Arbona Estades, Lleonard Carreres i Llinyana, Francesc Carreres i Llinyana, Roc Chabàs, Joaquim Garcia Girona, Josep Maria Giménez i Fayos, Ferran Gómez Miranda, Remigi Vicedo i Sanfelipe i la nounada societat València Nova (Roca 2008: 73-74; Ferrando 2008: 122). A més, el franciscà Lluís Fullana arribà a presentar un tema a discussió, titulat «Ullada general sobre la Morfologia Catalana».³⁹⁶ Treball que, segons Ferrando (2006b: 147), «té el mèrit de ser el primer treball estrictament filològic elaborat per un valencià». Tanmateix, sorprén que de l'extensa llista de col·laboradors valencians

³⁹² Vegeu Julià-Muné (2006) per a les contribucions lingüístiques presentades a l'esmentat congrés.

³⁹³ Encara que aquest no arribà a assistir-hi (Ferrando 2008: 111).

³⁹⁴ Vegeu Roca (2007a: 387-398) per a la participació de Llorente al Congrés de 1906.

³⁹⁵ Tampoc degueren assistir els membres honoraris valencians Joan Baptista Benlloch Vivó, Joan Josep Laguarda Fenollera i Ramon Usó Arnal, ja que no s'esmenta la seua presència en cap lloc (Ferrando 2008: 111).

³⁹⁶ Intervenció que han estudiat Gimeno Betí (2006b: 139-155) i Ferrando (2006b: 147-149; 2008: 127-129).

d'Alcover, sols es presentara aquesta comunicació, i que la presència de congressistes valencians subscrits fora tan reduïda. La consulta de les cartes que Alcover va rebre de col·laboradors i de corresponsals valencians en relació amb el Congrés aporta certa llum sobre aquest tema i confirma algunes absències (Perea 2008: 28-29).³⁹⁷ Tot amb tot, la participació valenciana al Congrés fou, en paraules de Ferrando (2006b: 138), «un fidel reflex del profund grau de desnacionalització del País Valencià, però també l'expressió de la voluntat dels sectors intel·lectuals lingüísticament conscienciats de contribuir a la normalitat cultural de la llengua catalana».

D'una banda, l'entitat Lo Rat Penat va explicitar la seua adhesió al Congrés, va figurar-hi com a congressista honorària, i hi va enviar Llorente —el seu president honorari— i Vicent Mancho i Vicent Greus com a comissionats, els quals figuraren a les actes com a representants ratpenatistes. És més, l'entitat va facilitar una col·lecció dels seus llibres per a l'exposició bibliogràfica que tingué lloc durant els dies del Congrés, una exposició que el diari *Las Provincias* qualificà com «una grandiosa manifestación de la Lengua Catalana escrita, comprensiva de todo lo publicado en catalán»; és a dir, com una mostra bibliogràfica en què s'havia d'exhibir «todo, absolutamente todo lo editado en catalán desde principios del siglo XIX en los diversos países de lengua catalana» (Roca 2008: 75).

D'altra banda, l'entitat València Nova va fer arribar —per a la mateixa exposició bibliogràfica— una col·lecció de la publicació *València Nova*, el butlletí quinzenal que havia començat a publicar el maig de 1906 i dos llibres del seu fundador i president honorari Josep Maria Puig i Torralva; i va enviar el seu soci Josep Maria Pérez a fer acte de presència, encara que no el va inscriure (Roca 2008: 76). A més, el missatge d'adhesió que va enviar la jove entitat deia, entre d'altres coses: «Entusiastes admiradors de l'hermosa llengua d'oc, una de les quals branques, la valenciana, parlem nosaltros, veém ab moltísima satisfacció la tasca qu'es proposa realiçar lo Congrés de la Lengua catalana que va á celebrarse» (Roca 2008: 75).

Altrament, el Congrés despertà en Llorente un gran interès, com mostra l'ampli i exhaustiu seguiment que va fer *Las Provincias* que —a diferència de la resta de diaris valencians— va publicar quatre llargues i detallades cròniques, que van estar precedides

³⁹⁷ Les cartes són del mateix Fullana, Roc Chabàs, Francesc Carreres, Joaquim Garcia Girona i Remigi Vicedo. Vegeu Perea (2008), que les transcriu. En el cas de Chabàs, a més, tenia previst presentar-hi una comunicació (Roca 2008: 74).

d'un article que un mes abans anunciava la celebració del Congrés. La resta de diaris valencians només n'informaren amb breus notes d'agència, a excepció de *La Correspondencia de Valencia*, que el 17 d'octubre publicà l'article titulat «Llorente en Barcelona» (Roca 2008: 87).

Així, en aquest Congrés van convergir una representació del ratpenatisme, presidida per Llorente, símbol vivent d'una Renaixença valenciana en ocàs, i una representació de l'embrionari valencianisme modern, aglutinat al voltant de la nounada València Nova. En paraules de Ferrando, «amb aquesta doble ambaixada, s'hi van fer presents dues visions del País Valencià i dues actituds sobre la llengua, però també una única convicció quant a la unitat de la llengua que els valencians compartim amb els catalans i els balears» (2008: 101).

Pel que fa al nom de la llengua, aquest tema no estava entre els previstos inicialment per al Congrés perquè els organitzadors van voler mostrar una aparent normalitat davant la societat catalana i la comunitat lingüística internacional. De fet, el nom del congrés era inequívoc, no s'hi va donar cabuda als defensors del llemosinisme i del panoccitanisme, no hi va haver debat espontani sobre la qüestió nominal i els congressistes van emprar el nom «català» fins i tot en les ponències i en les comunicacions de dialectologia; fets en què cal tenir en compte el paper desenvolupat pel principal promotor, Antoni M. Alcover (Segarra 2006: 358-359).

A més, els valencians que van assistir-hi van evitar el conflicte onomàstic i van emprar circumloquis nominals. Un exemple d'aquesta actitud és el discurs que Vicent Mancho va pronunciar en nom de Lo Rat Penat, entitat «dedicada al cultiu y al progrés de la llengua comuna, de la que n'es una de tantes branques frondosa y gloriosa». I un altre exemple és Lluís Fullana, que va presentar la comunicació intitolada «Ullada general sobre Morfologia Catalana» en la qual fa servir el nom «català» i parla constantment de «la nostra llengua» (Segarra 2006: 361).

Quant a la identitat de la llengua catalana, el congrés va ser un acte d'afirmació dels territoris de parla catalana i els organitzadors tampoc van considerar oportú dedicar-li un espai, encara que la qüestió es va esmentar indirectament en moltes de les sessions.³⁹⁸ De fet, Alcover —que considerava que el català pertanyia a la llengua

³⁹⁸ L'única ponència que va tractar aquest tema —bé que indirectament— va ser la de Joaquim Casas i Carbó, intitolada «Manera com se reforçaran y consolidaran els vincles de solidaritat natural

d'oc— no va fer cap referència a aquesta qüestió, ja que volia evitar enfrontaments i reunir entusiasmes i esforços per a estudiar i restaurar la llengua catalana (Segarra 2006: 361-362). Altrament, aquest congrés tingué una participació representativa de romanistes estrangers, entre els qual cal recordar l'assistència dels francesos Jean-Joseph Saroïhandy i Louis Barrau-Dihigo, els alemanys Bernhard Schädel i Eberarth Vogel Müller, els occitans Raymond Foulché-Delbosc i Jean-Auguste Brutails, l'italià Pier Enea Guarnerio i l'espanyol Adolfo Bonilla San Martín.

Al capdavant, si el Primer Congrés fou un èxit és —des de la perspectiva d'anàlisi que emprem— perquè no es van qüestionar aspectes cabdals per a la seua codificació i el seu reconeixement endogen i exogen: en primer lloc, que el català és una sola llengua parlada des de Salses a Guardamar del Segura i des del Carxe fins a l'Alguer; en segon lloc, que el nom que designa el seu conjunt és «llengua catalana», tal i com es pot llegir en les actes del Primer Congrés i en el mateix nom de la reunió científica; i, en tercer lloc, que és una llengua romànica que prové de l'evolució del llatí vulgar, com també ho són el portugués, el castellà, el francès, l'italià i el romanés, entre d'altres. En aquest sentit, el missatge del Primer Congrés, tant per als seus participants —que, recordem, van ser de tota la catalanofonia—, com per a la comunitat internacional, fou inequívoc. Ara bé, cal tindre en compte —com hem esmentat adés— que aquestes qüestions no es van tractar monogràficament en cap ponència ni comunicació amb l'objectiu de no polemitzar entre els assistents dels diferents territoris i que es poguera donar una imatge de fragmentació. El debat, doncs, es va tancar en fals i una bona mostra és el període que enceta la celebració del Primer Congrés. Pel que respecta al País Valencià, contrasta el missatge emés pels valencians que hi van participar³⁹⁹ amb l'actitud lingüística d'alguns escriptors i erudits valencians a partir de 1906 i fins a 1932 —amb l'acord de les Normes de Castelló—, com és el cas de Lluís Fullana i Gaetà Huguet, entre d'altres.⁴⁰⁰

Tot amb tot, el període que enceta el Congrés —segons Ferrando (2008: 100)— suposa un impuls transformador per a Catalunya, que va tenir repercussions immediates —

entre'ls pobles de llengua catalana assegurantse el pervindre de la nostra literatura» (Segarra 2006: 362-363).

³⁹⁹ No hi ha, o almenys no hem trobat, cap referència en què els valencians que hi van participar es mostraren en desacord amb qualsevol dels tres elements del missatge del Primer Congrés (nom, identitat i origen de la llengua).

⁴⁰⁰ L'evolució del Josep Nebot unitarista al secessionista —passant pel particularisme— ja l'hem vista en aquest treball (§ v.4.3.2. Josep Nebot i Pérez), però la transformació de Lluís Fullana es produeix amb posterioritat a 1906.

encara que amb una incidència social molt limitada— al País Valencià i a les Illes Balears.⁴⁰¹ Amb la consolidació de la nounada entitat València Nova s'acaba la Renaixença valenciana i un llemosinisme insostenible, i s'enceta una nova etapa d'expectatives positives pel que fa a la consideració literària, social i política del valencià, i les relacions culturals entre els territoris de llengua catalana.

⁴⁰¹ Vegeu Ferrando (2006a i 2008) per a una visió completa del període posterior al Congrés.

VII. CONCLUSIONS

La recerca de dades i documents que hem realitzat ens permet afirmar que la ideologia lingüística majoritària dels valencians de la segona meitat del XIX i principis del XX es situa dins de l'anomenat unitarisme. Aquesta ideologia lingüística es caracteritza pel reconeixement —implícit i explícit— de la unitat de la llengua catalana, i els membres que en formen part constitueixen un grup heterogeni pel que fa a l'origen socioeconòmic, la formació intel·lectual, l'ocupació laboral i la ideologia política. Així, hi coincideixen lletraferits i erudits d'origen social i econòmic humil —com Josep Bodria, Constantí Llombart i Francesc Barber i Bas— i de nivell socioeconòmic elevat —com Teodor Llorente, Josep Ruiz de Lihory i Salvador Guinot. Hi conflueixen autodidactes —com Josep Sanmartín i Aguirre, Josep Maria Puig i Torralva, i els esmentats Bodria i Llombart—, amb erudits i escriptors amb formació acadèmica —com Vicent Vignau, Benvingut Oliver, Fèlix Pizcueta, Joan Baptista Perales, Faustí Barberà, Josep Martínez Aloy, Joaquim Garcia, i els esmentats Llorente, Guinot i Ruiz de Lihory. A més, la formació acadèmica dels unitaristes és majoritàriament en Dret —com és el cas de Labaila, Vignau, Llorente, Oliver, Querol, Ruiz de Lihory i Martínez Aloy— i Filosofia i Lletres —Boix, Vignau, Llorente, Perales, Guinot i Garcia Girona—, encara que també hi ha en Medicina —com Vignau, Pizcueta i Barberà— i Teologia —el mateix Vignau. Pel que fa a les seues ocupacions laborals, són majoria els que es van dedicar al periodisme —com en els casos de Llorente, Pizcueta, Perales, Llombart, Sanmartín i Aguirre i Barber i Bas— i a professions de l'àmbit jurídic —com Labaila, Oliver, Querol i Ruiz de Lihory—; però també hi ha eclesiàstics —com Chabàs, Garcia Girona i Fullana—, historiadors —com Boix i Martínez Aloy— i professors de llengua —com Vignau i Guinot—; així com alguns que es van dedicar a altres treballs com el d'impressor (d'Orga), pintor (Bodria), metge (Barberà) i botiguer (Puig i Torralva). Quant a la ideologia política d'aquests escriptors i erudits, concorren conservadors —com Labaila, Llorente, Oliver, Ruiz de Lihory, Martínez Aloy i Guinot— i progressistes —com d'Orga, Boix, Pizcueta, Llombart, Sanmartín i Aguirre, Puig i Torralva i Barber i Bas.

Es tracta, doncs, d'un grup heterogeni en les diferents vessants que hem analitzat. Pel que fa a la qüestió onomàstica, en aquesta ideologia lingüística coincideixen —d'una banda— aquells que empren el nom «català» —i derivats— per a referir-se al conjunt de la llengua pròpia, com Oliver, Querol, Perales, Guinot i Garcia Girona; i, d'altra

banda, els qui empren alhora el nom «llemosí» —i derivats— i denominacions privatives, com és el cas de la resta d'unitaristes —que en aquest aspecte són majoria—: d'Orga, Boix, Labaila, Vignau, Llorente, Pizcueta, Bodria, Chabàs, Llombart, Sanmartín, Barberà, Ruiz de Lihory, Puig i Torralva, Martínez Aloy, Barber i Fullana. Entre els unitaristes llemosinistes hi ha qui reconeix la impropietat de la denominació llemosinista, però que la justifica per qüestions identitàries i d'acceptació social entre els valencians —com Llorente, Chabàs i Ruiz de Lihory—; mentre que la resta dels que empren designacions llemosinistes i privatives no argumenten la seua tria onomàstica. Una situació que contrasta amb la dels unitaristes no llemosinistes, ja que tots ells (Oliver, Perales, Guinot i Garcia Girona) —amb l'excepció de Querol— justifiquen l'ús del nom de la llengua amb arguments filològics. En aquest sentit, aquests erudits i escriptors valencians recuperen el nom «català» —i derivats com «llengua catalana»— per a designar el conjunt de la llengua, encara que aquest no es generalitza per qüestions polítiques i identitàries.

El que sí s'estén en aquest període és el sentiment d'unitat de la llengua catalana, gràcies a la difusió dels postulats de la romanística internacional entre els erudits i escriptors valencians i, sobretot, per les relacions humanes que s'estableixen entre els lletraferits valencians i els de la resta de la catalanofonia. La mostra més evident d'aquesta afirmació és que la ideologia lingüística majoritària entre els escriptors i erudits valencians de l'època és l'unitarisme, bastant superior en nombre i en coneixença d'aquests per part de la societat valenciana coetània, si els comparem amb les altres dues ideologies lingüístiques; i més encara si tenim en compte que els particularistes —la segona ideologia lingüística en nombre d'erudits i lletraferits— no neguen la unitat de la llengua.

Aquest segon grup de savis i escriptors es diferencien dels unitaristes perquè manifesten el particularisme lingüístic del valencià respecte de la resta de la llengua catalana —especialment de la de Catalunya—,⁴⁰² encara que —cal insistir-hi— no impugnen la unitat de la llengua catalana. Entre aquests són majoria els d'origen socioeconòmic benestant —sobretot en els casos de Rafael Ferrer i Bigné, Gaetà Huguet i Josep Vives i Ciscar— i els d'ideologia política progressista —com és el cas de Josep Maria Bonilla, Blai Bellver, Jaume Peiró i Gaetà Huguet; però també n'hi ha de conservadors —com és

⁴⁰² En aquest període, en la major part dels casos, els catalanoparlants de fora de Catalunya identifiquen —*pars pro toto*— el català central amb el del conjunt del Principat.

el cas de Ferrer i Bigné— i d'origen socioeconòmic humil —com ara Peiró. Pel que fa a la formació intel·lectual, hi ha una minoria d'autodidactes (Peiró i Bellver) i una majoria formats acadèmicament (Bonilla, Ferrer i Bigné, Vives i Ciscar, Mundina, Huguet i Tramoyeres). Entre aquests segons hi ha un major nombre de llicenciats en Dret (Bonilla, Ferrer i Bigné i Vives i Ciscar) i en Filosofia i Lletres (Huguet, Tramoyeres i també Ferrer i Bigné) —situació semblant a la dels unitaristes—, i una minoria que es van formar en altres àrees del coneixement —com en el cas de Mundina i la pintura. Finalment, l'ocupació majoritària d'aquests escriptors i erudits és el periodisme —Bonilla, Peiró i Ferrer i Bigné—, enfront d'una minoria i variada representació d'altres oficis com tipògraf (Bellver), pintor (Mundina), polític (Huguet), historiador (Vives i Ciscar) i historiador de l'art (Tramoyeres). Així doncs, es tracta d'un grup igualment heterogeni, però més reduït en nombre i en incidència social en la societat valenciana de l'època, sobretot en comparació amb els unitaristes. A més, cal subratllar la quasi nul·la relació humana d'aquests amb escriptors i erudits coetanis d'altres territoris de parla catalana, tret també diferenciador amb el bloc majoritari.

Altrament, als particularistes els uneix que prefereixen les designacions privatives, amb les quals es refereixen a la llengua catalana del País Valencià, generalment amb el nom «valencià» —i derivats. Ara bé, hi ha matisos que cal comentar: en primer lloc, hi ha qui reserva les designacions llemosinistes per a referir-se exclusivament al conjunt de la llengua catalana antiga —és el cas de Peiró i Vives i Ciscar—; d'altra banda, hi ha qui empra el nom «lemosín» —i derivats— com a sinònim de «valenciano» —i derivats—, com Mundina i Tramoyeres; i, en tercer lloc, hi ha qui intenta justificar les denominacions llemosinistes —com Bonilla, Huguet i Ferrer i Bigné—, però només aquest darrer protesta per la substitució de «llemosí» per «català» que aleshores havien realitzat la major part dels escriptors catalans per a referir-se al conjunt de la llengua catalana; finalment, Bellver és l'únic dels particularistes valencians que solament empra circumloquis per a referir-se tant al conjunt de la llengua catalana com a la del País Valencià.

D'altra banda, el grup minoritari és el dels secessionistes, els membres del qual coincideixen en la creença que el valencià és una llengua diferent del català, a la qual designen amb els noms «valenciano», «llengua valenciana» —i derivats. Ara bé, encara que els secessionistes d'aquest període consideren que el valencià és una llengua diferent del català, afirmen que ambdues tenen un mateix origen, lligat també al del

«llemosí» i a la resta de parlars que conformen les llengües catalana i occitana. Els quatre erudits i escriptors que convergeixen en aquesta ideologia lingüística tenen formació acadèmica, encara que cap d'ells relacionada amb la filologia: Martí i Gadea va estudiar Teologia i Filosofia, Josep Nebot Farmàcia, Francesc Vilanova es va doctorar en Dret, i Manuel González es va llicenciar en Dret i va estudiar Belles Arts. Pel que fa a les professions que van exercir, són variades i no n'hi ha cap de majoritària: Joaquim Martí fou sacerdot, Josep Nebot farmacèutic i bibliotecari, Francesc Vilanova historiador i Manuel González dibuixant i historiador de l'art.

Pel que fa a l'origen de la llengua, la major part dels escriptors i erudits de l'època —tant els unitaristes, com els particularistes i els secessionistes— continuen en la posició llemosinista, segons la qual el conjunt de la llengua catalana tindria un origen comú amb l'occitana —que aleshores anomenen «llemosina». Teodor Llorente és l'únic valencià d'aquest període que s'apropa a la posició de la filologia romànica respecte a l'origen singular del conjunt de la llengua catalana, llatí però deslligat de l'occità des de l'inici —concretament en l'article que publica el 1868 al diari *Las Provincias*. De fet, probablement cal esperar fins al 1933 per a observar una afirmació filològica nítida respecte a aquesta qüestió, quan el jove filòleg Manuel Sanchis Guarner publica la primera edició de *La llengua dels valencians*. Així, la resta d'unitaristes que opinen sobre aquesta qüestió, coincideixen amb els particularistes i els secessionistes a l'hora de considerar que l'origen de les llengües catalana i occitana és el mateix, i que es situa a la ciutat de Llemotges.

Una altra de les característiques que comparteixen el conjunt d'erudits i lletraferits analitzats és el sentiment identitari. Així, unitaristes, particularistes i secessionistes convergeixen en la identificació de la identitat regional valenciana amb la identitat nacional espanyola, de manera que tots ells eren tant més espanyols com més valencians. Una situació que es manté fins a principis del segle XX, quan sorgeix el nou valencianisme polític, el qual emergeix des de dins de la identitat regional i no en oposició a aquesta.

Quant a l'origen geogràfic, els membres de les tres ideologies lingüístiques d'aquesta època tenen en comú un predomini clar del Cap i Casal, però no exclusiu, ja que en els tres grups hi ha membres oriünds d'altres pobles i ciutats del País Valencià. Així, són naturals de València els unitaristes d'Orga, Querol, Labaila, Vignau, Llorente, Pizcueta,

Bodria, Llobart, Sanmartín i Aguirre, Barberà, Ruiz de Lihory, Puig i Torralva, Martínez Aloy i Barber i Bas; els particularistes Peiró, Tramoyeres, Ferrer i Bigné, Bonilla i Vives i Ciscar; i els secessionistes Vilanova i González. Ara bé, la superioritat numèrica dels naturals de València no és absoluta, ja que en els tres grups hi ha membres originaris d'altres pobles i ciutats del País Valencià. Per exemple, entre els unitaristes hi ha naturals de Xàtiva (Boix), Catarroja (Oliver), Moixent (Perales), Dénia (Chabàs), Castelló de la Plana (Guinot), Benassal (Garcia Girona) i Benimarfull (Fullana); entre els particularistes comptem amb procedents de Xàtiva (Bellver), Onda (Mundina) i Castelló de la Plana (Huguet); i entre els secessionistes tenim oriünds de Vila-real (Nebot) i Balones (Martí i Gadea).

Amb relació a les publicacions periòdiques, la qüestió lingüística no va ocupar un espai central perquè tampoc era un tema transcendent per a la societat valenciana de l'època; així, les referències al nom, la identitat i l'origen de la llengua catalana que hi apareixen són escasses. La identitat i l'origen no s'hi esmenten pràcticament: d'una banda, la majoria de les referències que hi ha a la identitat de la llengua són al «valensià» com a dialecte, encara que quasi mai s'especifica de quina llengua és dialecte; d'altra banda, les referències a l'origen quasi sempre són implícites i es situen dins l'anomenat llemosinisme. Pel que fa al nom, majoritàriament són referències privatives, i és per això que hi predomina «valensià» —i els seus derivats. Aquest fet indica, implícitament, que el marc de referència d'aquestes publicacions es limita al País Valencià. En canvi les referències al «llemosí», en al·lusió al conjunt de la llengua catalana, predominen en les publicacions amb majors pretensions culturals, tant en aquelles que es van escriure en castellà com les que es van publicar en català.

Ara bé, cal atendre a dues qüestions importants al País Valencià en aquest període temporal: en primer lloc, no hi ha cap filòleg ni romanista, situació que contrasta amb la d'altres territoris catalanoparlants com el Principat i les Illes Balears, on comptaven amb eminències com ara Manuel Milà i Fontanals i Antoni M. Alcover; i, en segon lloc, la romanística internacional no resol la discussió filològica sobre l'origen i la identitat del conjunt de la llengua catalana fins l'any 1925, quan Wilhelm Meyer-Lübke —aleshores líder de la romanística internacional— va publicar *Das Katalanische*. Així, des del naixement de la filologia romànica fins ben entrat el segle XX, hi van conviure dues posicions respecte al català: d'una banda, la que el considerava un dialecte occità; i, de l'altra, la que el reconeixia com a una llengua romànica independent.

Al capdavant, el període que enceta el Congrés de 1906 suposa un impuls transformador per a l'estudi de llengua al Principat, que va tenir repercussions immediates —encara que amb una incidència social molt limitada— al País Valencià i a les Illes Balears. Un Congrés que si fou un èxit és —des de la perspectiva d'anàlisi que fem— perquè no es van qüestionar aspectes cabdals per a la seua codificació i el seu reconeixement endogen i exogen: en primer lloc, que el català és una sola llengua parlada des de Salses a Guardamar del Segura i des del Carxe fins a l'Alguer; en segon lloc, que el nom que designa el seu conjunt és «llengua catalana», tal i com es pot llegir en les actes del Primer Congrés i en el mateix nom de la reunió científica; i, en tercer lloc, que és una llengua romànica que prové de l'evolució del llatí vulgar, com també ho són el portugués, el castellà, el francès, l'italià i el romanés, entre d'altres. En aquest sentit, el missatge del Primer Congrés, tant per als seus participants —que, recordem, van ser de tota la catalanofonia—, com per a la comunitat internacional, fou inequívoc. Ara bé, cal tindre en compte —com hem esmentat adés— que aquestes qüestions no es van tractar monogràficament en cap ponència ni comunicació amb l'objectiu de no polemitzar entre els assistents dels diferents territoris i que es poguera donar una imatge de fragmentació. El debat, doncs, es va tancar en fals i una bona mostra és el període que enceta la celebració del Primer Congrés. Pel que respecta al País Valencià, contrasta el missatge emés pels valencians que hi van participar amb l'actitud lingüística d'alguns escriptors i erudits valencians a partir de 1906 i fins a 1932 —amb l'acord de les Normes de Castelló—, com és el cas de Lluís Fullana i Gaetà Huguet, entre d'altres.

VIII. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. FONTS PRIMÀRIES

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2005) *Dictamen sobre els principis i criteris per a la defensa de la denominació i l'entitat del valencià*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- ADELUNG, Johann Christoph i Johann Severin VATER (1806-1817) *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde*, 4 vols., Berlin, Vossische buchhandlung.
- AGUILÓ, Marià (1862) «Discurs del senyor —, altre dels mantenedors», dins *Jochs Florals de Barcelona en 1862*, Barcelona, Salvador Manero, pp. 145-149.
- (1867) «Discurs Del Senyor President del Consistori —, Mestre en gay saber», dins *Jochs Florals de Barcelona en 1867. Any IX de sa restauració*, Barcelona, Alvar Verdaguer, pp. 27-40.
- ALADERN, Josep (1897) «Ramas de la literatura catalana», *Lo Somatent. Diari Regionalista y d'avisos y noticias* (13-11-1897), p. 2ab.
- (1899) «Mirant al pervindre», *Lo Somatent. Diari Regionalista y d'avisos y noticias* (19-1-1899), p. 1ab.
- (1904) «El Cinquantenari del Felibrige», *Joventut* 224 bis (26-5-1904, suplement), pp. 2-6.
- ALCOVER, Antoni M. (1902a) «¿Per que deim Diccionari català y no llemosí ni mallorquí?», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* 3, pp. 35-38.
- (1902b) «¿Per que deim Diccionari català y no llemosí ni mallorquí?», *La Veu de Catalunya* (20-3-1902), p. 2.
- (1902c) «¿Per que deim Diccionari català y no llemosí ni mallorquí?», *La Almudaina* (4-3-1902), p. 1.
- (1902d) «Mossen Alcover a Balaguer», *La Veu de Catalunya* (8-7-1902), p. 2.
- (1903) «Questions de llengua y literatura catalana», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* 15, pp. 209-556.
- (2003) *Diccionari de la Llengua Catalana. Lletra de convit*, Palma, Moll [1a ed., 1901, Palma, Felip Guasp].
- ANÒNIM (1862a) «Rascaetes», *El Saltamartí* 17, p. 3ab.
- (1862b) «Divertiments de familia», *El Tio Nelo* 29, pp. 1-3.
- (1862c) «El dialecte valensià», *El Tio Nelo* 42, pp. 1-4.
- (1873a) «Notícias locales», *Las Provincias* (28-1-1873), pp. 1e-2d.

- (1873b) «Notícies locals», *Las Provincias* (10-12-1873), p. 2abcd.
- (1874) «Ensaig d'ortografia valenciana», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1875*, p. 176.
- (1878a) «Trataments en nostra llengua», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1879*, p. 145.
- (1878b) «La societat del Rat-Penat», *Las Provincias* (13-7-1878), p. 2cd.
- (1881a) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-2-1881), pp. 192-196.
- (1881b) «Lo Rat-Penat», *Las Provincias* (18-2-1881), p. 2de.
- (1881c) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-3-1881), pp. 243-246.
- (1881d) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-5-1881), pp. 333-337.
- (1881e) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-8-1881), pp. 483-486.
- (1881f) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-12-1881), pp. 44-45.
- (1881g) «Valencia en 1881», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1882*, pp. 21-32.
- (1882a) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-1-1882), pp. 88-91.
- (1882b) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-2-1882), pp. 138-141.
- (1882c) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-3-1882), pp. 145-160.
- (1882d) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-3-1882), pp. 186-189.
- (1882e) «Lo pervindre de les províncies Valencianes», *Revista de Castellón* (15-3-1882), pp. 81ab-82a.
- (1882f) «Crónica mensual», *Revista de Valencia* (1-9-1882), pp. 428-431.
- (1884a) «Petardos Municipals», *La Moma* 4, pp. 1a-2b.
- (1884b) «Lo Rat-Penat. Apertura del curso», *Las Provincias* (19-12-1884), p. 5cd.
- (1885a) «Nóves», *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* 5, pp. 39b-40b.
- (1885b) «Als que llichgen», *El Bou* 1, p. 1ab.
- (1885c) «Ballets de “La Moma”», *La Moma* 1, pp. 7b-8b.
- (1885d) «Advertènsies», *La Moma* 2, p. 9a.
- (1885e) «Correspondencia alicantina», *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* 8, pp. 62b-63a.
- (1885f) «Cartell de desafió», *La Moma* 15, pp. 125b-126a.
- (1885g) «Ramell de focs artificials», *La Traca* 21, p. 3bc.
- (1885h) «Anunsios», *La Traca* 29, p. 4abcde.
- (1886a) «Llum de bengala», *La Traca* 58, p. 2ab.
- (1886b) «Eixida», *La Traca* 89, p. 2cd.

- (1887) «Novas», *L'Arch de Sant Martí* 309, pp. 947-952.
- (1890) «Carchotaes», *La Degolla* 10, p. 7abc.
- (1899) «Conferencias en lo Rat-Penat (Valencia). El idioma de los “furs” y el Diccionario valenciano», *Revista Crítica de Historia y Literatura Españolas, Portuguesas e Hispano-Americanas* tom IV, pp. 532-534.
- (1901a) «La prensa periódica en Valencia durante el siglo XIX», *Almanque «Las Provincias» para el año 1902*, pp. 283-290.
- (1901b) «Libros nuevos», *Las Provincias* (2-4-1901), p. 2d.
- (1904) «De literatura catalana: El doctor Rubió y Lluch al Ateneu», *La Veu de Catalunya* (11-06-1904, edició del matí), p. 1de.
- BALAGUER, Víctor (1866) *Esperansas y recorts*, Barcelona, Jaume Jepús.
- (1868a) «Crónica del dia», *La Montaña de Montserrat* (16-8-1868), p. 1ab.
- (1868b) «Crónica del dia», *La Montaña de Montserrat* (30-8-1868), p. 1ab.
- BARBERÀ, Faustí (1910) *De regionalisme y valentinicultura. Discurs vell y comentaris nous*, València, Francés Vives Mora.
- BASTERO, Antoni de (1724) *La Crusca Provenzale*, Roma, Antonio dei Rossi.
- BODRIA, Josep (1880a) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (1-1-1880), pp. 10b-11b.
- (1880b) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (15-2-1880), p. 47ab.
- (1880c) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (1-4-1880), pp. 86a-87a.
- (1880d) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (15-8-1880), pp. 187b-189a.
- (1880e) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (1-12-1880), pp. 265a-266a.
- (1881a) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (15-1-1881), pp. 20a-21a.
- (1881b) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (15-6-1881), pp. 133b-134b.
- (1882a) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (1-1-1882), pp. 10a-11a.
- (1882b) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (1-2-1882), pp. 29b-30a.
- (1882c) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (15-3-1882), pp. 60b-61b.
- (1882d) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (15-6-1882), p. 119ab.
- (1882e) «Correspondencia», *Lo Gay Saber* (15-8-1882), pp. 151b-152a.
- (1895) *Roselles. Poesías valencianes*, València, M. Manáut.
- (1900) *Fulles seques. Aplech de versos valencians*, València, M. Alufre.
- BOFARULL, Antoni de (1846) *Hazañas y recuerdos de los catalanes*, Barcelona, Juan Oliveres.
- (1848) *Historia del rey de Aragon D. Jaime I, el Conquistador*, Barcelona, Sra. Viuda é hijos de Mayol.

- (1854) «La lengua catalana», *Diario de Barcelona* (1-8-1854), pp. 5506-5508.
- (1857) *Documentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)*, Barcelona, Imprenta del Archivo.
- (1858) *La lengua catalana considerada históricamente. Discurso leideo en la sesion pública inaugural de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, el dia 8 de noviembre de 1857*, Barcelona, Jaime Jepús y Ramon Villegas.
- (1864) *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*, Barcelona, El Plus Ultra.
- (1878) «Renuncia de Majoral dels Felibres», *La Renaixensa* (31-5-1878), pp. 393-396.
- BOIX, Vicent (1845) *Historia de la ciudad y reino de Valencia*, vol. I, València, Benito Monfort.
- (1851) «Censura oficial», dins ESCRIG, Josep, *Diccionario valenciano-castellano*, València, J. Ferrer de Orga, pp. XIII-XVI.
- (1867) *Crónica de la Provincia de Valencia*, Madrid, Rubio, Grilo i Vitturi.
- BONILLA, Josep Maria (1837) «De la llengua llemosina y valenciana», *El Mole* 2 tom II, pp. 19-22.
- (1857) «Folletín», *El Eco de Castellón* (21-6-1857), p. 1abc.
- BRUCE-WHYTE, Arthur (1841) *Histoire des langues romanes et de leur littérature*, 3 vols., París, Treuttel et Würtz.
- CAMBOULIU, Francesc (1857) *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*, París, Durand.
- CARETA I VIDAL, Antoni (1875) «Bons recorts», *Calendari Catalá del any 1876*, pp. 9-13.
- (1882) «Lo catalanisme a Valencia», *Lo Gay Saber* (1-2-1882), pp. 21a-23a.
- CASAS I CARBÓ, Joaquim (1908) «Ponencia de —», dins *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, Joaquim Horta, pp. 689b-690ab.
- CASINO D'ALACANT (1884) *Composiciones presentadas y memoria leida con motivo de los Juegos Florales celebrados por dicha sociedad el dia 3 de agosto de 1883*, Alacant, Rojas, Soler y Martínez.
- CHABÀS, Roc (1886a) «La enseñanza de la gramática castellana en las escuelas del Reino de Valencia», *El Archivo* 8, pp. 57a-59b.
- (1886b) «La enseñanza de la gramática castellana en las escuelas del Reino de Valencia. II», *El Archivo* 9, pp. 65a-66a.

- (1886c) «La enseñanza de la gramática castellana en las escuelas del Reino de Valencia. III», *El Archivo* 10, pp. 73a-74b.
 - (1886d) «La enseñanza de la gramática castellana en las escuelas del Reino de Valencia. IV», *El Archivo* 11, pp. 81a-83a.
 - (1886e) «La enseñanza de la gramática castellana en las escuelas del Reino de Valencia. V», *El Archivo* 12, pp. 89a-91a.
 - (1887a) «Obras para el estudio del valenciano», *El Archivo* tom II, pp. 90a-91a.
 - (1887b) «Castellanización de los nombres valencianos de los pueblos», *El Archivo* 39, pp. 307a-309b.
 - (1887c) «Estudios sobre el valenciano», *El Archivo* 47, pp. 374a-375a.
 - (1888) «El diccionario Valenciano-castellano», *El Archivo* tom III, pp. 46b-47b.
 - (1889a) «Nuestro regionalismo», *El Archivo* tom III, pp. 281b-286a.
 - (1889b) «Lo moviment lliterari artístich y arqueològich á Valencia», *L'Avens* 12 II època, pp. 202-206.
 - (1890) «Lo moviment lliterari artístich y arqueològich á Valencia en 1889», *El Archivo* tom IV, pp. 39a-42b.
 - (1891) «Un valencianista del pasado siglo y el ven. Pedro Esteve», *El Archivo* tom V, pp. 107a-111b.
 - (1894) «Los sermones valencianos de San Vicente Ferrer», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1895*, pp. 154-159.
 - (1895) «San Vicente Ferrer, fabulista», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1896*, pp. 225-227.
 - (1902) «Estudio sobre los sermones valencianos de San Vicente Ferrer que se conservan en la biblioteca de la Basílica metropolitana de Valencia», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* 6, pp. 1-6.
- COSTA, Joaquín (1989) «El ribagorzano y otros dialectos aragoneses-catalanes y catalanes-aragoneses», dins FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy, *Estudios sobre Joaquín Costa*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, pp. 387-400.
- CRESCINI, Vincenzo (1892) *Manualetto provenzale per uso degli alunni delle facoltà di lettere*, Verona / Pàdua, Fratelli Drucker.
- (1905) *Manualetto provenzale per uso degli alunni delle facoltà di lettere*, Verona / Pàdua, Fratelli Drucker, 2a ed.

- DENK, Otto (1893) *Einführung in die Geschichte der altkatalanischen Litteratur von deren Anfängen bis zum 18. Jahrhundert*, Munic, Münchner Handelsdruckerei & Verlangsanstalt M. Poessl.
- DIEFENBACH, Lorenz (1831) *Über die jetzigen romanischen Schriftsprachen*, Leipzig, J. Ricker.
- DIEZ, Friedrich C. (1836-1844) *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vols., Bonn, Eduard Weber.
- (1856-1860) *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vols., Bonn, Eduard Weber, 2a ed.
- (1870) *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vols., Bonn, Eduard Weber, 3a ed.
- (1876-1877) *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vols., Bonn, Eduard Weber, 4a ed.
- (1882) *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vols., Bonn, Eduard Weber, 5a ed.
- FAYOS, Francesc (1880) «Morir d'amor», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1881*, pp. 31-32.
- FERRER I BIGNÉ, Rafael (1865) «Les tres germanes (Fragments)», *Calendari Catalá per a 1866*, pp. 46-50.
- (1866a) «Poesía lemosina», *El Museo Literario* (23-2-1866), pp. 62a-63a.
- (1866b) «La crehuada dels poetes», *Calendari Catalá per a 1867*, pp. 76-77.
- (1868a) «Poetas valencians. (En Tomás Villarroya.) I», *Lo Gay Saber* (15-5-1868), pp. 43b-44b.
- (1868b) «Poetas valencians. (En Tomás Villarroya.) II», *Lo Gay Saber* (15-6-1868), pp. 58b-59b.
- (1868c) «Poetas valencians. En Bernat Baldoví I», *Lo Gay Saber* (1-12-1868), pp. 147b-148a.
- (1869a) «Poetas valencians. En Bernat Baldoví III», *Lo Gay Saber* (1-6-1869), pp. 246ab.
- (1869b) «Poetas valencians. D. Pasqual Pereç», *Lo Gay Saber* (30-9-1869), pp. 292a-293a.
- (1873) *Estudio histórico-crítico sobre los poetas valencianos de los siglos XIII, XIV y XV*, València, José Rius.
- (1875) «Les tres germanes», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1876*, pp. 123-129.

- (1881) *Discurs llegit per lo President — al inaugurar els treballs del any 1881 a 1882*, València, Emili Pasqual.
- FERRER I CARRIÓ, Ignasi (1878) «Lo sentir del renaxement de las llenguas y lliteraturas provincials», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1879*, pp. 52-56.
- (1880) «Gramática histórica de la llengua catalana», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1881*, pp. 88-90.
- (1883) «Formacion de la lengua catalana», *El Clamor del Magisterio* (2-2-1883), pp. 33-34; (16-2-1883), pp. 49-50; (23-3-1883), pp. 89-90; (2-2-1883), pp. 105-107.
- FORTEZA, Tomàs (1886) «Observaciones generales sobre la lengua materna», *Museo Balear II època tom III*, pp. 295-296.
- (1915) *Gramática de la Lengua Catalana*, Palma, Escuela Tipográfica Provincial.
- F. R. F. (1881) «Lo Rat-Penat. Societat de amadors de les glories Valencianes», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1882*, pp. 229-233.
- FUCHS, August (1840) *Über die sogenannten unregelmässigen Zeitwörter in der romanischen Sprachen*, Berlin, Verlag Von A. Asher & Comp.
- (1849) *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Lateinischen*, Halle, Druck und Verlag Von H. W. Schmidt.
- GARCIA GIRONA, Joaquim (1902) «Als fills del Maestrat», *Ayer y Hoy* 7, pp. 122a-123b.
- GARÒLLO, Gottardo (1892-1895) *Piccola Enciclopedia Hoepli*, 2 vols., Milà, Hoepli.
- GONZÁLEZ MARTÍ, Manuel (1902) «Autonomismo lingüístico», *Ayer y Hoy* 15, pp. 264-266.
- (1903) «El regionalismo», *Ayer y Hoy* 25, pp. 1-3.
- GORRA, Egidio (1894) *Lingue neolatine*, Milà, Ulrico Hoepli.
- GRANDGENT, Charles Hall (1905) *An outline of the phonology and morphology of Old Provençal*, Boston, D. C. Heath & Co.
- GRÖBER, Gustav (1888-1901) *Grundriß der romanischen Philologie*, 4 vols., Strasbourg, K. J. Trubner.
- GUINOT, Salvador (1900) *Capolls mustigats*, València.
- (1902a) «Mossen Verdaguer», *Ayer y Hoy* 12, pp. 223-224.
- (1902b) «El regionalismo y Lo Rat-Penat», *Ayer y Hoy* 24, pp. 412-414.
- (1903a) «Regionalisme», *Ayer y Hoy* 26, pp. 53-56; 28, pp. 100-101; 31, pp. 162-166.
- (1903b) «Bibliografía», *Ayer y Hoy* 32, pp. 192-194.

- (1903c) «Una rondalla de la tèrra», *Ayer y Hoy* 34, pp. 234-238.
- (1903d) «El aragonesismo en Segorbe», *Ayer y Hoy* 41, pp. 397-402.
- (1903e) «Don Lorenzo Matheu y Sanz», *Ayer y Hoy*, vol. II, pp. V-XXI.
- (1905) *Escenes Castelloneses*, Barcelona, L'Avenç.
- HADWIGER, Johann (1905) «Sprachgrenzen und Grenzmundarten des Valencianischen», *Zeitschrift für romanische Philologie* 29, pp. 712-731.
- (1907) «Das haupttonige a im Mallorkinischen», *Romanische Forschungen* 20, pp. 713-740.
- HERVÁS Y PANDURO, Lorenzo (1784) *Catalogo delle lingue conosciute*, Cesena, Gregorio Biasini.
- HOVELACQUE, Abel (1876) *La linguistique*, París, C. Reinwald et Cie.
- HUGUET, Gaetà (1902) «Notes valencianistes», *Ayer y Hoy* 2, pp. 31-34; 5, pp. 73-76; 8, pp. 129-132; 13, pp. 229-234.
- JANER, Florencio (1862) «Prosistas y poetas catalanes antiguos y modernos», *Revista de Catalunya* tom I, pp. 190-198; tom II, pp. 408-416.
- JANINI VALERO, Juan (1882) «Voz de alerta. Meditacion en los Juegos Florales de Valencia, acerca del intentado renacimiento de los antiguos dialectos de España», *Almanque «Las Provincias» para el año 1883*, pp. 350-354.
- KÖRTING, Gustav (1884-1888) *Enzyklopädie und Methodologie der romanischen Philologie*, 3 vols., Heilbronn, Gebr. Henninger.
- (1896) *Handbuch der romanischen Philologie*, Leipzig, O. R. Reisland.
- LABAILA, Jacint (1864) *Ecos de la juventud*, València, José Rius.
- (1866) «A en Francesch Pelay Briz», *Calendari Catalá per a 1867*, pp. 40-42.
- (1868) *Flors del Túria*, Barcelona, I. Lopez.
- (1882) *Flors del meu hort*, València, Casa de la Beneficencia.
- LEWIS, George Cornewall (1835) *An essay on the origin and formation of the Romance languages*, Oxford, D. A. Talboys.
- LIERN CERACH, Rafael M. (1885) «Dos cartas. I», *La Moma* 10, p. 83ab.
- LLOMBART, Constantí (1874) «Tot vól escomensar», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1875*, pp. 9-16.
- (1875) «Revista de l'any passat», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1876*, pp. 11-18.
- (1876a) *Niu d'abelles. Epigrames llemosins*, València, Pasqual Aguilar, 2a ed. [1a ed., 1872].

- (1876b) «Revista de l'any passat», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1877*, pp. 11-16.
 - (1877) «Revista de l'any passat», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1878*, pp. 11-16.
 - (1878a) *Abelles y abellerols. Sent y un epígrames*, València, Emilio Pascual.
 - (1878b) *Excel·lencies de la llengua Llemosina. Discurs panegirich llegit en la solemne sessió inaugural de Lo Rat-Penat*, València, Emili Pasqual.
 - (1878c) «Revista de l'any passat», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1879*, pp. 11-16.
 - (1879a) *Los fills de la morta-viva. Apunts bio-bibliogrífichs per a la historia del renaixement lliterari llemosí*, València, Emili Pasqual.
 - (1879b) «Revista de l'any passat», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1880*, pp. 11-16.
 - (1887a) *Diccionario valenciano-castellano de José Escrig*, vol. 1, València, Pascual Aguilar, 3a ed. [1a ed., 1851].
 - (1887b) *Valencia antigua y moderna*, València, Pascual Aguilar.
 - (1889) «Notas biblio-biográficas. Un diccionario valenciano-castellano inédito», *El Archivo* tom III, pp. 296b-302a.
- LLORENTE, Teodor (1864) «Barcelona y Valencia», *Calendari Catalá del any 1865*, pp. 50-52.
- (1865a) «Literatura catalana. Calendari catalá pel any 1865. Col·leccionat y publicat per Francesch Pelayo Briz», *El Museo Literario* (5-2-1865), pp. 42c-43c.
 - (1865b) «Poesia catalana», *La Opinió* (19-9-1865), p. 3c.
 - (1865c) «Als poetes de Catalunya», *Calendari Catalá del any 1866*, pp. 33-37.
 - (1867) «Als felibres», *Calendari Catalá del any 1868*, pp. 136-138.
 - (1868a) «Juegos Florales», *Las Provincias* (5-5-1868), p. 1ab.
 - (1868b) «La lengua lemosina», *Las Provincias* (25-8-1868), p. 2ab.
 - (1875) «De la literatura catalana», *Las Provincias* (27-10-1875), p. 1abcde.
 - (1879) «Discurs llegit per D. Teodor Llorente, president de la Societat valenciana «Lo Rat-Penat» al inaugurar los travalls del present any», *La Renaixensa* (15-12-1879), pp. 489-495.
 - (1885) *Llibret de versos*, València, Doménech.
 - (1887) *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*, vol. I, Barcelona, Daniel Cortezo.

- (1889) «El movimiento literario en Valencia en 1888», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1890*, pp. 65-72.
- (1891) «Prologo», dins QUEROL, Vicent V., *Rimas*, Madrid, Manuel Tello, pp. VII-XLIV.
- (1928) *Epistolari Llorente*, vol. I, Barcelona, Biblioteca Balmes.
- (1936) *Epistolari Llorente*, vol. III, Barcelona, Biblioteca Balmes.
- MARTÍ I GADEA, Joaquim (1891a) *Diccionario general valenciano-castellano*, València, José Canales Romá.
- (1891b) *Ensisám de totes herbes*, València, Chusép Canales Romá.
- (1906) *Tipos, modismes y còses rares y curioses de la tèrra del Gè*, 3 vols., València, Antonio López y comp.
- MARTÍNEZ ALOY, Josep (1881) «Formacion de los apellidos lemosines», *Revista de Valencia* (1-2-1881), pp. 153-167.
- (1889) «Formación de los apellidos lemosines», *El Archivo* tom III, pp. 233a-236a.
- MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino (1888) «Parlament de gracias en los Jochs Florals de Barcelona», *Lo Catalanista* 40, pp. 9-10.
- (1889) «Prólogo», dins GAYTER DEL LLOBREGAT, Lo, *Poesías de Joaquim Rubió y Ors. Edició políglota*, vol. II, Barcelona, Jaume Jepús y Roviralta.
- (1942) *Estudios y discursos de crítica histórica y literaria. Siglo XIX*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- (1987) *Epistolario*, vol. XIII, Madrid, Fundación Universitaria Española.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1902) «El catalán y los catalanistas. Cataluña bilingüe», *El Imparcial* (15-12-1902), p. 1abc.
- MEYER, Paul (1889) «La langue romane du midi de la France et ses différents noms» *Annales du Midi* 1, pp. 1-15.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1890-1901) *Grammatik der romanischen Sprachen*, 4 vols., Leipzig, Reisland.
- (1901) *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- (1925) *Das Katalanische*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1858) «Documentos literarios en antigua lengua catalana», *Diario de Barcelona* (13-1-1858, edició del matí), pp. 347-350.

- (1859) *Memoria acerca de los dialectos de la lengua de Oc, es decir, del galo meridional y del catalán*, manuscrit, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- (1861) *Los trovadores en España. Estudio de lengua y poesía provenzal*, Barcelona, Imprenta de Magriñá y Subirana.
- (1877) «Límites de las lenguas románicas», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (5-7-1877), pp. 197a-201b.
- (1893) *Obras completas*, vol. v, Barcelona, Imprenta Barcelonesa.
- (1894) «Estudios sobre los orígenes y formación de las lenguas romances y especialmente de la provenzal», dins *Obras Completas*, tom IV, Barcelona, Álvaro Verdaguer, pp. 75-125.
- MOMA, La (1885) «La manifestación antigermánica», *La Moma* 22, pp. 177b-178a.
- MONLAU, Pere Felip (1859) «Del origen y formación del romance castellano», dins *Discursos leídos ante la Real Academia Española*, Madrid, M. Rivadeneyra, pp. 3-28.
- MOREL-FATIO, Alfred (1888) «Das Catalanische», dins GRÖBER, Gustav, *Grundriß der romanischen Philologie*, vol. I, Estrasburg, K. J. Trubner, pp. 669-688.
- MUNDINA MILALLAVE, Bernardo (1873) *Historia geografia y estadística de la Provincia de Castellón*, Castelló de la Plana, Rovira hermanos.
- (1881) «Lo Rat Penat», *Revista de Castellón* 10, pp. 155b-156b.
- NEBOT I PÉREZ, Josep (1882) «Als sócís de Lo Rat-Penat», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1883*, pp. 91-94.
- (1883a) «Algunos datos para el estudio etnográfico de la provincia de Castellón», *Revista de Castellón* 51, pp. 33a-34b.
- (1883b) «Notas filológicas de la Plana», *Revista de Castellón* 53, pp. 67a-69a.
- (1884) «Apuntes para el estudio de la lengua valenciana», *Revista de Castellón* 87, pp. 234a-235b.
- (1886) «Quousque tandem?... A los escritores valencianos», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1887*, pp. 217-222.
- (1887) *Les compaïnes*, València, Ramón Ortega.
- (1894) *Apuntes para una gramática valenciana popular*, València, Ripollés.
- (1898) «Algo sobre fonología valenciana», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1899*, pp. 197-202.
- (1910) *Tratado de Ortografía Valenciana Clásica*, València, Angel Aguilar.

- NEUMANN, Fritz (1886) *Die Romanische Philologie, ein Grundriß*, Leipzig, Fuesis.
- OLIVER I ESTELLÉS, Benvingut (1876) *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. I, Madrid, Miguel Ginesta.
- (1881) *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia*, vol. IV, Madrid, Miguel Ginesta.
- ORELLANA, Marc Antoni d' (1923-1924) *Valencia antigua y moderna*, 3 vols., València, Acció Bibliogràfica Valenciana.
- ORGA, Josep d' (1878a) *Fraseologia per facilitar llegir y scriurer lo llemosí de l'any 1300 fins á huy. Recapitulació de váris autors*, manuscrit, València.
- (1878b) «La llengua d'Oc», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1879*, València, pp. 64-68.
- PAIS, Joan (1906) «Una lletra d'En País», *Catalònia. Revista literària setmanal* 14, p. 6a.
- (1970) *Gramàtica algueresa*, SCANU, Pasqual (cur.), Barcelona, Barcino.
- PALOMBA, Joan (1906) *Grammatica del dialetto algherese odierno*, Sàsser, G. Montorsi.
- PEIRÓ DAUDER, Jaume (1868) «A Catalunya. Un recort y una esperansa», *Calendari Catalá corresponent del any 1869*, pp. 73-75.
- PERALES, Joan Baptista (1880) *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, vol. III, Valencia / Madrid, Terraza, Aliena y Compañia.
- PIZCUETA, Fèlix (1880) «Discurs del President de la Societat», dins *Lo Rat-Penat. Jochs Florals de 1879*, València, Emili Pasqual, pp. 19-24.
- (1881) «La meua llengua. Versos improvisats», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1882*, València, pp. 136-137.
- (1885) «Discurs llegit per lo president En Félix Pizcueta Gallel croniste de Valencia», *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* 2, pp. 11b-14b.
- PUIG I TORRALVA, Josep Maria (1880) «Revista del passat any», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1881*, pp. 12-16.
- (1881) «En Constantí Llobart. Apunts biografichs», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1882*, València, pp. 145-157.
- (1882) «Revista del any passat», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1883*, pp. 11-16.
- (1883) «Historia gramatical de la lengua lemosino-valenciana. Capítol I», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any 1884*, pp. 44-54.

- (1885) «Historia gramatical de la llengua llemosino-valenciana. Capítol II», *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* 6, pp. 44b-45a.
- (1899) *Lliris y carts*, València, Domenech.
- QUEROL, Vicent V. (1877) *Rimas*, València, J. Domenech.
- RAT PENAT, Lo (1878) *Sesió inaugural de Lo Rat Penat. Discursos y Poesías que se lligueren y pronunciaren en aquell acte*, València, Emili Pascual.
- (1881) «Convocatoria pera'ls del present any MDCCCLXXXI», *Revista de Valencia* (1-2-1881), pp. 199-200.
- RAYNOUARD, François (1816-1821) *Choix des poésies originales des Troubadours*, 6 vols., París, Firmin Didot.
- (1836) *Influence de la langue romane rustique sur les langues de l'Europe latine*, París, Crapelet.
- (1836-1844) *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours, comparée avec les autres langues de l'Europe latine*, 6 vols., París, Silvestre.
- REDACCIÓ, La (1884) «Propòsits y aspiracions», *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* 1, pp. 1b-3a.
- REDACCION, La (1880) «Nuestro propósito», *Revista de Valencia* (1-11-1880), pp. 1-4.
- RESTÒRI, Antonio (1891) *Letteratura Provenzale*, Milà, Ulrico Hoepli.
- ROS, Carles (1734) *Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano*, València, Cosme Granja.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1897) «Del nombre y de la unidad de la lengua catalana», *El Sarriánés* (09-10-1897), pp. 1abc-2ab; (16-10-1897), pp. 1abc-2abc.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1882) *Ausías March y su época*, Barcelona, Viuda é hijos de J. Subirana.
- RUIZ DE LIHORY, Josep (1903) *La música en Valencia. Diccionario biográfico y crítico*, València, Domenech.
- SANMARTÍN I AGUIRRE, Josep (1876) *Cuentos vells y baralles noves, recullits d'asi y d'allà*, València, P. Aguilar.
- (1895) *Jagants y nanos (falóries en prósa y vérs)*, València, M. Alufre.
- SAROÏHANDY, Jean-Joseph (1904) «Das Catalanische», dins GRÖBER, Gustav *Grundriß der romanischen Philologie*, vol. I, Estrasburg, K. J. Trubner, 2a ed., pp. 841-877.
- SCHÄDEL, Bernhard (1905) «La llengua catalana en el passat y en el present», *El Poble Català* 22 (8-4-1905), pp. 2ef-3a.

- SCHLEICHER, August (1850) *Die sprachen Europas in systematischer Uebersicht*, Bonn, H. B. König.
- SCHLEGEL, August Wilhelm von (1818) *Observations sur la langue et la littérature provençales*, París, J. Smith.
- SCHNAKENBURG, J. F. (1840) *Tableau synoptique et comparatif des idiomes populaires ou patois de la France*, Berlín, Albert Foerstner.
- SCHULTZ-GORA, Oskar (1906) *Alprovenzalisches Elementarbuch*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- THOUS, Maximilià i Vicent FE (1898) *Portfolio de Valencia*, València, Ripollés.
- TORRES ORIVE, Manuel (1885) «Dos cartas. II», *La Moma* 10, pp. 83b-84a.
- TRAMOYERES, Lluís (1894) «Costumbres populares. Literatura “fallera”», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1895*, pp. 113-125.
- (1895) «La primera enseñanza en Valencia. Notas para su historia», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1896*, pp. 107-117.
- TUBINO, Francisco M. (1880) *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, M. Tello.
- VALENTINO (1879) «Poesía catalana», *Las Provincias* (5-10-1879), pp. 1a-2e.
- VELASCO SANTOS, Miguel (1868) *Reseña histórica de la Universidad de Valencia*, València, José Domenech.
- VERDAGUER, Jacint (1971) *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. III, Barcelona, Barcino.
- (1974) *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. IV, Barcelona, Barcino.
- (1981) *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. VI, Barcelona, Barcino.
- VIGNAU, Vicent (1865) *La lengua de los trovadores*, Madrid, Joaquin Muñoz.
- VILANOVA, Francesc (1884a) «Un opúsculo de Viciana», *Revista de Castellón* 90, pp. 182b-187b.
- (1884b) «Un opúsculo de Viciana. Continuación», *Revista de Castellón* 92, pp. 205a-209b.
- (1884c) «Un opúsculo de Viciana. Conclusión», *Revista de Castellón* 94, pp. 237a-241a.
- (1884d) «Apéndices al opúsculo de Viciana», *Revista de Castellón* 96, pp. 271b-275a.
- (1886) «El Folk Lore y los refraneros», *Almanaque «Las Provincias» para el año 1887*, pp. 203-206.
- (1889) «Los apellidos geográficos valencianos», *El Archivo* tom III, pp. 182a-184a.

- (1896) *Arte y literatura*, València, Federico Domenech.
- VIVES I CISCAR, Josep (1882a) «Los diccionarios y vocabularios valencianos», *Revista de Valencia* (1-1-1882), pp. 74-81.
- (1882b) *Los diccionarios y vocabularios valencianos*, València, Doménech.
- ZAUNER, Adolf (1900) *Romanische Sprachwissenschaft*, Leipzig, G. J. Göschen.
- (1905) *Romanische Sprachwissenschaft*, 2 vols., Leipzig, G. J. Göschen, 2a ed.

2. BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M. (1915) *Pertret per una bibliografia filologica de la llengua catalana del temps més antic fins a 31 de desembre de 1914*, Palma, Amengual i Muntaner.
- ALOMAR, Antoni I. (2000) *La llengua catalana a les Balears en el segle XIX*, Palma, Documenta Balear.
- ANGUERA, Pere (1997) *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, Empúries.
- ARACIL, Lluís V. (1868) «Introducció», dins ESCALANTE, Eduard, *Les xiques de l'entresuelo i Tres forasters de Madrid*, València, Garbí.
- (1983) *Dir la realitat*, Barcelona, Països Catalans.
- ARCHILÉS, Ferran (2003) «Contra el “fermaler verí centralista”. Gaetà Huguet i les possibilitats i els límits del federalisme al País Valencià», *Afers* 44, pp. 107-140.
- (2007) «La Renaixença al País Valencià i la construcció de la identitat regional», *Anuari Verdaguer* 15, pp. 483-519.
- i Manuel MARTÍ (2001) «Satisfaccions gens innocents. Una reconsideració de la Renaixença valenciana», *Afers* 38, pp. 157-178.
- (2004) «La construcció de la regió com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola», *Afers* 48, pp. 265-308.
- i Josep Ramon SEGARRA (2005) «Renaixença i identitat regional: Constantí Llombart i la construcció de l'imaginari regional valencià», dins ESCARTÍ, Vicent Josep i Rafael ROCA (eds.), *Constantí Llombart i el seu temps*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 55-77.
- ARIÑO, Antonio (1992) *La ciudad ritual. La fiesta de las Fallas*, Barcelona, Anthropos.

- ARMANGUÉ, Joan (2006) *Represa i exercici de la consciència lingüística a l'Alguer*, Dolianova, Grafica del Parteolla.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1981) *Gramàtica històrica catalana*, València, Tres i Quatre, 1a ed., traduïda al català [1a ed., 1951, *Gramática histórica catalana*, Barcelona, Noguer].
- (1989) «Presència internacional de la llengua catalana», dins FERRANDO, Antoni (ed.), *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana*, vol. 8, València / Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 3-18.
- BALDINGER, Kurt (1972) *La formación de los dominios lingüísticos de la península ibérica*, Madrid, Gredos. 2a ed., traduïda al castellà [1a ed., 1958, *Die herausbildung der Sprachräume auf der Pyrenäenhalbinsel*, Berlin, Akademie-Verlag].
- BASTARDAS, Joan (1995) *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial.
- BAYÀ, Maria Rosa i NÚRIA PASCUAL (1992) «La identitat del català com a llengua romànica: opinions dels segles XVIII i XIX», *Anuari de Filologia. Secció C. Llengua i Literatura Catalanes* 3, pp. 21-45.
- BEC, Pèire (1977) *La llengua occitana*, Barcelona, Edicions 62, 1a ed. traduïda al català [1a ed., 1963, *La langue occitane*, París, Presses Universitaires de France].
- BERNAT I BALTRONS, Francesc (1999) «Una descripció lingüística desconeguda de les comarques del sud del País Valencià al segle XIX», *Caplletra* 27, pp. 213-222.
- (2003) «Els orígens de la dialectologia catalana al segle XIX: la tasca de Manuel Milà i Fontanals», dins *Actes del XIIè Congrés de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 387-411.
- (2006) «La singularització de les llengües en els inicis de la lingüística: el cas català», dins DEPARTAMENT DE LINGÜÍSTICA GENERAL (ed.) *Actes del VII Congrés de Lingüística General*, Barcelona, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, 15 pp., CD-ROM.
- (2010) «La relació entre el català i l'occità a l'obra de Manuel Milà i Fontanals», dins *Actes del catorzè Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, vol. III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 85-95.

- (2017) «La crisi del llemosinisme a la Catalunya del vuit-cents», dins CARRERA, Aitor i Isabel GRIFOLL (eds.), *Occitània en Catalonha: de tempes novèls, de novèlas perspectives. Actes de l'IXen Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans*, Barcelona / Lleida, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya / Diputació de Lleida / Institut d'Estudis Ilerdencs, pp. 315-325.
- BLASCO, Ricard (ed.) (1979) *Poesia política valenciana 1802-1938*, València, Eliseu Climent.
- (1980) «“Lo Rat Penat: Periòdic il·literari quincenal” (1884-1885)», *Estudis Romànics*, vol. XVI, pp. 185-232.
- (1983a) *Col·loquis i raonaments*, València, l'Estel.
- (1983b) *La premsa del País Valencià 1790-1983*, vol. 1, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (1985) *La insolent sàtira antiga (Assaig d'aproximació a la poesia valenciana de caire popular)*, Xàtiva, Ajuntament de Xàtiva.
- (1986) «Els valencians i la Restauració. Estudi sobre la composició de la societat valenciana del 1874 al 1902», *Estudis Romànics* XVIII, pp. 1-211; XIX, pp. 1-183.
- (1988) «Llengua i pàtria al País Valencià durant la Renaixença», *Caplletra* 4, pp. 43-67.
- BORJA MOLL, Francesc de (2006) *Gramàtica històrica catalana*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2a ed., traduïda al català [1a ed., 1952, *Gramàtica històrica catalana*, Barcelona, Gredos].
- BOU, Enric (2000) (dir.) *Nou diccionari 62 de la literatura catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- BURDIEL, Isabel (1997) «El Liceu de València», dins *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 6, pp. 330-331.
- CALAFORRA, Guillem (1998) *Whilhelm Meyer-Lübke i Das Katalanische. Introducció i traducció*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CALATAYUD, Salvador (2001) «Economía en transformación. Agricultura e industria en la época contemporánea (1800-1950)», dins PRESTON, Paul i Ismael SAZ (eds.) *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria. Valencia (1808-1975)*, Madrid / València, Biblioteca Nueva / Universitat de València, pp. 163-200.

- CÀMARA I SEMPERE, Hèctor (2008) «“Algun misteri amagat, vol Déu nos sia revelat”»: l'estudi del *Misteri d'Elx* per intel·lectuals valencians i catalans de finals del segle XIX», dins BORJA, Joan i Joan ARMANGUÉ (eds.), *Folklore i romanticisme. Els estudis etnopoètics de la Renaixença*, Càller, Arxiu de Traduccions de l'Alguer, pp. 49-65.
- CARBÓ, Ferran i Vicent SIMBOR (2005) *Literatura catalana del siglo XX*, Madrid, Síntesis.
- CASTELLANOS, Jordi (1995) «La literatura modernista», dins GABRIEL, Pere (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. VI, Barcelona, Edicions 62, pp. 81-128.
- CHINER, Jaume J. (1995) «Qüestions filològiques i literàries en un epistolari de Pasqual Boronat i Barrachina amb A. Rubió i Lluch, Roc Chabàs i M. Menéndez y Pelayo», dins *Miscel·lània Germà Colón*, vol. 4, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 181-195.
- CLIMENT, Josep Daniel (2003) *L'interés per la llengua dels valencians (segles XV-XIX)*, València, Consell Valencià de Cultura.
- (2004) *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira*, València, Denes.
- COLÓN, Germà (1978) *La llengua catalana en els seus textos*, vol. 1, Barcelona, Curial.
- (1987) «La denominació llengua d'oc a aquesta banda del Pirineu», dins *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*, València, Universitat de València, pp. 199-207.
- (2011) «La il·lusió occitana. La llengua dels catalans entre Espanya i França», dins *Lexicografia, lèxic i crítica textual*, Castelló de la Plana / Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 373-379.
- CORBERA, Jaume (2006a) (ed.) *Crònica de l'obra del Diccionari*, Palma, Moll.
- (2006b) «L'aportació dels participants estrangers al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana», *Mirall* 175, pp. 11-19.
- COROMINES, Joan (1995) *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, 11a ed., Palma, Moll [1a ed., 1954].
- CUCÓ, Alfons (1999) *El valencianisme polític 1874-1939*, Catarroja, Afers [1a ed., 1971, València, Garbí].
- DOLÇ, Mavi (1991) *Premsa i llengua, Ciutat de València (1837-1936)*, 3 vols., Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.
- ESTRELA, Josep Enric (2013) *Escriptors i literatura al Calendari Llemosí (1874-1883)*, València, Institució Alfons el Magnànim.

- (2015), *Constantí Llombart, dinamitzador de la Renaixença valenciana*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de València.
- FÀBREGAS, Xavier (1980) «Una polèmica que cal agafar amb pinces», *L'Avenç* 27, pp. 347-350.
- FERRANDO, Antoni (2006a) «El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906): repercussions al País Valencià», dins PEREA, M. Pilar i Germà COLÓN (eds.), *El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Reflexos i projeccions*, Barcelona / Castelló de la Plana, Fundació Germà Colón, pp. 103-138.
- (2006b) «Els valencians i el valencià al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906)», *Estudis Baleàrics* 82/83, pp. 137-153.
- (2006c) «Percepció i institucionalització de la norma lingüística entre els valencians: panorama històric (1238-1976)», dins FERRANDO, Antoni i Miquel NICOLÁS (eds.), *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 189-251.
- (2008) «La presència valenciana al Congrés de 1906, punt de partida dels primers moviments reivindicatius de la llengua pròpia al País Valencià (1906-1918)», dins FERRANDO, Antoni (ed.), *El primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i el País Valencià*, Catarroja, Afers, pp. 97-176.
- (2009) «L'occitanisme des d'una perspectiva valenciana», dins CAMPS, Christian (ed.), *Les relacions catalano-occitanes al llindar del segle XXI*, Péronnas, Association Française des Catalanistes / Editions de la Tour Gile, pp. 189-209.
- (2012) «Teodor Llorente i Olivares: en defensa de la personalitat valenciana», dins ROCA, Rafael (ed.), *Teodor Llorente, cent anys després*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 123-151.
- i Miquel NICOLÁS (2011) *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.
- FERRER I GIRONÉS, Francesc (1986) *La persecució de la llengua catalana*, 4a ed., Barcelona, Edicions 62 [1a ed., 1985].
- FRADERA, Josep M. (1992) *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial.
- FURIÓ, Antoni (2001) *Història del País Valencià*, València, Tres i Quatre.
- FUSTER, Joan (1962) *Qüestió de noms*, Barcelona, Aportació Catalana.
- (1979) *Destinat (sobretot) a valencians*, València, Eliseu Climent.

- (1982) *País Valencià, per què?*, València, Tres i Quatre.
- (1994) *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, 3a ed., València, Tres i Quatre [1a ed., 1956, Barcelona, Selecta].
- GIMENO BETÍ, Lluís (2004) *Mossèn Alcover i les comarques centrals del territori lingüístic (Correspondència epistolar amb mossèn Joaquim Garcia Girona)*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006a) «L'aportació lingüística de mossèn Joaquim Garcia Girona al registre literari de la llengua catalana», *Estudis Baleàrics* 82/83, pp. 155-173.
- (2006b) «El primer Congrés i València: la intervenció morfològica del pare Fullana», dins PEREA, M. Pilar i Germà COLÓN (eds.), *El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Reflexos i projeccions*, Barcelona / Castelló de la Plana, Fundació Germà Colón, pp. 139-155.
- (2008) «Tres cartes inèdites de mossèn Joaquim Garcia Girona adreçades a mossèn Alcover», *Llengua & Literatura* 19, pp. 333-343.
- (2016) «Joaquim Garcia Girona, corresponsal del *Diccionari català-valencià-balear*», *beCEroLes: lletres de llengua i literatura* 6, pp. 99-120.
- GIMENO UGALDE, Esther (2010) *La identidad nacional catalana. Ideologías lingüísticas entre 1833 y 1932*, Madrid / Frankfurt am Main, Iberoamericana / Vervuert.
- GINEBRA, Jordi (1989) «Renaixença catalana i llengua occitana. A propòsit d'Antoni de Bofarull», dins BADIA I MARGARIT, Antoni M. i Michel CAMPRUBÍ (curs.) *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988*, vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 141-158.
- (2003) «La Renaixença des del punt de vista de la història social de la llengua», dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, vol. 1, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, pp. 513-534.
- (2010) *Llengua, nació i modernitat. Projectes i conflictes en la Catalunya dels segles XIX i XX*, Valls, Cossetània Edicions.
- GONZÁLEZ I CATURLA, Joaquim (1992) «Premsa periòdica en català i consciència nacional al País Valencià al segle XIX: el cas d'Alacant», *Revista de Catalunya* 66, pp. 51-62.
- GUARDIOLA I SAVALL, M. Isabel (2005) «L'aportació de Llombart al diccionari d'Escrig» dins ESCARTÍ, Vicent Josep i Rafael ROCA (eds.), *Constantí Llombart i el seu temps*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 233-255.

- GULSOY, Joseph (2001) *Estudis de filologia valenciana*, València, Universitat de València.
- HINA, Horst (1986) *Castilla y Cataluña en el debate cultural. 1714-1939*, Barcelona, Península, 1a ed., traduïda al català [1a ed., 1978, *Kastilien und Katalonien in der Kulturdiskussion. 1714-1939*, Tübingen, Niemeyer].
- JORBA, Manuel (1984) *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*, Barcelona, Curial.
- (1989) *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1995) «Literatura, llengua i Renaixença: la renovació romàntica», dins GABRIEL, Pere (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. IV, Barcelona, Edicions 62, pp. 77-132.
- JULIÀ-MUNÉ, Joan (2000) *L'inici de la lingüística catalana. Bernhard Schädel, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. Una aproximació epistolar, 1904-1925*, Barcelona, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006) «Les contribucions lingüístiques al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana: planificació de corpus versus planificació d'estatus», *Estudis Baleàrics* 82/83, pp. 183-206.
- KUHN, Alwin (1937) «Wilhelm Meyer-Lübke», *Zeitschrift für Romanische Philologie* 57, pp. 778-784.
- LAGUNA, Antonio (1990) *Historia del periodismo valenciano. 200 años en primera plana*, València, Generalitat Valenciana.
- i Francesc-Andreu MARTÍNEZ GALLEGO (2016) *La Traca. La transgressió com a norma*, València, Universitat de València.
- LLORENÇ, Alfons (1989) «Lluís Fullana i la unitat de la llengua catalana. Relació epistolar del pare Fullana i mossén Alcover (1902-1916)», dins FERRANDO, Antoni (ed.), *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana*, vol. 8, València / Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 579-605.
- MARCET, Pere (1991) *Història de la llengua catalana*, vol. 2, 2a ed., Barcelona, Teide [1a ed., 1987].
- i Joan SOLÀ (1998) *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Repertori crític*, 2 vols., Girona / Vic, Universitat de Girona / Eumo.
- MARFANY, Joan-Lluís (1995) *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*, Barcelona, Empúries.

- (2008) *Llengua, nació i diglòssia*, Barcelona, L'Avenç.
- (2017) *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona, Edicions 62.
- MARTÍ-BADIA, Adrià (2013) «La ideologia lingüística de Marc Antoni d'Orellana», *eHumanista/IVITRA* 3, pp. 272-287, Disponible en línia a <http://www.ehumanista.ucsb.edu/eHumanista%20IVITRA/Volume%203/Monogr/12_marti_badia.pdf> [Consulta: 3-1-2017].
- (2014) «La contribució de Vicent Boix i Ricarte (1813-1880) a la recuperació de la consciència lingüística dels valencians», *eHumanista/IVITRA* 5, pp. 52-74, Disponible en línia a <http://www.ehumanista.ucsb.edu/eHumanista%20IVITRA/Volume%205/Monografic%20I/3_Marti_Badia.pdf> [Consulta: 5-7-2017].
- (2015) «Llengua i identitat en l'obra de Rafael Ferrer i Bigné», *Studia Iberica et Americana (SIBA)* 2, pp. 930-949.
- (2016) «La posició dels romanistes italians algueresos sobre el català al segle XIX», «*Quadri*» *Quaderni di RiCOGNIZIONI* 3, pp. 157-164.
- (2017) «La posició dels lletraferits renaixencistes valencians davant els postulats de la filologia romànica sobre el valencià», dins PÉREZ SALDANYA, Manuel i Rafael ROCA I RICART (curs.), *Actes del Dissetè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de València, 7-10 de juliol de 2015*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, pp. 367-378, Disponible en línia a <<https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000250/00000078.pdf>> [Consulta: 7-4-2018].
- MARTÍ, Manuel i Ferran ARCHILÉS (2001) «Liberalismo, democracia, Estado-nación: una perspectiva valenciana (1875-c.1914)», dins PRESTON, Paul i Ismael SAZ (eds.) *De la revolución liberal a la democracia parlamentaria. Valencia (1808-1975)*, Madrid / València, Biblioteca Nueva / Universitat de València, pp. 143-162.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1997) *Literatura de canya i cordell al País Valencià. Els col·loquis de temàtica jocosa i satírica. Edició i estudi lingüístic*, València, Denes.
- (2003) «Llengua i Renaixença. L'obra lingüística de Josep d'Orga i Pinyana (1800-1881). La fraseologia per facilitar llegir i scriurer lo llemosí», dins ZIMMERMANN, Marie-Claire i Anne CHARLON (eds.), *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 435-457.

- (2005) «Constantí Llombart i la llengua» dins ESCARTÍ, Vicent Josep i Rafael ROCA (eds.), *Constantí Llombart i el seu temps*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 201-231.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1985) *Antoni M. Alcover i la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2018) *Els mallorquins i la llengua catalana. Segles XIII-XXI*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MIRA, Joan Francesc (2005) *Crítica de la nació pura*, València, Tres i Quatre.
- (2008) «Llengua i identitat al País Valencià», dins MASSIP, Àngels (coord.), *Llengua i identitat*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 67-79.
- MIRET I SANS, Joaquim (1918) «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 69, pp. 305-362.
- MONCLÚS, Joaquim i Artur QUINTANA (1989) «El català a l'Aragó», dins FERRANDO, Antoni (ed.), *Segon Congrés Internacional de la llengua catalana*, vol. 8, València / Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 3-18.
- MÜLLER, Bodo (1993) «Das Katalanische in der Entwicklung des Sprachenkatalogs der romanischen Sprachwissenschaft», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes oferts a R. Aramon i Serra*, vol. III (*Estudis Universitaris Catalans*, XXV), Barcelona, Curial, pp. 397-411.
- NAVARRO CABANES, Josep (1928) *Catalec bibliogràfic de la premsa valenciana escrita en nostra llengua y publicada en Valencia, pobles de la provincia i per les colonies valencianes en Madrit, Barcelona, Zaragoza i republicues americanes. 1586-1927*, València, Diario de Valencia.
- NICOLÁS, Miquel (1994) «La Literatura de costums i la Renaixença valenciana: el cas de Joaquim Martí i Gadea», dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença*, vol. 2, Barcelona, Curial, pp. 309-317.
- (2002) «La representació del valencià en l'obra de Josep Bernat i Baldoví: el «melodrama» de la llengua», dins NICOLÁS, Miquel (ed.), *Bernat i Baldoví i el seu temps*, València, Universitat de València, pp. 237-250.
- NINYOLES, Rafael L. (1985) *El conflicte lingüístic valencià*, 2a ed., València, Tres i Quatre [1a ed., 1969].

- PASTOR BANYULS, Víctor (2017) *Vicent W. Querol i l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de València (1870-1876)*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- PEERS, Edgar Allison (1973) *Historia del movimiento romántico español*, 2 vols., 2a ed., Madrid, Gredos [1a ed. 1967].
- PEREA, Maria Pilar (2008) «La gestació del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana», dins FERRANDO, Antoni (ed.), *El primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i el País Valencià*, Catarroja, Afers, pp. 15-60.
- PÉREZ I MORAGON, Francesc (2008) «Roc Chabàs i la llengua catalana», dins FERRANDO, Antoni (ed.), *El primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i el País Valencià*, Catarroja, Afers, pp. 177-206.
- PERPINYÀ I PUIG, Albert (2015) «Una aproximació a la figura i obres de Josep Bodria i Roig, renaixencista valencià», *Revista Internacional d'Humanitats* 33, pp. 7-18.
- PITARCH, Vicent (1972) *Defensa de l'idioma*, València, Tres i Quatre.
- RAFANELL, August (1991a) *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*, Vic, Eumo.
- (1991b) «El llemosinisme valencià a la darreria del segle XIX», *Caplletra* 11, pp. 35-50.
- (2000) *El català modern (set estudis d'història cultural)*, Barcelona, Empúries.
- (2006) *La il·lusió occitana*, 2 vols., Barcelona, Quaderns Crema.
- RAMOS, Joan Rafael (1989) *La qüestió lingüística en la premsa de Castelló de la Plana (1834-1938)*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- (1992) «Reflexions al voltant de la proposta lingüística de Josep Nebot i Pérez», *Caplletra* 12, pp. 11-32.
- REVEST, Lluís (1930) *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- RIBELLES COMÍN, José (1978) *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. 4, Madrid, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.
- (1984) *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. 5, Madrid, Ministerio de Cultura.
- ROCA, Rafael (2006) «Un nou discurs del doctor Faustí Barberà, un valencianista flamejant (1903)», *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs* 26, pp. 11-50.
- (2007a) *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*, València, Publicacions de la Universitat de València.

- (2007b) *Teodor Llorente i la Renaixença valenciana*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (2008) «Noves aportacions sobre la presència valenciana al Congrés de 1906», dins FERRANDO, Antoni (ed.), *El primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i el País Valencià*, Catarroja, Afers, pp. 73-96.
- (2010) «Teodor Llorente i la llengua dels valencians», *Caplletra* 49, pp. 43-63.
- (2011a) «La pàtria somniada dels poetes de la Renaixença valenciana», *Caplletra* 50, pp. 209-236.
- (2011b) *El valencianisme de la Renaixença*, Alzira, Bromera.
- (2011c) *La Renaixença valenciana i el redescobriment del país. El Centre Excursionista de Lo Rat Penat (1880-1911)*, València, Denes.
- (2012) «Valencians als jocs florals de Barcelona (1862-1893)» dins DOMINGO, Josep M. (ed.), *Joc literari i estratègies de representació. 150 anys dels Jocs Florals de Barcelona*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans / Societat Catalana de Llengua i Literatura, pp. 199-247.
- (2013a) «L'interès de la Renaixença valenciana pels poetes de l'Edat Moderna», *eHumanista/IVITRA* 3, pp. 288-304. Disponible en línia a <http://www.ehumanista.ucsb.edu/eHumanista%20IVITRA/Volume%203/Monogr/13_rafa_roca.pdf> [Consulta: 21-8-2017].
- (2013b) (ed.) *Teodor Llorente. Obra valenciana completa*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- ROSSICH, Albert (2018) «El català entre les llengües romàniques segons François Raynouard», comunicació presentada al Divuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, 2-6 de juliol de 2018, Universitatea din București.
- SALVADOR, Vicent (1988) «El pensament lingüístico-literari de Teodor Llorente», *Caplletra* 4, pp. 113-122.
- (2001) «La recepció del romanticisme a València: Cabrerizo, Boix i Bonilla», dins *Els arxius del discurs. Episodis valencians d'història social de la llengua i la literatura*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 103-122.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1980a) *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Barcelona, Salvat.
- (1980b) *Els inicis del teatre valencià modern 1845-1874*, València, Institut de Filologia Valenciana.

- (1982) *Renaixença al País Valencià*, 2a ed., València, Tres i quatre [1a ed., 1968].
- (1985) *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, 2a ed., València, Institut de Filologia Valenciana [1a ed. 1978, Universitat de València].
- (2006) *La llengua dels valencians*, 23a ed., València, Tres i Quatre [1a ed., 1933, València, l'Estel].
- SEGARRA, Josep Ramon (2003) «Vicent Boix i el discurs provincialista valencià durant el segle XIX», *L'Avenç* 284, pp. 1682-1685.
- SEGARRA, Mila (2006) «Sobre el nom i la unitat de la llengua i sobre la unitat del català escrit, a propòsit del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana», *Estudis Baleàrics* 82/83, pp. 357-367.
- SEIFERT, Eva (1936) «Das Katalanische in den Werken von Friedrich Diez», dins *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris[,] històrics i lingüístics*, vol. I, Barcelona, pp. 193-199.
- SIMBOR, Vicent (1980) *Els orígens de la Renaixença Valenciana*, València, Institut de Filologia Valenciana.
- (1987) «El primer romanticisme valencià i l'origen de la Renaixença», dins ALEMANY, Rafael (cur.), *Estudis de literatura catalana al País Valencià*, Alacant, Ajuntament de Benidorm / Universitat d'Alacant, pp. 75-97.
- (1988a) «La Renaixença al País Valencià», *Caplletra* 4, pp. 9-44.
- (1988b) «Llorente, “La Opinión” i la Renaixença», *Caplletra* 4, pp. 123-136.
- (1988c) *Els fonaments de la literatura contemporània al País Valencià (1900-1939)*, València / Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1992) «La proposta gramatical del P. Lluís Fullana i Mira (1871-1948)», *Caplletra* 12, pp. 33-57.
- (1996) «Introducció», dins LLORENTE, Teodor, *Poesia*, València, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, pp. 7-31.
- SOLÀ, Joan (1980) «El català que ara es parla», *L'Avenç* 27, pp. 47-54.
- (1985) «L'origen de la llengua al segle XIX català», dins *Homenatge a Antoni Comas*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 457-478.
- (1991) *Episodis d'història de la llengua catalana*, Barcelona, Empúries.
- SUNYER, Magí (1996) «La llengua catalana, del col·loquialisme a l'alta cultura», dins *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 7, pp. 282-295.

- TRUETA, Josep (1988) *L'esperit de Catalunya*, Barcelona, Selecta, 4a ed., traduïda al català [1a ed., 1946, *The Spirit of Catalonia*, Londres / Nova York / Toronto, Oxford University Press].
- VÀRVARO, Alberto (1988) *Historia, problemas y métodos de la lingüística románica*, Barcelona, Sirmio, 1a ed., traduïda al castellà [1a ed., 1968, *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza*, Nàpols, Liguori editori].
- WITTLIN, Curt (1992) «Algunes reflexions en ocasió del centenari de la *Geschichte der altcatalanischen litteratur* d'Otto Denk», *Revista de Catalunya* 69, pp. 115-129.

IX. ANNEXOS

1. ADELUNG, Johann Christoph i Johann Severin VATER (1809) *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde*, vol. 2, Berlin, Vossische buchhandlung, pp. 544-545.

Die Sprache Cataloniens, welche wegen ihrer Nahe auf Valencia mit der Eroberung dieser Provinz überging, schlofs sich ganz an die Sprache des südlichen Frankreichs an, von der im Folgenden gehandelt werden wird, gehört unter die Mundarten derselben, und blüht eben so gut als diese in de Periode der sogenannten Provençalén Dichter. Seitdem aber die Grafschaft Barcellona nicht blofs mit der Krone Arragonien verbunden worden war, sondern auch später aufser allem Verhältnifs mit Frankreich kam: so wurde diese Catalonische, oder wie sie in Spanien, von der ehemaligen Landschaft Limosin oder Limousin in Guienne, besonders auch heifst: Limosinische Sprache zum blofsen Patois, welches, als solches und getrennt, hier eben so seinen eigenthümlichen Character annahm, als wir dies im südlichen Frankreich sehen werden, als dessen Sprache zum Patois verschiedener Gegenden verfiel. Das Catalonische zeigt zwar seine grofse Ähnlichkeit mit dieser, besonders mit der Bearnischen noch, wird aber nun als eine Spanische Volksmundart betrachtet.

2. SCHLEGEL, August Wilhelm von (1818) *Observations sur la langue et la littérature provençales*, Paris, J. Smith, p. 2.

L'idiome provençal [...] existe encore comme langue vivante, sauf les altérations amenées par tant de siècles, en Catalogne, dans le royaume de Valence et dans les îles baléares, aussi bien que dans la France méridionale.

3. RAYNOUARD, François (1821) *Choix des poésies originales des Troubadours*, vol. 4, Paris, Firmin Didot, p. XXXVIII.

Le catalan est, de tous les idiomes qui appartiennent à la langue romane, celui qui s'en rapproche le plus, sans en exceptuer peut-être l'idiome des Vaudois.

4. RAYNOUARD, François (1821) *Choix des poésies originales des Troubadours*, vol. 4, Paris, Firmin Didot, p. XXXIX.

Le catalan est depuis long-temps une langue fixée; elle a des grammaires, des dictionnaires [...]. Je l'ai dit et je crois devoir le répéter, le catalan est un idiome régulier, soumis à des formes constantes; il mérite un rang honorable dans l'opinion des savants qui étudient le mécanisme des langues et les formes qui les caractérisent.

5. LEWIS, George Cornwall (1835) *An essay on the origin and formation of the Romance languages*, Oxford, D. A. Talboys, p. 47.

In Spain there are the dialects of Leon, the Asturias, Aragon, Andalusia, Murcia, Galicia, Catalonia, and Valencia: the two latter of which, as well as the language of the Balearic islands, resemble the language d'oc more than the Castilian or written Spanish⁴⁰³.

6. DIEZ, Friedrich C. (1836) *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. 1, Bonn, Eduard Weber, 1a ed., p. 3.

Sechs romanische Sprachen ziehen von seiner grammatischer Eigenthümlichkeit oder litterarischer Bedeutung unsere Aufmerksamkeit auf sich, zwei östliche, die italiänische und walachische, zwei südwestliche, die spanische und die portugiesische, zwei nordwestliche, die provenzalische und französische.

7. DIEZ, Friedrich C. (1836) *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. 1, Bonn, Eduard Weber, 1a ed., p. 71.

Das heutige Spanien besitzt drei romanische Hauptmundarten, die castilianische, vorzugsweise die spanische genannt, die gallicische und die catalanisch-valencianische.

⁴⁰³ Nota de Lewis: «On the relation of the Valencian and Catalanian to the Provençal, see Raynouard, vol. I. Introd. p. XIII; Gr. Comp. p. XXXVIII».

8. FUCHS, August (1840) *Über die sogenannten unregelmässigen Zeitwörter in der romanischen Sprachen*, Berlin, Verlag Von A. Asher & Comp., p. 70.

War aber die Katalanische Sprache so dem Einflusse der Arabischen entgangen, ohne dass diese bedeutende Spuren zurückgelassen hätte, so musste sie sich nun durch die nunmehrige nahe Verbindung mit Frankreich den Einfluss der Südfranzösischen Sprache gefallen lassen, durch welchen sie allerdings wohl etwas von ihrer ursprünglichen Rauheit verlieren mochte. Nun begann bald die Zeit, wo die Katalanische Sprache schriftstellerisch ausgebildet zu werden anfang, jedoch wiederum unter dem Einflusse der Provenzalischen Dichter, und wirklich ist die Zahl der in ihr geschriebenen Werke, meist Gedichte, welche aber grossentheils nur in unzugänglichen Handschriften vorhanden sind, ziemlich bedeutend.

9. FUCHS, August (1840) *Über die sogenannten unregelmässigen Zeitwörter in der romanischen Sprachen*, Berlin, Verlag Von A. Asher & Comp., p. 72.

Allein der herrschenden Kastilischen Sprache gegenüber konnte sich die unterworfenen Katalanische nicht halten, welche nun bloss noch als Spanische Mundart betrachtet und fast nur noch vom Volke gesprochen wird.

10. SCHNAKENBURG, J. F. (1840) *Tableau synoptique et comparatif des idiomes populaires ou patois de la France*, Berlin, Albert Foerstner, pp. 25-26.

Quant au dialecte catalan, lequel s'étend le long de la Méditerranée, à travers le royaume de Valence, jusque dans les îles de Majorque, Minorque et Iviça, et se parle en France dans la partie montagneuse du Roussillon, il diffère à tel point du castillan, et se rapproche tellement au contraire, par ses caractères principaux des dialectes du midi de la France, qu'il serait peut-être plus exacte de le rapporter au *roman* qu'à l'espagnol. Les Catalans et les Valenciens regardent eux mêmes cette affinité comme tellement avérée, qu'ils ne le nomment jamais autrement que langue *lémosine*.

11. BRUCE-WHYTE, Arthur (1841) *Histoire des langues romanes et de leur littérature*, vol. 2, Paris, Treuttel et Würtz, p. 388.

Les prétentions des Catalans nous semblent complètement dénuées de preuves et même de probabilité.

12. BRUCE-WHYTE, Arthur (1841) *Histoire des langues romanes et de leur littérature*, vol. 2, Paris, Treuttel et Würtz, p. 393.

Mas il est incontestable qu'on n'a encore découvert aucune production catalane, antérieure à la fin du treizième siècle, qui puisse se comparer à la langue des troubadours.

13. BRUCE-WHYTE, Arthur (1841) *Histoire des langues romanes et de leur littérature*, vol. 2, Paris, Treuttel et Würtz, p. 406.

Vers le milieu du quatorzième siècle, et à cette époque seulement, nous apercevons le mélange des mots et des terminaisons du catalan avec celles du provençal. Ce dernier cependant prédomina jusqu'à l'apparition d'Ausias March.

14. FUCHS, August (1849) *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Lateinischen*, Halle, Druck und Verlag Von H. W. Schmidt, p. 70.

So gelangen wir zum dritten Hauptzweige der Südwestmanischen Sprachen, den Katalanischen Mundarten, welche bis über die Französische Gränze hinübergreifen, indem die Landschaft Roussillon sprachlich noch ganz zu Katalunien gehört [...]. Die Katalanischen Mundarten schließen sich so nahe an die Südfranzösischen an daß sie mit diesen zusammen häufig mit dem gemeinsamen Namen Limousinische oder Provenzische Sprache benannt wurden, so wie man umgekehrt auch die Südfranzösischen Mundarten mit dem Namen Katalanisch bezeichnete [...]. Daß wir sie dennoch von den Südfranzösischen Mundarten trennen, dazu bewegen uns einige wesentliche Unterschiede zwischen beiden Mundarten [...]. Das Katalanische

Sprachgebiet nun umfaßt außer dem eigentlichen Katalunien und Roussillon noch die Balearischen und Pithyusischen Inseln und das Königreich Valencia dessen Mundart sich sehr wenig von der eigentlichen Katalanischen unterscheidet, und erstreckt sich auch auf ein kleines Gebiet im nordwestlichen Theile der Insel Sardinien, nämlich auf die Stadt Algher oder Algheru und deren Umgegend.

15. SCHLEICHER, August (1850) *Die sprachen Europas in systematischer Uebersicht*, Bonn, H. B. König, p. 151.

Eindringen und Fortbestehen verschiedener südfranzösischer, katalonischer und piemontesischer Dialekte innerhalb der provenzalischen Schriftsprache zurückführte.

16. SCHLEICHER, August (1850) *Die sprachen Europas in systematischer Uebersicht*, Bonn, H. B. König, p. 166.

Wie in Italien Toscana, so hat in Spanien Castilien vorzugsweise die Schriftsprache gebildet und sie über die rivalisirenden beiden Hauptmundarten, das dem Portugiesischen näher stehende Galicische und das dem Provenzalischen verwandte Catalanische erhoben.

17. BOFARULL, Antoni de (1854) «La lengua catalana», *Diario de Barcelona* (1-8-1854), pp. 5506-5508.

Asi como bajo el nombre de provenzal hubieron de entenderse, en algun tiempo, todos los dialectos neolatinos que se hablan en el mediodia de la Francia, bajo el de catalan entendióse esclusivamente la lengua que usaban los estados de la Corona de Aragon, de que era centro y corte la capital de Cataluña.

Dificil es fijar la época en que cada una de estas lenguas se haya ostentado con mayor uniformidad, mas si debiéramos ocuparnos de la primera quizá haríamos division entre el lenguaje comun y el literario, por creer que la diversidad de dominios é independenciam de los estados que despues se unieron, pudo influir en que aquel se descompusiera mas fácilmente; pero no siendo este nuestro principal objeto,

precindiremos de las observaciones que, solo con largos estudios, pudieran hacerse acerca de una materia tan pelirosa, cuando se trata en tiempos muy posteriores, y nos reduciremos á hablar de lo que nos atañe como propio de nuestra antigua patria.

Cierto es que el catalan se confundió con el provenzal por ser lenguas parecidas, por haber dominado en Provenza los señores de Cataluña, y por ser ambos paises donde se cultivaron á la vez las letras académicamente; y cierto también que ya en remotos siglos se dió por algunos escritores el nombre de lemosin á nuestro idioma, con el cual se ha seguido bautizándole, sobre todo en nuestros dias, creyéndose revestirle quizá con exterior mas literario; pero ni por ser idioma confundido con otro, ni por la razón que le proporcionó un segundo nombre, como esplicaremos, debemos atrevernos á considerarle como un dialecto de pocos límites: al contrario, para nosotros su valor es el de una lengua de las mas perfectas entre las neolatinas, independiente, de dominacion vasta, y por lo que toca á uniformidad, hasta superior á sus hermanas.

Se conoce en Francia un territorio llamado El Lemosin, cuya lengua era la que mas se apartaba de los demás dialectos vecinos, y quizá la que mas se asemejaba á la catalana, pues aunque esta, como se vé por la crónica de D. Jaime, tiene algun giro y sabor provenzal en el siglo de este rey, pudiera ser muy bien que ambas fuesen las que menos abundaran en ello, y en especial de la nuestra, puede asegurarse que lo fué perdiendo, á medida que se hizo esclusiva de los estados de Aragon, que se dilataban no ya hácia Francia y sí por el Mediterráneo y hácia Italia.

El nombre de lemosín es respectivo para esplicar la diferencia antes citada, si se atiende á que los primeros que han hecho estudios sobre tales lenguas eran mas franceses que españoles; y aunque lo ha empleado uno de nuestros mas antiguos y conocidos cronistas, debe entenderse que no seria su intencion significar con esto que nuestra lengua era procedente de la otra parecida, y sí, á lo mas, que era igual á la que en su pais la llamaban lemosina. Esto favorece no poco la uniformidad que indicamos, primero, porque ni los mismos observadores estrangeros dilatan el dominio de esta lengua, que era una de las de su patria, hácia nuestro pais, y luego, porque comparando la estension del territorio lemosin con el catalan, aun antes de territorio lemosín adquirirse Valencia y Mallorca, se ve claramente, que nunca el pais menor podia dar nombre al de mayores límites, y que una lengua independiente como la catalana solo podia mudar su adjetivo indígeno por otro, á menos de pasar por un período de olvido, y ser víctima de una

opinion equivocada, pero fuerte, por el número sectarios que la adoptaron. La division que el respetable Raynouard hace de estas lenguas creemos que es una prueba de gran significado en apoyo de lo que acabamos de decir, pues llama catalan al idioma en que están escritas las composiciones donde resalta el nuestro, y al que se emplea para todas las demás tan solo le da el nombre de lengua de trovadores, sin embargo de que esta última denominacion nos parezca un poco injusta, segun como se interpreta.

Sin negar la semejanza ó igualdad, mas ó menos exacta, que pudo haber en algun tiempo entre el lemosin y el catalán, y aclarada la procedencia del sinónimo con que se ha querido saludar á ambas lenguas, dejando independiente en sus límites geográficos á la primera, vamos á ocuparnos tan solo de la nuestra, siguiéndola por el camino que su suerte le tenia destinado.

Aun cuando el lemosin hubiese sido enteramente igual al catalan, la proximidad y sujecion del pais en donde se usaba á otros de habla diferente, habia de influir en su decadencia; pero la lengua catalana, desde el tratado de Corbeille entre Jaime el Conquistador y Luis IX de Francia en 1258, por el que quedaron seguros los estados limítrofes que hasta entonces podían llamarse vacilantes, se fué uniformando, ya por generalizarse y adoptarse más fácilmente por los extremos las formas lingüísticas del centro, ya por otras causas que no nos atreveríamos á determinar, pero que debemos suponer y admitir por resultados; y sino, véase como desde entonces se despliega en la corte y su cancillería mayor arreglo y sistema diplomático, como aparecen mas á menudo interesantes crónicas, y como lo mismo en esos documentos que en los escritos históricos y de otras clases, se notan esos resultados ó pruebas que indicamos, á saber, una gran disminucion de frases y locuciones provenzales, muy diferentes ya de las que se hallan en la crónica del Conquistador, y ademas, una igualdad harto notable, respecto al idioma, en las composiciones, por mas que sus autores ó redactores hayan nacido en opuestas comarcas, y que en el uso de los signos para trasladar su lenguaje al papel haya ciertas divergencias insignificantes.

No menguó la uniformidad de lengua por su mayor dominio, que adquirió al conquistarse para los reyes de Aragon, los de Mallorca y Valencia, introduciendo en ellos don Jaime la lengua de sus abuelos los condes de Barcelona; de modo que, despues de tales adquisiciones, puede llamarse ya al catalan idioma uniforme y creciente. Estas circunstancias se hubieron de notar en dos ejemplos: en la superior influencia del

catalan respecto de la lengua castellana, que se hablaba en un solo estado de la Corona, el reino primitivo de Aragon, y en la mayor dilatacion en paises mas apartados, donde se hablaban diferentes lenguas, cuyo roce no fué suficiente para hacerle variar mucho su forma ni el significado peculiar de las voces que se empleaban desde muchos siglos. Acreditan lo primero los escritos de aquellos tiempos en castellano aragonés, en que abundan las desinencias, voces y giros catalanes, y en especial la adopcion de varios nombres de empleos públicos y de administracion, como son *conceller en cap, jutge, corredor de orella, elongament, luisme*, etc. mientras que en el catalan no se halla introducida una sola voz castellana; y resalta lo segundo en las descripciones que hacen nuestras historias cuando, al detallar nuestras posteriores adquisiciones y conquistas, nos recuerdan que las dinastías de Aragon reinaron en Sicilia, Nápoles, Córcega y Cerdeña (cuya isla en varios puntos conserva aun como lengua vulgar la catalana) y que en esta oyeron las voces y gritos de guerra Constantinopla y Filadelfia, cuando nuestros ejércitos pasaron á luchar con los turcos y los griegos, estendiendo su señorío sobre provincias enteras del Asia.

Tan arraigada estaba nuestra lengua en su antigua patria, que en nada varió por el cambio de dinastía y presencia de rey castellano: antes al contrario, los sucesores de Fernando de Antequera se fueron catalanizando en costumbres é idioma, no obstante las luchas de Juan II, y su residencia en Navarra, siguiendo de este modo el catalan hasta la insuccion masculina de Fernando el católico, ó mas bien hasta la dominacion general de Carlos I. Entonces renacia la antigua España, y haciéndose precisa la adopcion de una sola lengua como oficial para la corte única, naturalmente hubo de señalarse la del centro, la que hablaba y en que habia sido educado el monarca universal, y por lo mismo, los idiomas estremos hubieron de decaer; sin embargo, la[s] provincias que hablaban catalan y que conservaron con fueros y costumbres especiales, consideraron como una de estas su idioma y no pudieron obandonarla; durante el siguió á la desaparición de aquellos, mas por rutina que por virtud ó recuerdo, tambien emplearon su idioma para sus escritos y comunicaciones, y asi se esforzaron hasta la llegada de la nueva civilizacion en nuestro siglo. Las innovaciones indispensables para el adelanto comun, ó los diferentes modos con que cada cual ha querido interpretar las necesidades de la época, pareció al principio que sufocarian del todo el vigor de nuestra lengua, pero el contrario ha sido: la ilustración ha empezado por hacer revivir su importancia

literaria, mas no nos atrevemos á decir si de ello puede resultarle mayor ventaja ó irreparable pérdida.

Al principio del actual renacimiento literario y cuando el romanticismo en su furor solo servia para inflamar la imaginacion de la juventud, miróse nuestra lengua como uno de tantos dialécticos exóticos y arrinconados, sino bárbaros, que solo conoce el pueblo que lo habla; pero los estudios que los franceses han hecho de los suyos, los esfuerzos de algunos compatriotas en presentar la bondad del nuestro, y la moda en fin, ha hecho luego que se saludara con mas atencion el nuestro, aunque bajo el nombre de lemosin, compréñdiéndole en el circulo de estudios provenzales, y quien sabe si veremos mas tarde honrarse con el conocimiento de nuestra lengua, filólogos de otros extremos de España, que solo por moda tambien nos vendrán á visitar en nuestras montañas.

Sin este ejemplo, solo alusivo á la gente de letras, nos ofrecen otros los cambios que han tenido lugar en ciertas provincias y las manías de ciertos particulares, por lo que toca al uso de su antiguo idioma. Valencia, ya sea por su proximidad á Castilla, ó por tener tambien recuerdos castellanos en su historia, ha manifestado mas propension, sobre todo en las clases altas, ú olvidarse de su lengua natal, y lo mismo en esta provincia que en otras de la antigua Corona, admiramos de vez en cuando algunas de esas especialidades discretas, que lejos de estudiar la lengua nacional en buenos autores y de buscar buenas ocasiones donde puedan practicarse y corregir su mala pronunciacion, se esfuerzan tan solo en distinguirse, figurando que no se acuerdan del idioma de su infancia y obligando á que hagan lo propio los servidores y rústicos con quienes tratan.

El estado actual de nuestra lengua, considerada vulgarmente, es confuso é irreparable, pues, sin contar lo que influye en los pueblecillos la instruccion, que se da en castellano, cada comarca tiene pronunciaci3n y acento diferente, sin poderse explicar como en algunas de las agregadas hasta se conservan voces que ya no las usaban los propagadores, tal como el artículo *sa* de Mallorca; y con el lenguaje comun notánse mezcladas una infinidad de voces castellananas, como el *á Dios!* para el saludo, con que se vé la influencia ó superior dominio de la lengua oficial, por espacio de cuatro siglos, haciendo en el catalan lo que antes de este tiempo no pudieron lograr otras lenguas, y lo que hizo él con la lengua de Aragon; por mas que Garma y Salcedo, autor del teatro de España, llame á tal mezcla *ennoblecimiento de la lengua catalana por la castellana*,

cuya infundada ocurrencia solo pudo alegarla como un rendido halago al sol que mira constante en su ó dedicatoria.

Aparte de lo que acabamos de decir, creemos que considerada literariamente la lengua catalana, se puede cultivar, sin abandonar por esto los esfuerzos que como españoles debemos hacer para conocer la lengua nacional, pues ambas cosas son posibles, si se atiende á los buenos hablistas castellanos que han producido las provincias que no son de Castilla, y á que entre estos se hallan algunos de los que cabalmente han tenido que hacer mayores estudios sobre el lenguaje catalan: basta recordar por ahora los nombres de Salvá [= Vicent Salvà i Pérez], de Puig-Blanc [= Antoni Puig i Blanch], y sobre todo de nuestro inmortal [Antoni de] Capmany.

18. DIEZ, Friedrich C. (1856) *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. 1, Bonn, Eduard Weber, 2a ed., p. 97.

Das Spanische erstreckt sich als Volkssprache nicht über das ganze Königreich, indem der Nordwesten zum portugiesischen, der Osten zum provenzalischen Zweige gehört.

19. DIEZ, Friedrich C. (1856) *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. 1, Bonn, Eduard Weber, 2a ed., p. 113.

Bei der Darlegung der Lautverhältnisse darf man sich auf die catalanische Form beschränken da die valencianische mit dieser fast identisch nach Mayans II 58 nur weicher ist.

20. DIEZ, Friedrich C. (1870) *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. 1, Bonn, Eduard Weber, 3a ed., p. 112.

Die catalanische Sprache, denn so dürfte man nach der zunächst liegenden Provinz die über den spanischen Osten und die Inseln so wie über die französische Landschaft Roussillon verbreitete nennen, steht zur provenzalischen nicht eigentlich im Verhältnisse einer Mundart: sie ist vielmehr ein selbständiges mit ihr zunächst

verwandtes Idiom, und nie hat man in dem Lande, wo sie geredet wird, wie viele seiner Dichter auch provenzalisch sangen, diese Sprache als die litterürische anerkannt.

21. HOVELACQUE, Abel (1876) *La linguistique*, Paris, C. Reinwald et Cie, p. 267.

L'idiome de la Provence n'était et n'est encore en effet, qu'un des dialectes de la langue d'oc: il faut ranger à côté de lui le languedocien proprement dit, le limousin, l'auvergnat, le dialecte d'une partie du Dauphiné, le gascon. On s'est demandé souvent si le catalan, qui occupe aujourd'hui en Espagne la Catalogne, Valence, les îles Baléares et s'étendait jadis sur le territoire aragonais, doit compter au nombre des dialectes provençaux ou constitue par lui-même une vraie langue novo-latine. La question n'est point tranchée, mais on ne peut blâmer absolument les auteurs qui persistent à ne pas séparer le catalan des dialectes provençaux et le rattachent ainsi à la langue d'oc.

22. HOVELACQUE, Abel (1876) *La linguistique*, Paris, C. Reinwald et Cie, p. 270-271.

À l'est il ne s'étend qu'en tant que langue littéraire sur la Catalogne et Valence, où la langue populaire est le catalan, dont nous avons parlé en traitant du provençal. L'espagnol d'ailleurs a conquis l'Aragon, où se parlait aussi, autrefois, le dialecte catalan.

23. PERALES, Joan Baptista (1880) *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, vol. III, Valencia / Madrid, Terraza, Aliena y Compañía, pp. 53a-54b.

[...] en los estados de don Jaime se habla el hebreo, el árabe, el latin, catalan, provenzal y aragonés, a más de la lengua de los poetas, y otras convencionales como la aljama de los moros, y algun otro dialecto local. Pero parece, no obstante, que la lengua de los condes cultivada en Cataluña, es la mas generalizada y la que se sobrepone á todas, porque Barcelona que llenaba el mundo con su nombre debia llenarle tambien con los sonidos de su idioma. Sin desconocer, pues, su origen ni antigua procedencia, la lengua

de don Jaime, llámese de Oc, lemosina ó de Provenza, ha sido reformada en la corte de Barcelona y ya no puede llamarse sino catalana, que los catalanes la crearon y ellos han de difundirla con el pabellon de sus naves en los diversos estados de la costa del Mediterráneo. Esta es la lengua que habla don Jaime, y en la que ha de inmortalizar su nombre y sus obras. Y pues era su lengua natural en la que hablaba y escribía y las [= la] mas generalizada en sus estados, no había de buscar otra para establecerla en Valencia, sino la catalana, admitida también en el reino de Mallorca.

Crean los historiadores descubrir en el rey don Jaime el proyecto de establecer una lengua nacional en todos sus estados. Nada mas natural que así lo concibiese, y al abrigar semejante proyecto optase por la lengua lemosina ó catalana, no solo porque era su idioma nativo, sino porque era la mas extendida y usual y la mas familiar á los pueblos latinos. Pero no creemos, sin embargo, que don Jaime tratara de establecerla en el reino de Aragon, porque al redactar los fueros de Huesca, pudo haber intentado escribirlos en lengua catalana, y y [*sic*] nada revela esta intencion si la hubo, porque los fueros se escribieron en lengua aragonesa. Las naves y los guerreros conquistadores de Mallorca, procedieron en su mayor parte de Cataluña, y los marinos y los guerreros dejaron allí establecida su lengua que era la que hablaba y escribía su rey. Los aragoneses á quienes era muy familiar aquella lengua por su contacto y correspondencia con Cataluña y el Rosellon, no debían oponerse al lenguaje allí establecido por el mayor número de pobladores catalanes. Iguales causas concurrieron en el reino de Valencia. A la gran preponderancia que sobre la lengua aragonesa tenía la catalana, añádase la circunstancia del gran número de gentes que aquí fluyeron procedentes de Cataluña, de la Provenza y de otros países, y aunque no era escaso el número de los aragoneses, parece indudable que todo aquel conjunto de gentes estrañas entre sí necesitaban expresarse en una lengua comun á todos, y no había otra más general que la catalana, la que aparte de su preponderancia y de ser la lengua oficial porque era la del rey, era también la mas comprensible entre franceses, é italianos, y los españoles de diversas regiones y de todos aquellos pueblos de origen latino. Conquistada Valencia se hablarían en ella tantas lenguas cuantos fueren los países de donde procedían las familias heredadas en la ciudad: pero se sobrepuso á todas la que era mas general, mas comprensible y mas culta á mas de ser la lengua del Conquistador, de los poetas y de los marinos, elementos los mas eficaces para transportar las lenguas vivas á remotas playas é ignotos países.

Estas son las primeras causas que concurrieron á la formacion de la lengua que debia perpetuarse en este reino. Siendo tantas las familias de catalanes y provenzales que quedaron heredadas en Valencia, predominó su lengua natural sobre la aragonesa, mezcla entónces de castellano y de lemosin, y sobre la fabla de Castilla por el menor número de familias de aquella nacion establecidas en Valencia. Nada indica por otra parte que tratasen los aragoneses de arraigar su lengua en este reino, porque guardaba tal afinidad con el lemosin, les era tan familiar este lenguaje, y han demostrado siempre tal facilidad para hablarle, que lejos de oponerse á que se adoptase la lengua catalana, debieron ser ellos de los primeros propagadores. Habíanse adoptado tambien por legítimo derecho las pesas y las medidas de Lérida, habian venido de aquella ciudad los siete primeros matrimonios establecidos en Valencia y sin ellos las trescientas doncellas que casadas convenientemente con los soldados de la conquista, debian formar la base de la poblacion valenciana y establecer forzosamente su lengua materna.

Tampoco podia fijarse en Valencia otra lengua que no fuese la catalana. Pues si en tierra de Teruel se perpetuó la lengua aragonesa, fué porque era aragonés el rey don Alfonso, Conquistador de aquel territorio, y aragoneses los caballeros y las familias que allí se establecieron como primeros pobladores. No estaba aun tan extendida por aquel tiempo la lengua provenzal que pudiera adoptarse en las conquistas de Aragon como lo estaba en tiempo de don Jaime en que aquella lengua alcanzó todo su apogeo, cultivada y protegida en la corte de los condes de Barcelona, de donde pasó mas tarde á Mallorca, Valencia, Sicilia y despues á Nápoles. Esta fué la época de los trovadores entre los que se citan no pocos caballeros que pulsaban la lira del poeta mientras permanecía ociosa su espada. De aquí nació el renombre y la popularidad de de aquella poesía cultivada en todos los países y cuya concisa, filosófica y espresiva lengua era la que debia imperar definitivamente en todo el reino de Valencia (I)⁴⁰⁴. Pero era ya desde la rendicion de la ciudad la lengua pública y general, la que compartia su dominio con el latin en los documentos oficiales, y la que debia sobreponerse con el tiempo fuera de los actos ó instrumentos religiosos que pertenecen exclusivamente á la Iglesia.

⁴⁰⁴ Nota de Perales: «Comarcas hay todavía en Valencia donde no se habla el valenciano, como en Énguera y algunos pueblos de su partido. De Castilla vinieron los pobladores de este territorio, y su lengua, inculta como era entónces y degenerada con la comunicacion y contagio de los valencianos, resulta hoy un dialecto aparte derivado de ambas lenguas y cuyo acento es difícil de precisar si oirlo de viva voz. Las comarcas que se aproximan á Teruel, desde Segorbe y Chelva en adelante, hablan tambien un castellano incorrecto, cuyo origen debe buscarse en la lengua importada por los aragoneses. Lo mismo sucede en la provincia de Castellon y en la de Alicante: en esta última se adoptó el habla castellana en los pueblos fronterizos al reino de Murcia».

Consta como espresamos en otro lugar, bajo la fé de los autores que en la materia nos han precedido, que los Fueros de Valencia fueron redactados en latin y traducidos despues á la lengua usual catalana que era la que se hablaba en Valencia. [...] Sea cual fuere no obstante, el punto de vista con que se examine esta obra, siempre resulta que por ser la primera que se escribió en Valencia, merece ser considerada con gran respeto, no solo por su mérito legislativo, sino tambien porque conserva intacto el language que hablaron nuestros mayores en los primeros tiempos posteriores á la conquista. [...] y nos fija con rigurosa exactitud, los giros, el carácter, el espíritu del lenguaje que sirvió de matriz á la lengua valenciana. Ligeras modificaciones introducidas con el tiempo [...] variaron la forma de aquella antigua lengua, que aunque distinta en la parte indicada, en el fondo quedó siempre la misma.

24. FERRER I BIGNÉ, Rafael (1881) *Discurs llegit per lo President — al inaugurar els treballs del any 1881 a 1882*, València, Emili Pasqual.

SENYORS:

Estil es ya de esta Societat, al mampendre els treballs de cada anyada, ajuntarse en lo modest alberch del Rat-penat els amadors de les glories valencianes, pera adonarsen de lo fet y rahonar sobre lo fahedor, ab les honorables persones y la representació de illustrades corporacions que ab sa presencia se dignen correspondre á nostra invitació. ¡Axí fora igualment digne de dirigirvos unes la paraula el que per benvolença dels seus consocis, y no per propis mereiximents, se veu en lo forçat cas de molestarvos una estona, ya que no li es dat omplir son honrós comés en mes delitable forma, ni en mes elegant llenguage.

Per fortuna, no es un verdader discurs académich, sino un breu rahonament sobre objecte que no desdiga de nostra institució, lo que ha de traurem del compromís; y en quant á llenguage, no ignoreu que es privilegi de esta modesta casa, y privilegi que en molt prehem els que á ella cútiament concurrim, el de poder, sense faltar á la bona criança, parlar á tots, tant de la terra com forasters, en esta nostra propia llengua.

Parlem, puis, en ella de algo que á la mateixa pertany, y de lo que en sa consecuencia nos dicte nostre valencianisme, com se parla junt á la llar paterna de antich vincle de familia, posat en pleit ó de estimada penyora dels avis, que ha de rescatarse.

¡Pobra llengua! Deseixida, —be ho sabeu,— dels palaus de nostres reys y de les cambres de nostres corts, vedada als tribunals de justicia y als oficis de la fé pública; mirada com rara excepció en los temples y com a contrabando en les escoles; muda en la representació de les generalitats ó diputacions compreses en l'antich reyne, y fins en los concells municipals de la ciutat, que li donaren son nom, la llengua materna, reduida en la vida oficial á la veu del ministre pregoner, jaia com soterrada ab nostres pochs estudiats furs y masa oblidades cróniques, entre la pols y l'arma dels argius, á pesar de gojar robusta vida en lo camp y en la montanya, desde les márgens del impetuós Segura fins á les del caudalós Iber, y lo mateix entre els boscages de palmeres de Elx, de tarongers de la Ribera y de la Plana y boixars del Maestrat, que en les escarpades costes y arenoses plajes de eixa mar llatina que, al portar entre ses ones lo ressó de Catalunya y Mallorca, pregona lo coral llaç ab que la providencia ha unit les tres germanes.

En nostra mateixa ciutat, ahon la llengua de la reconquesta sempre degué tindre un asil de reyna destronada, es la viva veu del poble que se ou per carrers y plaçes y fins se la podria sorprendre en lo reservat d'ela familia y en lo íntim de la amistat, á eixes mateixes classes socials que d'ella pareix que s'averkonyisquen y reneguen en públich, com sense pensar s'escapa dels llavis de tot valenciá en les espontánees manifestacions de goig ó de angoixa, del crit de la sanch ó de la piadosa invocació. ¿Quí ducta que la llengua del cór no es altra que la propia y genuina, que s'ha ouit en lo bresol?

No manquen, á pesar de tot, alguns, encara que els menys, que la miren com á hoste en sa propia terra y que si no gosen confesar que no'ls doldria veurela morir de inanició, succehix que, quant s'els presenta vestida un poch á la antiga, de la manera que la conegueren nostres avis, la trameten als erudits y antiquaris ab lo cognom de *llemosina*, y quant la veuen feta un bardoll, ab lo nom de *valenciá* la destinen al poch socorregut paper dels coloquis de cegos, en la prensa, ó de fer riure, en lo teatre.

¿Que mes? Quant per fí se reviscola, seguint l'eixemple de ses germanes, veu posat en pleit son dret de sucesió en la familia y fins la lligimitat de son llinage.

Admes estava per propis y estranys que lo antich llemosí habia segut tronch comú de les branques catalana, mallorquina y valenciana, y no ductabem en apellar llemosina-valenciana la llengua, lo mateix que la poesia y la lliteratura en general, de nostre reyne, apres de sa reconquesta; pero eixe illustre llinage, que enllaça nostra llengua ab la llengua poética per excelencia en los sigles XII y XIII; que pren son nom de la comarca

ahon millor se parlaba aquell llenguage poétich, de la terra ahon naixqueren els trobadors mes famosos y del poble ahon s'ha conservat algú dels mes antichs documents d'aquella lliteratura; eixe històrich llinage, degut á la vera germandat que en aquells tems existia entre diferents pobles de lo que huy nomenem Francia, Italia y Espanya, units per llaç mes fort que les divisions marcades per la mar y les montanyes, eixe llinage, en fi, sancionat per los sigles y consagrat per la gloria, ha segut modernament posat en tela de juhí per alguns escritors, principalment catalans, que aidats sens ducte per l'amor á les coses de la patria, germana de la nostra, pretenen baratar lo cognom de *llemosí* per lo de *catalá*, sense reparar que «el apellido» es la única igualdat que sol quedar á voltes entre els germans richs y els pobres, segons diu un reputat historiador de la terra ahon en lo dret de sucesió no son estranys els privilegis del hereu.

Nostra pobra orfeneta no veu en lo modern descubrimet de la seua filiació, secret per espay de sigles, sinó lo natural efecte del fratern amor, que com succehix entre germanes sense pares, porta á una de elles á ocupar lo lloch de mare y á vegades de madrastra; y així Catalunya, jamay com á madastra, pero sí com á mare y com á mestra, preten, com sabeu, representada per autoriçats escritors, imposar son propi nom á ses germanes; denomina catalá nostre llenguage, catalanes nostres glories, catalans nostres poetes y així com hi ha qui diu que «llag catalá» pogué apellarse algun dia, la mar que nostres costes banya, apellaria catalana nostra terra patria, ab la mateixa autoritat ab que per algun versificador se la denominará «limosina.»

A part de les rahons històriques que de pasada queden apuntades, no son les de bona clasificació que aboguen per que se adopte com nóm comú ó genérich de la llengua, el de una de les varietats ó especies que compren, puis no conduiria á major claritat concedir doble acepció, ampla y estricta, á la mateixa paraula que ara no prenim mes que en una, entenent per llengua catalana, rónegament la que's para en Catalunya, com última diferencia y no com género prócsim, de la que se usa en les Balears y en Valencia, per lo que, els que veuen en lo catalá actual una de les modificacions que ha esperimentat aquella llengua, preferixen ab lo Sr. Vignau, la denominació de *llemosina* á la *catalana*; pero entre els partidaris de esta última, que á cualsevol s'adosarien menys á la primera, no manca qui propose la adopció de *Llengua de oc* com á nom genérich, que fins cert punt reunit condicions de tal, teóricament parlant, y un reputat escritor catalá aplega á preguntar per qué en lloch de la denominació de *llemosina* no adoptem

la de *llenguadociana-valenciana* y *llenguadociana-mallorquina...*; ¡Com si els noms comuns, vulgaritzats per el us constant de successives generacions pogueren mudarse de la nit al matí per nous vocables, á la manera que els técnichs de les ciencias, en una Academia de sabis!

Afortunadament no estém en lo cas de buscar á nostre matern llenguage un nom novell, ni de triarlo entre els enrevesats y nous de trinca que se li oferixen. Mes ó manco ben posat, nom patronímich té, y de la llegitimitat de son orige y de son us constant per espay de sis sigles, exemple nos donen y testimonis majors de tota esepcio son, en los respectius temps y paisos, gramátichs y tratadistes com Ramon Vidal de Besalú, escritors y homens de lletres com D. Enrich de Villena y el Marqués de Santillana; historiadors més ó menys generals com Viciana, Escolano y el P. Mariana; crítichs, erudits y poetes com els Villarroyes y Villanueves, Bover y Cuadrado, Capmany y Aribau, Adolf Blanch y Victor Balaguer: pero com seguint la indicació apuntada per altres escritors, no son poch els que, tant en Espanya com en l'estranger, refusen la calificació de *llemosina*, pera admetre en son lloch la de *catalana*, per lo que atany á la llengua y á la lliteratura comú á les tres provincies, tant en l'antich com en lo modern temps, precis es pendre acta pera donar la veu de «alérta» y oposar en son cas á la força de la imposició, lo dret de la protesta.

Après de tot, no desconeixent nosaltres la influencia que la llengua y la poesia de la comptal cort dels Berenguers tingué en la llengua y en la lliteratura provençal ó llemosina, segons la opinió de Bastero, Lampillas, Andrés y altres, queda reduit el pleit á qüestió de nom, y per cert que no ha de mancarli á nostra llengua nom que ningú ha de posar en tela de juhi, per ser el seu propi y exclusiu, per ser lo seu nom de pila.

El llenguage que no del tot idéntich al catalá de son temps se llig en nostres Furs; el que ab pronunciació, per lo menys, no catalana, feu entendre el apóstol de Europa S. Vicént Ferrer al mon antich com mes tart, tal volta el feu entendre al nou mon el apóstol de les Indies S. Lluís Bertran; el que com Ausias March, no se desdenyaren de nomenarlo rónegament *valencia* escritors y poetes de son sigle d'or com Roiç de Corella, Miquel Pereç, Bernardí Valmanga, Lluís de Fenollet y tants altres que també donaren exemple y testimoni de que la llengua valenciana no necessitava el aditament la llemosina. ¡Veritat es que tampoch en aquell temps hi hauria cap escritor ni poeta valenciá á qui se li ocurrirá titular catalanes les obres escrites en sa pátria llengua!

Qualsevullga que fora la mancomunitat de Catalunya y Valencia en determinades épocas, huy son notories les diferencies, no sols de llenguage, sino de escola poética y lliteraria. Y no podria ser menys. La llengua portada á nostra ciutat y reyne per D. Jaume de Aragó y la lliteratura que escomença á despuntar en Valencia despres de la reconquesta hagueren de rebre influencies estranyes, degudes á la varietat de elements que componien l'eixércit conquistador, á la llengua y ralea dels conquistats, á les condiciones especials de llocalitat, á la dualitat de historia, llegislació é interesos económichs y polítichs y fins á les opostes tendencies y partits dinástichs, ben patents en lo compromís de Caspe y en lo siti de Balaguer, com ben manifesta fon la diversitat de ideal poétich y la falta de comunicació lliteraria entre catalunya y Valencia, desde la instalació dels Jochs Florals de Barcelona, á fins del sigle XIV, en los que no apareix obtingueren joya ni que concurriren tirant, ni per honor, á la mateixa, en ninguna de aquelles justes catalanes, poeta algú dels que florien en Valencia, be's digueren Bernat Fenollar ó Johan Moreno, Miquelot Pereç ó Johan Roiç de Corella; Jaume Gaçull o Jordi de Sant Jordi; Jaume Roig ó Ausias March.

Tals noms y tals diferencies indiquen la existencia de una escola propia, no en la antiga acepció en que entraba per molt la idea de mestre inventor de un sistema y de deixebles que seguien sos principis, sino en la moderna significació de general tendencia á un ideal, sostenguda tradicionalment en certes comarques, puix com observa un distinguit escritor les calitats mes distintament característiques de estes, presten certa fisonomia comú y certa tendencia armónica á les obres de geni, de que naixien distintes escoles.

Si volem que la nostra, reconeguda per imparcials escritors, pero encara combatuda per altres interesats en desconexerla, seguixca tenint vida propia prengam, sí, de nostres germans de Catalunya y Balears lo lloable exemple de amor á lo propi; aveem á nostres fills á no menysprear nostra propia llengua, pera que no menyspreen apres la terra en que han naixcut; treballem per que se ensenye en les escoles a llegir y á escriure el valenciá, sobre tot als que no saben, ni es fácil que may sapien parlar altra llengua, com succehix entre els rústichs de la major part dels pobles del reyne, que quant apleguen á saber de lletra, no logren llegir ni escriure la llengua que parlen, ni parlar ni poseir la llengua en que escriuen; combatim lo errat cosmopolitisme contrari á les llengües y lliteratures regionals, que donen temple y carácter á les provincies, vigoriçant la nació, al realiçar la mes rica varietat dins la unitat necessaria: pero per lo mateix que'l moviment que se observa en lo simultani renaiximent de antigues llengües y lliteratures,

es de expansió pera lo afi y de reconcentració en lo propi, seguim nostra propia senda, sense pedre de vista nostres glorioses tradicions; procurem conrear la llengua cuidant de que se escriga lliterariament, valentse de nostres propis tratats gramaticals y dels diccionaris de autors valencians, mestres en la materia desde el sigle XIV; inspírense nostres poetes en los alts ideals de la pátria terra, de la fé religiosa y del amor á tot lo bo, lo hermos y lo verdader, que, avans de escriure son lema el Consistori de Barcelona en sa darrera restauració, fon tema mes ó menys obligat dels poetes de Valencia, com el camp de batalla, el claustre y el castell, es dir, la gloria, la esperança cristiana y el amor, segons la galana frase del Sr. Balaguer, habia segut el triple objectiu dels trobadors provençals; conservem en lo posible el estil, gust y carácter distintius de la escola valenciana, no sols en la poesía y en la lliteratura en que figuren Ausias March y Honorat Joan, sino en la historia y arqueología ilustrades per Borrull y Pereç Bayer; en les belles arts, tant dels Joanes, Ribaltes, Riveres y Espinoses, com en la de Munyoç y de Sanchis; en la de Capuç y Vergara y en la de Martini y Gomis; no's deixem contagiar per tendENCIES ecsótiques ó apasionades; res de exclusivismes, ni odis á Castella, que ha cumplit sa misió histórica com les demes provincies espanyoles. Si totes son germanes, Catalunya, les Balears y Valencia son besones y si alguna, —lo que no es de témer,— gosara convertirse efectivament en madrastra sense llegalítim títol, permetiame que en mostra de consecuencia repetixca lo que fa prop de quinze anys tenia la honra de llegir davant dels poetes de Provençe, de Castella y de Catalunya, reunits ab motiu dels Jochs Florals:

¡Malavirada aquella per qui destroçat siga
de vera germanía lo cordial abraç!

Estém molt lluny de creure aplegue lo cas de aplicar lo que eixes paraules mig donaben á entendre; no es fácil que diferencies de genialitat, y diversitat de opinions particulars apleguen á relaxar l'antich vincle que á tots nos lliga; pero no estranyeu per aixó prenga comiat, dirigintme á la estudiosa joventut que es el pervindre de esta Societat entusiasta, pera que sostinga ferma y alçada, no enfront, sino en lo lloch que li correspon respecte á la idolatrada bandera nacional y al costat del poderos y atractiu pendó Catalaniste, la combatuda pero no menys gloriosa senyera del Valencianisme, tenint present que la unió, y no la absorció, ni la confusió, es la que constituix la força.

25. NEUMANN, Fritz (1886) *Die Romanische Philologie, ein Grundriß*, Leipzig, Fuesis, p. 64.

Räumt man jetzt jedoxh allgemein dem Katalanischen die Stellung einer selbständigen romanischen Sprache ein.

26. KÖRTING, Gustav (1886) *Enzyklopädie und Methodologie der romanischen Philologie*, vol. 3, Heilbronn, Gebr. Henninger, p. 3.

Nach geographischem Principe endlich lassen sich die Sprachen ordnen in: *a*) südöstliche Gruppe (Portugiesisch, Spanisch, Katalanisch); *b*) nordwestliche Gruppe (Provenzalisch, Französisch); *c*) centrale Gruppe (Rätoromanisch und Italiänisch); *d*) östliche Gruppe (Rumänisch).

27. KÖRTING, Gustav (1886) *Enzyklopädie und Methodologie der romanischen Philologie*, vol. 3, Heilbronn, Gebr. Henninger, p. 480.

Jedenfalls aber steht seit Beginn der litterarischen Zeit das Catalanische dem Provenzalischen als zwar nah verwandte, aber doch selbständige Schwestersprache gegenüber, ist ihm nicht at Dialect untergeordnet.

28. MOREL-FATIO, Alfred (1888) «Das Catalanische», dins Gustav Gröber, *Grundriß der romanischen Philologie*, vol. I, Estrasburg, K. J. Trubner, p. 669.

Wird das Catalanische heute gesprochen 1) in dem östlichen Teil der Pyrenäen, und zwar auf dem nördlichen und dem südlichen Abhange, 2) auf einem langen und ziemlich breiten Streifen der Ostküste der iberischen Halbinsel, 3) auf den Balearen, 4) in Sardinien in dem Distrikt von Alghero. Ausserhalb Europa's hat das Catalanische auf Cuba und in der Argentinischen Republik Fuss gefasst, wo es dem Spanischen gegenüber seine Selbständigkeit behauptet. In Frankreich umfasst das catalanische Gebiet die ehemaligen Grafschaften Roussillon, Vallespir, Conflent, Cerdagne und Capcir, d. h. fast das ganze jetzige Departement der Ostpyrenäen (s. S. 567), und zählt etwa 200 000 Einwohner (s. S. 570). In Spanien erstreckt sich das catalanische Gebiet

über acht Provinzen, von denen vier dem ehemaligen Principat von Catalonien entsprechen: Gerona, Barcelona, Tarragona und Lerida; drei dem ehemaligen Königreich Valencia: Castellon de la Plana, Valencia und Alicante; endlich die Provinz der Balearen oder ehemaliges Königreich Mallorca. Die Bevölkerung dieser acht Provinzen beläuft sich auf viertehalb Millionen Einwohner gegen vierzehn Millionen, die in den anderen spanischen Provinzen castilianisch und gegen zwei, die galicisch sprechen.

29. MOREL-FATIO, Alfred (1888) «Das Catalanische», dins Gustav Gröber, *Grundriß der romanischen Philologie*, vol. I, Estrasburg, K. J. Trubner, p. 671.

Als sich später das Catalanische in Folge von Eroberungen über neue Gebiete ausbreitete, verwarfen die Einwohner der zur aragonischen Monarchie neu hinzugekommenen Länder aus Lokalpatriotismus eine Bezeichnung, die sie nur allzu deutlich an das erinnerte, was sie den ersten catalanischen Siedlern nur allzu deutlich an das erinnerte, was sie den ersten catalanischen Kolonisten verdankten; so bildete man sich in Valencia und auf den Balearen ein, dass man eine vom Catalanischen verschiedene Sprache rede. Im 14. Jahrhundert schon unterscheidet ein Übersetzer des Valerius Maximus, Antoni Canals, ausdrücklich die *lengua catalana* von *nostra vulgata lingua materna valenciana* und behauptet, dass ein schon in's Catalanische übersetzter lateinischer Schriftsteller für die Catalanen Valencia's in's Valencianische umgesetzt werden müsse. Diese partikularistischen Bestrebungen griffen mit der Zeit immer mehr um sich. Heute giebt kein Valencianer, kein Mallorcaner, kein Menorcaner zu, dass er catalanisch rede: alle sind überzeugt, dass sie nur das *valenciá*, das *mayorqui*, das *menorqui* sprechen.

30. MOREL-FATIO, Alfred (1888) «Das Catalanische», dins Gustav Gröber, *Grundriß der romanischen Philologie*, vol. I, Estrasburg, K. J. Trubner, p. 673.

Das Catalanische gehört zur gallo-romanischen und nicht zur hispanischen (castilianisch-protuguesischen) Familie; es ist auch kein Mittelglied zwischen beiden, sondern eine blosse Spielart des Provenzalischen.

31. MEYER, Paul (1889) «La langue romane du midi de la France et ses différents noms» *Annales du Midi* 1, p. 10.

Raimon Vidal, on le voit, a de propos délibéré élargi considérablement le sens du mot Limousin. C'est ce que d'autres avaient fait pour d'autres noms géographiques, et réellement il était impossible d'échapper à cette nécessité, puisqu'il n'existait aucun nom par lequel on pût désigner l'ensemble des pays de la Gaule méridionale. Bien que Raimon Vidal ne nous fasse pas connaître les motifs de son choix, il est assez vraisemblable qu'il s'est déterminé en faveur du Limousin à cause de la grande réputation des troubadours de cette province. Quoiqu'il en soit, son petit traité ayant été fort répandu en Catalogne, y introduisit l'usage d'appeler *lenga lemosina* l'idiome cultivé par les troubadours.

32. MEYER, Paul (1889) «La langue romane du midi de la France et ses différents noms» *Annales du Midi* 1, p. 10.

Et lorsque les Catalans se mirent à composer en leur langue, en suivant les usages poétiques et même grammaticaux des poètes provençaux ou, comme ils disaient, limousins, ils donnèrent à l'idiome volontairement rapproché du provençal dont ils se servaient le nom de *lenga lemosina*, qui est resté en usage, et a donné lieu à beaucoup de confusions et de conceptions inexactes.

33. MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1890) *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. 1, Leipzig, Reisland, p. 14.

Östlich geht es allmählich in Roussillon ins Katalanische über. Dieses selbst ist ein im VIII. Jahrhundert nach Spanien gebrachtes Provenzalisch, das im Kampfe der aragonesischen Könige gegen die Araber mehr und mehr nach Süden drang: es umfasst den größten Teil des Departements Ostpyrenäen in Frankreich, in Spanien die Provinzen Catalonien, Valencia, die Balearen und Pityusen, endlich findet sich eine katalanische Kolonie in Alghero auf Sardinien. Dem Katalanischen in Frankreich schließt sich das Languedoc mit Montpellier an, dann das Provenzalische am linken

Rhone-Ufer, die nördlichen Mundarten das Auvergnat, das Rouergat und im Westen das Limusinische, namentlich die letztere, zeigen im Konsonantismus mehrfach sonst dem Französischen eigene Züge.

34. RESTÒRI, Antonio (1891) *Letteratura Provenzale*, Milà, Ulrico Hoepli, p. 17.

La lingua provenzale nel suo più ampio significato, abbraccia non solo tutto il mezzodi della Francia, ma oltre i Pirinei anche la Catalogna e l'antica contea di Valenza fino a comprendere le isole Baleari.

35. RESTÒRI, Antonio (1891) *Letteratura Provenzale*, Milà, Ulrico Hoepli, p. 19.

Riassumendo, distingueremo quattro grandi varietà: il *franco-provenzale* al Nord Est; il *provenzale* al centro; il *Guascone* al Sud Ovest; e, oltre i Pirinei, il *Catalano*.

36. CRESCINI, Vincenzo (1892) *Manualetto provenzale per uso degli alunni delle facoltà di lettere*, Verona / Pàdua, Fratelli Drucker, 1a ed., p. XIV.

Al di qua della linea, ad occidente ed a mezzogiorno dei dialetti più veramente provenzali, stanno, varietà spiccate, il guascone, che nel medioevo parve addirittura un linguaggio straniero, da quanto il francese, l'inglese, lo spagnuolo e l'italiano; e il catalano, che dalla contea del Rossiglione (dipartimento de'Pirenei orientali), entro i confini francesi, si protende, oltre i monti, per la Catalogna e il Valenziano, si continua nelle Baleari e suona pur sulla costa sarda, nella colonia di Alghero.

37. GARÒLLO, Gottardo (1892-1895) *Piccola Enciclopedia Hoepli*, vol. 1, Milà, Hoepli, p. 663.

Catalani: gli ab[itanti] d[ella] Catalogna, Valencia e delle Baleari, i quali parl[ano] un dialetto provenz[ale] (Catalano), che è pur lingua scritta e possiede una propria letteratura.

38. DENK, Otto (1893) *Einführung in die Geschichte der altkatalanischen Litteratur von deren Anfängen bis zum 18. Jahrhundert*, Munic, Münchner Handelsdruckerei & Verlangsanstalt M. Poessl, p. XXVII.

Die Spanische Mark ist die Wiege der catalanischen Sprache. Diese selbst ist hervorgegangen aus der lateinischen Volkssprache und aus den Ueberresten gothischer Lantelemente. In den Dokumenten des 10. Jahrhunderts wird sie bereits unter dem Namen der lingua vulgaris, rustica oder communis aufgeführt, eine Bezeichnung, die sie in den catalanischen Urkunden bis gegen den Ausgang des 16. Jahrhunderts beibehält. Sie ist ein Zweig der Oesprache und ebensogut mit dem Provenzalischen wie mit dem Spanischen verwandt, obschon im Ausbau ihrer kräftigen und hochtönenden Vokale mehr dem Castilischen als dem Südsfranzösischen sich anschliessend. Dessenungeachtet hat eine gewisse Aehnlichkeit des Catalanischen mit dem Provenzalischen schon früh dazu geführt, beide Sprachlinien für identisch zu halten oder im Catalanischen nur einen Ableger, ja, wie Ticknor meint, sogar nur einen verdorbenen des Provenzalischen zu sehen. Aber das Catalanische ist, wie auch der Altmeister Diez erklärt, kein Dialekt, sondern eine Sprache für sich.

39. DENK, Otto (1893) *Einführung in die Geschichte der altkatalanischen Litteratur von deren Anfängen bis zum 18. Jahrhundert*, Munic, Münchner Handelsdruckerei & Verlangsanstalt M. Poessl, p. XXXIV.

Die Eroberung der Balearen und Valencia's unter Jayme I. hatte für das Catalanische dialektische Abweichungen zur Folge, indem sich eine mallorcanische und valencianische Mundart entwickelte. Ist dem Catalanischen und dem Mallorcanischen der kraftvolle Klang eigen, so zeichnet sich das Valencianische durch Weichheit und Lieblichkeit aus.

40. GORRA, Egidio (1894) *Lingue neolatine*, Milà, Ulrico Hoepli, p. 93.

Discorreremo cioè dei seguenti idiomi, procedendo da est verso ovest: rumeno, ladino o retico, italiano, francese, provenzale, franco-provenzale, catalano, spagnuolo e portoghese.

41. GORRA, Egidio (1894) *Lingue neolatine*, Milà, Ulrico Hoepli, p. 99.

Al provenzale deve unirsi il catalano, che ne è una varietà dialettale in Ispagna i nell'ottavo secolo, e che è parlato, in Francia, nella maggior parte del diipartimento dei Pirenei.

42. KÖRTING, Gustav (1896) *Handbuch der romanischen Philologie*, Leipzig, O. R. Reisland, p. 303.

Zum Prov. [= Provenzalischen] gehört auch das Catalanische, denn dasselbe ist nichts, als nach Spanien (Catalonien, Valencia, Balearen, Pityusen) hinüber getragenes und dort zu litterarischer Entwicklung gelangtes Provenzalisch.

43. ZAUNER, Adolf (1900) *Romanische Sprachwissenschaft*, Leipzig, G. J. Göschen, 1a ed., p. 13.

Das im Osten desselben Landes [Spanien] verbreitete Catalanische (das übrigens wegen der schriftsprachlichen Verwendung, die es im Mittelalter fand, häufig als besondere romanische Sprache betrachtet wird) dem Provençalischen zuzurechnen.

44. MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1901) *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, p. 23-24.

Das Katalanische ist ein mit dem Zurückweichen der Araber wordringender provenzalischer Dialekt, der außer der Mittelmeerküste mit Valencia und Barcelona auch die Balearen und Pithyusen umfaßt.

45. SAROÏHANDY, Jean-Joseph (1904) «Das Catalanische», dins GRÖBER, Gustav *Grundriß der romanischen Philologie*, vol. 1, Estrasburg, K. J. Trubner, 2a ed., pp. 846.

Die sehr engen politischen Beziehungen, die lange Zeit Roussillon und die französische Cerdagne mit den catalanischen Landen verbunden haben, erklären andererseits, warum man dieselbe Sprache auf beiden Seiten der östlichen Pyrenäen spricht.

46. ZAUNER, Adolf (1905) *Romanische Sprachwissenschaft*, vol. 1, Leipzig, G. J. Göschen, 2a ed., p. 22.⁴⁰⁵

Das im Osten desselben Landes [Spanien] herrschende Katalanische (das übrigens wegen der schriftsprachlichen Verwendung, die es im Mittelalter fand, häufig als besondere romanische Sprache betrachtet wird) dem Provençalischen zuzurechnen.

47. GRANDGENT, Charles Hall (1905) *An outline of the phonology and morphology of Old Provençal*, Boston, D. C. Heath & Co., p. 2.

Franco-Provençal and Catalan [...] are closely related to Provençal and not always easy to divide from it. Catalan, in fact, is often classed as a Provençal dialect, but it is sufficiently different to be studied separately.

48. SCHULTZ-GORA, Oskar (1906) *Altprovenzalisches Elementarbuch*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, p. 8.

Die Südgrenze des Altprovenzalischen lag jenseits der Pyrenäen, indem das Katalanische auf einem breiten Streifen der spanischen Ostküste (Hauptstadt Barcelona) und auf den Balearen nur als eine Abart desselben gelten kann. — Innerhalb des so abgegrenzten Bezirkes nahm noch eine gewisse Sonderstellung das Gascognische ein; der Trobador Rambaut de Vaqueiras hat es in seinem mehrsprachigen *descort* als fremdes Idiom aufgefaßt.

⁴⁰⁵ Aquesta cita la transcriu Müller (1983: 408), però s'equivoca quan indica que aquest fragment es troba a la pàgina 20 i no a la 22. I Calaforra (1998: 33) repeteix l'errada de Müller.

49. KUHN, Alwin (1937) «Wilhelm Meyer-Lübke», *Zeitschrift für Romanische Philologie* 57, p. 780.

So ist die Einführung keine solche für Anfänger, vielmehr eine Systematik der romanischen Sprachwissenschaft, eine Zusammenfassung und kritische wie wissenschaftspädagogische Durchleuchtung all der Probleme, die sich ihm beim Durchpflügen der gesamten Romania für seine Romanische Grammatik als schwer lösbar ergeben hatten.